

Kiss Gergely

A királyi alapítású bencés apátságok egyházjogi helyzete
a 11-13. században

Exemptio, protectio és nemzetközi háttér

PhD értekezés

Szeged, 2002

TARTALOMJEGYZÉK

I. BEVEZETÉS.....	5
II. A SZAKIRODALOM MÉRLEGE	11
II.1. A KÜLFÖLDI SZAKIRODALOM.....	11
II.1.1. Tanulmányok és kisebb monográfiák.....	11
II.1.2. Kézikönyvek és szaklexikonok.....	45
II.2. A MAGYAR SZAKIRODALOM.....	51
III. A PÜSPÖKI JOGHATÓSÁG	66
III.1. POTESTAS MAGISTERII – A PÜSPÖK TANÍTÓI HATALMA	66
III.2. POTESTAS ORDINIS – A PÜSPÖK RENDI HATALMA.....	67
III.3. POTESTAS IURISDICTIONIS – A PÜSPÖK KORMÁNYZATI HATALMA.....	67
IV. EXEMPTIO ÉS PROTECTIO	73
V. A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK EGYHÁZJOGI HELYZETE	97
V.1. AZ APÁTSÁGOK ÉS A PÜSPÖKÖK RENDI HATALMA	103
V.1.1. Az apátválasztás, az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozó rendelkezések	103
V.1.2. <i>Chrisma</i> , szent olajok, templom- és oltárszentelés	118
V.1.3. A püspök által végzett nyilvános istentisztelet (<i>missa publica</i>) tiltása.....	123
V.2.1. Mentesség az egyházmegyei zsinaton való részvétel alól.....	126
V.2.2. Mentesség a püspöki vizitáció alól	132
V.2.4. A pápai oklevelek formulái és az <i>exemptio</i>	140
VI. A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK ÉS AZ ESZTERGOMI ÉRSEK JOGHATÓSÁGA.....	161
VII. ÖSSZEFOGLALÁS.....	173
RÖVIDÍTÉSEK.....	187
BIBLIOGRÁFIA.....	187
I. FORRÁSOK	187
II. FELDOLGOZÁSOK.....	190
FÜGGELÉK.....	199
I. FÜGGELÉK	200
A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK EGYHÁZJOGI HELYZETE.....	200
(A) ÖSSZESÍTŐ TÁBLÁZAT	200
(B) STATISZTIKAI TÁBLÁZAT	214
II. FÜGGELÉK.....	227
A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK FONTOSABB EGYHÁZJOGI TARTALMÚ OKLEVELEI	227
III. FÜGGELÉK	255
A <i>LIBER DIURNUS</i> 32., 77. és 86. FORMULÁJA.....	255

I. BEVEZETÉS

Közel száz éve annak, hogy a magyar Benedek-rendi apátságok történetének monumentális összefoglalása napvilágot látott. E jelentős vállalkozás, amely kimerítően tárgyalta ez egyes kolostorok történetét mérföldkövet jelentett a rendtörténeti kutatásokban. Mégis, jóllehet eredményei jól hasznosíthatóak, az azóta eltelt hosszú idő, valamint a kutatások hiányosságai indokoltá teszik az eredmények összefoglalását és szembesítését.

Az egyes kolostorok történetével kapcsolatban természetesen csak egy jól behatárolható problémakört, az egyházi helyzet alakulását választottunk ki, erre sarkallt az a körülmény, hogy a rendtörténet megjelenése óta eltelt időszakban ilyen irányú, az újabb eredményeket is figyelembe vevő rendszerezett összefoglalás nem született. A magyar és külföldi szakirodalom mérlege kellően indokolja ezt a választást. Éppen ezért szükségesnek mutatkozott a külföldi és a magyar szakirodalom bemutatása (II. fejezet).

Kutatásaink során tekintettel kellett lennünk arra, hogy egy jól meghatározható csoport egyházi helyzetének vizsgálata a doktori disszertáció elkészítése szempontjából több eredménnyel jár, mint egy átfogó, különböző típusú egyházi intézményekre is kiterjedő elemzés. Így tehát megmaradtunk a bencéseknel, noha a más rendekre, vagy pl. a káptalanokra is kiterjedő vizsgálat roppant érdekes és izgalmas vállalkozás lett volna. A bencés kolostorok csoportján belül további szűkítést alkalmaztunk, mivel a számos intézmény közül csak a királyi alapításúakra jellemző egyedi sajátosságok fedezhetők fel. Ez lényegében abban áll, hogy ezeknél az intézményeknél beszélhetünk exemptionról. E mellett az is közrejátszott a választásban, hogy csekély számuk mellett ezek viszonylagosan jobb forrásadottságokkal rendelkeznek, mint az egyéb bencés kolostorok. Az elemzés összesen tizenhárom apátságra terjed ki, ezek: Pannonhalma, Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél, Tihany, Szekszárd, Garamszentbenedek, Somogyvár, Zobor, Bába, Szentjobb, Kolozsmonostor és Földvár. Nem foglalkoztunk viszont három apátsággal (Mogyoród, Zebegény, Kolos). A három közül Mogyoródnál egyértelmű, hogy királyi alapításról van szó, a másik kettőnél valószínűsége

roppant csekély. Azonban mindháromnál túl kevés a forrás ahhoz, hogy egyházi jogi helyzetükről érdemben nyilatkozni lehessen.

Vizsgálataink során három olyan kérdéssel nem foglalkoztunk, amelyek bár rendre szerepelnek ugyan az ezirányú elemzésekben, mégsem tartoznak szorosan a tárgyhoz. Az első ezek közül a tized kérdése. A vizsgált korszakból ugyan igen sok adatunk van erre az izgalmas problémára, ennek ellenére nem vettük fel a kutatásba, mivel nem befolyásolja az egyes apátságok egyházi jogi helyzetét. Ehhez hasonlóan nem érintettük a kolostorokhoz tartozó egyházak, kápolnák jogi státusát, mivel ez, jóllehet összefügg a monostorok helyzetével, mégis elkülönítve kezelendő, tekintettel arra, hogy a két típus jogi helyzete nem volt feltétlenül azonos. A harmadik terület, amely kívül esik a kutatásokon, a főpapi jelvények viselésének kérdése. Bár erről is több adat áll rendelkezésre a 11-13. századból, világosan látszik, hogy a püspöki díszjelek viselésének joga csak kiegészítette az egyházi jogi helyzetben bekövetkezett változásokat, és így inkább következménynek tekintendő, mintsem az egyházi jogi fejlődés mozgatórugójának. Ezen túlmenően számolni kell azzal is, hogy a főpapi jelvények viselése, nyugati analógiák alapján, megjelent úgy exempt, mint nem exempt kolostoroknál, továbbá azzal is, hogy mindez elsősorban reprezentációs elem volt, azt hivatott jelezni, hogy az egyes apátok a főpapi karhoz tartozónak tekintették magukat. A 13. században Magyarországon is rendre megjelenő, ilyen tartalmú pápai privilégiumok, továbbá az egyes apátok pecséjeinek ábrázolásai – különösen a 14. században – is erre mutatnak.

Röviden szólni kell a kutatás időbeli kereteiről is. A korszak kezdete magától értetődő, míg végpontja, a 13. század vége, magyarázatra szorul. A királyi alapítású bencés apátságok egyházi jogi helyzetében mindhárom évszázad meghatározónak bizonyult. A 11. század az alapítás időszaka, amely egyházi jogi szempontból nézve (is) élesen különbözik az azt követőektől. Ekkor ugyanis még a megyéspüspöki joghatóság teljes érvényesüléséről beszélhetünk, ám ez a helyzet a 12. század végén, és különösen a 13. században messzemenően megváltozott. E két században alakult ki fokról-fokra az az egyházi jogi viszony, amely egyfelől

az intézmények túlnyomó részénél a megyéspüspöki joghatóság alóli *részsleges mentesítést, exemptiot* jelentett, másfelől megkérdőjelezhetetlenné vált az esztergomi érsek joghatósága felettük. Egyetlen kivétel akad, Pannonhalma, amely egyházi jogi helyzete – a *teljes exemptio* – révén még a királyi alapítású bencés kolostorok között is különleges jogállapotot élvezett.

A 13. század első fele és közepe sok apátság számára még csak a későbbi stabil egyházi jogi helyzet megalapozásának időszaka. Ebből az időszakból származik a legtöbb joghatósági vita, per, illetve ekkor készült több olyan hamisítvány és interpoláció, amely az egyes apátságokban megmutatkozó élénk jogbiztosítási törekvésekről árulkodik. A század második felében azonban ezek a viták hirtelen eltűnnek, az oklevelekben leginkább a birtokperes, anyagi nehézségek, azaz inkább a gazdasági jellegű kérdések válnak uralkodóvá. E mellett megfigyelhető a rend általános hanyatlása, amelyet ugyan már a 13. század elejétől (pl. a IV. lateráni zsinat) igyekeztek orvosolni, ám e célt nem sikerült elérni. A reformok hatása itthon csak később mutatkozott meg, és jelentős változásokat hozott magával. A 14. század harmincas éveinek végén részben belső kezdeményezésre, részben pápai sürgetésre megindított reform szerkezeti változásokat is hozott. A ciszterciek mintájára létrehozott központosítás, a rendi káptalan intézménye áttörte az addig elszigetelt bencés kolostorok elzártságát, és megteremtette a belső rendi hierarchia alapjait, és később jogi kapcsolatot is létesített az addig egymástól független kolostorok között.

A joghatósági viták elmaradása és a szerkezeti változások mellett más jelenségek is azt mutatják, hogy a 14. század éles határvonalat képez a bencés kolostorok történetében. Az egyes apátságok históriájából tudjuk, hogy a 13. század utolsó évei és különösen a 14. század első évtizedei anyagi romlást hoztak. A 14. században jelenik meg a pápai rezerváció, ekkor tűnik fel a kommenda-rendszer, amely hátrányosan befolyásolta a kolostorok önállóságát. Vizsgálataink során mindezek ellenére kiegészítő jelleggel felhasználtunk néhány 13. századnál későbbi adatot is.

Az értekezés középpontjában a király alapítású Benedek-rendi apátságok egyházi jogi helyzete áll. Az egyházi jogi helyzet tárgyköre alatt a következőket értjük. Vizsgálataink az egyes meghatározott szerzetesi intézmények viszonyát mutatja be a magyar egyházszervezeten belül, a jogállásukban bekövetkezett változásokat. Kutatásaink során arra kerestük a választ, hogy a királyi alapítású bencés apátságok és a megyéspüspökök, az esztergomi érsek, illetve a pápaság viszonya hogyan alakult, mennyiben szereztek mentességet (*exemptio*) az egyes intézmények az ordinarius joghatósága alól (V., VI. fejezet). Ehhez elengedhetetlen volt egyes kulcsfogalmak (*püspöki joghatóság, exemptio és protectio*) tartalmának bemutatása (III., IV. fejezet). Ez azonban csak az elemzés egyik fele, hiszen azt is meg kellett vizsgálni, hogy a mentesség mire terjedt ki, mi is volt annak pontos tartalma, változott-e az adott időszakban.

E cél elérése érdekében, a szakirodalom eredményein túl, a kérdéshez tartozó forrásanyag bevonásával egy meghatározott vizsgálati módszert kellett alkalmaznunk. A külföldi példákat felhasználva négy vizsgálati csoportot állítottunk össze, amelyek mindegyike további kritériumokat tartalmaz, összesen tizenötöt. Ezek a következők: I. csoport: a püspök rendi hatalma (*potestas ordinis*), kritériumok: a) apátválasztás szabadsága, apát és szerzetesek felszentelése a megyéspüspök által; a1) apátválasztás szabadsága, apát és szerzetesek felszentelése bármely püspök által; b) chrisma, szent olajok a megyéspüspöktől; b1) chrisma, szent olajok bármely püspöktől; c) ünnepi mise, rendek feladásának tiltása. II. csoport: a püspök kormányzati hatalma (*potestas iurisdictionis*), kritériumok: d) mentesség a zsinati kötelezettség alól; e) vizitáció; f) mentesség az egyházi fenyítékek alkalmazása, ítélkezés alól. III. csoport: a pápai oklevelek formulái, kritériumok: g) *protectio* formula; h) *ad ius et proprietate apostolice sedis* formula; i) *nullo medio / nullo mediante* formula; j) *salva sedis apostolice auctoritate* (birtokjog); k) *salva sedis apostolice auctoritate* (jogviszony); l) *census ad inditium protectionis* formula; m) *census ad inditium libertatis* formula; n) *libertas* (Montecassino). IV. csoport: az esztergomi érsek joghatósága. Az így nyert eredményekből két táblázat készült, az első az egyes kritériumok

előfordulásait mutatja be apátságokként, a másik erre épülve az egyes kritériumok statisztikai megoszlását tünteti fel 4 időszakban (1: 1001-1198, 2: 1198-1241, 3: 1241-1301, 4: 1301-1464).

II. A SZAKIRODALOM MÉRLEGE

Miként a bevezetőben említettük, a királyi alapítású bencés kolostorok egyházjogi helyzetének tanulmányozásához elengedhetetlen a kérdésre vonatkozó külföldi és hazai kutatások eredményeinek rövid bemutatása. Annál is inkább szükséges ez, mert a nemzetközi szakirodalom, bizonyára a jobb forrásadottságoknak is köszönhetően részletesebben foglalkozott a témával, többféle kutatási irány is megfogalmazódott, míg a magyar kutatásokban ilyen „változatosság” nem tapasztalható, sőt azt mondhatjuk, kifejezetten szerény az ide vonatkozó szakirodalom. Éppen ezért elsőként a külhoni, ezt követően pedig a hazai kutatások eredményeit foglaljuk össze.

II.1. A külföldi szakirodalom

II.1.1. Tanulmányok és kisebb monográfiák

A történészek, különösen egyház- és jogtörténészek már a 19. század második felében felfigyeltek egyes egyházi intézmények sajátos jogi helyzetére, a pápasághoz fűződő jogi kapcsolataikra. Az első egyháztörténeti összefoglalások természetesen még csak nagy vonalakban vázolták a kolostorok helyzetét az egyházi hierarchián belül. A rendszeresebb és részletezőbb kutatást nagy mértékben segítették azok a forráskiadványok, okmánytárak, amelyek egyre nagyobb számban jelentek meg az 1880-as évektől. E munkák, amelyek immár egy-egy jól meghatározott terület, intézmény iratanyagát adták közre, tették lehetővé, hogy a kutatás immár széles forrásbázisra építve tárja fel a középkori egyháztörténet megannyi részterületét. Természetesen ez a munka ma sem zárult le, noha a legjelentősebb publikációk már régóta hozzáférhetők a külföldi könyvtárakban.¹

¹ J-P. Migne monumentális vállalkozását követően (PL) a legfontosabbak: JAFFÉ (1851), JK-JE-JL (1885-1888), PFLUGK-HARTUNG (1884-1888), LÖWENFELD (1885), BC (1891), IP (1906-1975), PUI (1977), GP (1910-1992), RG VII (1920-1923), PUF (1985), PUF (NF) (1932-1989), PUN (1933-1934), PUS (1926-1928), PUP (1927), PUE (1930-1952), PUTJ (1972-1984), PUHL (1985), SP (1982), PH (1962-1965), PR (1969), PU (1984-1989).

A kolostorok egyházi jogi helyzetének tanulmányozásában már a 19. század végétől nagy hangsúlyt kapott a *pápasághoz fűződő kapcsolat*. E területen Blumenstok² és Heilmann³ kutatásai jelentették az alapokat. Mindketten úgy vélték, hogy azokat a kolostorokat, amelyek különösen szoros kapcsolatokat áptak a pápasággal „szabad” vagy „római kolostorok”-nak kell nevezni (*abbatiae liberae/romanae, Römische Klöster*). Ám e kapcsolat mibenlétét nem határozták meg pontosabban, így ennek tisztázása a későbbi kutatások feladata lett.

A két kutató munkáinak megjelenése között látott napvilágot *Paul Fabre* máig is sokat idézett monográfiája a Cencius Savelli (a későbbi III. Honorius pápa) által 1192 táján összeállított *Liber Censuum*-ról.⁴ Munkája a kérdéses mű L. Duchesne-nel közös kiadásán nyugodott.⁵ Fabre részletesen foglalkozott a szerző, Cencius Savelli *camerarius* személyével, valamint a mű keletkezésével.⁶ Értékelte a forrás tartalmát és használatát, illetve részletesen kitért a felhasznált forrásokra, korábbi jegyzékekre.⁷ Ezt követően Fabre művének egy jelentős részében az egyes egyházak által fizetett census eredetével foglalkozott, majd egy-egy rövid fejezetet szentelt a különböző területekre (országokra) kivetett pápai adónak, ill. begyűjtési módjainak. Munkája hátralevő részében pedig a *Liber Censuum* egyes kéziratának történetét, viszonyrendszerét ismertette.

A census, amelynek összege esetről esetre változó volt, a szerző megállapítása szerint arra utalt, hogy az adott intézményt valamilyen sajátos jogi kapcsolat fűzte Szent Péter utódaihoz. Vizsgálatai e kapcsolat pontosabb meghatározására irányultak, s a következő eredményre jutott. A census-fizetés kialakulásának hátterét a germán népek vándorlásának és pusztításainak negatív hatására adott védekező reakcióban látta. Az egyházak – és itt természetesen nem csak kolostorokról van szó – oltalmat kerestek, amelyet a 6. században elsősorban világiakban, főként a királyban találtak meg. Az uralkodó által biztosított oltalom és

² BLUMENSTOK 1890.

³ HEILMANN 1908.

⁴ FABRE 1892.

⁵ LC. Hozzá kell tennünk, hogy a szöveg teljes kiadása csak 1952-re készült el, jóval Fabre és Duchesne munkáját (1889) követően.

⁶ FABRE 1892. 2-4.

immunitas volt hivatott megakadályozni, hogy az egyházi vagyon és a belső élet károkat szenvedjen. A világi uralkodó mellett hamar feltűntek a püspökök, ill. maguk a pápák is, akik szintén számos egyházi intézményt oltalmukba vettek. A census fizetése a pápasághoz kötődött, és Fabre szerint megállapítására két esetben kerülhetett sor. Vagy azért fizetett cenzust egy egyház, mert már alapításakor átadták a pápaságnak, pontosabban Szent Péternek (*traditio, commendatio*), vagy azért mert a pápa oltalmába (*protectio, tiutio, defensio*) fogadta az adott intézményt. Fabre szerint ezzel egy olyan sajátos kapcsolat jött létre, amelyet a tulajdon (*proprietas*) fogalmával lehet jellemezni. Az átadás, ill. az oltalom révén tehát a pápaság jogot és tulajdont szerzett az adott egyházban. Maga Cencius fogalmazta meg ezt a legeggyértelműbben, amikor a census indokaként azt írta, hogy az érintett intézmények *in ius et proprietas b. Petri consistentes* fizetik a megállapított összeget. Fabre arra is felhívta a figyelmet, hogy a tulajdon nem személyesen a pápát illette, hanem Szent Pétert.⁸

A szerző szerint ez a rendszer a 11. század folyamán jelentős változásokon ment keresztül. Elképzelése szerint a reformpápaság (IX. Leó, VII. Gergely és különösen II. Orbán) azon törekvése, hogy mentesítsék az egyházat a világi befolyás alól, alapvető hatást gyakorolt a census-fizetés intézményére. A pápai politikában előtérbe került az egyház szabadsága (*libertas ecclesie*), ez utóbbi vált az egyházak és a pápaság közötti kapcsolat egyik sarokkövévé. A szerző azt vizsgálta, hogy a census fizetésében milyen szerepet játszott a *libertas* fogalma. Megállapította, hogy a 11. század közepétől a fogalom tartalma gyökeresen megváltozott, a továbbiakban egészen sajátos jelentést vett fel. A korábbi időszakban a *libertas* az anyagi javak szabad bírhatóságára vonatkozott, megadása azt jelentette, pl. hogy a püspököt vagy a világi személyt kizárták az egyházi intézmények anyagi javainak (*temporalia*) kormányzásából, megtiltották e vagyon elidegenítését, cseréjét, zálogba adását. Ebben az értelemben gyakorta szerepelt együtt az immunitas biztosításával, amely többnyire párosult az oltalommal (*protectio*), olykor azonban ez utóbbi nem jelent meg. Fabre felfigyelt arra is, hogy a 11. század

⁷ FABRE 1892. 4-6., 7-8., 8-24. A források tekintetében egy összefoglaló táblázat is készült: uo. 25.

⁸ FABRE 1892. 26-70.

második felében már inkább a *protectio*, ill. a *libertas* fogalmához kapcsolódik a cenzus fizetése, nem annyira az átadáshoz (*traditio*), és ebből azt a következtetést vonta le, hogy cenzus és a pápai tulajdon közötti szoros kapcsolatban e két fogalom alapvető változásokat hozott. Megmaradt a *protectio* és a cenzus közötti korábbi kapcsolat, ám egyre inkább előtérbe került a *libertas* fogalma, amelynek a pápaság igen sajátos tartalmat adott. Ez utóbbi volt az ún. *libertas Romana*, amely minden korábbinál szorosabb, immár kizárólagos kapcsolatot jelentett az adott egyházi intézmény és a pápaság között. Ennek lényege szerinte abban állt, hogy a pápaság immár nem pusztán az egyházi vagyont védte a külső behatásokkal szemben – ezt szolgálta az oltalom –, hanem egyenesen mentesítette az intézményeket az ordinarius joghatósága alól, vagyis *exemptiot* adott. Fabre itt a joghatóság alatt elsősorban a püspök rendi, másodsorban kormányzati joghatóságát érintette. Végül arra következtetésre jutott, hogy a cenzus és a *libertas* – és ezen keresztül az *exemptio* is – egymással a lehető legszorosabban összefüggő fogalmakká váltak.⁹ Ezt a döntő változást a szerző II. Orbán idejére tette, aki a cenzus fizetésére vonatkozólag új formulát vezetett be, amelyet elsőként egy 1089. május 19-én kelt privilégiumban alkalmazott: *ad indicium autem perceptae hujus a Romana ecclesia libertatis*. Fabre megfogalmazása szerint ez a lépés döntő jelentőségű volt, mert II. Orbánt követően egyre több forrás mutatja azt, hogy a *libertas* emlegetésével a pápaság az *exemptio* térnyerését támogatta, s elsősorban ehhez igazította a cenzus fizetését. Ugyanakkor mindvégig fennállt egy kettősség: azok mellett az egyházak mellett, amelyek a cenzust az elnyert *libertas*-ért fizették, megtalálható egy másik csoport is, amelyik az oltalomért fizetett. Ez utóbbi típus 1141-től figyelhető meg nagyobb számban a pápai oklevelekben. E kettősség hatására egyre több zavar mutatkozott a cenzus okának megállapításában. Ennek egyik tipikus példaként hozta fel Fabre azokat az eseteket, amikor forrásokkal igazolható, hogy egy egyházi intézmény eredetileg azért fizetett cenzust, mert átadták a pápaságnak, ám alig néhány évtizeddel utóbb, már csak a *libertas*-t jelölték meg a cenzus okaként. Sőt, olyan esetek is ismertek, ahol egymás mellett szerepelt a *libertas* és a *protectio* vagy a *tuitio*! Nem véletlen, állapítja meg a szerző, hogy III.

Sándor pápa kénytelen volt megkísérelni, hogy rendet teremtsen a cenzus ügyében. A pápa egyik legátusához intézett levelében kinyilvánította, hogy vannak olyan egyházak amelyek cenzust fizetnek és olyanok, amelyek nem. A cenzust fizetők között egyesek a kapott oltalomért fizetnek, mások pedig az elnyert szabadságért, s ez utóbbiak az exemptus-ok. A pápa az éles különbségtételt a privilégiumokban használt formulák terén is kifejezésre juttatta, amelyek őt követően rögzültek, s ezzel többé-kevésbé sikerült elejét venni a további zavaroknak.¹⁰

A szerző eredményeit úgy összegezhetjük, hogy bár a cenzus fizetésének oka korszakról korszakra változott, és számos vita forrása volt, a pápaság számára mindvégig egy volt a döntő: a pápai tulajdon, végső soron ezt tekintette a cenzus alapjának. Fabre kutatásának homlokterében a cenzus mögött meghúzódó jogi tartalom állt, ezt vizsgálta a forrásokban felmerülő fogalmak (*commendatio, traditio, proprietas, protectio, tuitio, libertas*) segítségével térben és időben egyaránt. Munkájának jelentősége elsősorban abban áll, hogy ráirányította a figyelmet a pápai tulajdon kérdésére. Ezen túlmenően kísérletet tett a pápai oltalom és a exemptio fogalmának megragadására. Megállapításai egy részét – a pápai oltalomról írottakat – a későbbi szakirodalom nagyrészt elfogadta, míg az exemptio tekintetében az újabb vizsgálódások jelentős változásokat hoztak.

A kolostorok egyházi jogállása terén sokáig meghatározó munkának számított Georg Schreiber 1910-ben közzétett igen alapos monográfiája.¹¹ Schreiber két kötetes munkájában a kolostorok és a pápaság kapcsolatának különböző területeit vizsgálta a 12. században. Az első kötetben három lényeges területet emelt ki: 1) a pápai oltalom és az exemptio, 2) a kolostorok és az ordinarius viszonya, 3) tized. Elgondolásának alappillére az volt, hogy mivel a korábbi kutatók által kialakított fogalmakkal (szabad/római kolostor) a forrásokban csak elvétve találkozhatunk, más utat kell választani a kolostor és a pápaság kapcsolatának pontos jellemzéséhez. Ezt a kutató a *pápai tulajdon* kérdésében vélte megtalálni, azaz, az adott kolostort érintő különleges jogállás abból fakadt, hogy az adott intézmény a pápaság tulajdonát képezte

⁹ FABRE 1892. 71-94.

¹⁰ FABRE 1892. 71., 94-112.

(*päpstliche Eigentum, päpstliche Klöster*).¹² Ez az elgondolás – amely mint látható Fabre gondolatmenetét követte – alapvetően helyesnek bizonyult a későbbiekben is. Ez a jogállapot, amely Schreiber szerint többféle módon is kialakulhatott, volt az eredője a *pápai oltalomnak* (*protectio, tuitio, defensio*, stb.) és az *exemptio*-nak.¹³ E két jogintézményt azután igyekezett bizonyos jegyek (cenzus, a pápai oltalom és az *exemptio* viszonya, formuláris sajátosságok) alapján elkülöníteni, így próbálta megragadni az *exemptio* tartalmát. Vizsgálatai eredményeként arra jutott, hogy *az exemptio lényege a püspöki joghatóság alóli mentesítés*, amely alapvetően e joghatóság két elemét érintette elsősorban, a *püspök rendi és kormányzati hatalmát*.¹⁴ Ez attól függően, hogy teljes mértékben vagy csak részlegesen szüntette meg a püspök joghatóságainak egyes elemeit, lehetett *teljes*, vagy *részleges exemptio*.¹⁵ Az így nyert megállapítást azután az egyes szerzetesi intézmények esetében részletesen is bemutatta. Ennek kapcsán joggal hangsúlyozta azt a különbséget, ami az egyes kolostorokat érintő egyedi (*privilegium speciale*), valamint a kongregációkat és rendeket érintő csoportos privilégiumok (*privilegium commune*) között megmutatkozik. Éppen ezért külön tárgyalta az önálló Benedek-rendi kolostorokat, és tőlük elválasztva a Cluny-, kamalduli-, karthauzi-kongregációt, illetve a cisztercieket, lovagrendeket, reguláris kanonokokat és a premonstreieket.¹⁶ Az első kötet második részében Schreiber a kolostorok és a püspök jogi kapcsolatait tárgyalta. Azt vizsgálta, hogy a püspöki joghatóság – értve ezalatt a rendi és kormányzati hatalmat – miként érvényesül (vagy éppenséggel nem érvényesült) a kolostorok felett. A püspök rendi hatalmával hozta összefüggésbe az apátválasztás és az apát megáldásának (*benedictio*) kérdését, s úgy vélte ezen keresztül tudta a püspök (*ordinarius*) leginkább érvényesíteni befolyását. Felfogása szerint *a püspök rendi joghatósága alóli mentesség az exemptio egyik jele* volt. A továbbiakban külön fejezetet szentelt a *püspök kormányzati joghatóságának*. Négy szempontból vizsgálta meg ezt a kérdést: 1)

¹¹ SCHREIBER 1910.

¹² SCHREIBER 1910. I. 10-11.

¹³ SCHREIBER 1910. I. 11-23.

¹⁴ SCHREIBER 1910. I. 27-32.

¹⁵ SCHREIBER 1910. I. 30.

¹⁶ SCHREIBER 1910. I. 64-108.

kolostoralapítás és joghatóság, 2) felügyeleti jog, 3) bíraskodási hatalom, 4) egyházmegyei zsinat. Véleménye szerint ezen a területen is megfigyelhető a püspöki joghatóság kotlátozása, esetenként megszüntetése, amelyet az *exemptio ismérvei* közé sorolt. Az itt áttekintett szempontok közül a püspök bíraskodási hatalmával foglalkozott a legnagyobb terjedelemben, ezt tartotta a püspöki befolyás legerősebb eszközének.¹⁷ A továbbiakban Schreiber két rövid fejezetet szentelt a kolostorokat terhelő, az ordinariusnak „fizetendő” anyagi és természetbeni terheknek (ezt természetesen a püspök rendi és kormányzati hatalmának egyenes következményének tekintette), ill. a kolostorok és a püspöki hivatalnokok viszonyát (főesperesek és esperesek).¹⁸ Az első kötet befejező, harmadik része egy, a kolostorok egyházi jogi helyzetével áttételesen összefüggő kérdést, a tizedjogot tárgyalta. Részletesen bemutatta, milyen körülmények között került sor egyes kolostorok tizedfizetési kötelezettség alóli mentesítésére, az önálló tizedszedési jog létesítésére.

Schreiber munkájának második kötete már egy sajátosabb területet, a kolostorok saját joghatóságát érintette. A szerző tárgyalási módszere azt sejteti, hogy a kolostorok jogállása és egyházaik feletti joghatóságuk nem egy és ugyanazon jelenség. Bár a kettő több ponton összefügghet, nem jelent azonos jogállapotot. Ebben a részben azt vizsgálta meg, hogyan érvényesült és meddig terjedt a kolostorok joghatósága egyházaik felett, valamint azt, hogy a pápaság milyen mértékben szólt bele, gyakorolt befolyást ezen intézmények birtokkezelésébe.¹⁹ Végül a szerző egy önálló fejezetet szentelt a kongregációs problémáknak (anyakolostor és az alárendelt kolostorok, cellák viszonya, ill. belső fegyelem).²⁰

Schreiber munkája, noha a későbbi kutatások számos ponton meghaladták vagy pontosították eredményeit, mérföldkőnek bizonyult. Elsőként fejtette ki a pápai tulajdon problematikáját, amelyet Fabre vetett fel, ill. ő kísérelte meg először megtalálni a püspöki joghatóság és a kolostorok különleges jogállása közötti kapcsolatot. Hozzá kell tennünk:

¹⁷ SCHREIBER 1910. I. 181-224.

¹⁸ SCHREIBER 1910. I. 225-245.

¹⁹ SCHREIBER 1910. II. 1-290.

²⁰ SCHREIBER 1910. II. 291-366.

munkája a kérdéskörnek csak egy behatárolt időszakát dolgozta fel, a 12. századot, így eredményei is kellő óvatossággal hasznosíthatóak akár az azt megelőző, akár az azt követő korszakok vonatkozásában.

A 19. és a 20. század fordulójától kezdve indult el egy másik meghatározó kutatási irány, amelyet *Ulrich Stutz*, majd később, az 1940-es évektől *Hans Erich Feine* neve fémjelzett. Mind a két kutató igen sokat foglalkozott a magánegyházi rendszerrel, az egyes alapítók által az egyházak, kolostorok felett gyakorolt jogokkal. Mindketten arra jutottak, hogy ez az intézmény elsősorban a germán népek „hozadéka” a nyugati egyházjogban, ahol hosszú ideig meghatározónak bizonyult. Stutz első alkalommal általános összefoglalót adott a magánegyházi rendszerről, s úgy találta, hogy az a középkori német egyházjog szerves részét képezte.²¹ Két kisebb részlettanulmány után²² 1937-ben összefoglalta a magánegyházra vonatkozó kutatások eredményeit.²³ Munkásságát e téren Feine folytatta, aki a II. világháború éveiben, majd az követően is négy igen jelentős tanulmányt szentelt a kérdésnek, sőt az általa írott máig alapvető egyházjogtörténeti kézikönyvben is önálló fejezetet szentelt a magánegyház (*Eigenkirche*) problematikájának. Tanulmányaiban éppúgy foglalkozott a langobárd és itáliai területekkel,²⁴ mint Dalmáciával,²⁵ s eredményeit összegző tanulmányt is készített.²⁶

Már Fabre és Schreiber is hangsúlyozták, hogy a kolostorok és a pápaság kapcsolatainak alakulásában sajátos fejezet volt Cluny kolostora. Különleges viszony fűzte Rómához, hiszen már az alapító, Aquitániai Vilmos átadta az apátságot a pápaságnak, ebből fakadt a későbbi exemptio. Ezen felül az is kiemelte Cluny-t a többi apátság közül, hogy olyan centralizált szervezetet, kongregációt hozott létre, amely addig példa nélküli volt. E két jelenség irányította rá a figyelmet Clunyre, s indította el a kutatások egy sajátos vonulatát, amely mind a mai napig érezteti hatását.

²¹ STUTZ 1898/1955.

²² STUTZ 1912/1955.; STUTZ 1936.

²³ STUTZ 1937.

²⁴ FEINE 1941-1943.; FEINE 1953/1966.

²⁵ FEINE 1944.

²⁶ FEINE 1950/1966.; FEINE 1972. 134-142., 160-179.

1923-ban tette közzé *Gaston Letonnelier* részletes elemző munkáját Cluny exemptiójáról, valamint az apátság és a Szentszék kapcsolatáról.²⁷ A szerző munkájában három kérdéskört érintett: 1) a pápaság szerepét Cluny apátsága, ill. a Cluny-rend kormányzatában; 2) a pápaság, az apátság és a püspökség(ek) viszonyát; 3) a pápaság és a Cluny-től függő kolostorok kapcsolatát. Már ez a beosztás is sejteti, hogy Letonnelier milyen nagy szerepet tulajdonított a pápaság és az apátság közötti speciális jogviszonynak. Nem véletlen, hogy gondolatmenetének kiindulópontja Cluny exemptiója volt. Fejtegetését a szerző az exemptio gyökereinek, kialakulásának bemutatásával kezdte, s ezzel elindítója lett egy azóta az egyházjog-történet terén is alkalmazott vissza-visszatérő módszernek, amely mindig a történeti előzményekkel vezeti be a későbbi elemzést.

Letonnelier szerint a kolostorok eredendően a püspök joghatósága alatt álltak: így rendelkezett a 451. évi chalcedoni zsinat 4 kánonja. Az ezt követő időszakot, I. Gergely pápa idejéig átmeneti időszaknak tekintette, amelynek során egyes zsinati határozatok bizonyos tekintetben mentességet adtak a püspök joghatósága alól (pl. Arles, 455; Karthágó, 525 és 535), más döntések viszont ismételten megerősítették az ordinarius hatalmát az apátságok felett (pl. Orléans, 511, 536; Arles, 554).²⁸ I. Gergely kormányzása idején azonban mélyreható változások következtek az exemptio történetében. A pápa leveleiben és privilégiumaiban több alkalommal is korlátozta a püspökök joghatóságát (pl. a nyilvános misézés megtiltása), szorgalmazta a szabad apátválasztást, a kolostori vagyon sérthetetlenségét.²⁹ Emellett a 6. századtól kezdve nagyobb számban jelentek meg hasonló tartalmú püspöki és királyi (később császári) privilégiumok is, amelyek a pápához hasonlóan igyekeztek minden külső befolyást csökkenteni. Itt is a birtokok sérelme és az apátválasztás szabadsága állt a középpontban, ám ez ettől még nem tekinthető exemptionnak – véli a szerző, s maga az *emancipáció* kifejezést alkalmazza. Ez a típus a 6. századtól kezdve terjedt el, és még a 10. században is találkozunk ilyen privilégiumokkal. Az igazi változás a 8. században következett be, azáltal, hogy megjelent

²⁷ LETONNELIER 1923.

²⁸ LETONNELIER 1923. 13-16.

a kolostorok alárendelése a pápának, ami végleg megszüntette a püspökök *lelki joghatóságát* az adott kolostor felett. (Ez utóbbira, mint az exemptio első felbukkanására az első példát a 7. század végéről hozza a szerző.) Fulda és Romainmoutier voltak az első kolostorok, ahol ez először érvényesült, majd a 8-9. század során egyre több példa akadt.³⁰

Cluny exemptiojának alapja maga az alapító rendelkezése volt, amelyben átadta az apátságot a pápaságnak. Ezáltal az a *patrimonium Petri* részévé vált, anélkül, hogy kivonták volna az ordinarius – jelen esetben Mâcon püspöke – joghatósága alól. Ezt csak a későbbi pápai privilégiumok teremtették meg, elsőként V. Gergelyé 998-ban, majd különösen XIX. Jánosé 1027-ben. A szerző a 11-12. századi bullák sorának ismertetésén keresztül mutatta be az apátság exemptioját, amelyben következetesen a püspöki joghatóságról beszél anélkül azonban, hogy annak elemeit (rendi-, kormányzati, tanítói hatalom) részleteiben érintette volna.³¹ Külön is kitért Cluny és a mâconi püspökök kapcsolatára, vitáikra, amelyekben kikristályosodott az apátság különleges jogállása.³² Letonnelier vezérfonala érezhetően a pápai kapcsolat volt, erre fűzte fel mondanivalóját minden egyes érintett témában. Véleménye szerint teljességgel érthető, hogy a pápaság, amely mentesítette az apátságot a püspöki joghatóság alól, igen nagy befolyással volt a kolostor belső életére, végső soron egyfajta kölcsönösséget fedezett fel közöttük: a pápaság támogatta Cluny-t a püspökökkel szemben, segítette a hozzá tartozó intézmények megreformálásában, s így maga is támogatást nyert az egyház általános reformjához.³³

A szerző külön is foglalkozott a Cluny-kongregációval. Elsőként mutatta be részleteiben is a kongregáció szervezeti felépítését, azoknak a kapcsolatoknak a sokszínűségét, amelyek az egyes alárendelt intézmények és Cluny között fennáltak. Itt is erőteljesen hangsúlyozta a pápaság szerepét, amely sokszor tevőlegesen is beavatkozott a különböző jogi vitákba, és az

²⁹ LETONNELIER 1923. 16-18.

³⁰ LETONNELIER 1923. 19-22.

³¹ LETONNELIER 1923. 23-46.

³² LETONNELIER 1923. 88-106.

³³ LETONNELIER 1923. 47-86., 103-126.

esetek nagy többségében a burgundiai anyakolostor oldalára állt.³⁴ Végül művét azzal zárta, miként igyekezett a pápaság a 13. században a hanyatló Cluny-kongregációt megreformálni.³⁵

Letonnelier művének jelentősége abban állt, hogy számos példán keresztül bemutatta a kolostor jogállásának alakulását, a kongregáció szervezeti felépítését, s ennek mentén nagy vonalakban felvázolta a több kolostor közösséget érintő (rendi) exemptio intézményét. Mértékadó megállapításokat tett a téren is, hogy megkülönböztette egymástól az egyes kolostorok jogállását és alárendeltségükből fakadó helyzetüket a kongregáción belül. Ezzel felismerte azt az alapvető különbséget, amely egy-egy kolostor és az annak alárendelt egyházi intézmények egyházjogi helyzete között mutatkozik, hiszen jelen esetben Cluny exempt státusa nem jelentette azt, hogy a neki alárendelt apátságok, perjelségek és cellák is feltétlenül osztoztak e jogállásban. A korábban már exemptiot nyert apátságok megőrizték ezt az állapotukat, más, eredetileg nem exempt intézmények pedig nem is nyerték el pusztán azért, mert Clunyhez tartoztak.

1937 és 1957 között három máig is alapvető munkában foglalkozott az exemptio, a pápai oltalom kérdésével a kiváló francia jogtörténész *Jean-François Lemarignier*.³⁶

Elsőként a normandiai és angliai kolostorok exemptiojáról és egyházi joghatóságáról írt monográfiája látott napvilágot 1937-ben. A szerző művében e két kérdést vizsgálta meg a kezdetektől 1140-ig. Kutatásainak területe elsősorban Normandia volt, ezt egészítette ki Hódító Vilmos korától angliai adatokkal, elemzésekkel. Lemarignier továbbfejlesztette Letonnelier vizsgálatait, amennyiben pontosan elhatárolta egymástól az *exemptio* és a *kolostorok egyházi joghatóságának* kérdését. Az előbbin az apátságok püspöki joghatóság alóli mentesítését, az utóbbin pedig az egyes kolostorok saját egyházai felett gyakorolt jurisdictiót és az ezáltal létrejött joghatósági területet értette. Ez a megállapítás ismételten megerősítette a korábban Schreiber és Letonnelier által képviselt álláspontot.³⁷ A szerző Letonnelier több mint egy

³⁴ LETONNELIER 1923. 127-144.

³⁵ LETONNELIER 1923. 147-152.

³⁶ LEMARIGNIER 1937; LEMARIGNIER 1950; LEMARIGNIER 1957.

³⁷ LEMARIGNIER 1937. 1-15.

évtizeddel korábban megjelent munkájához hasonlóan maga is az exemptio általános történetének vázolásával indította elemzését. Ennek bemutatása során ugyan lényegesen nem tért el a korábbi módszertől – a chalcedoni zsinat rendelkezése, mint alap, az első kivételek, stb. – de több adatra támaszkodott. Új elemnek tekinthetjük az exemptio, valamint az ír és afrikai szerzetesség hatásának összekapcsolását (Bobbio).³⁸ Elgondolásának lényege abban állt, hogy mind az exemptio, mind a kolosotorok egyházi joghatósága alapvetően az ír szerzetes-egyházi hagyományokból alakult ki, hiszen itt nem alakult ki a korai időkben (VI. század) a püspökségi szervezet, maguk az apátok látták el a püspöki feladatokat. Ennek köszönhetően az egyházszervezet lényegében egyet jelentett a kolostori hálózattal, nem volt tehát meglepő, hogy a kolostorok saját egyházaik felett, amelyek között sok plébániaegyház is volt, joghatóságot gyakoroltak, ill. az sem, hogy exemptiot szereztek ezek a kolostorok (pl. Fécamp³⁹). Lemarignier több példát is hozott erre a sajátos helyzetre a roueni egyháztartományból: Dol, Pental, stb.⁴⁰ A 10. század egyik legjelentősebb változásának tartotta a szerző egy új fajta privilégium – saját szavaival élve *franchise des coutumes épiscopales* – megjelenését, amely lehetővé tette a kolostorok számára, hogy saját egyházaik mentesüljenek a püspököt illető különböző terhek (*procuratio canonica, cathedraticum, synodiaticum, stb*), ill. a püspöki felügyelet alól. Első példáit Cerisy-ben és Montivilliers-ben⁴¹ találta meg a szerző. Vizsgálatait azután térben és időben is kiterjesztette egész Normandiára (1060 előtt,⁴² Hódító Vilmos korában,⁴³ végül 1088-1140 között⁴⁴), Franciarország nyugati részére (Sens és Tours egyháztartományok),⁴⁵ illetve Angliára is.⁴⁶ A kolostorok saját egyházi joghatóságának kérdése mellett az exemptio kevesebb teret kapott elemzéseiben, noha a két intézmény között szoros összefüggést állapított meg. Az exemptio

³⁸ LEMARIGNIER 1937. 3-5.

³⁹ LEMARIGNIER 1937. 32-44., 50-64.

⁴⁰ LEMARIGNIER 1937. 15-26.

⁴¹ LEMARIGNIER 1937. 44-50.

⁴² LEMARIGNIER 1937. 64-84.

⁴³ LEMARIGNIER 1937. 156-174.

⁴⁴ LEMARIGNIER 1937. 179-220.

⁴⁵ LEMARIGNIER 1937. 84-110.

⁴⁶ LEMARIGNIER 1937. 110-118., 176-220.

gyökereinek és normandiai megjelenésének tárgyalását követően (6-10. század)⁴⁷ kitért normandiai és anglia előfordulásaira a Hódító Vilmos korabeli,⁴⁸ ill. az 1088-1140 közötti időszakban.⁴⁹

Lemarignier 1950-ben újabb jelentős munkával jelentkezett,⁵⁰ amelyben azt vizsgálta, hogy a monostorok exemptioja hogyan, milyen mélységben készítette elő a gregorián reformot. Kutatásaiban nagy hangsúlyt fektetett Cluny szerzetesi reformjára, lényegében ebből vezette le a többi 10-11. századi reformot, és végső soron a gregorianizmus eszmerendszerét is. Bár mint láthattuk, e két jelenség összekapcsolása nem volt újkeletű a szakirodalomban, mégis Lemarignier volt az első, aki a Cluny-szellem eluralkodásának eszméjét következetesen képviselte. Nyilvánvalóan kézenfekvő volt számára a Cluny és a gregorián reform összekapcsolása már csak személyi okokból is, hiszen az utóbbi két legjelesebb képviselője Hildebrand (a későbbi VII. Gergely) és II. Orbán is egykor a kiváló kolostor tagjai voltak. Felfogása szerint az is döntő jelentőségű volt, hogy a kolostori exemptio egyik jelentős eleme volt az Egyház szabadságáért folytatott küzdelem fegyvertárának. Így aligha meglepő, hogy a szerző értekezésének jelentős részét az exemptio történetének szentelte.

Lemarignier szerint több korszakot is el lehet különíteni. A kezdeteket I. Gergely pápa idejére tette, benne látta ezen egyházjogi intézmény megalapozóját; az első korszakot az 590-990 közötti időszakra tette. Itt jelent meg maga az exemptio, egyelőre még nem kiforrott jogi intézmény formájában, sőt inkább mintha csak egyes esetek léteznének egy rendszer ismérvei nélkül. A legfontosabb kérdések: az *apátválasztás szabadsága*, a *püspök eltiltása a monostoron belüli misézéstől*, *pápai döntőbíráskodás*.⁵¹ Ezeknek az elemeknek az összefoglalását adta meg I. Honorius (625-638) pápa privilégiuma, amely 628-ban kelt az itáliai Bobbio ír származású apátja számára.⁵² Maga a bulla szövege formulává vált, mintaként szolgált sok más apátság esetében,⁵³

⁴⁷ LEMARIGNIER 1937. 15-44.

⁴⁸ LEMARIGNIER 1937. 138-156.

⁴⁹ LEMARIGNIER 1937. 179-220.

⁵⁰ LEMARIGNIER 1950.

⁵¹ LEMARIGNIER 1950. 291.

⁵² LEMARIGNIER 1950. 292-293.

egyik jellegzetes példája éppen Fulda (751) volt. Bekövetkezett azonban egy kisebb megtorpanás a Karolingok időszakában, mivel egyházpolitikájuk egyik sarokköve a szilárd megyéspüspöki hatalom támogatása volt.⁵⁴ Ezt követően, a 9. század közepe után, ismét megjelennek a mentességet biztosító privilegiumok, összefonódva azzal a folyamattal, mely Lemarignier szerint az *ecclesia Romana* elsőségét igyekezett érvekkel alátámasztani és elfogadtatni. Úgy tűnik, hogy a pápai reform és az exemptiot szorgalmazó apátok kölcsönös támaszt találtak egymásban: mind a két félnek saját céljai eléréséhez volt szüksége a másikra. A korszak jellemző sajátossága volt, hogy sok privilegium felhasználta I. Honorius bulláját, I. Gergely leveleit. Különösen I. Miklós pápa (858-867) támogatta az exemptiot, egy 863-ban kelt bullájában, ő teremtette meg a kapcsolatot az exemptio és a pápa tulajdona között, amelyet az évi census fizetése mutat.⁵⁵ A korszak vitathatatlanul legjelentősebb kolostora Cluny volt, amelyet már az alapító átadott a pápaságnak, s ezzel lényegében exemptté vált.⁵⁶ A korszak egy érdekes és sajátos területének tekintette Lemarignier a német vidékeket, ahol inkább a világi uralkodók részéről adott támogatás figyelhető meg (Fulda, Hersfeld).⁵⁷

Az exemptio történetének második korszakát a szerző 991 és 999 közé tette, ekkor született meg annak elméleti megalapozása (Abbon de Fleury: *Liber Apologeticus, Collectio canonum, Epistolae*).⁵⁸

A harmadik korszak már a 11. század első felére esik, amikor újabb virágzásnak indult az exemptio. Lemarignier a tömeges megjelenés legfontosabb okaként azt hozta fel, hogy a szerzetesi társadalom jelentősebb központjai igyekeztek teljesen kizárni a világi befolyást intézményeik belső életéből (pl. apátválasztás kérdése), másrészt a zavaros közállapotokkal együttjáró pusztulást próbálták csökkenteni korábbi monostorok újraélesztésével, új alapítások támogatásával. E korszak reform-kolostorai (pl. Fécamp, Dijon, Fruttaria, Gorze, Brogne, Toul,

⁵³ LEMARIGNIER 1950. 293.

⁵⁴ LEMARIGNIER 1950. 299-300.

⁵⁵ LEMARIGNIER 1950. 299-300.

⁵⁶ LEMARIGNIER 1950. 298.

⁵⁷ LEMARIGNIER 1950. 301.

⁵⁸ LEMARIGNIER 1950. 303-315.

Verdun, Liège, Saint-Benoît-sur-Loire (Fleury), Cluny) és apátjaik (Aniane-i Szent Benedek, Guillaume de Volpiano, Szent Nilus, Szent Romuald, Abbon de Fleury, Bernó, Odó, Odiló, Maiolus, Petrus Venerabilis) mind erre törekedtek. Lemarignier megkülönböztetett figyelmet szentelt Cluny apátságának. Nemcsak exemptioja révén volt jelentős – vélte –, hanem azért is, mert a reform megvalósítása érdekében zárt szervezeti keretet (kongregáció) hozott létre. A monostor exemptios törekvéseit szoros összefüggésbe hozta a gregorián reformnak a egyház szabadságáról (*libertas ecclesiae*) vallott felfogásával. Szerinte Cluny ezirányú lépései, azaz a monostor tudatos alárendelése a pápaságnak, a megyéspüspök joghatóságának lehetőség szerint teljes megszüntetése a monostor felett, mintegy előjátéka volt a VII. Gergely-féle nagyszabású reformoknak. További érvei: Cluny monostora olyan exemptiot nyert a pápaságtól (931: XI. János, 998: V. Gergely, 1024: XIX. János), amelyek nemcsak birtokai, hanem szellemi alárendeltsége tekintetében is mentességet biztosítottak számára, azaz a pápaság különbséget tett a *temporalia* és a *spiritualia* között. Ezen felül, minden hasonló jellegű függetlenedési törekvést Clunyból vezetett le, vagyis a korszakban megjelenő exemptios törekvéseket alapvetően a *Cluny szellemiség* befolyásolta.⁵⁹

Lemarignier 1957-ben újból visszatért az exemptio problematikájára. Ebben a munkájában egy sajátos időszakot, a 10-11. század fordulóját vizsgálta meg abból a szempontból, hogy a politikai rendszer változásai milyen hatással voltak az egyházi, ezen belül különösen a szerzetesi intézményekre.⁶⁰ A szerző korábbi, a szerzetesi reformok jellegére vonatkozó véleményén valamelyest változtatott, hiszen ezúttal hangsúlyosabban foglalkozott a vizsgált korszakban Európa egyes területein mutatkozó különbségekkel. Alapvetően eltérőnek értékelte a Karoling birodalom romjain létrejött keleti frank és nyugati frank struktúrákat, amelyek a szerzetesi reformok terén jelentős hatást gyakoroltak. Eredményeit úgy összegezte, hogy bár a korabeli reformok sok közös pontot mutattak (pl. visszatérés a benedeki Regula előírásaihoz, külső hatások kizárása, stb.), a megvalósítás módjai tekintetében azonban jelentős

⁵⁹ LEMARIGNIER 1950. 315-326.

⁶⁰ LEMARIGNIER 1957.

különbségek mutatkoztak. Ezeknek az eredője véleménye szerint a politikai rendszer jellegzetességeiből adódott. Míg az egykori birodalom nyugati felében teljes volt a politikai széttagolódás, a királyi hatalom lényegében súlytalanná vált, s ezáltal az egyházszervezetben is komoly fegyelmi, kormányzati, stb. problémák vetődtek fel, addig a keleti részekben, legalábbis a 10. század közepétől a királyi (majd császári) hatalom képes volt a politikai struktúrák integrálására, az egyházszervezet megerősítésére.⁶¹ Ennek köszönhető, hogy a nyugati vidékeken – különösen Francia és Burgundia területén – a szerzetesi reformok alappillérvé vált a püspöki joghatóságtól való függetlenedési törekvés (pápai oltalom, *exemptio*), amely legmarkánsabban a cluny-reformban öltött testet. Ezzel szemben az Ottók birodalmában megfigyelhető reformmozgalom (lotharingiai reform Gorze, Trier, Mainz, stb. központokkal) céljai elérése érdekében éppenséggel a világi uralkodókra és a püspökökre támaszkodott. A nyugati területeken mutatkozó *exemptio* törekvéseket két csoportba osztotta: egyedi kolostori *exemptio* és rendi *exemptio* (Cluny).⁶²

Lemarignier első munkájának megjelenését követően egy évvel, 1938-ban látott napvilágot *Audomar Scheuermann* monográfiája.⁶³ Művében az *exemptio* jogintézményét a maga teljességében kívánta bemutatni, ebből következőleg munkájában jelentős teret biztosított az *exemptio* belső tartalmi elemzésének.⁶⁴ Ez azonban kizárólag a tridenti zsinat utáni idők adataira, ill. a *Corpus Iuris Canonici* rendelkezéseire támaszkodott, így aligha nyújthatott támpontot a 16. század előtti időszakra vonatkozólag.

A szerző ugyanakkor áttekintette az *exemptio* kialakulásának történetét, és foglalkozott az oltalom kérdésével is. Scheuermann is abból a tételtől indult ki, mint Lemarignier és mások is, hogy a szerzetesek eredetileg a püspökök joghatóság alatt álltak, s csak bizonyos körülmények hatására mentesülhettek ez alól.⁶⁵ A szerző vizsgálatai során három feltételt talált, amelyek szükségesek voltak az *exemptio* létrejöttéhez. Az első egyfajta pszichológiai feltétel

⁶¹ LEMARIGNIER 1957. 357-362.

⁶² LEMARIGNIER 1957. 363-400.

⁶³ SCHEUERMANN 1938.

⁶⁴ SCHEUERMANN 1938. 94-246.

lenne, amennyiben a szerzetesi életmód éppen a világi egyházszervezettől való különállást testesítette meg. Második feltételként azt emelte ki, hogy már a korai időszakban is számos vita, nézeteltérés támadt a püspökök, ill. az apátok és a szerzetesek között, hiszen a püspök gyakran beavatkozott a kolostor belső életébe, az apátok kinevezésébe, eltávolításába, és nem egyszer anyagi követeléseket támasztott a szerzetesekkel szemben, a saját hasznára fordította a kolostor vagyonát. Scheuermann harmadik feltétele bizonyos strukturális sajátosságok megléte volt. Véleménye szerint az afrikai egyházszervezet, ahol a szerzetesek függetlenek voltak a püspököktől, ill. az ír egyház sajátos szerkezete – ahol nem is volt püspökségi szervezet, csak kolostori hálózat, és így azok látták el a világi egyház feladatait – kedvező alapot teremtett az exemptio kialakulásához.⁶⁵

Az exemptio történetének – vélte a szerző – négy korszaka volt: 1. a chalchedoni zsinattól Cluny alapításáig; 2. Cluny alapításától Assisi Szent Ferenc fellépéséig; 3. Assisitól a tridenti zsinatig, 4. a tridenti zsinattól a Corpus Iuris Canonici megjelenéséig.⁶⁷ Az első periódusban még csak egy-egy esetben lehet exemptioról beszélni, ez először az itáliai Bobbio esetében jelent meg, majd a 8. századtól terjedt el szélesebb körben (Malmesbury, Benevento, Montecassino, Fulda, Saint-Denis). Ebben a korszakban sokkal nagyobb jelentősége volt az oltalomnak, amelynek több formája is ismert (püspöki, királyi és pápai).⁶⁸ A szerző véleménye szerint csak Cluny alapítása után lehet szó igazán exemptioról, hiszen itt találkozunk első alkalommal egy egész „rendre” kiterjedő privilégiummal. Cluny e sajátossága szerinte jelentős hatást gyakorolt a többi reformközpontra, és ezáltal magára a pápaságra is. Természetesen az oltalom intézménye is tovább élt ebben a periódusban, sőt a most már jogintézménynek nevezhető exemptio egyes elemeit is tartalmazhatta.⁶⁹ Scheuermann szerint a legjelentősebb változások a harmadik korszakban következtek be, amikor már kifejezetten rendi exemptioról beszélhetünk, s az egyes kolostoroknak adott kiváltságok háttérbe szorultak. Ezen túlmenően

⁶⁵ SCHEUERMANN 1938. 36-37.

⁶⁶ SCHEUERMANN 1938. 37-41.

⁶⁷ SCHEUERMANN 1938. 41.

⁶⁸ SCHEUERMANN 1938. 41-57.

még egy másik nagy horderejű változás is bekövetkezett: míg ugyanis az eddigi exemptio csak az adott kolostorokra vonatkozott (passzív exemptio), addig ekkortól kezdve megjelenik a kolostor egyházai feletti joghatóság, a lelkipásztorkodás és prédikálás, amely már nem azonos a korábbival, nem *exemptio passiva*, hanem *exemptio activa*.⁷⁰ A negyedik korszak, amely a tridenti zsinattól a Corpus Iuris Canonici megjelenéséig (1917) terjed, lényegében a szabályozás és visszarendeződés kora, amelynek lényege, hogy az exemptio mint jogintézmény pontos szervezeti keretek közé került.⁷¹

Ha összegezni akarjuk az eddigieket, elmondhatjuk, hogy a 19. század végétől meginduló alaposabb kutatások sok lényeges problémára felhívták, ráirányították a figyelmet (pápai tulajdon, az egyházi jogi státus és a saját joghatóság különbsége, oltalom és maga az exemptio). Különösen jelentős volt a magánegyházi rendszer feltárása (Stutz és Feine), ill. az exemptio történetének megrajzolása (Lemarignier) is. Az 1940-es évektől azonban a korábbi kutatások egyes megállapításait jelentős kritikák érték. Ezek sajátos módon elsősorban filológiai eredményekre, megfigyelésekre mentek vissza. Az újabb kutatások elsősorban azt tették kritika tárgyává, hogy a korábbi vizsgálatok során nem fektettek nagyobb hangsúlyt az egyes jogi fogalmak jelentésének pontos meghatározására és elkülönítésére, az így nyert eredmények pedig túlságosan egysíkúak lettek. Nem választották el igazán a pápai oltalom, illetve az exemptio kérdését, nem tisztázták egyértelműen az oltalom fogalmát, mibenlétét és az exemptiohoz való viszonyát.

Lemarignier-nek a normandiai apátságok exemptiojáról és egyházi joghatóságukról szóló munkáját elsőként L. Müller részesítette bírálatban, aki *fogalmi pontosításokat* javasolt. Véleménye szerint az exemptiot helyesebben passzív exemptionnak (*exemption passive*) kell nevezni, ha nincs területi hatálya és nem terjed ki más egyházi intézményekre (alárendelt

⁶⁹ SCHEUERMANN 1938. 57-66.

⁷⁰ SCHEUERMANN 1938. 66-73.

kápolnákra, kolostorokra és plébániákra). A Lemarignier által kimutatott egyházi joghatóságra vonatkozó megállapításokat azzal egészítette ki, hogy a kolostoroknak alárendelt más egyházak esetében félig aktív exemptióról (*exemption semi-active*) kell beszélni, hiszen ezek az intézmények nem alkotnak egységes joghatósági területet, egyfajta egyházmegyét. Ha ez utóbbi bekövetkezik, akkor lehet szó teljes aktív exemptióról, nullius kiváltságáról (*exemption active, abbaye-nullius*), ill. ekkor nevezhetjük az apátot *nullius prelat*-nak.⁷² A passzív exemptio szerinte csak a 10-11. századtól létezett a nyugati egyházban, ennek kézzelfogható jele az volt, amikor a cenzust fizető egyházak esetében fizetésének magyarázatát a pápaság által adott *libertas*-ban határozták meg, azaz a *libertas* az exemptiót jelentette.⁷³ Müller munkája jelentős részében a saját egyházi joghatósággal foglalkozott. A terminológiai ellenvetéseken túl Lemarignier-vel szemben arra az álláspontra helyezkedett, hogy az apátságok egyházi jogi státusa befolyással volt egyházaik jogállására: ha az előbbi exempt volt, akkor az utóbbiak is azok voltak, ha pedig nem, akkor az alárendelt egyházak is ehhez igazodtak.⁷⁴

1942-ben látott napvilágot Hans Hirsch alapos tanulmánya a pápai oltalom kérdéséről.⁷⁵ Munkájának célkitűzése elsősorban a *formuláris kifejezések sajátosságainak* vizsgálata volt. Kiindulópontja az volt, hogy a pápai oltalom csak védelmet nyújtott a kolostorokat ért támadásokkal szemben. Ezek sokfélék lehettek, elsősorban az anyagi javakat, birtokokat érintették, de ide tartozott a szabad apátválasztás kérdése éppúgy, mint a püspökök (és embereik) kolostorbeli tartózkodása miatt támadt nehézségek. A pápai oltalmat biztosító pápai oklevelekben több formula is rögzült az idők folyamán, amelyeket úgy tűnik, igen széles körben alkalmaztak. Ez volt az ún. *Liber Diurnus Pontificum Romanorum*. A pápai oltalom tehát nem jelentette a püspöki joghatóság egésze alóli mentesítést, hanem csak bizonyos túlkapásokat, visszaéléseket igyekezett megszüntetni. Ez a megállapítás azért volt fontos, mert jogi értelemben tett különbséget az oltalom és az exemptio között. Hirsch többek között arra is

⁷¹ SCHEUERMANN 1938. 73-80.

⁷² MÜLLER 1956. 115-116., különösen 115. 1. jegyzet.

⁷³ MÜLLER 1956. 116-129.

⁷⁴ MÜLLER 1956. 129-134.

rámutatott, hogy a pápai oltalmat sok esetben világiak, néha püspökök adományozta immunitás előzött meg, amely legtöbbször hasonló elemeket (birtokok védelme, szabad apátválasztás) tartalmazott, mint a pápai oltalom. Hirsch kutatásaiban éppen a formuláris jegyek, típusok alapján kísérelte meg felvázolni a pápai oltalom történetét, belső tartalmának változásait. Vizsgálatai során eljutott bizonyos archetípusok felfedezéséig (I. Gergely pápa Autun egyházmegyei kolostorokhoz intézett levelei, I. Miklós pápának a vezelay-i apátság részére szóló oklevele), és az ezekre épülő további pápai formulák elkülönítéséig (pl. VIII. János pápa formulái). A formuláris részek vizsgálata alapján több periódusra bontotta a pápai oltalom történetét. Véleménye szerint VIII. János koráig létrejöttek a formuláris alapok, amelyek nagyrészt I. Gergely leveleire épültek, ide értve különösen I. Miklós és VIII. János privilégiumait. Ez utóbbi pápa azonban továbbfejlesztette a korábbi mintákat.⁷⁶ A 10. századi pápai oltalomlevelek sok tekintetben a korabeli immunitas-privilégiumokra hasonlítanak, több olyan eset is ismert, amikor a pápa a korábbi, világi személy által adott immunitást erősíti meg. VII. Gergely idejétől azonban a pápai oltalom belső tartalmában jelentős változások következtek be. A legfontosabb sajátosság az volt, hogy míg a pápai oltalom korábban nem változtatta meg a kolostor jogállását, addig a 11. század második felében, az invesztitúra-harcok közepette alkalmas fegyvert láttak a pápák az oltalomban. A korábbi, pápai oltalomból fakadó lazább kapcsolatot felváltotta a kizárólagos együvé tartozás a pápaság és a kolostor között, ezen túlmenően pedig VII. Gergely idejétől megjelent egy olyan *libertas* fogalom, amely a pápa és a kolostor elválaszthatatlanságát fejezte ki.⁷⁷

Az itt kifejtett kérdések közül az immunitás és a pápai oltalom összefüggését Hans Hirsch egy másik tanulmányában is érintette. Ez a munkája eredetileg 1913-ban készült, de csak 1967-ben jelent meg.⁷⁸ Ebben egy meghatározott terület, Dél-Németország kolostorainak immunitását vizsgálta az invesztitúra-harcok idején. Vizsgálatainak középpontjában Hirsau,

⁷⁵ HIRSCH 1942.

⁷⁶ HIRSCH 1942. 363-384.

⁷⁷ HIRSCH 1942. 389-433.

⁷⁸ HIRSCH 1967.

Saint-Blasien és Schaffhausen kolostorai álltak. Eredményeit a következőképpen foglalhatjuk össze: a terület kolostorainál már a Karoling időszakban igen gyakori volt a világiaktól, kegyuraktól adományozott immunitás, amelyet esetenként a pápa is megerősített. Külön érdekesség, hogy Cluny kolostorának immunitása hatással volt több esetben is (Lorsch, Bamberg, stb.).⁷⁹ A 11. század végéig egyszerre volt jelen a régióban a világi immunitás és a pápai oltalom is, az utóbbi éppen az előbbit használta fel. Ám IX. Leó és III. Henrik összeütközésének hatására ez a helyzet később, a 11-12. század fordulóján megváltozott. A pápaság az oltalma alatt álló, s a forrásokban gyakran „abbatia libera”-nak nevezett kolostorokat egyre inkább tulajdonnak tekintette,⁸⁰ s így a pápai oltalom egyre inkább – különösen II. Paszkál és II. Ince idején – a világi immunitás helyébe lépett. A pápaság ugyanis pápai oltalom e sajátos interpretációja révén kiváló fegyvert talált a magánegyházi rendszer, a világi befolyás visszaszorítására.⁸¹ Hirsch még egy sajátos körülményre hívta fel a figyelmet. A királyi immunitás adományozásának egyik jellegzetes eleme volt a kolostor anyagi ügyei felett örökődő védnök (*advocatus*, *Vogt*) kirendelése. Ez ugyan elvileg nehézséget jelentett a pápaságnak, hiszen a legtöbb helyen a 11-12. század fordulójára ezt a tisztelet már általában egy-egy (néha éppen a kegyúri) család örökletessé tette, ám mivel az invesztitúra-harcok idején – legalábbis a dél-németországi területeken – a pápa oldalára álltak, nem kellett megválniuk attól.⁸²

Hirsch felfogását nagyrészt elfogadta *Heinrich Appelt* is, aki a pápai oltalom kapcsán 1954-ben úgy foglalt állást, hogy annak első jelei I. Gergely pápánál mutathatóak ki, ám kifejlődése igazából csak I. Miklós és VIII. János pápák korában következett be. Munkájában részletesen elemezte az ide vonatkozó pápai leveleket és privilégiumokat, kitért az angliai és

⁷⁹ HIRSCH 1967. 1-25.

⁸⁰ HIRSCH 1967. 26-36. Hirsch itt éppen Schreiberrel vitázik, s az általa javasolt „päpstliches Eigenkloster” terminust kifogásolja, mivel a forrásokban az „abbatia libera” fordul elő.

⁸¹ HIRSCH 1967. 37-57.

⁸² HIRSCH 1967. 41-49.

frank területek viszonyaira. Ugyanakkor nem tulajdonított nagy jelentőséget a korszak (8-11. század) immunitás privilégiumainak.⁸³

A pápai oltalom és az *exemptio* elhatárolása terén jelentős állomás volt Willy Szaivert 1951-ben az *exemptio* kialakulásáról és 11. század végéig tartó fejlődéséről megjelent tanulmánya.⁸⁴ A jogintézmény kialakulása kapcsán azt vizsgálta elsőként, hogy az 5-9. században a különböző zsinatok hogyan rendelkeztek a kolostorok és a püspökök kapcsolatáról. Azt állapította meg, hogy számos alkalommal, főleg a korábbi időkben, a püspöki joghatóságot erősítették meg a kolostorok felett, a későbbi zsinatok viszont esetről-esetre kisebb-nagyobb mentességet biztosítottak, főleg a belső életre vonatkozólag.⁸⁵ A frank korszak püspöki privilégiumainak vizsgálata is lényegében hasonló eredményt hozott. Ezekben ugyanis rendre csak a birtokok védelme, illetve ritkábban a püspökök rendi joghatóságának gyakorlásából fakadó túlkapások elleni oltalom (pl. szabad apátválasztás, nyilvános mise megtiltása) szerepelt, azaz a püspökök kormányzati joghatósága sértetlen maradt.⁸⁶ A korabeli forrásokban megjelenő *libertas* fogalma is érdekes adalékokkal szolgált Szaivert számára. A gregorián reformot megelőző időszakban ugyanis ez a fogalom lényegében három dolgot jelentett: 1) a kolostori birtok háborítatlan birtoklását; 2) az ordinarius kolostoron belüli rendelkezésének kizárását az *introitus* megtiltásával (belépési tilalom); 3) szabad apátválasztást, ingyenes szenteléseket. Az ilyen privilégiumok lényegében a püspökök rendi hatalmát érintették, az e téren mutakozó túlkapásoknak igyekeztek gátat szabni, nem jelentettek *exemptiot*. Ez utóbbi a szerző felfogásában nem más, mint „egy egyházi intézmény mentesítése minden egyházi, ill. püspöki joghatóság alól a pápa kivételével”, azaz lényegében „az adott intézmény feljebbvalójának egyházi büntető hatalma alóli mentesítés és egy magasabb, a lehető legmagasabb egyházi intézmény alá rendelése”.⁸⁷ A szerző az eddigi kutatások nehézségeit abban látta, hogy ez a fogalmi meghatározás nem volt készen, talán éppen annak köszönhetően, hogy a korszakban –

⁸³ APPELT 1954.

⁸⁴ SZAIVERT 1951.

⁸⁵ SZAIVERT 1951. 265-273.

⁸⁶ SZAIVERT 1951. 273-278.

különösen a 10. században – igen sok fogalom „volt forgalomban” (*tutela, tuitio, munimen, protectio, libertas, ius*), ám ezek közül egyik sem jelentett joghatóságot. Szerinte éppen ezért félrevezető is lehet a pápai oltalom intézménye, amely sokszor az előbb említett fogalmakkal operált, sőt bizonyos jogi elemek is előfordulhattak mind az exemptio, mind a pápai oltalom esetében.⁸⁸

A pápai oltalom és az exemptio viszonyának, lényegének értelmezésében Szaivert eredményeit fejlesztette tovább *Wilhelm Schwarz*, aki 1959-ben megjelent tanulmányában a kolostori szabadságot adó privilégiumokat tette alapos vizsgálat tárgyává.⁸⁹ Bevezetőjében maga is utalt a sok megoldatlan kérdésre, leginkább azt kifogásolta, hogy a rendelkezésre álló kritikai forráskiadások – itt az *Italia* és a *Germania Pontificia* addig megjelent köteteire gondolt elsősorban – ellenére sem mondható el, hogy lényegesebb elmozdulás történt volna az exemptio és a pápai oltalom értelmezésének kérdésében. Úgy vélte, hogy a korábbi kutatási eredmények nem elég árnyaltak, különösen a terminológia terén, illetve felvetette azt, hogy a kutatások sokszor csak a jelentősebb kolostorokra terjedtek ki (pl. Bobbio, Fulda, Saint-Denis), és érintetlenül hagytak számos kisebb de a jogtörténet számára mégis érdekes apátságot (pl. Gandersheim, Essen, Bibra, Lorsch, Ellwangen, Gernrode, stb.).⁹⁰ Vizsgálatai során maga is azokat a forrásokat dolgozta fel, mint a korábbi kutatás, ugyanakkor az ott előforduló kifejezéseknek sokkal nagyobb jelentőséget tulajdonított, pontosan elhatárolta jelentésüket. A korai (4-6. századi) zsinatok határozatainak vizsgálatából azt a következtetést vonta le, hogy egy részük a kolostorok feletti püspöki hatalmat erősítette meg (pl. Chalcedon, 451, Orléans, 511, Arles, 554), más részük pedig igyekezett gátat szabni a püspökök és a világi papság túlkapásainak (Lérins, 455, Karthago, 525, 535). E kérdés mentén bukkant fel az a két fogalom is, amely Schwarz kutatásainak középpontjába került: a *jurisdictio* és a *condicio*. A zsinati határozatok elemzése alapján arra a következtetésre jutott, hogy azokban az esetekben, ahol a

⁸⁷ SZAIVERT 1951. 271-281., 286.

⁸⁸ SZAIVERT 1951. 287-290.

⁸⁹ SCHWARZ 1959.

⁹⁰ SCHWARZ 1959. 34-37.

kolostorok bizonyos fokú „mentesség”-et, helyesebben védelmet kaptak a püspöki túlkapásokkal szemben, nem lehet szó exemptioról, hiszen nem szűnt meg a püspökök kormányzati joghatósága felettük. Szerinte az lehetett félrevezető, hogy a forrásokban használatos *ditio, iurisdictionem, ditionem habere, condicio* kifejezéseket korábban joghatóságként, tiltását pedig az exemptio jeleként értelmezték, holott ezekben az esetekben csupán a kolostori vagyon sértetlenségéről és az apátot, ill. a szerzeteseket terhelő jogtalan követelések, szolgálatok elhárításáról volt szó.⁹¹ A továbbiakban a burgundiai kolostorok privilégiumait vizsgálta. Megállapította, hogy itt is hasonló a helyzet, mint a zsinatok esetében, a világi alapítók gyakorta rendelkeztek a kolostori vagyon védelméről és az apátválasztás szabadságáról, amelyet pápai oklevelek is, igaz kisebb számban, megerősítettek. Ezekben azonban nincs szó exemptioról hiszen a püspökök továbbra is felügyelték egyházmegyéik apátságait, ám az általuk megkívánt birtokigazgatási jogot, hatalmat ezek a privilégiumok megvonták tőlük, oltalmat adtak a kolostornak az ilyen törekvésekkel szemben. Schwarz arra is rámutatott, hogy ezekben a privilégiumokban már vannak bizonyos formuláris egyezések, amelyek lényegében négy kolostorra vonatkoznak: Lérins, Agaune, Saint-Maurice és Saint-Marcel; ezek szolgáltak mintául több más kolostor kiváltságolásában a 7-9. században.⁹² A szerző külön kitért III. Benedek és I. Gergely pápák okleveleire, leveleire. Ezekből a korábbiakhoz hasonló következtetést vont le: nem exemptiot adományoztak, hanem csak oltalmat, a túlkapásoknak vették elejét, de általában véve meghagyták a kolostorokat a püspök kormányzati joghatósága alatt. Felhívta a figyelmet arra is, hogy az I. Gergely neve alatt fennmaradt exemptios privilégiumok egytől-egyig későbbi hamisítványok.⁹³ Lényegében ezt a következtetést vonta le az angliai kolostorok pápai privilégiumaiból, ill. a 7-8. századi frank oklevelekből és a langobárd apátságok diplomáiból is. Rámutatott arra, hogy ezekben rendre megtaláljuk a *Liber Diurnus* 32. (ill. 77. és 88.) formuláját, de az pusztán csak oltalmat jelentett és nem exemptiot. Sőt ennél tovább is ment, hiszen az ilyen privilégiumok szerinte csak a

⁹¹ SCHWARZ 1959. 37-45.

⁹² SCHWARZ 1959. 45-51.

kolostorok önállóságát teremtették meg a püspökökkel szemben, s ezért elutasította az exemptio terminus használatát, helyette az emancipációt javasolta.⁹⁴ A szerző beható vizsgálat alá vetette az eddig az exemptio egyik iskolapéldájának számító Bobbió esetét, amelynek I. Honoriustól nyert privilégiuma Schwarz szerint szintén oltalomlevélnek értelmezendő.⁹⁵ Lényegében ugyanerre a sorsra jutott a két másik, korábban sokat idézett példa Fulda és Saint-Denis is: sem Zakariás (751), sem II. István pápa privilégiuma (757) nem adott exemptiot Fuldának vagy Saint-Denis-nek, csak oltalmat biztosított.⁹⁶

Szaivert és Schwarz kutatásainak hatása leginkább abban mérhető le, hogy a későbbi vizsgálatok már sokkalta differenciáltabban közelítettek a joghatóság (különösen a püspöki), a pápai tulajdon, a cenzus kérdéséhez. Ebbe a sorba illik *Wolkert Pfaff* munkássága is. A szerző 1971-ben a kolostorok és a pápaság 12. századi kapcsolatait vizsgálta.⁹⁷ Munkájában arra kereste a választ, hogy a Cencius Savelli-féle *Liber Censuum*-ban felbukkanó egyházakat pontosan milyen jogi kapcsolat fűzte az Apostoli Székhez. Létrejöttébben a szerző a pápaság részére történő átadást (*traditio*) tartotta a legfontosabbnak. A jogi állapot tekintetében igen nagy változatosság uralkodott: találkozunk olyan intézményekkel, amelyeket az alapítói akarat ruházott fel immunitással, libertas-szal, oltalommal, védelemmel. Ezek közül Pfaff a libertas tartalmával foglalkozott behatóbban, feltehetően azért, mert mint a korábbi kutatások – elsősorban Fabre – eredményei világossá tették, a szabadság elnyeréseként fizetett cenzus az adott intézmény megkülönböztetett jogi helyzetéről árulkodott. A szerző felfogásában a libertas – amely az oltalomra (*tuitio, protectio*) támaszkodott – egyfelől a világiakkal szembeni anyagi biztonságot garantálta (*iudex publicus* kizárása a kolostorból, anyagi terhek alóli felmentés) és jogi vonatkozásban biztosította a belső élet háborítatlanságát (szabad apátválasztás), másfelől korlátozta az egyháziak kolostor feletti hatalmát, hiszen különböző mértékben érintette a

⁹³ SCHWARZ 1959. 51-57.

⁹⁴ SCHWARZ 1959. 65-79., 83-90., 79-83.

⁹⁵ SCHWARZ 1959. 57-65.

⁹⁶ SCHWARZ 1959. 90-98.

⁹⁷ PFAFF 1971.

püspök szentelő (azaz rendi), tanító és kormányzati joghatóságát.⁹⁸ A census fizetése, amely a pápaság felfogásában a tulajdon kifejezése volt, önmagában nem jelentette a püspöki joghatóság megszüntetését, s így Pfaff eljutott annak kimondásáig, hogy a pápai tulajdon nem jelentett feltétlenül exemptiot. Ő is utalt arra a formuláris változtatásra – akárcsak Fabre –, amelyet III. Sándor pápa vezetett be azzal a céllal, hogy a censust fizető egyházak között megkülönböztethetővé váljanak az oltalmat élvező (*ad indicium perceptae protectionis*) és az exemptus intézmények (*ad indicium perceptae libertatis*). Ez azonban csak a censust fizetőknel jelentett segítséget a tájékozódásban, hiszen azoktól az egyházaktól, amelyek nem fizettek ilyet, az exempteket csak más módszerrel lehetett megkülönböztetni. Pfaff itt több olyan elemet is felsorolt, amelyek a kolostor és a pápaság közötti sajátos kapcsolatra utalnak. Az exemptio biztos jelének tekinthető a szintén III. Sándor pápa által 1176-tól alkalmazott másik formai újítás, a *nullo medio / nullo mediante* formula használata. Szintén az exemptio markáns jele a 12. században igen gyakori pápai fenntartást kifejező formula: *salva sedis apostolicae auctoritate*. Ide sorolható továbbá a pápai *prima consecratio* intézménye, ill. a pápai döntőbíráskodás igénybevétele (*apellatio*) is.⁹⁹ Pfaff munkájának nagyobb részét egy adattár teszi ki. Ebben jóval több egyház található, mint amennyi censust fizetett, a csoportosítás alapvető szempontja nem is ez volt, hanem a pápai tulajdon. A négy csoport a következőképpen alakult: I. pápai tulajdonú kolostorok: 1) censust fizetők, 2) censust nem fizetők;¹⁰⁰ II. Cluny alá tartozó pápai tulajdonú egyházak;¹⁰¹ III. exempt egyházak;¹⁰² IV. exemptus és egyúttal pápai tulajdonú intézmények.¹⁰³ A felsorolást két kiegészítés zárja. Az elsőben a tisztázatlan jogállású és pápai oklevéllel nem rendelkező intézmények, a másodikban a püspöki egyházak kaptak helyet országok szerinti bontásban.¹⁰⁴

⁹⁸ PFAFF 1971. 150-153.

⁹⁹ PFAFF 1971. 154-160.

¹⁰⁰ PFAFF 1971. 161-168.

¹⁰¹ PFAFF 1971. 168-172.

¹⁰² PFAFF 1971. 172-183.

¹⁰³ PFAFF 183-191.

¹⁰⁴ PFAFF 191-195.

1986-ban Pfaff újabb munkával jelentkezett, ezúttal az itáliai kolostorok exemptioját vizsgálta a 12. század végéig.¹⁰⁵ A szerző munkáját statisztikai adatokkal kezdte, szerinte a korszak mintegy 1300 itáliai kolostorából körülbelül 160-170 bírt exemptioval. Külön vizsgálta a kiváltság(ok) elnyerésének időszakát három időmetszetben. (1100 előtt, 1100-1150 között, 1150-1198 között). Úgy találta, hogy a mentesítések egy jelentős hányada részben az 1100 előtti, részben az 1150 utáni idősziakra esik, azaz az exemptio elnyerésének két jelentős hullámáról beszélhetünk. Az első a II. Sándor (1061-1073) és II. Paszkál (1099-1118) közötti időszak, ezt követően 1153-ig csökkenés mutatható ki, majd 1153 után ismét növekedés tapasztalható.¹⁰⁶ Pfaff, miután igyekezett meghatározni az exemptio fogalmát, számba vette azokat a jegyeket, amelyek erre a sajátos egyházi állapotról utaltak. Felvette a kritériumok közé a pápai tulajdonságot, de, miként 1971-ben is kifejezte, a pápai tulajdon önmagában nem az exemptio jele. A továbbiakban a census kérdését vizsgálta, amelyről (ismét) kiderült, hogy nem egyértelmű mutató – miként a libertas sem, amely csak III. Sándor pápától kezdve tekinthető az exemptio kritériumának a censust fizető egyházak esetében. A további lehetőségek elemzésekor abból indult ki, hogy az exemptio lényegében a püspöki jogok egy részének megvonása, leginkább a kormányzati hatalom részét képező büntető hatalomról (*Straf Gewalt*) van itt szó. Pfaff olyan formulákat keresett, amelyek egyértelműen kifejezték a püspöki joghatóság megvonását és a pápa alá rendelését. Felmerült a *nulli alii nisi Romano pontifici subiectur* formula, de ez nem teljesen egyértelmű. További lehetőség a *specialiter* formula, amely már a 11. században feltűnik, de csak III. Sándor idejétől vált egyértelműen az exemptio jelévé. Ugyanez mondható el a *nullo mediante* formuláról is. Pfaff külön foglalkozott az apátválasztás kérdésével. 162 esetből 81-et talált, ahol az apát felszentelésének jogát a pápának tartották fenn, úgy vélte, hogy ez jó kiindulópont volt az exemptio elnyeréséhez. Természetesen az apátválasztásban itt is regisztrálható a máshol is gyakran megfigyelhető privilégium, a tetszőleges felszentelő püspök személyének szabad megválasztása. E kérdés mentén Pfaff kitért a szintén gyakorta megjelenő,

¹⁰⁵ PFAFF 1986.

¹⁰⁶ PFAFF 1986. 76-78.

chrisma-ra, szent olajokra vonatkozó rendelkezésekre, s azt találta, hogy viszonylag ritkán nyertek a kolostorok lehetőséget arra, hogy ezeket bármely püspöktől kérjék (7 eset), gyakoribb volt az a szabályozás, hogy rendszeren a megyéspüspöktől kellett kérniük, ha ez nem volt hajlandó ingyen megtenni, esetleg követeléseket támasztott, akkor bármely püspöktől. A szerző vizsgálatait azzal zárta, hogy az exemptio a legtöbbször csak bizonyos jogokat vont meg a püspököktől, nagyon kevés az olyan eset, amikor a kolostor püspökkel szembeni teljes függetlenségéről volt szó.¹⁰⁷ Pfaff fejtegetései lezárása után közölte a vizsgált 162 kolostorok jogállására vonatkozó adatokat. Ezeket három csoportba osztotta: I, exemptio a püspök büntető hatalmának kizárásával, a zsinati kötelezettség tiltásával együtt; *nulli alii ... nisi* és egyéb formulák meglétével; pápának fenntartott apátszenteléssel; cenzus-fizetési kötelezettséggel; II, exemptio pápának fenntartott apátszenteléssel és egyéb kisebb jogokkal; III, exemptio az I. csoportban említett jogokkal, kivéve a pápának fenntartott apátszentelést.¹⁰⁸ A tanulmány végén kolostorok és püspökségek szerinti mutató kapott helyet.¹⁰⁹

A korábbi fogalmi nehézségek eloszlatása terén nagy előrelépést jelentett *Brigitte Szabó-Bechstein* disszertációja az egyház szabadságáról, amely 1985-ben a *Studi Gregoriani* sorozat keretében látott napvilágot.¹¹⁰ Már a korábbi kutatás is, ahogy azt az előzőekben láthattuk, felfigyelt a *libertas* fogalmának változó jelentésére. A szerző munkájában e fogalom jelentésváltozásainak átfogó történeti áttekintését adta a keresztény egyház kezdeteitől a gregorián reformmal bezárólag. A kolostorokra vonatkoztatható információk a meroving időszaktól állnak rendelkezésre. Szabó-Bechstein szintén a chalcedoni zsinat határozatából indul ki, amely a kolostorok feletti püspöki joghatóságot rögzítette. A *libertas* már igen korán, az 535. évi karthagoi zsinat rendelkezései között felbukkant a szerzetesekkel kapcsolatban. Az itt szereplő *libertas plenissima*, akárcsak későbbi, 6-7. századi előfordulásai azonban nem jelentették az adott intézmény feletti püspöki joghatóság megszüntetését, pusztán a kolostori

¹⁰⁷ PFAFF 1986. 78-92.

¹⁰⁸ PFAFF 1986. 92-111.

¹⁰⁹ PFAFF 1986. 111-114.

¹¹⁰ SZABÓ-BECHSTEIN 1985.

vagyon épségét, a püspöki túlkapások korlátozását szolgálták. A korszakban gyakran találkoztunk püspöki privilégiumokkal is, amelyek általában szintén csak oltalmat biztosítottak, és ezt lehet elmondani a királyi, ill. pápai oklevelekről is. A szerző mindössze néhány olyan esetet talált, amikor mentesítésről, exemptionról beszélhetünk (Rebais, 637, Notre-Dame de Soissons, 667, Saint-Dié, 678 előtt).¹¹¹ A *libertas* oltalom jellege nem sokat változott a Karoling időkben sem, rendre olyan értelemben jelent meg, mint az előző korszakban.¹¹² Egy sajátos használata azonban kimutatható, igaz ez általában a papság és a viágiak viszonyára vonatkozott. Ez az ún. *libertas sacerdotalis* vagy *episcopalis* lényegében a laikus-egyházi elkülönítésére utalt, s tipikusan olyan forrásokban jelent meg, ahol a világiak Egyház feletti uralmát vitatták a klerikusok.¹¹³ A szerző a továbbiakban egy rövid fejezetet szentelt a *libertas romana* fogalmának. Véleménye szerint itt eredetileg a római szabad polgárjog és a kereszténység gondolatának ötvözéséről volt szó, amit igen változatos módon használtak: alkalmazták a közösség megjelölésére (*christianorum romana libertas*, *Francorum libertas*, *Christianorum liberta*, stb.) éppúgy, mint társadalmi állapot jelölésére. A *libertas ecclesiae romanae* kifejezés elsőként I. Miklós pápa idején jelent meg, itt jelentése a világi uralommal szembeni sérthetetlenséget fejezte ki.¹¹⁴ A *libertas* fogalmának kapcsán kitért arra is, hogy annak jelentése módosult-e az Ottó korabeli birodalmi egyház keretei között. Megállapította, hogy lényeges különbség az állam és az Egyház viszonyában nem következett be. Itt maga is – a közkeletű terminológiát követve – birodalmi egyházzal beszél, amelynek lényege az volt, hogy az uralkodó tevőlegesen is beleszólt az egyházi ügyekbe, számos egyházfő vállalt államkormányzati feladatokat. A *libertas* ebben a közegben is számos alkalommal megjelent, általában olyan összefüggésben, hogy az uralkodó oltalmába vette az adott kolostort, garantálta birtokai sérthetetlenségét és a szabad apátválasztás fenntartását. Így módon arra a következtetésre jutott, hogy ezt a fogalmat az uralkodó által adott oltalom, immunitás

¹¹¹ SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 27-38.

¹¹² SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 38-47.

¹¹³ SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 47-55.

¹¹⁴ SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 55-58.

kifejezésére alkalmazták. A *libertas* emlegetése tehát nem volt más, mint a birodalmi egyházhoz kötődő szabadság. A korabeli pápai privilégiumok ezt a szabadságot erősítették meg, anélkül, hogy változtattak volna a jogi helyzeten.¹¹⁵ Változások következtek viszont VII. Gergely idején. Privilégiumaiban egyfelől továbbra is megtalálható volt az oltalom adományozása, megerősítése, ugyanakkor feltűnt a *libertas* olyan értelmezése is, amely már minden más hatalom alól, legyen az püspöki, világi, ki akarta vonni az adott egyházi intézményt. Ez az exemptio értelemben használt *libertas* az 1070-es évek végén és főleg az azt követő évtizedtől egyre gyakrabban jelent meg a forrásokban. Ez azonban már a pápa nagyobb távlatokban gondolkodó, az egyház szabadságának (*libertas ecclesiae*) megteremtésén munkálkodó egyházpolitikájának egyik eleme volt.¹¹⁶

Az exemptio fogalmára vonatkozó kutatásoknak egyik sarkalatos eleme Cluny kolostora. Legtöbben az exemptio iskolapéldájaként emlékeztek meg róla, ám tulajdonképpen más oka volt annak, hogy majdnem minden kutató különleges figyelmet szentelt ennek a burgundiai kolostornak, ill. a vezetése alatt álló kongregációnak. A kutatók egy része azt emelte ki, hogy a Cluny-reform volt a gregorián reform előképe, mások azt hangsúlyozták, hogy a 10-11. századi kolostori reformokat mind áthatotta a Cluny-szellem. E. Sackur ugyan elutasította azt, hogy Cluny törekvései lényegében a VII. Gergely-féle reformban öltöttek volna testet, ugyanakkor úgy vélte, hogy minden korabeli reformmozgalom Clunyre vezethető vissza.¹¹⁷ Ez utóbbi állítást K. Hallinger utasította el, s cáfolta meg végérvényesen, ill. felhívta a figyelmet arra, hogy a neves kutató vizsgálatai csak Odiló apátig terjedtek ki (†1048), noha a reformok igazán utóda, Hugó apát idején (1049-1109) teljesebben kialakultak. Árnyaltabban fogalmazott a pápaság és a burgundiai kolostor célkitűzéseinek kapcsán is. Arra jutott, hogy mindkettő közös alapokról indult, de fő céljaikban számos különbség is megtalálható.¹¹⁸ H. E. J. Cowdrey, bár elfogadta, hogy Cluny monostora szerepet játszott a gregorián reform kialakulásában, mivel ez

¹¹⁵ SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 58-101.

¹¹⁶ SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 102-193., különösen 176-192.

¹¹⁷ SACKUR 1892-1894.

¹¹⁸ HALLINGER 1950-1951.

utóbbi több célkitűzését is magáévá tette, de arra figyelmeztetett, hogy a 11. század második felének állapotát nem lehet az alapítás (910) korába visszavetíteni. A szerző részletesen foglalkozott a korábbi vitákkal, amelyeknek legfontosabb tanulsága szerinte az volt, hogy sokkal differenciáltabban kell megközelíteni a kolostor és a pápaság, ill. a kolostor és a neki alárendelt egyházak viszonyát.¹¹⁹ Lényegében azt kifogásolta, hogy különösen Lemarignier, de Sackur is több ponton is a későbbi állapotokat vetítették vissza a 10. század elejére. Vizsgálatai során a szerző elsőként a kolostor jogi helyzetét határozta meg, kitért a libertas, illetve az exemptio problémájára. Úgy vélte, hogy a Cluny-vel kapcsolatban megjelenő szabadság VII. Gergely koráig elsősorban immunitást jelent, ill. a 11. század elejétől már az exemptio is megjelenik, sőt ezzel párhuzamosan válik a kolostor a pápaság tulajdonává.¹²⁰ A pápai alárendeltség a későbbiekben különösen VII. Gergely idején még erőteljesebbé vált, mind ő, mind pedig utódai, II. Orbán és II. Paszkál közvetlenül is beavatkoztak a kolostor ügyeibe, a burgundiai kolostor és a pápaság elválaszthatatlanná vált, a pápák Cluny szabadságát mintaként használták az egyház szabadságának megvalósításához.¹²¹ J. Wollasch, C. B. Bouchard, D. Iogna-Prat és G. Constable kutatási eredményei is megerősítették a Cowdrey által megfogalmazott kritikát.¹²²

Legújabbán B. H. Rosenwein vette kritika alá Lemarignier nézeteit, s arra jutott, hogy bár Cluny 11. századi törekvései valóban a világi befolyás elleni küzdelemben gyökereznek, s ez indokolta exemptios törekvéseit, a monostor alapításának idején azonban még nem ez játszott szerepet. Arra is rávilágított, hogy az, ami a kolostornak juttatott pápai privilégiumokban megtalálható, csak a pápai oltalmat fejezi ki (*protectio Sancti Petri*, ill. *protectio apostolicae Sedis*), a monostor ettől még nem vált Róma tulajdonává (*proprietas*). További lényeges megállapítása, hogy – Lemarignier-val ellentétben – nem mutatható ki különbség a *spiritualia* és a *temporalia* pápai megítélésében. Az apátság ugyanis már alapításától kezdve arra

¹¹⁹ COWDREY 1970. XV-XX.; COWDREY 1995.

¹²⁰ COWDREY 1970. 3-40.

¹²¹ COWDREY 1970. 44-62.

¹²² WOLLASCH 1959; BOUCHARD 1990; IOGNA-PRAT 1988; IOGNA-PRAT – SAPIN 1995; CONSTABLE 1991.

törekedett, hogy az alapító, Vilmos aquitániai herceg által adományként kapott birtokait (*temporalia*) szellemi tulajdonként (*spiritualia*) tüntesse fel, s ennek védelmére (*defensio, tuitio*) kérte fel a pápát, ill. az apostol-fejedelmeket, Pétert és Pált, s lényegében ezt nyerte el az említett privilégiumokkal.¹²³

Az eddig ismertetett munkák akár exemptionnak, akár csak oltalomnak, immunitásnak, stb. tekintették a pápai privilégiumokat, mind kiemelték, hogy legtöbbjük alkalmazta az ún. *Liber Diurnus* formuláit. Egészen pontosan a 32., 77. és a 86. formulákat hozták összefüggésbe a különböző forráshelyekkel. Ezek értelmezésében azonban meglehetősen különböztek az álláspontok. Maga a forrás, a pápai oklevelezési gyakorlat e korai formuláskönyve modern kiadásban is ismert.¹²⁴ A *Liber Diurnus* használatáról a pápai gyakorlatban 1976-ban terjedelmes kötet jelent meg a *Päpste und Papsttum* sorozatban. Ez a kiadvány Leo Santifaller korábban, 1925 és 1970 között megjelent tanulmányait adta ismét közre.¹²⁵ Ezek közül a két elsőben a szerző megállapította azokat a módszereket, ahogyan a pápai kancellária felhasználta az egyes formulákat. Négy csoportot határozott meg: 1) nem közvetlen, hanem korábbi forrásra visszamenő; 2) formuláris; 3) részleges, 4) hasonló használat.¹²⁶ A formulák megoszlását időbeli, majd pedig az oklevélrészek közötti előfordulás gyakorisága szerint is vizsgálta. Végül kitért az egyes formulák jogi tartalmára. Arra a megállapításra jutott, hogy a – jogtörténet által leggyakrabban hivatkozott – 32., 77., 86. formulák háromféle jogi tartalmat hordozhatnak: 1) exemptio (azaz a kolostor mentesítése minden egyházi joghatóság alól a pápát leszámítva, nyilvános misézés tiltása az apát engedélye nélkül, kolostori vagyon sérelmére elkövetett kár megtiltása): 32, 77, 86; 2) pápai oltalom: 32, 86; 3) immunitás: 86.¹²⁷ A szerző hosszasan foglalkozott az egyes formulák, megjelenésével, alkalmazásával a pápai privilégiumokban. Erről adattár készült, amely az I. Szilveszter (314-335) és II. Orbán (1088-1099) közötti időszakot

¹²³ ROSENWEIN 1995.

¹²⁴ LD (1958)

¹²⁵ SANTIFALLER 1976.

¹²⁶ SANTIFALLER 1976. 4-6., 40-48.

¹²⁷ SANTIFALLER 1976. 10-11., 61-62.

öleli fel. Ezt egészítik ki a kéziratokra utaló tájékoztatás, az oklevélrészecskék és formulák kapcsolatát feltáró, ill. az egyes formulák azonosítását megkönnyítő mutató.¹²⁸

A kilencvenes években két összefoglaló munka is készült a témában *F. Berzdorf* és *D. Kay* tollából, amelyek az exemptio rövid fogalmi meghatározását, ill. történetének bemutatását tűzték ki célul. A definíció tekintetében azonos álláspontot képviseltek, mindketten a rendes püspöki joghatóság alóli kivételnek és egy felettes egyházi hatóság alá rendelésnek tekintették az exemptiot. A jogintézmény kialakulását viszont már eltérően ítélték meg. Kay ugyanis már Bobbio privilégiumát is exemptionnak tekintette, míg Berzdorf ezt csak oltalomnak tartotta, és úgy foglalt állást, hogy az exemptio csak Cluny V. Gergely pápától nyert privilégiumában bukkant fel először.¹²⁹

1997-ben Párizsban látott napvilágot az eddig tárgyalt kérdések legújabb összefoglalása *Ludwig Falkensteintől*. A kiváló német kutató 1995-ben Párizsban több előadást tartott, ezek összességét foglalja magában a kötet, amely a „Pápaság és a francia apátságok a 11. és 12. században, exemptio és apostoli oltalom” címet viseli.¹³⁰ A mű a pápai privilégiumok és a bennük megfogható jogi tartalom alapos vizsgálatán nyugszik. Falkenstein részletesen kitért a pápai privilégiumok formai sajátosságaira (*privilégiumok, levelek, kis privilégiumok*).¹³¹ Hosszasan foglalkozott a census fizetés okainak vizsgálatával, az itt jelentkező jelentős ellentmondásokkal, amelyeket csak III. Sándor egyértelmű állásfoglalása szüntetett meg. A szerző joggal hangsúlyozta, hogy a census nem tekinthető az exemptio biztos jelének, mert számos olyan eset ismert, ahol egy apátság exemptioval rendelkezett, mégsem fizetett censust. Az exemptio kialakulásában Falkenstein azt tartotta a legfontosabbnak, hogy az a püspök kormányzati joghatóságát érintette. Részletesen elemezte a 11. század előtti privilégiumokat, kitért a püspöki és világi kiváltságokra, valamint az oltalom kérdésére. Hangsúlyozta, hogy az adott kolostor

¹²⁸ SANTIFALLER 1976. 84-158.

¹²⁹ KAY 1990. 4-5., 10-12.; BERZDORF 1995. 15-18.

¹³⁰ FALKENSTEIN 1997.

¹³¹ FALKENSTEIN 1997. 10-20.

jogállását tekintve a legfontosabb állomás a pápai privilégium volt.¹³² Elsőként Falkenstein hangsúlyozta a legmarkánsabban az egyházi szokásjog (*droit coutumier ecclésiastique*) jelentőségét, amely a kolostorokat a püspök hatalma alá rendelte, a pápai privilégium, legyen szó oltalomról vagy exemptionról, ezen ütött rést. Részletesen foglalkozott az exemption és a protectio közötti különbségeket érintő korabeli bizonytalanságokkal, rávilágított, hogy sokszor az akkori megnyilatkozások is meglehetősen homályosak a konkrét jogállapotot illetően. A szerző részletesen foglalkozott az exemption elnyerésének következményeivel (a püspök kormányzati joghatóságának korlátozása, a püspök-kolostor viszony további alakulása, stb.). Behatóan elemezte az apátságok jogállásában bekövetkező változásokat, ill. az azoknak alárendelt intézmények, perjelségek, cellák, egyházak, kápolnák helyzetének alakulását. E kérdés kapcsán ő is hangsúlyozta, akárcsak néhány korábbi kutató, hogy a kolostor egyházi jogi helyzete és az általa más egyházi intézmények felett gyakorolt joghatóság két különálló dolog. E tekintetben különösen a kolostorok által fenntartott plébániák helyzetéről írtak nagyon jelentősek, hiszen ezen a területen is alapvetően az egyházi szokásjog érvényesült.¹³³ Falkenstein több helyen utalt a korabeli bizonytalanságokra, éppen ezért szükségesnek tartott összeállítani egy olyan vizsgálati rendszert, amelyben helyet kaptak az exemptionra utaló jegyek. Ezek: 1) a kolostor Szentszékhez kapcsolása: *specialiter*-formula; 2) *nullo mediante*-formula; 3) a püspök monostoron belüli nyilvános misézésének és rendelkezési jogának tiltása; 4) a Szentszék segítségnyújtásának biztosítása; 5) kiközösítési jog; 6) a chrisma-ra, szent olajokra, a felszentelésekre, egyházi rendek feladására és az apát megáldására vonatkozó rendelkezések; 7) a *salva sedis apostolice auctoritate* záradék. Ezek a kritériumok jelentős segítséget nyújtanak a jogi státus megállapításában, bár nem mindegyik egyértelmű jel, hiszen a pápai oltalmat adó privilégiumokban is megjelenhet, továbbá egyes formulák csak egy-egy meghatározott korszakban voltak használatosak (pl. 2-3). Az említett formulák megjelenése alapján csak III. Sándor pápa idejétől lehet egyértelműen meghatározni, hogy exemptionról vagy oltalomról van-

¹³² FALKENSTEIN 1997. 21-61.

¹³³ FALKENSTEIN 1997. 63-143.

e szó. Az ezt megelőző időszakban a kérdés eldöntése nehezebb feladat.¹³⁴ Falkenstein könyve befejező részében kisebb jelentőségű problémákra is kitért. Így foglalkozott az apátságok és az *interdictum* viszonyával, amely alól számos esetben mentességet adtak a pápai privilégiumok. Egy rövid fejezet a főpapi jelvények viselését tárgyalja. Végül a záró részben a szerző kitért a nem egyes apátságokat, hanem kolostori szervezeteket, „rendeket” érintő exemptiona (Cluny, Vallumbrosa, kamalduliak, karthauziak, lovagrendek, ciszterciek, premonstreiek).¹³⁵

II.1.2. Kézikönyvek és szaklexikonok

A német jogtörténeti kézikönyvek, az egyes részlettanulmányokon és kisebb monográfiákon túl, azokat felhasználva röviden kitértek a fentebb említett kérdésekre. Ezek közül kiemelhető *W. Plöchl* egyházjog-történeti kézikönyve.¹³⁶ A szerző az egyházjog kialakulása, az egyházszervezet fejlődése mellett munkájában röviden kitért az exemptio problémájára. Véleménye szerint a 11. századtól figyelhetők meg a kolostorok függetlenedési törekvései a püspöki hatalomtól. Munkájának e fejezetében összeszedte mindazokat az elemeket, amelyek a kolostorok püspöki alárendeltségének bizonyítékai voltak (pl. zsinati határozatok, kánonjogi állásfoglalások), ill. ismertette, hogy a kolostorok önállósodási törekvései milyen eredményekkel jártak. Itt három csoportot különböztetett meg: 1) pápai mentesítés a püspöki joghatóság alól (exemptio); 2) pápai oltalom; 3) királyi oltalom, védnök (advocatus, Vogt) kirendelésével. Elemzése alapján arra jutott, hogy a 11-12. században megjelenő exemptio – a püspök kormányzati hatalma alóli mentesítés – csak passzív volt, nem volt területi kiterjedése, és ez a helyzet csak a 12. század végétől változott meg, ekkortól figyelhető meg az aktív, területi jelleggel is bíró exemptio, ez utóbbiból fejlődött ki azután, jóval a középkor után, a 16. században, az *abbas nullius* intézménye. Ez utóbbira a középkorból csak egyetlen példát talált, Cluny kolostorát. Véleménye összegzéseként annak is hangot adott,

¹³⁴ FALKENSTEIN 1997. 145-178.

¹³⁵ FALKENSTEIN 1997. 179-216.

¹³⁶ PLÖCH 1962.

jóllehet ez inkább módszertani jellegű felvetés volt, hogy mindig az adott privilégiumtól függött az, hogy mit is jelent pontosan az exemptio.¹³⁷

Természetesen meg kell említenünk *Hans Erich Feine* igen alapos egyházjog-történeti összefoglalását is.¹³⁸ A szerző monográfiájának második, a német egyházjognak szentelt részében foglalkozott behatóbban a kolostori exemptio kérdésével. A kutató korábban már igen sokat foglalkozott a magánegyházi rendszerrel, amelyet kifejezetten germán alapokon nyugvó elemnek tekintett az egyházjog történetében. Az exemptiot is erre a gondolatra fűzte fel, az intézmény kialakulását, akárcsak Plöchl az első ezredforduló utáni időszakra tette, és a kolostori reformokkal hozta összefüggésbe. Feine maga is utalt azokra a változásokra, amelyek az exemptio megítélésében bekövetkeztek. Megemlítette, hogy a korábbi általános közfelfogás, amely exemptionnak tekintette pl. Bobbio, Fulda vagy Saint-Denis privilégiumait, újabban kérdésessé vált, s utalt a megfelelő szakirodalomra, elsősorban Szaivert és Schwarz munkáira. Ezek hatására már azt az álláspontot foglalta el, hogy a korábbi „exemptio”-s privilégiumok, amelyek az egyes kolostorokat a pápai „iuris dicio” (Itáliában „condicio”) alá helyezték, ténylegesen nem adtak mentességet, csak a kolostori vagyon sértetlenségét biztosították, ill. a püspöki beavatkozás ellen nyújtottak védelmet. A tulajdonképpeni pápai exemptio csak a 11-12. században jelent meg, a gregorián reform óta egyre nagyobb számban. Ezen a ponton utalt Feine arra a jelenségre is, hogy a kolostorok egyházi jogállását nem lehet egybemosni saját egyházi joghatóságukkal, amint erre már Plöchl is utalt, különbséget téve passzív és aktív exemptio között.¹³⁹

A külföldi szaklexikonok is több helyen foglalkoztak az exemptio fogalmának meghatározásával. E. Fogliasso igen kiterjedt értelmezést adott részben általánosságban, részben pedig kifejezetten a szerzetesek exemptiojáról. Kiemelte, hogy az exemptio egy korábbi és kötelező érvényű alárendeltség alóli mentességet jelent, amelyet privilégium biztosít. Három fajtáját különböztethetjük meg: a személyi, helyi és vegyes exemptiot. Ez utóbbi egyaránt

¹³⁷ PLÖCHL 1962. 232-236.

¹³⁸ FEINE 1972. E kézikönyvnek több kiadása ismert, ezek közül, mi az 1972-ben megjelent ötödik kiadást használtuk.

vonatkozik személyekre és helyekre. Emellett lehet az exemptio passzív vagy aktív. Az exemptiot a szerzetesek is eredetileg morális személyként nyerték el, de ezt később átvitték a helyre, és így vált lokális jellegűvé. Csak ez utóbbi esetében merül fel a passzív vagy aktív változat. A kettő között az a különbség, hogy az előbbi esetben az exemptio csak a szerzetesekre, ill. kolostorukra vonatkozik, míg az utóbbiban más, az adott helyhez kötött személyekre, a kolostor népeire is kiterjedt. Ez utóbbinak egy sajátos, ám csak igen későn, a koraújkorban megjelenő fajtája a nullius kiváltság, amikor az exemptio már egy az egyházmegyei szervezet keretei közül kivont területen érvényesül, és ott az apát nullius prelátusként püspöki jogokat gyakorol. Fogliasso hosszasan foglalkozott a szerzetesek exemptiojának történetével is. Véleménye szerint az igazi exemptio csak a 7. században jelent meg, első példája I. Honorius pápa Bobbio kolostorának szóló privilégiuma, ezt követték Benevento (714, 741), Fulda (751), Farfa (775). Nagy lökést adott elterjedésének a gregorián reform, ill. Cluny kolostora. A 12. századtól új jelenséggént könyvelhetjük el teljes rendek exemptioját, pl. ciszterciek, premonstreiek és különösen a kolduló- és lovagrendek. A széles körben elterjedt exemptiot utóbb a tridenti zsinat szorította korlátok közé.¹⁴⁰

Hasonlóképpen vélekedett A. Scheuermann is, aki osztotta Fogliasso véleményét az exemptio történetével, illetve felosztásával kapcsolatban, noha e téren jóval kevésbé bocsátkozott részletekbe.¹⁴¹

A. Pugliese 1966-ban a *Dictionarium morale et canonicum* harmadik kötetében foglalta össze az exemptiora vonatkozó ismereteket. A szócikkben elsőként e fogalom történetét ismertette, és arra az álláspontra helyezkedett, hogy a 10. század előtt igen ritka volt. Az ezt követő időszakból csupán a IV. lateráni zsinat rendelkezéseit, ill. a lovag- és koldulórendeket emelte ki, majd rendkívül röviden összefoglalta az exemptio történetét a 14. századtól egészen a modern időkig. Külön vizsgálta a fogalom tartalmát, ő is elhatárolta a személyi, helyi és vegyes

¹³⁹ FEINE 1972. 172-176.

¹⁴⁰ FOGLIASSO 1953. 637-646. ('Exemption canonique'), 646-665. ('Exemption des religieux')

¹⁴¹ SCHEUERMANN 1959. ('Exemption')

exemptiot, kitért a helyre vonatkozó exemptio passzív és aktív változatára. A továbbiakban a modern kánonjog ide vonatkozó rendelkezéseit elemezte.¹⁴²

A szerzetesrendek kiváló szakértője, J. Dubois, 1973-ban igen terjedelmes olasz nyelvű összefoglalást készített a témában. Részletesen kitért a korai (5-6. századi) zsinati határozatokra, ill. az eddigieknél részletesebben elemezte I. Gergely pápa ide vonatkozó rendelkezéseit, valamint a *Liber Diurnus* használatát Bobbio, Fulda, Saint-Denis apátságok privilégiumaiban. Vizsgálta a pápai oltalom és az exemptio viszonyát, a nem exemptus kolostorok jogi lehetőségeit. Külön kitért Abbon de Fleury tevékenységére, Cluny apátságára, az egyházak saját joghatóságának kérdésére. Végül röviden bemutatta a rendi exemptio problematikáját.¹⁴³

A. Scheuermann 1982-ben lényegében saját korábbi véleményét ismételte meg az exemptioról írott szócikkében. Rövid fogalommeghatározást adott, amelyben csak a természetes és jogi személyeknek adott exemptiot (passzív) és a területre vonatkozó ilyen jellegű kiváltságot (aktív) elemezte.¹⁴⁴

R. Puza összefoglalásában alapvetően két területet érintett az exemptio kapcsán: a szerzetesrendeket és a püspökségeket. Egy bővebb általános definícióból kiindulva – valamely jogi vagy fizikai személy alárendelése privilégium révén egy a felsőbb egyházi hatóságnak – röviden kitért a szerzetesrendek exemptiójára. Az újabb kutatások (Feine, Szaivert, Schwarz) alapján kételyének adott hangot a korai (7-8. század) exemptiókkal kapcsolatban, és úgy foglalt állást, hogy az csak a 11-12. században, a gregorián reform idejétől terjedt el a nyugati egyházban.¹⁴⁵

Jean-Loup Lemaître 1994-ben rövid történeti összefoglalást adott közre a pápaság történeti lexikonában. A korábbi szerzőkhöz hasonlóan röviden meghatározta a fogalmat, ám a felosztás korábban bemutatott fajtáit nem közölte. A szócikk hátralevő nagyobbik részében az exemptio kialakulásával és elterjedésével foglalkozott. Az első egységben idézte a fontosabb

¹⁴² PUGLIESE 1966. ('Privilegium exemptionis')

¹⁴³ DUBOIS 1973. ('Esenzione monastica')

¹⁴⁴ SCHEUERMANN 1982. ('Exemption')

¹⁴⁵ PUZA 1989. ('Exemption')

zsinatok határozatait. Az exemptio kialakulásában döntő jelentőséget tulajdonított az írszerzeteseknek, az első exemptiot – a korábbi általános felfogással összhangban – a bobbioi apátság privilégiumában látta. A szerző röviden utalt az exemptio és a *Liber Diurnus* viszonyára, ill. a pápai tulajdon jelentőségére. A második egységben az exemptio elterjedését a 10. századi szerzetesi reformmozgalmakkal hozta összefüggésbe, kitért a rendi exemptio problémájára. Fejtegetései végén jelentős teret szentelt a tridenti zsinat határozatainak, amelyek elsőként igyekeztek szabályozott keretek közé szorítani az exemptiot, végül röviden vázolta a kánonjog állásfoglalásait egészen az 1983-as Codex-ig.¹⁴⁶

R. Sebott 1995-ben igen röviden összefoglalta az exemptioval kapcsolatos tudnivalókat. Szövege lényegében a korábbi kiadásban Scheuermann tollából megjelent szócikkét követi jelentős kihagyásokkal. Így a fogalom meghatározásából kimaradt az aktív és passzív exemptio közötti különbségtétel, illetve a történeti áttekintés. Ez utóbbi kapcsán már csak négy korszakot állapít meg (1, Chalcedon-Cluny, 2, Cluny-Assisi, 3, Assisi-Trident, 4, Trident-CIC (1917))¹⁴⁷

A fenti ismertetésből a következő derül ki. A nemzetközi szakirodalomban hosszú ideje az érdeklődés homlokterében áll a kolostorok egyházjogi helyzetének kérdése. A 19. század utolsó harmadától a 20. század közepéig terjedő első időszak kutatási eredményei feltárták azokat az alapvető fogalmakat, amelyek az apátságok egyházjogi helyzetének értékelésében döntő jelentőséggel bírnak (exemptio, oltalom, cenzus, libertas), sőt ezeknek egy sajátos történeti keretet is adtak. Az 1940-es évektől azonban megindult a korábbi eredmények ártértékelése. Két mozzanatot emelhetünk ki: az egyik a fogalmi meghatározások, definíciók árnyaltabbá tételére irányuló törekvés, ill. a másik, amely erre alapot adott, a forrásokban megjelenő terminológia pontosabb, mélyrehatóbb vizsgálata. Ennek hatására nemcsak szabatosabb meghatározások születtek, hanem bizonyos értelemben megváltozott a történeti felfogás is. Míg a korábbi kutatás az exemptio megjelenését legkésőbb a 7. századra tette

¹⁴⁶ LEMAÎTRE 1994. ('Exemption')

¹⁴⁷ SEBOTT 1995. ('Exemption')

(Bobbio), addig a második korszak kutatói zömmel ennél jóval későbbre, a 11. század elejére helyezték azt.

II.2. A magyar szakirodalom

A magyar szakirodalom, összehasonlítva a nemzetközi kutatások termésével, első látásra is szembeötlően keveset foglalkozott a kolostorok egyházi helyzetével. Ha ezt a viszonylag tág kategóriát tovább szűkítjük, és csak a királyi alapítású bencés apátságokat vesszük tekintetbe, még riasztóbb a kép. Egyes kérdésekben természetesen több publikáció is született, sőt olyan eset is akadt, ahol valóságos *bellum diplomaticum* bontakozott ki (pl. a pannonhalmi alapítólevél kapcsán), mégis, e sajátos csoport esetében, lényegében a múlt század első két évtizede óta eltelt jó emberöltőnyi időben nem készült igényes összefoglalás.

A korai összefoglalások közül ki kell emelni Koller József pécsi székesegyházi kanonoknak a pécsi püspökségről írt monográfiáját, amely noha több, mint kétszáz esztendeje látott napvilágot, ma is gyakran idézett munka. A szerző a püspökség alapításától az egyes püspököket egymás után tárgyalta, közölte a legfontosabb okleveleket, ill. más emlékeket.¹

A források feltárása és az első alapkutatások csak a 19. század 20-as éveitől indultak meg, majd a század második felében váltak egyre rendszeresebbé. Több okmánytár is napvilágot látott, amelyek természetesen segítették a források tematikus feldolgozását, jóllehet a diplomatika mint tudományág csak a század utolsó harmadában, ill. a 20. század első évtizedeiben bontakozott ki, elsősorban Fejérpataky László és Szentpétery Imre tevékenysége nyomán.² Nem meglepő tehát, hogy a 19. század folyamán összefoglaló munka nemigen született az egyházjog témakörében. A rendelkezésre álló szakirodalom ide vonatkozó részében, általában állam- és egyháztörténeti összefoglalásokkal találkozunk csupán, amelyek csak egy-egy fejezet erejéig foglalkoztak a kolostorok egyházi helyzetével.

Az első rendtörténeti monográfiának nevezhető munka Fuxhoffer Damján és Czinár Mór nevéhez köthető.³ E munka első kötete foglalkozott a bencésekkel, az egyes apátságokat külön tárgyalta. Ez lényegében az apátok sorára épült fel, és ennek mentén tértek ki az apátságok egyházi helyzetére. Meg kell állapítani azonban, hogy ebben a vonatkozásban

¹ HEQ.

² Pl. FEJÉRPATAKY 1878; FEJÉRPATAKY 1885; FEJÉRPATAKY 1893; FEJÉRPATAKY 1897; FEJÉRPATAKY – ÁLDÁSY 1926;

csak egy meglehetősen vázlatos kép bontakozik ki az olvasó előtt. Az egyes megállapításokat nem minden esetben kíséri forrásos bizonyítás, ami természetesen az okmánytárak hiánya miatt valamelyest érthető. A *Monasteriologia* legbővebben a pannonhalmi apátsággal foglalkozott a kezdetektől a szinte a „jelenkorig” ível a kolostor történetének bemutatása.⁴ Az alapítás, az első építkezések, a könyvtár, stb. bemutatása után kaptak helyet az apátság részére szóló fontosabb királyi⁵ és pápai oklevelek⁶, amely, a források feltárásának sajátos nehézségei miatt, meglehetősen vázlatos volt. Egy külön fejezet foglalkozott a pannonhalmi apátság jogaival, de sajnos ez a rész a történelmi kereteket mellőzve teljesen egybemosta a középkorban, ill. az újkorban élvezett jogokat, mindefajta bizonyító apparátus nélkül. Súlyos probléma ugyanis a 18-19. századi joggyakorlat visszavetítése a magyar középkor elejére. A *Monasteriologia* lényegében arra az álláspontra helyezkedett, hogy a pannonhalmi „alapítólevél”-ben is említett „montecassinoi szabadság” alapján az első magyar bencés apátság egyenesen nullius volt, hiszen az alapítás idején még nem volt egyetlen püspökség sem, amely korlátozhatta volna a kolostor jogait, és ezen a helyzeten gyakorlatilag a későbbi időszakban sem következett be változás.⁷ Ma már természetesen tudjuk – éppen a külföldi szakirodalom a legjobb példa erre –, hogy a jogi állapot nem feltétlenül örök érvényű, korlátozás és kiteljesedés is elképzelhető egy-egy intézmény státusa esetében.

A *Monasterologia* természetesen a többi királyi alapítású kolostorral is foglalkozott egy-egy rövid fejezetben. A leíró jellegű bemutatás minden esetben az alapítás korától, vagyis a kezdetektől a szerzők koráig terjedt.⁸ Itt is érvényes azonban a korábbi megállapítás: forrásos hivatkozásokkal alig találkozunk.

A 19. század második felének kutatóit elsősorban diplomatikai kérdések foglalkoztatták,

SZENTPÉTER 1930.

³ MRH I. (1858)

⁴ MRH I. 7-157.

⁵ MRH I. 32-41.

⁶ MRH I. 41-53.

⁷ MRH I. 53-54., 60.

⁸ MRH I. 158-164. (Bakonybél), 165-173. (Tihany), 179-186. (Pécsvárad), 187-193. (Zalavár), 193-195. (Zobor), 208-210. (Kolozsmonostor), 211-213. (Szekszárd), 217-220. (Garamszentbenedek), 222-228. (Somogyvár), 228-231. (Báta), 232-234. (Szentjobb), 234-237. (Földvár)

és ez különösen igaz volt az államalapító István király időszakára nézve. Nem meglepő tehát, hogy a bencés apátságok kapcsán is erre helyeződött a legnagyobb hangsúly. A korszak majd minden monográfusa állást foglalt az I. István-kori oklevelek hitelessége kérdésében, ugyanakkor nem született olyan mű, amely monografikus igénnyel közelített volna a bencés apátságok történetéhez, egyházi jogi helyzetéhez. Sajátos esetet képezett a pannonhalmi alapítólevél, amely körül a század végére már terjedelmes vita alakult ki.⁹

1869-ben Hőke Lajos két közleményben ismertette a bátai, cikádori, földvári, madocsai és szekszárdi apátságok vázlatos történetét, a kolostorok egyházi jogi helyzetére nem tért ki.¹⁰

A század utolsó három évtizedében több olyan munka is napvilágot látott, amelyek hosszabban foglalkoztak a királyi alapítású bencés apátságokkal. Elsőként Fraknói Vilmos tette közzé a szekszárdi kolostor történetét.¹¹ A szerző röviden foglalkozott az apátság egyházi jogi helyzetével, és más kolostorok – Pannonhalma és Pécsvárad – mintájára Szekszárdot is a megyéspüspök joghatósága alól kivett, az esztergomi érseknek alárendelt intézménynek tekintette.¹²

Bunyitay Vince 1883-ban foglalkozott részletesen a szentjebbi apátság történetével a váradi püspökségről írott monográfiájában.¹³ A szerző tisztázta a királyi alapítás körülményeit, részletesen kitért az apátság okleveleire.¹⁴ Az egyházi jogi helyzetet tekintve három fontos elemet emelt ki: 1) mentesség a megyéspüspöki (Várad) joghatóság alól, alárendeltség az esztergomi érseknek, 2) főpáti címre alapozott joghatóság a váradi püspökség többi bencés apátsága felett, 3) főpapi jelvények viselésének joga.¹⁵

1890-ben látott napvilágot Knauz Nándor monográfiája a garamszentbenedeki apátságról.¹⁶ Elsőként az apátság fennmaradt okleveleit mutatta be, ezt követte a birtokszervezet

⁹ Erre a legjobb példa Fejérpataky László munkája (FEJÉRPATAKY 1878), aki igyekezett a 18. Század közepétől felmerült nehézségekre feleletet adni.

¹⁰ HŐKE 1862. 344. (Báta), 428., 429. (Földvár), 435-436. (Szekszárd)

¹¹ FRAKNÓI 1879.

¹² FRAKNÓI 1879. 12.

¹³ BUNYITAY 1883.

¹⁴ BUNYITAY 1883. 322-340.

¹⁵ BUNYITAY 1883. 329-333., 341-343.

¹⁶ KNAUZ 1890.

részletes bemutatása gazdag forrásanyaggal. A kolostor egyházi helyzetéről csak röviden írt, az oklevelek bemutatása kapcsán. Vizsgálataiból az derül ki, hogy az esztergomi érsek alá rendelt apátságnak tekintette.¹⁷

E munkák megjelenésével párhuzamosan jelent meg 1885 és 1890 között Balics Lajos nagy egyháztörténeti monográfiája. Ennek első kötete csak érintőlegesen foglalkozott a bencésekkel, míg második kötetében igen terjedelmes részt szentelt a szerzetesrendeknek, így a benedeki regulát követő kolostoroknak is. Sajnos itt rövid, szinte csak bejegyzésszerű összefoglalásokat találunk az egyes kolostorokról, amelyekből több fontos forrás is hiányzott. Munkája ezzel alig több, mint egy felsorolás, amelynél bizonyos értelemben már a *Monasterologia* többet nyújtott.¹⁸ Néhány évvel később Sörös Pongrác hosszabban megírta a pécsváradi apátság történetét, amely utóbb változtatás nélkül megjelent a nagy rendtörténeti monográfiában is.¹⁹

A 20. század elején jelent meg a máig szinte egyetlen monumentális vállalkozás, a Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története című alkotás. Az eleinte Erdélyi László, majd Sörös Pongrác szerkesztette sorozat célkitűzése az egyes bencés apátságok teljes történetének bemutatása volt.²⁰ A sorozat jelentős részét a pannonhalmi főapátság története tette ki; három kötetet szenteltek az apátság középkori történetének és további hármat a későbbi históriának. Külön kötetként látott napvilágot a zalavári (Füssy Tamás), a bakonybéli (Sörös Pongrác) és a tihanyi (Erdélyi László), dömölki (Pacher Donát) apátság története.²¹ A külön, egy-egy apátságot tárgyaló köteteket oklevéltárak egészítették ki, amelyek ma is nagy segítséget nyújtanak az adatok ellenőrzésében és a tájékozódásban. Meg kell említenünk a sorozatot záró kötetet, itt kaptak helyet mindazok a kolostorok, amelyek nem önálló kötetben kerültek

¹⁷ KNAUZ 1890. 14-15., 41-42., 63-80.

¹⁸ BALICS 1885-1890. 162-164. (Bakonybél), 164-165. (Báta), 170-171. (Földvár), 171-173 (Garamszentbenedek), 179-190 (Koloszmonostor), 189-199. (Pannonhalma), 199-200 (Pécsávrád), 201-203. (Somogyvár), 203-204. (Szekszárd), 205-206 (Szentjobb), 211-213 (Tihany), 215. (Zalavár), 216-217. (Zobor).

¹⁹ SÖRÖS 1905., különösen: 865-868., 873.

²⁰ PRT (1902-1916).

²¹ PRT VII. (Zalavár), VIII-IX. (Bakonybél), X-XI. (Tihany), XII/A. (Dömölki)

feldolgozásra, nyilvánvalóan azért, mert történetük nem tette ezt indokolttá.²² Itt olvashatjuk – az első fejezetben – a királyi alapítású apátságok történetét.²³ Az egyes kolostorok egyházi jogi helyzetét illetően, a külön kötetben feldolgozott apátságok esetében egy-egy fejezet érintette ezt a kérdést, míg a többieknél ezt a szerzők az apátság történetének keretébe ágyazták be.²⁴

Az Erdélyi László által szerkesztett első és második kötet terjedelmesen foglalkozott a pannonhalmi apátság egyházi jogi helyzetével. Az első kötetben kapott helyet Erdélyi tanulmánya az alapítólevél védelmében, amely a Fejérpataky művét²⁵ követő újabb kételyek eloszlatását tűzte ki céljául.²⁶ Az itt nyert pozitív eredményeket azután felhasználta az egyházi jogi helyzet bemutatásában. Ennek kiindulópontja az volt, hogy a „pannonhalmi apátság már kezdetől fogva exemptus apátság azon egyszerű okból, mivel – mint alapítólevelünk mondja – Magyarországon akkor még püspökség nem volt, s így már eredetekor [kiemelés: K. G.] a római Szentszék joghatósága alatt állott.” Ez volt, megfogalmazása szerint az ún. *exemptio nativa*. Erdélyi felfogásában tehát az alapítás körülményei már eleve eldöntötték az apátság egyházi jogi státusát.²⁷ A szerző a bizonyítás során felhasználta az alapítólevél Montecassino szabadságára utaló passzusát, és ebből arra a következtetésre jutott, hogy Pannonhalma nem egyszerűen exemptus volt, hanem egyenesen *nullius apátság*, apátja a főpapok közé számított.²⁸ Erdélyi részletesen kitért az apátság által elnyert pápai privilégiumokra (II. Paszkál, III. Sándor, III. Orbán, III. Kelelmen, III. Ince, III. Honorius, IX. Gergely), amelyek az apátság jogainak kiteljesedését eredményezték.²⁹ Az exemptus jogállás bizonyítékeként hozta fel a szerző a zsinati megjelenés alóli mentességet, a főpapi jelvények használatának jogát, a lelkészkedést, ill.

²² PRT XII/B.

²³ PRT XII/B. Pécsvárad, Garamszentbenedek, Bába, Kolozsmonostor, Szekszárd, Zobor, Bába, Földvár, Somogyvár, Szentjobb. Ezek közül Pécsvárad történetét már 1905-ben közölte Sörös a Katholikus Szemle hasábjain (SÖRÖS 1905). Garamszentbenedek esetében Knausz Nándor monográfiájára alapozott (KNAUZ 1890). Szekszárdot illetőleg pedig Fraknói eredményeit vette át (FRAKNÓI 1879). A szentjobbi (berettyói) apátság története Bunyitay Vince munkájára támaszkodott (BUNYITAY 1883. 317-349.).

²⁴ PRT I. 135-143., II. 69-84.; VII. 58-64.; VIII. 42-47., 57-84.; X. 101-107.; XII/B. passim.

²⁵ FEJÉRPATAKY 1878.

²⁶ PRT I. 56-111.

²⁷ PRT I. 135. Ezzel egyező felfogás rendre ismétlődik a későbbi kötetekben is, pl.: PRT VIII. 264., X. 102-103.

²⁸ PRT I. 120., 135-137., II. 48-49., 75-76.

²⁹ PRT I. 41-42., 119-120., 137-139.

az apátválasztás szabadságát.³⁰ Erdélyi avval is bővebben foglalkozott, hogy az apátság a püspökök (különösen a veszprémi) és az esztergomi érsek hatalmi törekvéseivel szemben sikeresen védte meg különleges jogállását.³¹ Az egyházi helyzetből fakadólag különös figyelemben részesült a tizedszedési jog kérdése. A rendtörténet első két kötete nagy terjedelemben foglalkozott a somogyi tizedekkel kapcsolatos vitákkal és perekkel.³²

A magyarországi bencés kolostorok monografikus feldolgozásában, mint említettük, külön kötetben foglalkoztak a bakonybéli, a zalavári és a tihanyi apátságokkal.

A Bakonybél történetét felölelő kötetben Sörös Pongrác külön fejezetet szentelt az apátság egyházi helyzetének. Kiindulópontja I. István 1037 évi hamis oklevele, ill. egy kétes oklevéltöredék volt, ezeket vetette össze azokkal a forrásokkal, amelyek támpontot adnak a jogi státust tekintetében. A legfontosabb ezek közül IX. Gergely 1230. április 19-i keltezésű privilégiuma volt. Végeredményben arra jutott, hogy az apátság mentesült a megyéspüspök joghatósága alól, azaz exemptiot nyert, akárcsak a többi királyi apátság. Hozzátette, hogy a Bakonybél a 13. században ezt a helyzetet igyekezett kiaknázni és jogait tovább szélesíteni, amelynek mintája a pannonhalmi apátság volt.³³ A kötetben helyett kapott a kolostor Árpád-kori okleveleinek elemzése, amelyben Erdélyi László röviden kitért az egyházi helyzetre is.³⁴

Füssy Tamás a zalavári apátság történetét tárgyaló kötet egy rövid fejezetében vázolta az egyházi helyzet alakulását. Jobbára azonban a veszprémi püspökkel való többszöri összeütközésekre talált adatokat, amelyek elsősorban az egyes plébániák feletti joghatóság kérdésére vonatkoztak. E sajátosság ellenére úgy foglalt állást, hogy az apátság – akárcsak a többi királyi alapítású kolostor – nem tartozott a megyéspüspök joghatósága alá, hanem az

³⁰ PRT I. 117-119., 139-143., II. 50-62., 69-74.

³¹ PRT I. 119-128., 139-140., II. 8-11., 43-56., 74-80

³² PRT I. 144-176., II. 93-98.

³³ PRT VIII. 42-47., 57-84.

³⁴ PRT VIII. 230-233., 261-264., 331. Vö. még: PRT X. 53., 106.

esztergomi érseknek volt alárendelve.³⁵ Ezt a véleményt erősítette meg Erdélyi László is a kötet oklevéltárának bevezetőjében.³⁶

A tihanyi apátság egyházi jogi helyzetét a rendtörténet tizedik kötetében a korábbi eljáráshoz hasonlóan önálló fejezet ismertette. Ebben Erdélyi László úgy foglalt állást, hogy a kolostor a megyéspüspöki hatalom alól ki volt véve, és az esztergomi érseknek lett alárendelve, azaz szerényebb kiváltságai voltak, mint Pannonhalmának.³⁷ Az elemzés természetesen itt is kiterjedt az apátválasztás, a tizedszedési jog, ill. az apátság által gyakorolt joghatóság kérdéseire.³⁸ Itt említhetjük meg Erdélyi egy másik munkáját, amely alapos vizsgálatnak vetette alá a tihanyi apátság okleveleit, s azok között több hamisítványt is kimutatott, amelyek a 14. század utolsó két évtizedében, ill. a 15. század elején készültek.³⁹

A többi királyi alapítású apátság egyházi jogi helyzetére nézve a rendtörténet utolsó kötete már csak igen röviden tért ki. Ezt nyilván a szerényebb forrásanyag is indokolta, illetve az a következtetés, amelyet mintegy axiómaként vontak le a bakonybéli, zalavári és tihanyi apátsággal kapcsolatban. Az utolsó kötetben általában már csak egy-egy mondat erejéig tértek ki a jogállapotra, a bizonyítás is csak néhány adat ismertetésére szorítkozott.⁴⁰

Már a rendtörténet megjelenésének idején, de különösen azt követően kisebb feldolgozások jelentek meg a század tizes, húszas és harmincas éveiben. Csomor Lajos 1912-ben a kolozsmonostori apátság birtokállományának gyarapodását dolgozta fel.⁴¹ Munkájában igen röviden kitért az apát és az erdélyi püspök vitáira, és ennek kapcsán mutatta be a kolostor egyházi jogi helyzetét. Véleménye szerint Kolozsmonostor olyan exemptiot nyert, amelynek

³⁵ PRT VII. 58-64., különösen 63-64.

³⁶ PRT VII. 469-470.

³⁷ PRT X. 101-107., illetve ld. még uo. 20., 26-29., 51-52.

³⁸ PRT X. 41., 49., 55-58., 110-111., 120-122.

³⁹ ERDÉLYI 1906.

⁴⁰ Ez általában a következő mondatban összegződik: „Királyi apátság lévén, exemptiora tett szert s így a megyés püspök főségétől menten az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott.” PRT XII/B. 143. (Szentjobb) Más megfogalmazásban: PRT XII/B. 75. (Kolozsmonostor), 14., 20. (Pécsvárad), 156. (Somogyvár), 102. (Garamszentbenedek), 123. (Báta), 167., 169. (Földvár), 53. (Szekszárd) Ugyanez olvasható a tihanyi kötetben (PRT X. 103.) is.

⁴¹ CSOMOR 1912.

értelmében közvetlenül a pápaság alá rendelték, ám a pápa az apátság feletti joghatóságot az esztergomi érsekre ruházta, s így alakult ki az érsek alá rendelt egyházi státus.⁴²

1913-ban Haizl Kálmán jelentetett meg egy kisebb összefoglalást a garamszentbenedeki apátságról, amely lényegében Knauz és Sörös eredményeit vette át.⁴³ Kiss Szerafin 1925-ben egy rövid népszerűsítő összeállítást közölt a bakonybéli apátságról, amelyben Sörös eredményei hasznosította.⁴⁴ Hasonló céllal készült Follajtár Ernő ismeretterjesztő munkája Zoborról.⁴⁵

A kolostorok egyházi helyzetét tekintve a század első évtizedei – leszámítva a rendtörténet megállapításait – nem sok új eredményt hoztak. Sörös Pongrác foglalkozott behatóbban a bakonybéli apátság nullius helyzetével. Arra jutott, hogy a kolostor a többi apátsághoz hasonló exemptiot élvezett és a 14. században igyekezett – úgy tűnik sikerrel – nullius kiváltságot, saját főpásztori joghatóságot szereznie.⁴⁶

Mellette megemlíthető még Horvát Jenő kegyesrendi tanár összefoglalása a szerzetesrendek exemptiójáról.⁴⁷ Ez utóbbi, bár általánosságban foglalkozott az exemptio fogalmával, történetével és felosztásával,⁴⁸ a Pannonhalmát és a többi királyi alapítású bencés kolostort csak röviden érintette, s az is lényegében a rendtörténet eredményein alapult.⁴⁹ Összességében sajnos a korszakra vonatkozólag kevésbé használható, mivel forrásai a tridenti zsinat és saját kora, a 20. század eleje közé esnek.

A rendtörténet megjelenésének lezárultakor, 1916-ban jelent meg Schermann Egyed rövid összefoglalása a szerzetesrendek exemptiójáról.⁵⁰ Munkája különösen jelentős, hiszen egyedül ő hasznosította az akkor elérhető külföldi eredményeket, amelyek meglepő módon még a nagy rendtörténeti monográfiában sem tükröződtek. Schermann munkája alapvetően két részre tagolódott. Az első egységben általánosságban foglalkozott az exemptio történetével és

⁴² CSOMOR 1912. 13-20.

⁴³ HAIZL 1913.

⁴⁴ KISS 1925.

⁴⁵ FOLLAJTÁR 1934.

⁴⁶ SÖRÖS 1900.

⁴⁷ HORVÁTH 1911.

⁴⁸ HORVÁTH 1911. 5-17., 66-70.96-108., 157-158.

⁴⁹ HORVÁTH 1911. 30-36. (Pannonhalma), 40-50. (királyi apátságok általában, ill. Pécsvárad, Zalavár és Bakonybél)

⁵⁰ SCHERMANN 1916.

felosztásával. Ez utóbbi esetében – G. Schreiber munkája nyomán – négy szempontot vett figyelembe: 1) az exemptio eredete, 2) alanya, 3) tárgya, 4) kiterjedése. Az exemptio kialakulását a 12. századra tette, az ennél korábbi privilégiumokat püspöki, királyi vagy pápai oltalomnak tekintette.⁵¹ Munkája második részében a *nullius* kiváltsággal, azaz az egyházmegyei szervezetből kivett, aktív exemptioval bíró apátságokat vizsgálta meg az 1915. évi állapotok szerint. Összesen 12 ilyen kolostort talált: Montecassino, Subiaco, S. Paolo fuori le mura di Roma, Nonantola, Cava, Monte Vergine, Monte Oliveto Maggiore, Einsiedeln, Pannonhalma, New-Norcia, Monserrato és Belmont. Itt azonban meg kell jegyeznünk, hogy a tárgyalás során a szerző a későbbi állapotokat – ha ennek volt értelme – visszavetítette a korábbi időkre.⁵² A munka második felében részletesen elemezte Montecassino, Subiaco és S. Paolo fuori le mura di Roma pápai privilégiumait, de itt is rendre keverednek az apátságok egyházzogi helyzetére és az általuk gyakorolt (*nullius*) joghatóságra vonatkozó adatok és megállapítások.⁵³ Schermann eredményeit később két alkalommal is röviden összefoglalta, ám ezeknél már elmaradt a korábbi bővebb történeti elemzés.⁵⁴

1929-ben jelent meg Zala megye középkori igazgatástörténete Holub József tollából. Munkájában a világi közigazgatás intézményei mellett jelentős terjedelemben foglalkozott az egyházi igazgatás kérdésével. Ennek keretében a szerző részletesen is kitért a megyéspüspök-apát viszonyra először általánosságban, majd konkrét példákon (veszprémi püspök-zalavári, tihanyi, bakonybéli apátság) keresztül is. Mind a három esetben azt állapította meg, hogy az egyes apátságok mentesek voltak a megyéspüspök joghatósága alól, és az esztergomi érseknek voltak alárendelve. Holub itt a rendtörténet eredményeit vette alapul. A szerző kitért a tized és a plébániák fenntartásának és a felettük gyakorolt joghatóság kérdésére, azaz nem csak az apátságok egyházzogi helyzetét, hanem saját *jurisdictiójukat* is vizsgálta.⁵⁵

⁵¹ SCHERMANN 1916. 57-75.

⁵² SCHERMANN 1916. 76.

⁵³ SCHERMANN 1916. 76-99. (Montecassino), 99-118. (Subiaco), 118-133. (S. Paolo)

⁵⁴ SCHERMANN 1927, SCHERMANN 1939.

⁵⁵ HOLUB 1929. különösen 331-404.

A Szent István év újra az érdeklődés középpontjába emelte az államalapító uralkodó egyházpolitikáját, az általa alapított kolosotorok történetét. Így született meg Mihályi Ernő tanulmánya, amely rövid összefoglalást ad a 11. század első felének alapításairól.⁵⁶ A szerző munkájában a pannonhalmi, bakonybéli, zalavári, pécsváradi és zabori apátságokkal foglalkozott. Eredményei teljes mértékben megegyeznek a rendtörténet megállapításaival: Pannonhalma nullius apátság, a többi négy a királyi alapítású kolostorok egyházjogi státusában osztozott, azaz mentes volt a megyéspüspöki joghatóság alól és az esztergomi érsek alá volt rendelve.⁵⁷ Egyedül Pécsvárad esetében szentelt egy mondatnál többet a kérdésnek, itt azonban hivatkozás nélkül, szó szerint megismételte a rendtörténet XII/B. kötetében olvasható megállapítást: „Oly jogok ezek [ti. az exemptiona vonatkozólag], amelyekért Pannonhalma mintájára más apátságok is törekedtek és részben el is érték, de nem a XI. században, hanem jóval később, a XIII-ban, s nem is kiváltságlevelek, hanem inkább a szokásjog alapján”.⁵⁸

Itt említhetjük meg Szentpétery Imre tanulmányát I. István okleveleinek hitelességéről, amely röviden érintette a pannonhalmi oklevélben szereplő egyházi kiváltságokat.⁵⁹

A magyar szakirodalom alig-alig foglalkozott a bencések Magyarországon kívüli történetével, a külföldi kutatási eredmények itthon gyakorlatilag visszhang nélkül maradtak. Kivételként említhető Csóka Lajos, aki egy még 1931-ben megjelent értekezésre adott áttekintő és alapos választ a magyar bencés lelkeség jellegét illetően. Csóka ugyanis élesen bírálta azt a Galla Ferenc által képviselt álláspontot,⁶⁰ hogy a 11. századi magyar bencéseknél a Cluny-szellemiség uralkodó lett volna. Elsőként foglalkozott részletesen a 10-11. századi szerzetesi reformtörekvésekkel, és elemzései nyomán megállapította, hogy a magyar bencéseknek Clunyval, az ottani elképzelésekkel szinte egyáltalán nem lehetett kapcsolata, sokkal inkább a

⁵⁶ MIHÁLYI 1938.

⁵⁷ MIHÁLYI 1938. 367-372. (Pannonhalma), 374-377. (Bakonybél), 377-380. (Zalavár), 380-382. (Pécsvárad), 382-383. (Zobor)

⁵⁸ MIHÁLYI 1938. 381-382. Az ezzel szó szerint egyező megállapítás: PRT XII/B. 14.

⁵⁹ SZENTPÉTERY 1938. különösen 160-167.

⁶⁰ GALLA 1931.

német apátságokkal (Trier, Einsiedeln, Magdeburg, stb.), ahol viszont a korszak irányzatai közül az ún. lotaringiai reform érezte hatását.⁶¹

A diplomatikai kutatások mellett a II. világháborút követően sajnos az egyháztörténet jelentősen visszaszorult, ennek tudható be, hogy egészen a hetvenes évekig csak két igazán jelentős összefoglalás született. 1970-ben jelent meg Csóka J. Lajos két kötetes monográfiája a bencés rend történetéről,⁶² ill. ezzel majdnem egyidőben, 1971-ben Mályusz Elemér egyházi társadalomtörténete.⁶³

Csóka J. Lajos monografikus vállalkozása jellegéből adódóan keveset foglalkozott a magyarországi királyi alapítású apátságok egyházi helyzetével, azt csak két összetevő mentén, a pápasághoz és a püspökökhöz fűződő viszonyuk kapcsán értékelte.⁶⁴ Előnye volt viszont, hogy szinte egyedülként részletesen beszámolt a bencés szerzetesség történetéről, a 10-11. századi reformokról, stb.⁶⁵ Ugyanezt mondhatjuk e monográfia rövidített német nyelvű változatáról, amely 1980-ban jelent meg.⁶⁶

Mályusz Elemér nagyívű monográfiája elsősorban az egyházi társadalom szerkezetéről, a jövedelmi viszonyokról, kulturális életről ad alapos tájékoztatást, adatai jó része viszont inkább késő-középkori. Az apátságok egyházi helyzetét sajnos nem érintette részletesen.

A 70-es évektől az egyes apátságok történetének feldolgozását a különböző helytörténeti munkákban találjuk meg, amelyek általában kevés figyelmet fordítottak az egyházi helyzet kérdésére. Lényegében azt tapasztalhatjuk, hogy a rendtörténet megállapításai beépültek a történetírói köztudatba, az újabb helytörténeti vizsgálatok már nem tartották szükségesnek e sajátos terület kutatását.

A szekszárdi apátság hiteleshelyi tevékenységéről írt tanulmányában Szakály Ferenc bevezetőjében csak egyetlen jegyzetet szentelt a kolostor egyházi helyzetének, amely

⁶¹ CSÓKA 1942-1943.

⁶² CSÓKA 1970.

⁶³ MÁLYUSZ 1971., különösen 211-254.

⁶⁴ CSÓKA 1970. I. 429-432., II. 586-591.

⁶⁵ CSÓKA 1970. I. 13-246., II. 471-538.

⁶⁶ CSÓKA 1980.

lényegében megismételte a rendtörténet megállapítását.⁶⁷ Ugyanezt mondhatjuk Kozák Károly történeti összefoglalásáról is, amely mindössze két helyen utal – adatok nélkül – az egyházi helyzetre.⁶⁸ Ez a helyzet később sem változott: Vass Előd 1989-ben szintén egyetlen mondatot „áldozott” a megyéspüspök és az apát viszonyának jellemzésére.⁶⁹

A kolozsmonostori konvent közhitelű oklevéladói tevékenységével foglalkozott Sipos Gábor 1979-ben. Az intézmény bemutatása során röviden kitért az apátság egyházi helyzetre, sőt szoros összefüggést látott a hiteleshelyi tevékenység és a különleges jogállás között. Ez utóbbi alatt lényegében azt értette, hogy az apátság a korai időszakban nem tartozott a területileg illetékes erdélyi püspök joghatósága alá.⁷⁰ A kolozsmonostori apátság okleveleivel több alkalommal is foglalkozott Jakó Zsigmond. 1984-ben ismertette az apátság hamis okleveleit, részletesen kitért hamisítások körülményeire, okaira is.⁷¹ Az itt nyert eredményeket később – igaz más összefüggésben – is értékesítette.⁷²

A bátai apátság történetével a közelmúltban Sümegi József foglalkozott. Első alkalommal a Bátára vonatkozó 9-17. századi források közléséhez fűzött magyarázatokban tért ki az apátság helyzetére.⁷³ Az itt leírtakat találjuk szinte szó szerint egy másik ugyanazon évben megjelent tanulmányában, amelyet Báta, Cikádor és Zebegény apátságoknak szentelt.⁷⁴

Ugyancsak szerény a földvári apátságra vonatkozó újabb kutatás mérlege. M. Kozák Ilona 1993-ban röviden ismertette az apátság történetét, és egy 1400-as adatra alapozva hangsúlyozta a kolostor megyéspüspöki joghatóság alóli mentességét.⁷⁵

Valamivel jobb a helyzet a pécsvárad apátsággal kapcsolatban. Koller alapvető munkáját követően Szentpétery Imre foglalkozott behatóbban a kolostor alapítólevelével.⁷⁶ Gállos Ferenc és Gállos Orsolya több alkalommal is foglalkoztak az apátság középkori

⁶⁷ SZAKÁLY 1968. 10. 10 jegyzet.

⁶⁸ KOZÁK 1974. 342., 348.

⁶⁹ VASS 1989. 47.

⁷⁰ SIPOS 1979. 34-35.

⁷¹ JAKÓ 1984.

⁷² JAKÓ 1990; JAKÓ 1997.

⁷³ SÜMEGI 1993. 19-33.

⁷⁴ SÜMEGI 1993a.

⁷⁵ M. KOZÁK 1993. 138.

történetével, munkájuk elsősorban a település- és gazdaságtörténet terén hasznosítható.⁷⁷ E sorok írója tárgyalta újabban a kolostor egyházi helyzetét, és végeredményben arra jutott, hogy az alapítólevélben foglalt, ám valójában 1212 és 1228 közötti célkitűzéseket megjelenítő egyházi kiváltságok a pannonhalmi apátság helyzetét mintázták azzal a fontos különbséggel, hogy kiemelték az esztergomi érsek joghatóságát az apátság felett.⁷⁸ Az alapítólevél keletkezésével, és a benne szereplő, későbbi, nem eredeti elemekkel foglalkozott legutóbb Kristó Gyula is, de nem tért ki az egyházi kiváltságok kérdésére.⁷⁹ Az újabb kutatások közül kiemelhető még Kőfalvi Tamás PhD értekezése, ill. további tanulmányai amelyek az apátság hiteleshelyi tevékenységét tárták fel.⁸⁰

A bakonybéli apaságról a közelmúltban egyetlen történeti összefoglalás készült Veress D. Csaba tollából, amely igen röviden érintette a kolostor egyházi helyzetét. Megállapításaiban a rendtörténet eredményi tükröződnek.⁸¹

A somogyvári monostor alapítását többen is vizsgálták. Baumgarten mérvadó diplomatikai tanulmányát⁸² követően hosszú ideig egyetlen munka sem foglalkozott Saint-Gilles leánykolostorával. Az apátsági romok feltárását követően, az alapítás 900. évfordulóján jelent meg egy tanulmánykötet Somogyvárról, amely elsősorban a település fejlődését mutatta be, az apátság egyházi helyzetére egyáltalán nem tért ki.⁸³ Néhány évvel később magunk is foglalkoztunk az alapítás körülményeivel,⁸⁴ e témát ugyanekkor Neumann Tibor is feldolgozta.⁸⁵ Külön kell megemlítenünk az apátság okleveleinek kiadását, amely Komjáthy Miklós és Borsa Iván nevéhez fűződik.⁸⁶

⁷⁶ SZENTPÉTERY 1918.

⁷⁷ GÁLLOS 1960; GÁLLOS 1975; GÁLLOS 1988.; GÁLLOS 2001. különösen 132-135.

⁷⁸ KISS 1999; KISS 1999a.; KISS 1999b; KISS 2001.

⁷⁹ KRISTÓ 2000a.

⁸⁰ KÓFALVI 1997; KÓFALVI 1998; KÓFALVI 1998a; KÓFALVI 1999; KÓFALVI 2000 (kézirat); KÓFALVI 2001; KÓFALVI 2001a.

⁸¹ VERESS 2000. 22., 26.

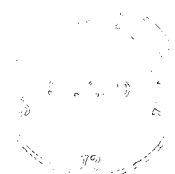
⁸² BAUMGARTEN 1906.

⁸³ MAGYAR 1992.

⁸⁴ KISS 1997; KISS 2001a.

⁸⁵ NEUMANN 1999.

⁸⁶ KOMJÁTHY 1973-1989; BORSA 1993; BORSA 1995-1999.

Az 1990-es évek elején egyetlen rövid összefoglalás született az exemptióról Solymosi László tollából. Ez azonban a műfaj sajátosságaiból adódóan nem térhetett ki a részletekre.⁸⁷

Pannonhalma esetében valamivel jobb helyzetben vagyunk, hiszen 1996 óta ismét az érdeklődés homlokterébe került az apátság története. Az alapítás ezredik évfordulóját nem csupán egy gazdag kiállítás, hanem egy jelentős publikáció is fémjelzte. Ennek első kötetében olvashatjuk – többek között – Érszegi Géza kutatási eredményeit az alapítólevélről, Thoroczky Gábor kutatástörténeti összefoglalóját a jeles és sokat vitatott oklevélről, továbbá a Pannonhalmán őrzött oklevelek kezeléséről, a hiteleshelyi tevékenységről, stb.⁸⁸ E jelentős munkát követte hamarosan egy újabb kötet, amely egy konferencia anyagát adta közre a pannonhalmi apátság művelődésszervező és -közvetítő szerepéről.⁸⁹ 2001-ben újabb nagyszabású kötet látott napvilágot, azúttal a magyarországi bencés apátságokról. A főleg művészeti, liturgikus és építészeti emlékeket bemutató reprezentatív munkában három rövidebb tanulmány foglalkozott a hazai bencések történetével. Szovák Kornél az alapítások sajátosságaira, motivációjára mutatott rá, és röviden kitért a püspök-apát viszonyra is.⁹⁰ Sólomos Szilveszter a Magyarországon a 11. század elején megtelepedő és fontos szerephez jutó bencés szerzetesek portréját villantotta fel.⁹¹ A kötet befejező részében Hervay F. Levente foglalta össze az apátságok történetét, külön fejezetet szentelve az egyházi jogi helyzetnek.⁹²

Legújabbban vita bontakozott ki Somogy, Kolon (Zala) és Veszprém megyék kialakulása körül, amely érintette ez első magyar bencés apátság korai történetét, somogyi „joghatóságát”.⁹³

Az 1990-es évek végén és az ezredfordulón öröndetes módon megsaporodtak az egyháztörténeti összefoglalások, monográfiák, amelyek általánosságban tájékoztatnak a középkori egyházszervezet kialakulásáról, történetéről, valamint az egyház jogi fejlődéséről.⁹⁴

⁸⁷ SOLYMOSI 1994.

⁸⁸ ÉRSZEGI 1996; THOROCZKY 1996; DRESKA 1996; SZOVÁK 1996a; DRESKA 1996; SARBAK 1996.; SOLYMOSI 1996.; VESZPRÉMI 1996.

⁸⁹ HAJDÚ – KOKAS 1997., különösen SZOVÁK 1997.

⁹⁰ SZOVÁK 2001.

⁹¹ SÓLYMOS 2001.

⁹² HERVAY 2001.

⁹³ SOLYMOSI 1999; KRISTÓ 2000; SOLYMOSI 2001; ZSOLDOS 2001; KRISTÓ 2002; ZSOLDOS 2002.

⁹⁴ E munkák közül a legfontosabbak: TÖRÖK – LEGEZA – SZACSVAY 1996; TÖRÖK 1999, TÖRÖK 2000; ERDŐ 1998; ERDŐ

A fentiek alapján megállapítható, hogy a magyar szakirodalom, a pannonhalmi rendtörténetet leszámítva, annak megjelenését követően nem foglalkozott behatóbban a király alapítású bencés apátságok egyházi helyzetével. Sokkal inkább az jellemző, hogy e jeles munka eredményeit vették át, ill. ismételték meg.

A magyarországi kutatásokban hagyományosan nagyobb hangsúlyt kapott a fennmaradt okleveles anyag kritikai vizsgálata. Ennek oka valószínűleg abban kereshető, hogy a királyság első évszázadára, különösen István uralkodására nézve olyan kevés okleveles forrás maradt fenn, hogy az egyikről vagy másíkról alkotott vélemény döntő módon befolyásolta egész nézetrendszerek, elméletek további sorsát. Ez a sajátos vonulat azonban csak érintőlegesen kapcsolódik témánkhoz, így ezek részletes bemutatásától eltekintünk.⁹⁵

2001.

⁹⁵ A hazai kutatókat legtöbbször a pannonhalmi „alapítólevél” foglalkoztatta, a 18. századtól kezdve újra és újra a viták középpontjában állt. E fontos forrást érintő vitákról a közelmúltban alapos összefoglalás készült. THOROCZKAY 1996. Annyit tehetünk hozzá, hogy ugyanitt, az imént említett historiográfiai áttekintés előtt kapott helyet Érszegi Géza tanulmánya a pannonhalmi oklevélről. Az egyházi kiváltságok (apátválasztás, apát felszentelése, kápolna- és szandál-kiváltság) közül részletesebben csak a kápolnával és a szandállal foglalkozott, a két másikat csak érintette. ÉRSZEGI 1996. Ugyanígy rendkívül tömör megfogalmazást találunk az oklevél újabb magyar nyelvű kiadásában, amelyet Piti Ferenc készített el. Az említett kiváltságokkal kapcsolatban röviden csak annyit jegyzett meg, hogy az apátság az esztergomi érsek alá tartozott. ÁKÍF 37-45., különösen 42. 100-102. jegyzetek. Az apátságok okleveleiről összességében Györffy György alapvető munkája ad tájékoztatást. DHA n. 5/I., 25., 5/II., 26-39. (Pannonhalma), n. 12. 63-72. (Pécsvárád), n. 14., 86-91., n. 17., 98-100. (Zalavár), n. 26., 113-118. (Bakonybél), n. 43/I., 145-149., n. 43/2., 153-154., n. 48., 164-165. (Tihany), n. 49., 166-167. (Szekszárd), n. 53., 176. (Koloszmonostor), 73/I., 204-205., n. 73/II., 206-212. (Garamszentbenedek), n. 76., 222. (Pécsvárád), 84/I., 247-250., 84/II., 256-258. (Bakonybél), n. 86., 264. (Tihany), n. 88., 266-267., n. 90. 270., n. 94., 275. (Somogyvár), n. 96., 278-282. (Tihany), n. 99., 291-293. (Báta), n. 100., 295-298. (Pannonhalma), n. 101., 302-303. (Szentjobb), n. 103., 306. (Pécsvárád), n. 107., 310-311. (Koloszmonostor), n. 108/I-II., 312-315. (Zalavár), n. 117., 331-333., n. 118., 335. (Pannonhalma), n. 138/I., 382., 138/II., 384., 142/I., 391-392., 142/II., 397-399. (Zobor), n. 147., 404. (Tihany), n. 153., 417-418. (Garamszentbenedek).

III. A PÜSPÖKI JOGHATÓSÁG

A külföldi és magyar szakirodalom eredményei világossá teszik, hogy az apátságok egyházi jogi helyzetének egyik sarokköve a püspöki joghatóság volt, hiszen az exemptio éppen ez alól adott mentességet. A kérdés az, hogy mit érthetünk e meglehetősen általános kifejezés alatt, továbbá az, hogy az exemptio pontosan hogyan viszonyult a püspöki joghatósághoz. Nem helyes ugyanis pusztán csak püspöki joghatóságot emlegetni az exemptio kapcsán, hanem, mint ebben a fejezetben látni fogjuk, meg kell különböztetnünk egyes elemeit. A püspöki joghatóság három részre bontható: tanítói, rendi és kormányzati hatalom.¹ Ezeket vizsgáljuk a továbbiakban.

III.1. Potestas magisterii – a püspök tanítói hatalma

A püspöknek mint az egyházmegye vezetőjének biztosítania kellett az ott élők – egyháziak és laikusok – megfelelő hitéletét.² Ennek következtében rá hárult az a feladat, hogy az egyháziak tanításáról gondoskodjék, egyházmegyéjében iskolát szervezzon. Az ő feladata volt ellenőrizni az egyházmegyei papság hitbéli képzettségét, amely jelenthette úgy az iskola feletti szigorú felügyeletet, mint a papság és a laikusok lelki életét helyes irányba terelő kiadványok, könyvecskék, breviariumok közzé tételét, terjesztését. Számtalan alkalommal találkoztunk olyan forrásokkal, amelyek azt mutatják, hogy erre a püspökök nagy gondot fordítottak: az egyházakat ellátták megfelelő könyvekkel, vezeklési útmutatókkal, iskolát szerveztek, egyházmegyei zsinatokon tárgyalták a hit kérdéseit, stb.³ A papság tanultságának fenntartása biztosítékot adott a laikusok helyes életvitelének megvalósulására.

¹ A püspöki hatalom e hármas felosztását – vagy legalább a rendi és kormányzati megkülönböztetését – majdnem minden mérvadó külföldi szerzőnél megtaláljuk, így részletes felsorolásuktól eltekinthetünk.

² FEINE 1972. 213.

³ Magyar vonatkozásban ld. I. István II. törvénykönyvének első paragrafusát (ZÁVODSZKY 1904. 153.), I. László király I. dekrétumának 7. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 159.), az első esztergomi zsinat 6., 27., 37., 59. és 66. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 198., 201., 202., 204., 205.). Vö.: MADZSAR 1938. 231.; BÓNIS 1971. 521.; KISS 2000a. 96-97.

III.2. Potestas ordinis – a püspök rendi hatalma

A püspöki joghatóság egyik legfontosabb eleme a rendi hatalom volt. Számos elemét megkülönböztethetjük, egy azonban közös: mindegyik a papi hivatáshoz kötődött. A püspök mint a papi rend képviselője, ill. mint egyházmegyéjének vezetője jogosult volt a szentségek kiszolgáltatására, a papi rendek feladására, a világi és szerzetes papok felszentelésére, ill. ennek megerősítésére.⁴ A rendi hatalomhoz tartozott továbbá a keresztelés, a bérmlás. Ide kell számítanunk még a különböző egyházi épületek, templomok, kápolnák és oltárok felszentelésének jogát is. Ezen felül a püspök rendi hatalmához kötődött a chrisma és a szent olajok kiszolgáltatása, ill. a különböző egyházi szerelvények, edények felszentelése is. Végül, de nem utolsó sorban ide tartozott az apát vagy apátnő megáldása (*benedictio*) is.⁵ A püspök rendi hatalma tehát a diocesis minden egyházi rendhez tartozó személye felett érvényesült, nemcsak a világi papság, hanem éppúgy a szerzetesek esetében is. A rendi hatalom azonban nemcsak az egyes személyekre terjedt ki, hanem az egyházi intézményekre is (templomok, oltárok, kápolnák), és így a szerzetesek sem személyükben, sem intézményeikben nem mentesültek ez alól.

III.3. Potestas iurisdictionis – a püspök kormányzati hatalma

A püspöki hatalom egyik leghangsúlyosabb eleme a kormányzati hatalom volt. Ennek is több összetevőjét különböztethetjük meg. Ide tartozott általában a felügyelet és ítélkezés joga az egyházmegyei intézmények felett. E jog gyakorlásával tudta a püspök fenntartani az egyházi intézmények helyes kormányzatát, az egyházfegyelmet. Az ordinarius rendelkezhetett az egyházi vagyon felett: az ő engedélye kellett az elidegenítéshez, cseréhez, stb.⁶ Elvi kíváncsi volt, hogy az ilyen rendelkezések ne veszélyeztessék az adott egyházi intézmény működését, vagyis a püspök nem fordíthatta a maga hasznára az egyházi vagyont.

⁴ Itt említhetjük meg I. László első dekrétumának 21. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 161.), az első esztergomi zsinat 40. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 202.).

⁵ FEINE 1972. 213.; KUMOROVITZ 1964. 73-74.; SOLYMOSI 1999. 101.; FALKENSTEIN 1997. 107.

⁶ Magyar vonatkozásban I. István első dekrétumának 2. cikkelyét vonhatjuk ide (ZÁVODSZKY 1904. 143., magyarul:

A püspököt illette minden olyan esetben a döntés joga, amely egy-egy intézmény helyzetében változást okozott. Püspöki engedély kellett az egyházi intézmény alapításához, az egyháziak életvitelét szabályozó rendelkezések érvényesítéséhez, az egyházi intézmények átalakításához (pl. világi kanonoki közösség átalakítása reguláris testületté), megreformálásához.⁷ Ő engedélyezte az istentisztelet elvégzésére valamely pap felvételét.⁸

A vagyon feletti rendelkezés mellett sokkal nagyobb súlyú volt a püspök bíraskodási joga. A püspök volt az egyházmegye legfőbb bírója, az egyházmegyén belül keletkezett viszályok, az elkövetett egyházi bűnök megítélése tartozott illetékességi körébe. A bíraskodás jogát az egyházi bíróságon – püspöki széken – vagy az egyházmegyei zsinat keretében gyakorolta. Eleinte ez személyes bíraskodást jelentett, ám a 10. századtól kezdve Európában egyre nagyobb szerepet játszottak a püspöki tisztviselők, elsősorban a főesperesek. Az egyházmegyei zsinaton a kezdeti időkben a püspöki város papjai gyűltek össze. A legkorábbi ismert eset az 585. évi Auxerre-i gyűlés volt, ahol döntés született arról, hogy évente egy alkalommal az egyházmegye minden papjának, beleértve a püspöki székváros apátjait is, össze kell gyűlniük az egyházmegye ügyeinek megtárgyalása, ill. szükség esetén bíraskodás céljából. A korszakban általában az évi egy alkalom vált elterjedté, később a Meroving-kor végén és különösen a 9. századtól egyre gyakrabban találkozunk évi két egyházmegyei zsinattal. Ez természetesen nem valósult meg mindenhol, bizonyára számos probléma is akadt e téren, különben a IV. lateráni zsinat (1215) nem rendelte volna el az évenkénti egyházmegyei zsinat megtartását.⁹

Ezekén a gyűléseken részt vett a papság minden képviselője: a székes- és társaskáptalanok papjai, az apátok és apátnők, a plébánosok és egyes klerikusok is, továbbá a püspöki tisztviselők is. E kötelesség alól csak különleges kiváltság adott felmentést. A világiak sem maradtak távol: eleinte a fontosabb tisztviselők, a 12-13. századtól a lovagok és a püspöki

ÁKÍF 49-50.). Itt említhetjük meg I. László I. dekrétumának 8. cikkelyét is (ZÁVODSZKY 1904. 199.).

⁷ SCHREIBER 1910. I. 188-190.

⁸ Ld. az első esztergomi zsinat 72. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 206.).

⁹ Magyarországon az egyházmegyei központokban működő zsinatok felállítására csak igen későn, Kálmán

város polgárai is. A világiak részvétele értelemszerűen korlátozott maradt. A zsinat, bár természetesen lehetőséget adott a bíraskodás kiszélesítésére, ennek ellenére általában csak tudomásul vette a püspöki döntéseket, esetleg tanácsot adott az ítélethozatal során. A zsinat azonban nemcsak bírósági fórum volt, hanem az egyházmegye igazgatásának egyik legfontosabb intézménye. Két fontos feladatkör világosan kirajzolódik. Az egyik a kánoni szabályok, általános rendelkezések, tartományi zsinati határozatok bevezetése és érvényesítése, a másik a belső, egyházmegyei határozatok megalkotása (*statuta, decreta*) volt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy ezekben a kérdésekben a püspök háttérbe szorult volna: az ő ítéletei, kormányzati törekvései voltak az elsődlegesek és meghatározóak már csak azért is, mert a zsinatokon ő elnökölt és az előterjesztések zöme is tőle származott.¹⁰ Ez lényegében azt jelenti, hogy a püspöknek a kormányzati hatalom részeként törvényhozó joga is volt az egyházmegyében.¹¹

A püspök az egyházmegyei zsinat térnyerése ellenére is a legfőbb bírónak számított az egyházmegyében, még akkor is, amikor ezt a feladatát – a 11. századtól egyre több helyen – a főesperesek vették át.¹² A püspök ilyenkor is megmaradt felsőbb bírónak, fellebviteli fórumnak, ill. súlyosabb kérdésekben ő ítélkezett.¹³ A püspök bíraskodási illetékessége igen széles volt. Nemcsak a lelki ügyekre (*spiritualia*) terjedt ki, hanem a vagyoni kérdésekre (*temporalia*), ahogy azt már fentebb láthattuk.¹⁴ Az egyházmegyében elkövetett vétkek szankcionálására különböző fenyítékeket alkalmazhatott. Ezek között a legsúlyosabb a hívők közösségéből való kizárás (*excommunicatio maior*), az ünnepi átok (*anathema*), az Oltáriszentségből történő kirekesztés

uralkodása idején került sor. Ld. az első esztergomi zsinat 2. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 184.).

¹⁰ A püspök meghatározó szerepére utal, hogy Kálmán király első dekrétumának 2. (ZÁVODSZKY 1904. 184.) és az első esztergomi zsinat 24. cikkelye (ZÁVODSZKY 1904. 200.)

¹¹ FEINE 1972. 215., 375-376.; SCHREIBER 1910. I. 215-221. Hozzá kell tennünk, hogy ez utóbbi szerző elsősorban az exemptus és nem exemptus kolostorok és a zsinati kötelezettség viszonyát tárgyalja, azaz elsősorban avval foglalkozott, milyen feltételek mellett nyerhettek egyes egyházi intézmények ez alól metességet.

¹² A magyar törvényekből kiemelhetjük Kálmán király első törvénykönyvének 6., ill. az első esztergomi zsinat 66. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 184., 204.). Vö.: FÜGEDI 1944-1946. 126., 138-139.; FÜGEDI 1959. 382.; BÓNIS 1956. 128.; GYÖRFFY 1958. 30-31.; GYÖRFFY 1977. 186.; MÁLYUSZ 1971. 17., 19., 23.; MEZEY 1979. 94-95.; KRISTÓ 1988. 214-221.

¹³ Ld. I. László első dekrétumának 4. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 159.).

¹⁴ Ld. I. István első dekrétumának 13. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 145., magyarul: ÁKÍF 55.).

(*excommunicatio minor*).¹⁵ A püspök vétkes személyeket és egész egyházi intézményeket is egyházi tilalom alá vehetett (*interdictum*, személyre vagy helyre szólóan). Ezzel lényegében megvonta a szentségek kiszolgáltatását, a bűnöst gyakorlatilag kizárta a hitéletből, egészen addig, míg megfelelő elégtételt nem szolgáltatott. Az *interdictum*tól külön is szerepelhetett a temetési tilalom, ami szintén súlyos büntetésnek tekinthető. Ezeken kívül több, valamivel enyhébbnek tekinthető büntetési forma is ismeretes volt az egyházi szokásjogban. Ezek kifejezetten az egyháziakat érintették, és általában az elkövetett *delictum* mértékéhez igazodtak. A püspök a vétkes egyházi személyt felfüggeszthette a papi rendből (*suspensio ab ordine*), hivatalából (*suspensio ab officio*) vagy javadalmából (*suspensio a beneficio*). Előfordult az is, hogy a kérdéses személyt megfosztotta javadalmától (*privatio beneficii*), esetleg letette hivatalából (*depositio*), vagy egyszerűen csak lefokozta (*degradatio*).¹⁶ Ezt az igen kiterjedt ítélkezési jogkört szokás *püspöki bannumnak* nevezni.¹⁷

A püspöki igazságszolgáltatásnak azonban semmi foganatja nem lett volna, ha az ordinariusnak nem lett volna lehetősége megismerni az esetlegesen felmerülő visszásságokat, vétkeket. Ezt a célt szolgálta az egyházmegyei szervezetbe tartozó egyházak rendszeres látogatása, a *visitatio*, amely a püspök egyik legfontosabb kötelessége volt.¹⁸ A püspök ilyen alkalmakkor tájékozódott az adott egyházi intézmény belső életéről, fegyelmi viszonyairól, és orvosolta a hibákat, visszásságokat. Szükség esetén megreformálhatta az adott egyházi intézményt, élve bírói jogával.¹⁹

A püspök kormányzati hatalmának sajátos kifejeződése volt az alárendelt egyháziak, így különösen az apátoktól a *benedictio* során vett engedelmességi fogadalom, eskü.²⁰ Az apát

¹⁵ Arra, hogy ezzel az eszközzel a magyar püspökök is éltek, ld. az első esztergomi zsinat 34. cikkelyét (ZÁVODSZKY 1904. 201.).

¹⁶ Az egyes fenyítékekre vö.: FALKENSTEIN 1997. 108. 33., 34., 35. jegyzet további irodalommal.

¹⁷ FEINE 1972. 122., 124., 216-220., 436-440.; FALKENSTEIN 1997. 107-109.; SCHREIBER 1910. I. 194-209. Schreiber itt is azokat a tényezőket kereste, amelyek rést ütöttek a püspök kormányzati hatalmán, és esetleg felhasználhatóak az *exemptio* megragadására. A püspök kormányzati hatalmára összefoglalóan lásd még: KUMOROVITZ 1964. 73-74.; SOLYMOSI 1999. 101.

¹⁸ FALKENSTEIN 1997. 108-109.

¹⁹ FALKENSTEIN 1997. 108-109. Magyar vonatkozásban utalhatunk I. László első dekrétumának 21. cikkelyére (ZÁVODSZKY 1904. 161.).

²⁰ FALKENSTEIN 1997. 107.

megáldása nem pusztán egy a rendi hatalomhoz kötött ceremónia, hanem jogi tartalmat hordozott, hiszen a megválasztott személynek engedelmességi esküt (*obedientia professus*) kellett tenni az ordinarius előtt.²¹ Ez alól természetesen lehetett mentességet szerezni, de ehhez mindenképpen kiváltság elnyerése volt szükséges.²²

A püspök kormányzati hatalmának gyakorlása számos terhet rótt az alárendelt egyháziakra. A püspöki igazságszolgáltatás következményeként bírságpénz megfizetésének kötelezettsége terhelte őket, természetben vagy pénzben (*circatura, comestio, servitium*).²³ A legtöbb nehézséget azonban a rendszeres vizitációhoz kapcsolt ellátás teljesítése jelentette. A látogatás alkalmával el kellett szállásolni a püspököt és kíséretét, gondoskodni kellett ellátásukról is; hasonlóképpen kiadást jelentett a zsinati részvétel is (*procuratio canonica, cathedraicum, synodaticum*). Ez a tehertétel különösen a plébániaegyházak esetében érvényesült, így külön érdekesség, hogy exemptus apátságok is fizettek *cathedraicumot* saját plébániák után. Sajátos esetet képezett az, amikor egy-egy püspök kinevezésekor, a püspöki székvárosba való bevonulásakor külön illetéket követelt.²⁴

A püspök tehát tanítói, de különösen rendi és kormányzati hatalmánál fogva egyházmegyéjében a hatalom teljességével bírt. Természetesen ennek ereje időben változó volt. A püspöki hatalom megerősödése, kikristályosodása a 8-9. századra tehető. A Karoling uralkodók egyházpolitikája a püspöki hatalom megerősítésére irányult, a világi hatalom igen hasznos és hathatós támaszt látott benne. Éppen ezért következetesen a püspöki hatalom teljessége mellett foglalt állást, és nem támogatta a különböző, mentesség szerzésére irányuló

²¹ SCHREIBER 1910. I. 126-128., 141-144.

²² Ennek a lehetőségnek az elnyerése az exemptio tartalmának vizsgálatánál lesz különösen érdekes. Schreiber három módozatát különítette el a mentességek: 1) pápai benedictio, 2) a benedictio kérése tetszőleges püspöktől, 3) megyéspüspök által végzett benedictio engedelmeségi fogadalom nélkül. SCHREIBER 1910. I. 128-137.

²³ FEINE 1972. 217-218.

²⁴ SCHREIBER 1910. I. 225-236.; FEINE 1972. 217-218.; FALKENSTEIN 1997. 117-120. A vizitációhoz kapcsolódó kötelezettségek, terhek álltak általában a püspökök és az apátok viszályainak hátterében. Ez a probléma már az 5. század óta számos esetben konfliktusokhoz vezetett, hiszen igen gyakran a püspökök túlzott követeléseket támasztottak a szerzetesekkel szemben.

törekvéseket. Nem véletlen, hogy a korszakban keletkezett kánoni gyűjtemények sokat foglalkoztak a püspöki hatalom kérdésével, megerősítésével.²⁵

²⁵ A teljesség igénye nélkül néhány példa: az ún. „Capitula episcoporum” (750-850 között), Benedictus Levita gyűjteménye, a Capitula Angilrammi, a Pseudo-Isidorus gyűjtemény, Regino, prümi apát bíráskodási kézikönyve, vagy a Collectio Anselmo Dedicata. Ide vonhatjuk még a 11. század második felében keletkezett Anselmi Collectio Canonum-ot is, ez utóbbiról, éppen a püspökökre vonatkozó rendelkezések kapcsán nemrég kiváló elemzés jelent meg (SZUROMI 2000).

IV. EXEMPTIO ÉS PROTECTIO

Az egyes egyházi intézmények, így a bencés apátságok egyházi jogi helyzetének megragadásához világosan látnunk kell a püspöki hatalomhoz való viszonyt. Ennek kulcskérdése az exemptio, ezért a továbbiakban röviden bemutatjuk e sajátos jogintézmény tartalmát, kialakulásának és fejlődésének a történetét.

A szerzetesség intézménye már az ókeresztény időkben felvetette azt az igen fontos kérdést, hogy az egyházi hierarchia mely szereplője lássa el a felügyeletet. Ez annál is inkább fontos volt, mert a korai időkben az egyik sarkalatos kérdés a dogmatikus alapelvek tisztázása, az eretnek tévtanok felszámolása volt. Az elvonult életet élő szerzetesek felügyelete ezért hamar az érdeklődés középpontjába került. Tisztázni kellett viszonyát a kiépülő egyházi hierarchiával, meg kellett határozni ki és milyen módon jogosult felügyelni a szerzetesek hitéletét, fegyelmét, stb. Erre első alkalommal a 451. évi chalcedoni zsinaton került sor. Az egyetemes zsinat a város püspökének engedélyéhez kötötte a monostorok építését, a szerzeteseket egyértelműen hatalma alá rendelte.¹ Ez az alárendelés feltehetőleg minden területre kiterjedt, úgy rendi, mint kormányzati értelemben, ahogy ez a későbbi rendelkezésekből kiderül.

465-ben a vannes-i zsinat gyakorlatilag megismételte a 451-es chalcedoni határozatokat, megerősítette a püspöki hatalmat a kolostorok felett.² Néhány évtizeddel később az agde-i zsinat (506) hasonlóan rendelkezett: a püspök nevezhette ki az apátot, rendelkezhetett a

¹ C. 4. „Qui vere et sincere singularem sectantur vitam, competenti honore digni habeantur. Quoniam veri quidam utentes habitu monachi ecclesiastica negotia civiliaque conturbent, circumeuntes indifferenter urbes necnon et monasteria sibi instituere praesumentes, placuit nullum quidem usquam aedificare vel oratorii domum praeter conscientiam civitatis episcopi. Monachos vero per unamquamque civitatem aut regionem subiectos esse episcopo et quietem diligere et intentos esse tantummodo ieiunio et orationi, in locis quibus renuntiaverunt saeculo, permanentes. [...] Transgredientem vero hanc definitionem nostram, excommunicatum esse decrevimus, ne nomen Dei blasphemetur. Verum tamen episcopum convenit civitatis competentem monasteriorum providentiam gerere.” COED 89. A zsinat további három kánonja foglalkozott még a szerzetesekkel. A 8. kánon megismételte a szerzetesek alárendeltségét a püspökkel szemben, a 16. kimondta a szerzetesek nőtlenségét, és végül a 24. kánon kimondta, hogy a kolostor és annak vagyona nem választható el egymástól. HEFELE II. 502. Ez utóbbi rendelkezésnek hamarosan igen nagy jelentősége lett, ugyanis éppen ezen a ponton került leggyakrabban szembe egymással a püspök és a kolostor. SZAIVERT 1951. 267-268. Vö. még: SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 29-30.

² HEFELE II. 594.; SZAIVERT 1951. 268.

kolostor belső ügyeiben, birtokai kezelésében, a püspök engedélye kellett az alapításhoz is.³ Az 511. évi orléans-i zsinat ezekhez még hozzátette, hogy a püspök büntető hatalommal bír – a *potestas iurisdictionis* részeként – a kolostorokkal szemben, sőt még azt is meghagyta, hogy a szerzeteseknek évente egyszer a püspök által meghatározott helyen össze kell gyűlniük.⁴ Ebben szintén a kormányzati hatalom érvényesülését láthatjuk. Sajátos intézkedéseket hoztak az 517-es epaoni és az 515-523 között tartott agaunumi zsinatokon. Az első esetben arról értesülünk, hogy amennyiben vita támadna az apát felfüggesztése körül, a püspök az ügyet köteles az érsek elé terjeszteni.⁵ Nem lehet vitás, hogy a felfüggesztés (*suspensio*) a püspök döntése volt, a kormányzati hatalom gyakorlását jelentette. A másik határozat nehezebben értelmezhető. Itt ugyanis úgy döntöttek, hogy a Szt. Móric apátság szükség esetén jogorvoslatért a pápához fordulhat.⁶ 533-ban egy újabb orléans-i zsinat úgy határozott, hogy a püspök, a rendelkezését be nem tartó apátot kiközösítheti.⁷ Az 554-es arles-i zsinat a chalcedoni rendelkezésekhez tért vissza,⁸ míg az 573- és 606 közé tehető auxerre-i gyűlés azt is kimondta, hogy azt az apátot, aki a szerzetesek vétségeit nem jelenti a püspöknek vagy a főesperesnek, el kell távolítani a kolostor éléről, és máshová kell áthelyezni.⁹ Ezekben az esetekben is a püspök kormányzati hatalmának érvényesülését tapasztalhatjuk. Úgy tűnik tehát, hogy az 5-6. századi zsinati határozatok következetesen úgy foglaltak állást, hogy a kolostorok a püspöki hatalomnak – mind rendi, mind kormányzati értelemben – alá vannak vetve.¹⁰

E határozatok mellett azonban megfigyelhetők olyan zsinati döntések is, amelyek bizonyos önállóságot biztosítottak a monostoroknak. Az első ilyen jellegű határozatra négy évvel Chalcedon után került sor. A 455. évi arles-i zsinaton ugyanis megvitatták Fréjus

³ HEFELE II. 654.

⁴ MGH Conc. I. 6. A püspök és az apát viszonyának alapvetése a zsinat rendelkezése szerint az volt, hogy a szerzetesek „pro humilitate religionis in episcoporum potestate consistant et si quid contra regulam fecerint, ab episcopis contrigantur” SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 30.; SCHWARZ 1959. 44.

⁵ MGH Conc. I. 24.

⁶ HEFELE II. 671.

⁷ MGH Conc I. 64.

⁸ „Ut monasteria vel monachorum disciplina ad eum pertinet episcopum, in cuius sunt territorio constituta” – idézi: SCHWARZ 1959. 44.

⁹ MGH Conc. I. 118., 178.

¹⁰ Vö.: SZAIVERT 1951. 268-269.

püspökének, Theodornak és Lérins apátjának, Faustusnak a vitáját. Az ellentét alapja a papok és a *chrisma* szentelése volt, valamint az idegen papok befogadása a kolostorba. A zsinat határozata szerint a püspök csak a klerikus szerzeteseket szentelhetette fel, míg a laikus testvérekről az apát gondoskodhatott. Fontos rendelkezés volt, hogy ez utóbbiakat a püspök nem szentelhetette fel önhatalmúlag, csak az apát engedélyével.¹¹ Mindezt Lemarignier úgy értékelte, hogy itt a püspöki joghatóság megszüntetésével találkozunk.¹² Más vélemény szerint azonban mindössze a püspök túlzott követeléseinek megakadályozásáról volt szó. A lérins-i püspöknek be kellett érnie elődei jogaival, azaz övé maradt a papszentelés joga (*potestas ordinis*), viszont nem zaklathatta a szerzeteseket.¹³ Ez utóbbi véleménnyel érthetünk egyet, hiszen a kérdéses zsinat csak a püspök rendi hatalmát érintette, sőt megerősítette a kolostor felett, hiszen még arra sem adott lehetőséget, hogy a felszentelést a területileg illetékes püspök mellőzésével végeztessék el. A püspök kormányzati hatalma viszont szóba sem került. Ide vonhatjuk az 524. évi leridai zsinat határozatát is, amely kimondta – a 455-ös arles-i zsinathoz hasonlóan –, hogy a püspök önhatalmúlag nem szentelhet fel szerzetest.¹⁴

Sajátos csoportot alkotnak az afrikai zsinatok. Itt merült fel először komolyabban a kolostorok szabadságának kérdése. Erre a helyi egyházszervezet sajátos „lazasága” adhatott indíttatást. Az 525-ös karthágói zsinat tárgyalta Péter apát ügyét a byzacenai érsekkel szemben. Az apát, egyik szerzetese felszentelése kapcsán arra az álláspontra helyezkedett, hogy azt nem az illetékes, hanem szabadon választott főpaptól. Az *ordinarius* által történő felszentelés veszélyezteti a kolostor önállóságát. A zsinat, úgy tűnik, elfogadta az apát érvelését és úgy határozott, hogy „omnia omnino monasteria [...] a conditione clericorum libera” legyen, biztosította a monostorok számára vagyonuk szabad kezelését, a belső fegyelmi ügyek önálló

¹¹ „[...] Hoc enim et rationis et religionis plenum est, ut clerici ad ordinationem episcopi debita subiectione recipiunt, laica vero omnis congregatio ad salam ac liberam abbatis proprii, quem sibi ipsa elegerit, ordinationem dispositionemque pertinent. Neque ex ea sibi episcopus quidquam vindicet.” SCHWARZ 1959. 38.; HEFELE II. 583. Vö.: SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 30-31.; BERZDORF 1995. 16.

¹² LEMARIGNIER 1937. 1.

¹³ SCHEUERMANN 1938. 37.; SZAIVERT 1951. 269.

¹⁴ SCHEUERMANN 1938. 37-41.

intézését.¹⁵ Még tovább ment az 535. évi karthágói zsinat. Egyrészt kinyilvánította, hogy a korábbi zsinat rendelkezéseit meg kell tartani, másrészt újakkal toldotta meg azokat. A kolostoroknak teljes szabadsággal (*ipsa libertas plenissima perfruantur*) kell rendelkezniük: a püspök csak az apát kérésére végezheti a szerzetesek felszentelését, és ezért nem követelhet ellenszolgáltatást, az apát halála után a közösség választja meg az új apátot, ha ebben esetleg vita támadna, akkor a legközelebbi apát ítél a kérdésben, elhúzódó vita esetén pedig az ügyet a tartományi érsek elé kell terjeszteni. A szerzetesek közötti nézeteltérések elrendezése az apát feladata, nem állíthat fel bírói széket (*cathedra*) a kolostorban. Ha nem sikerül a vitákat rendezni, az érsekhez kell fordulni.¹⁶ A két afrikai zsinat jelentős többletet tartalmazott a korábbi engedményekhez képest. A püspök rendi hatalmát érintő felszentelést csak a rendelkezések egyik része említette. A belső ügyek intézése az apát jogkörébe tartozott, vitás esetekben pedig kizárták a püspököt, ami már annak kormányzati hatalmát érintette. Ugyanígy értelmezhetjük azt a rendelkezést is, hogy megvonták a püspök jogát arra, hogy ő állítson vezetőt a kolostor élére. Mindez kedvező alapot teremtett az exemptio kialakulásához, amelynek legfontosabb összetevője ezek szerint a kolostor és a püspök kormányzati hatalmának viszonya volt.¹⁷ Kérdés azonban, hogy mindez mennyire volt hatással más területekre. E tekintetben, úgy tűnik, igen gyenge kisugárzással számolhatunk, a korszak más zsinatai – ahogy ezt fentebb már láthattuk – éppen ellentétes tartalmú döntéseket hoztak.

Egyes törekvések ugyankkor visszhangra találtak, így megemlíthetjük az 567. évi tours-i zsinatot, amely azt a határozatot hozta, hogy a püspök az apátot nem teheti le önhatalmúlag, tekintettel kell lennie az egyházmegye többi apátjának tanácsára, amely egyfajta zsinatot jelenthetett.¹⁸ A 641. évi párizsi zsinat pedig azt írta elő, hogy a jogtalanul elmozdított apát a gyűléshez fordulhat jogorvoslatért.¹⁹ A két utóbb idézett rendelkezésben megállapított fórum

¹⁵ HEFELE II. 714.; MORDEK 1986. 2-3., 13.; SCHWARZ 1959. 38-41. A „conditio clericorum”-ot érintő szabadság itt nem a püspök kormányzati joghatóságának megszüntetését jelenti, hanem a túlkapások (pénzbeli ellenszolgáltatás, szolgálat követelése) megakadályozását.

¹⁶ HEFELE II. 760.; SCHEUERMANN 1938. 37-41.; MORDEK 1986. 6., 13.; SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 30.; SCHWARZ 1959. 38-41.

¹⁷ Vö.: SZAIVERT 1951. 269-271.

¹⁸ MGH Conc. I. 121.; HEFELE III. 12. Vö.: SCHEUERMANN 1938. 37-41.

¹⁹ MGH Conc. I. 187.; HEFELE III. 68.

azonban a későbbiekben kiveszett a rendelkezésekből, és helyette a püspöki joghatóság ismételt megerősödésének lehetünk tanúi.

Ezek a változások a Karoling-kori egyházpolitikának a következményei voltak. Ismeretes például a Bonifác-féle zsinati határozat-gyűjtemény állásfoglalása, amely szerint a fegyelmi kérdésekben a püspöké a döntő szó, ha ennek nem lenne fogamatja, akkor az ilyen ügyeket a császár elé kell terjesztetni.²⁰ A 755. évi verneuili gyűlés a fegyelmi ügyek tárgyalását a zsinat hatáskörébe utalta, amelyet évente kétszer kellett tartani, továbbá előírta azt, hogy a királyi kolostorok a királynak, a püspökiek a püspöknek tartoznak beszámolni fegyelmi ügyeikről.²¹ A 794-es frankfurti zsinat úgy foglalt állást, hogy fegyelmi ügyekben első renden a püspök illetékes, a fellebbezéssel az érsek, ill. a király foglalkozik. Meghatározta továbbá, hogy a király csak akkor járhat el az apátválasztás kérdésében, ha ehhez az illetékes püspök beleegyezést adott.²² Hasonlóképpen rendelkezett a 773-as neuchingi zsinat is, amikor kimondta: az apát és a szerzetesek vitáiban a püspök jogosult ítélni.²³ A többi korabeli zsinat is általában a püspöki hatalom megerősítésére törekedett.²⁴

Az egyházi szokásjog e zsinatok alapján tehát úgy tartotta, hogy a kolostor minden tekintetben a püspök hatalma alá tartozik. Hamar feltűnt azonban a kutatók számára, hogy egyes apátságok ennek az állapotnak a megváltoztatására törekedtek, igyekeztek csökkenteni, korlátozni, esetleg meg is szüntetni a püspök főségét. A fő kérdés az volt, miben állt az ilyen törekvések nyomán kialakuló egyházi helyzet.

A nyugati szerzetességre a legnagyobb hatást nursiai Szent Benedek gyakorolta. Az általa kialakított szabályrendszer, a Regula az egyes különálló kolostorok önállóságát hangsúlyozta, ugyanakkor nem vonta ki azokat az egyházmegyei szervezetből, a püspök hatalma alól. A Regula 64. fejezete szabályozta az apátválasztást, amely a közösség feladata

²⁰ SZAIVERT 1951. 269-271.

²¹ HEFELE III. 588.

²² MGH Conc. II. 166.; HEFELE III. 691.

²³ MGH Conc. II. 104.

²⁴ Pl. a heristali (779) és két aacheni zsinat (789, 802). HEFELE III. 623., 664-670., 742.

volt, a teljes közösség vagy a bölcsebbik fél javaslata alapján választották meg az apátot.²⁵ Az apát ellen felmerülő vádak esetében a területileg illetékes püspök a szomszédos apátok és keresztény hívők tanácsával döntött.²⁶ Az egyes kolostorok belső önállóságát éppen a Regula biztosította, de ettől még nem kerültek ki a püspök tanítói, rendi és kormányzati hatalma alól. Erre csak kiváltság szerzésével volt lehetőség, amely esetről-esetre szabályozta az apátság és az ordinarius viszonyát.

Más volt a helyzet az ír szerzetességgel. Kolumban az 590-es években már a kontinensen is több kolostor is alapított (Annegray, Luxeuil, Fontaine), ahol éppen azt a sajátos szervezetet igyekezett megvalósítani, mint az írek körében. Ott a püspökségi szervezetet lényegében a kolostorok képezték, apátjaik töltötték be a püspöki funkciókat. Érthető, hogy a kontinensre átkerülve ez a törekvés azonban nem talált kedvező fogadtatásra a püspökök körében, akik leginkább veszélyeztetve érezhették magukat. Kolumban végül Itáliába távozott, ottani legjelentősebb alapítása éppen Bobbio lett, az exemptio – hagyomány szerint – „első iskolapéldája”. Kolumban és az ír szerzetesség hatása, a püspöki hatalomtól való függetlenedés azonban csak a 7. században teljesedett be. Ennek egyik jó példája, hogy Luxeuil oltárát nem a megyéspüspök, hanem Aidus, egy ír főpap szentelte fel.²⁷

A kolostorok és a püspök viszonyának kérdésében azonban nem elsősorban a zsinati határozatok és a szervezeti sajátosságok játszottak szerepet, hanem az egyes apátságoknak szóló privilégiumok. Ezek háttérében a legtöbb esetben a világiak, ill. az egyháziak és különösen a püspökök által elkövetett visszaélések állnak. Ebből fakadóan a legfontosabb kérdés, amely az oklevelekben rendre előfordult, a kolostori vagyon biztonsága, az apátválasztás szabadsága, a belső önállóság volt.

E tekintetben különös figyelmet érdemel I. Gergely pápa tevékenysége. Szoros viszony fűzte a bencésekhez, erőteljesen támogatta az angliai missziót. Ezen túlmenően a pápa több

²⁵ „ut hic constituentur quem sibi omnis concors congregatio secundum timorem Dei sive etiam pars quamvis parva congregationis saniori consilio eligerit.”

²⁶ „Quod si [...] et vitia ipsa aliquatenus in notitia episcopi ad cuius diocesim pertinet locus ipse, vel abbatibus aut vicinis Christianis claruerint, prohibeant pravorum praevalere consensum [...]”

levelében és oklevelében foglalkozott a bencés kolostorok helyzetével. Egy 601-ben kelt, Agapithoz írt levelében az apát panaszának megvizsgálását a megyéspüspökre bízta.²⁸ 598-ban a ravennai püspökhöz, Marinienhez intézett levelet, amelyben az apátválasztás kérdése került előtérbe. A pápa úgy foglalt állást, hogy az apátot a szerzetesek közössége válassza meg – a Regula előírása szerint – a felszentelést pedig a püspöktől kellett kérni, aki azonban ezért nem követelhetett ellenszolgáltatást. A püspök és a kolostor közötti nézeteltéréseket egy harmadik fél bevonásával (*apud electos a partibus*) kell elrendezni.²⁹ Egy másik fontos dokumentum a Szent András és Tamás kolostor ügyében Rimini püspökéhez, Castoriushoz írt levél. Ebben a pápa kifogásolta a püspök eljárását, hogy a kolostori vagyont saját belátása szerint kezelte, körmenetet tartott a kolostorban, stb. Az apát panaszára – akit a püspök nem volt hajlandó felszentelni – a pápa meghagyta a püspöknek, hogy tartózkodjon a kolostorba való belépéstől, nem tarthat ott nyilvános istentiszteletet, amely a betóduló tömeg miatt megzavarná a szerzetesek nyugodt életét. Megparancsolta továbbá, hogy ne vonakodjék az apátot felszentelni.³⁰ I. Gergely a ravennai St. Apollinaris ügyében meghagyta a püspöknek, hogy papjai csak imádkozás céljából léphetnek be a kolostorba, de csak akkor, ha erre az apáttól engedélyt kértek.³¹ A pápa számos privilégiumot adott, amelyek mind a kolostorok feletti indokolatlan püspöki beavatkozást korlátozták, így pl. az arles-i St. Trophisme (599), Autun (602),³² stb. esetében. Mindezekből a megnyilatkozásokból világosan kiderül, hogy a pápa nem a kolostorok megyéspüspöki hatalom alóli mentessége mellett foglalt állást, azaz nem lehet szó exemptioról. A pápai döntések és parancsok minden esetben a püspökök részéről tapasztalható túlkapásokat igyekeztek orvosolni, megelőzni. Az idézett megnyilatkozásokban nem találjuk

²⁷ LEMARIGNIER 1937. 2-5.

²⁸ Idézi LEMARIGNIER 1951. 292.

²⁹ RGI. VII, 17.

³⁰ JE 1362. „Pro qua re fraternitatem tuam hortamur, ut obeunte abbate monasterii ipsius ecclesia tua in describendis providendisque adquisitis acquirendisque eiusdem monasterii rebus nulla se occasione permisceat. Abbatem vero eidem monasterio non alium, sed quem dignum moribus atque aptum disciplinae monasticae communi consensu congregatio tota poposcerit, ordinare te volumus. Missas autem illic publicas per episcopum fieri omni modo prohibemus, ne in servorum dei recessibus popularibus occasio praebeatur ulla conventibus et simpliciores ex hoc animas plerumque, quod absit, in scandalum trahat frequenter quoque mulebris introitus.” RGI V, 49., 348-349.; LEMARIGNIER 1951. 292.; SCHWARZ 1959. 57.; FALKENSTEIN 1997. 41-42. E levél későbbi jelentőségére ld. az 59. jegyzetet!

³¹ RGI. VI, 24. Idézi: LEMARIGNIER 1951. 292.

annak nyomát, hogy I. Gergely megszüntette vagy akárcsak korlátozta volna a püspök kormányzati hatalmát. Minden esetben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a túlkapásokkal szemben fenn kell tartani a kolostorok belső életének háborítatlanságát, vagyonuk épségét.³³

A korszak egyik sokat vitatott forrása a bobbioi apátság I. Honorius pápától nyert privilégiuma volt. Ennek háttérében az állt, hogy Bertulf apát sérelmesnek ítélte Probus püspöknek a kolostor feletti hatalmi törekvését, és ezért a pápától kért segítséget. I. Honorius 628. június 11-én kelt privilégiuma az apátságot mentesítette minden joghatóság alól, és közvetlenül az Apostoli Szék alá rendelte. Megtiltotta, hogy bármely püspök vagy pap hatalmat (*ditio*) tulajdonítson magának az apátságban, az apát engedélye nélkül nem végezhetek ott istentiszteletet.³⁴ A legtöbb kutató ezt a kiváltságlevelet tekintette az exemptio első példájának, hiszen az apátság mentesült minden egyházi joghatóság (*iurisdictio*) alól és a pápának lett alárendelve.³⁵ Más vélemény szerint a kiváltság csak a pápa által adott oltalomnak fogható fel.³⁶

³² JL 1875., 1876., 1877. Autun apátja, Lupus szembekerült püspökével, a vita rendezését a pápa a tartományi zsinat elé utalta. LEMARIGNIER 1951. 292.

³³ Ennek hangsúlyozása különösen fontos, mert számos kutató éppen I. Gergely leveleiből és privilégiumaiból indult ki, azt állítva, hogy ezek az exemptio első kézzelfogható jelei. Pl. LEMARIGNIER 1937. 2-5.; LETONNELIER 1923. Véleményüket részben arra is alapozták, hogy a pápa által használt formulák megegyeznek az ún. *Liber Diurnus* három fontos formulájával (LD 32., 77., 86. – a formulák szövegét ld. a III. Függelékben) E tekintetben a későbbi kutatás azonban új eredményeket hozott, hiszen kiderült, hogy ezeket a formulákat a későbbi, 10-11. századi források eredeti összefüggésükből kiszakítva alkalmazták. Vö.: HIRSCH 1942.; PITZ 1990. 147.; MORDEK 1986. 8. sk., 15. sk.; SZAIVERT 1951. 282-285.; SCHWARZ 1959. 57.; PFAFF 1986. Hans Appelt hívta fel a figyelmet arra, hogy a pápa megnyilatkozásaiban nincs egységes rendezőelv, rendszer, döntései mindig egyedi esetekre korlátozódnak. A pápa célja egyfajta védelem, oltalom biztosítása volt, amely nem sértette a kolostorok püspöki alávetettségét, csupán a jogtalan püspöki beavatkozást korlátozta. APPELT 1954. 104-105. Vö. még: SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 32.; FALKENSTEIN 1997. 43.

³⁴ „[...] quatinus sub iurisdictione sanctae nostre ecclesie constitutum, nullius ecclesie iurisdictionibus submittatur. [...] Et ideo omnem cuiuslibet ecclesie sacerdotem in prefatum monasterium ditionem quamlibet auctoritatemve extendere atque sua auctoritate nisi a preposito monasterii fuerit invitatus, missarum sollemnitate celebrare omnimodo inhibemus. [...]” CIPOLLA 1918. 102.

³⁵ SZAIVERT 1951. 285-286.; LEMARIGNIER 1937. 2-5.; LEMARIGNIER 1951. 293.; SCHEUERMANN 1938. 37-41.; KAY 1990. 10-11., 12. Ez utóbbi szerző véleménye igen plasztikus: „special protection and liberation from any other jurisdiction”. „In this way, Bobbio was the first monastery to be placed directly under the authority of the Apostolic See and enjoy as full an exemption as it required for a peaceful existence”. SCHREIBER 1910. I. 2.; Ugyanakkor megfontoltabb W. Pfaff, aki az exemptiot csak a 12. század második felétől látja teljesen bizonyíthatónak: PFAFF 1986. 77-78., 94. n. 10.

³⁶ W. Schwarz szerint a korábbi értelmezések félreértésen alapultak, mivel a szövegben szereplő *iurisdictio*-t joghatóságnak értelmezték. A szerző korabeli források analógiája alapján arra jutott, hogy a kérdéses fogalom birtoklási jogot jelent. A pápai oklevél kiállításának oka szerinte az volt, hogy a tortonai püspök egyszerűen igényt formált a kolostorra és birtokaira. Erre utal egy korabeli, igen jól értesült forrás, Jonas, aki szerint a püspök arra törekedett, hogy a kolostor „ut subiectum sibi praefatum abbatem cum caenubii supplementum faceret, omni nisu intendebat”. A pápai rendelkezés erre azzal válaszolt – megint Jonas-t idézve –, hogy „quatenus nullus episcopus in prefato coenobio quolibet iure dominare conaretur”. Ebből, és más korabeli oklevelek tanúságából azt a következtetés vonta le, hogy a *iuris dictio*, *dominare*, *ditio* birtokjogi értelemben szerepelt. További nehézségnek tartja, hogy a diplomában a pápa alá rendelésről szóló rész nem a megfelelő helyen áll, ill. maga az egész oklevél csak 10. századi átiratban ismert. SCHWARZ 1959. 57-65. H. E. Feine éppen ezért már óvatosabban fogalmazott, csak a kolostor

A pápai iratokban felmerülő nehézségek – kolostori vagyon sérelme, apátválasztás szabadságának semmibe vétele – igen elterjedtek voltak a 6. századi Egyházban. Ennek oka elsősorban a germán magánegyházi felfogásban gyökerezett, ami lényegében azt jelentette, hogy az adott egyházi intézmény teljesen ki volt szolgáltatva urának – legyen az világi vagy egyházi személy. A 7. század közepétől figyelhető meg a püspöki privilégiumok elterjedése, amelyek nem álltak önmagukban, számos királyi kiváltság ismeretes a korszakból.³⁷ Eligius püspök pl. az általa alapított solignac-i kolostornak 631-ben olyan kiváltságot adott, amelyben megtiltotta, hogy a püspök vagy bárki más akár a birtokok igazgatásába, akár a belső ügyekbe, személyi kérdésekbe beavatkozzék.³⁸ 635-ben I. Dagobert egyszerre négy kolostornak is királyi oltalmat, szabad apátválasztást és immunitást adott.³⁹ Ezt a rendelkezést egy évvel később, 636. március 1-én Burgundofaro, meaux-i püspök megismételte, ill. maga is oltalmat biztosított a rebais-i apátságnak. Megerősítette a szabad apátválasztást, lehetővé tette, hogy a szenteléseket tetszőleges püspöktől kérjék, valamint azt is előírta, hogy püspök csak az apát vagy a konvent engedélyével léphet be a kolostorba.⁴⁰ Egy évvel később Faron, Meaux püspöke adott privilégiumot Rebais számára.⁴¹ 659-ben Emmo, Sens püspöke – miután lényegében megismételte az 535. évi karthágói zsinat rendelkezéseit – biztosította a St. Colomba kolostornak a szabad apátválasztást, birtokai védelmét, ill. azt a lehetőséget, hogy a szerzetesek szükség esetén más kolostorból hívjanak apátot.⁴² Audomarus, Thérouanne püspöke is ehhez hasonló módon intézkedett a St. Bertin de Sithia apátság érdekében.⁴³ Berthefrid, Amiens püspöke 664-ben adott terjedelmes privilégiumot Corbie-nak.⁴⁴ Itt említhetjük meg még

önállóságának biztosítékát látta benne. FEINE 1972. 87.; BERZDORF 1995. 17. Schwarz felfogását osztja L. Falkenstein is. FALKENSTEIN 1997. 43-44.

³⁷ SZAIVERT 1951. 274-275.

³⁸ „nullam potestatem, nullumque ius episcopus vel qualibet alia persona in praefato monasterio neque in rebus neque in personis nisi tantum gloriosissimus princeps penitus sit habiturus [...]” – idézi: SZAIVERT 1951. 276.

³⁹ „[...] iuxta constitutiones pontificum, per regalem sanctione, monasteria sanctorum Agaunensium, Lirinensium, Luxoviensium immoque et monachi domni Marcelli sub libertatis privilegio videntur constituere [...]” (Agaune, Lérins, Luxeuil, St. Maurice-en-Valais). SZAIVERT 1951. 276.

⁴⁰ SZAIVERT 1951. 276. és uo. 68. jegyzet.

⁴¹ LEMARIGNIER 1937. 5-7; FALKENSTEIN 1997. 46.

⁴² A püspök elvként szögezte le, hogy „omnia semper monasteria in quibus regulariter vivitur, libera fuisse a conditionibus clericorum”. Idézi: SZAIVERT 1951. 276.

⁴³ SZAIVERT 1951. 277.

⁴⁴ „[...] Ergo omnes unius conspiratione consensum antedictis principibus postulationem socia libentissime

Dreuscus püspök, Soissons, 666, Aredius, vaison-i püspök, Grasseau, vagy Bertoëndus, châlons-i püspök Montier-en-Der részére adott privilégiumát (692).⁴⁵

Ezek a püspöki oklevelek általában nem érintették a püspök rendi hatalmát, hiszen a legtöbb esetben a felszentelést továbbra is az ordinariustól kellett kérnie az apátnak és a szerzeteseknek. Néha azonban megadták annak a lehetőségét, hogy tetszőleges püspököt kérjenek fel erre. E mögött az a megfontolás állt, hogy elejét vegyék a felszentelés alkalmával gyakorta követelt ellenszolgáltatások elharapódzásának. Az apátválasztás szabadsága biztosította a kolostor önállóságát, a Regula kívánalmainak megfelelően. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a püspöki hatalom megszűnt volna az apátság felett. A birtokok védelme nem kevésbé volt fontos. Mint láthattuk a püspök jogosult volt diocesisé egyházi intézményeinek vagyona felől gondoskodni. Az a visszatérő rendelkezés, amely megtiltotta a kolostori vagyon sérelmére elkövetett visszaéléseket, vagyis pl. azt, hogy a püspök vagy papjai az egyházi vagyont saját hasznukra fordítsák, nem állt ellentétben a püspök kormányzati hatalmával, mivel csak a rossz használatot (*abusus*) tiltották, éppenséggel meghagyták a kánoni - az egyház szokásjoga szerinti - rendelkezési jogot. Így tehát ezek a privilégiumok nem csökkentették a kolostorok feletti rendi és kormányzati hatalmat, mindössze a túlkapásokat, visszaéléseket igyekeztek megelőzni, oltalmat biztosítva a kolostoroknak ezekkel szemben. Az

annuentes, sic ab omnibus decretum est, ut quicquid predicti monasterii vel monachis sub libertate euangelica regio munere seu a quibuslibet christianis in agris, mancipiis, vineis, silvis, aurum argentumve, vestibus vel quibuslibet speciebus ad praedictum monasterium pertinentibus a quibuslibet conlatis aut deinceps conlatura sunt saepedictus monasterius vel monachi ibidem degentes, vitae nostrae temporibus seu successorum suorum nec ego nec ullus sibi pontifex aut aliquis ex ordine clericorum, ordinator Ambianensis ecclesiae suis usibus usurpare aut minorare aut ad civitatem aliquas species deferre praesumat, sed sub omni libertate vel emunitate saepedictus monasterius vel monachi ibidem consistentes possideant. [...] Altaria ad saepedictum monasterium vel tabulae, si defuerint, episcopus Ambianensis ecclesiae in Dei nomine benedicat et chrisma sanctum conficiat, annis singulis, pro reverentia sanctorum sine ullo premio muneris causa concedat. [...] Et quod ad ipsum monasterium in Dei nomine fuerit oblatum vel a quocumque, Dei inspirante, transmissum, nihil sibi exinde pontifex aut eius archidiaconus aut quislibet ordinator ecclesiae audeat vindicare. [...] Nec ad praefatum monasterium accedere nec in agris ipsius convivia ego vel pontifices successores nostri vel archidiaconus vel aut quislibet ordinator ecclesiae Ambianensis praeparare praesumat, nisi ab abbate saepedicti monasterii spontanea voluntate fuerit rogatus. [...] Et cum abbas fuerit de isto evocatus, quem unanimiter congregatio ipsius monasterii ex semet ipsis bonum et dignum elegerint, data auctoritate a prefato principe vel eius successoribus, a nobis vel successoribus nostris absque ullo commodo secundum sanctos canones ordinetur. [...] Neque ulla alia potestate in ipso monasterio, ut diximus, neque in rebus seu ministerium aut ornamentum [...] nec episcopus nec archidiaconus aut quislibet alia persona, ordinator ecclesiae Ambianensis aut quodcumque de eodem monasterio sicut de reliquis parroechias usurpare aut commutare aut aliquibus rebus auferre vel species, quae ad ipsum monasterium sunt conlate, deferre ad civitatem audeat. [...] Et si aliquis de ipsis monachis contumax fuerit, ab abbate praedicti monasterii secundum canonicam institutionem emendetur." FALKENSTEIN 1997. 98-100. Vö.: LEMARIGNIER 1937. 5-7.

⁴⁵ LEMARIGNIER 1937. 5-7.; SZAIVERT 1951. 277-278.; FALKENSTEIN 1997. 46.

ilyen rendelkezéseket nevezhetjük *emancipation*-nak. Mindez természetesen jó alap volt a későbbi *exemptio* kialakulásához, de annak csak kiindulópontja lehetett.⁴⁶

Az idézett püspöki privilégiumokban szereplő engedményeket gyakorta a *libertas* kifejezéssel illették. Mint azt Adeodatus pápa tömören megfogalmazta ez alapvetően annyit jelentett, hogy „hoc est, liberam dispensandi licentiam”. Ez a szabadság alapvetően három dolgot jelentett: 1) a kolostori vagyon háborítatlan birtoklását, az apát rendelkezését e felett; 2) a püspök távoltartását a kolostortól („introitus” tiltása); 3) a szabad apátválasztást, a püspöki felszentelés ingyenességét. A privilégiumokban emlegetett *libertas* tehát itt a püspöki hatalommal való visszaéléssel szembeni védettséget fejezi ki. A püspök belépésének megtiltása, ill. a felszentelést végző püspök tetszőleges megválasztása ugyanakkor már túl is mutat az emancipáción, hiszen ez a kiindulópontja annak – különösen az első elem miatt –, hogy a kolostorok teljesen kikerüljenek a püspöki hatalom alól.⁴⁷

A 7. század közepi törekvések mögött az ír hatás egy újabb hulláma állt.⁴⁸ Ez a folyamat azonban a 8. század közepétől jelentősen lefékeződött a Karoling uralkodók egyházpolitikájának köszönhetően. A 742-es, ill. a 744-es zsinatok egyértelműen felléptek a püspöki hatalom alól magukat kivonni szándékozó apátságok ellen. A korabeli privilégiumok általában jobbra a püspöki joghatóság fenntartását hangsúlyozzák, az egyetlen „engedmény” a szabad apátválasztás és a kolostori birtok védelmére vonatkozó rendelkezés volt. Ezt a felfogást tette magáévá Anianei Szent Benedek is, aki éppen püspöki segítséggel látott hozzá a bencés apátságok reformálásához. Elképzeléseit több világi uralkodó is felkarolta, pl. Jámbor Lajos – így valósulhatott meg 818-ban Fleury, 826-ban St. Mesmin de Micy reformja – vagy I. Aquitániai

⁴⁶ FALKENSTEIN 1997. 45-49. Nem véletlen, hogy több püspöki privilégium is későbbi pápai *exemptio*-s kiváltság alapjává vált, különösen a 11. század közepétől. Itt említhetjük Berthefrid püspök 664-es privilégiumát, amelyet III. Benedek és I. Miklós pápa is ártírt és megerősített (855, 863), amelybe már belevették a Rómához fellebezés jogát. (JE 2663, 2717, idézi: FALKENSTEIN 100. 21. jegyzet.) IX. Leó pedig tovább bővítette ezt 1050. április 18-i bullájában. (JL 4212, idézi FALKENSTEIN 1997. 101-105.) Vö. még: SZAIVERT 1951. 273-278.; SCHEUERMANN 1938. 44.; MÜLLER 1956. 116-117.; SCHWARZ 1959. 70-74., 79-83.

⁴⁷ SZAIVERT 1951. 279-281. A *libertas* jelentésével kapcsolatban érdekes nézetet fogalmazott meg Szabó-Bechstein. Véleménye szerint az itt idézett püspöki privilégiumok egy részében (pl. Rebais, Soissons) a teljes *exemptio* érhető tetten, míg másokban (pl. Emmo és Berthefrid püspökökében) csak a püspöki hatalom korlátozásáról volt szó. Mindezekben általában az I. Dagobert-féle oklevelet idéző, Burgundofaro által kiadott privilégium szövegét követik, éppen ezért nem világos, miként következett ezekből a kutató két eltérő jogállapotra. SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 33-34.

⁴⁸ LEMARIGNIER 1937. 5-7.; FALKENSTEIN 1997. 46-47.

Pipin (St. Hilaire de Carcassès /829/, St. Pierre de Joncels en Bédarrès /838/, Conques-en-Rouergue /838/, Notre-Dame-sur-Orbieu /838/, Solignac /838/), II. Aquitániai Pipin (Solignac /839/, St. Chaffre-en-Valais /845/, Monlieu /846/, St. Florent-le-Vieil /847/).⁴⁹ Aligha beszélhetünk tehát exemptioról a 9. században, és ehhez nyilván az is hozzájárult, hogy a korszak egyik legjelentősebb kánonjogi gyűjteménye, a Pseudo-Isidori gyűjtemény heves támadást intézett a mentességek ellen a püspöki hatalom érdekében.⁵⁰

Természetesen pápai privilégiumok is vannak ebből az időszakból, amelyek általában I. Gergely leveleiből merítenek – így előszeretettel felhasználják a pápa Marinienhez írott levelét – de ezek száma alacsony. I. Honorius Bobbionak szóló okleveléről már szóltunk. III. Benedek és I. Miklós Corbie apátságának adtak privilégiumot (855, 863). Ebben a pápák megerősítették Berthefrid oklevelét, és ezt megtoldották azzal, hogy megengedték az apátnak, hogy az apátválasztás körüli vita esetében a tartományi érsek (Reims) hozzon ítéletet püspöktársaival pápai excommunicatio terhe mellett (III. Benedek), ill. azt, hogy első renden az amiens-i püspök, utána a reimsi érsek járjon el az ügyben, s ha így sem sikerülne rendezni, az apát az Apostoli Székhez fordulhat (I. Miklós).⁵¹ Ez utóbbi pápa személye azért is érdekes, mert sok későbbi, 11. századi hamisítvány kelt a nevében exemptios tartalommal. További fontos pápai privilégiumok Zakariás és II. István pápa Fuldának (751, 753),⁵² ill. II. István, I. Adorján és III. Leó St. Denis számára (757, 786, 795 k., 798) adott kiváltságai.⁵³ Ezek az oklevelek – hasonlóan I. Honorius 628. évi okleveléhez – a kutatók nagy része számára exemptiot jelentettek, éppenséggel a bobbiói privilégium egyenes folytatásának tekintették.⁵⁴ Mások számára ez a kiváltság csak pápai oltalom volt.⁵⁵ St-Denis kapcsán is hasonló felfogásbeli különbségekkel

⁴⁹ LEMARIGNIER 1937. 7-9.

⁵⁰ „Monasteria sub potestate episcoporum suorum sint” – idézi SCHWARZ 1959. 44-45. Vö.: FEINE 1972. 154-156.

⁵¹ JE 2663, 2717. Idézi: FALKENSTEIN 1997. 100. 21. jegyzet. Vö.: SZAIVERT 1951. 291-295.

⁵² JE 2291, 2293 (PL LXXXIX. 954.), JE +2319 (753-755!) Vö.: SCHWARZ 1959. 90-98.

⁵³ JE 2331 (757), JE 2443 (786), 2491 (795 k.), JE 2499 (798). LEMARIGNIER 1937. 5-7.; SCHEUERMANN 1938. 51-53. I. Adorján pápa oklevele hamisnak bizonyult – a JL 2293 alapján készült – így aligha lehet az exemptio bizonyítására felhasználni. SZAIVERT 1951. 290. és uo. 154. jegyzet. Vö.: SCHWARZ 1959. 90-98.

⁵⁴ SCHREIBER 1910. I. 2-3.; FOGLIASSO 1953.; SCHEUERMANN 1959.; DUBOIS 1973.; SCHEUERMANN 1982.; PUZA 1989.; LEMAÎTRE 1994.

⁵⁵ Bonifác a fuldai kolostor védelmére kért privilégiumot Zakariás pápától, aki megerősítette az apátság birtokait és pápai oltalmat biztosított. Bonifác halála után az új apát összetűzésbe került a mainzi érsekkel, aki ki akarta

találkozunk.⁵⁶ A további pápai privilégiumok vizsgálata rámutat arra, hogy ezekben – egyetértve az újabb kutatások eredményeivel – csak a pápai oltalom megadása szerepelt, nem pedig exemptio.⁵⁷ Különösen érdekes Montecassino esete, amelynek korai oklevelei nem állták ki a kritika próbáját, így exemptioja nem vezethető vissza Zakariás pápa 748-as privilégiumára, hanem csak I. Miklós 859. évi kiváltságlevelére.⁵⁸ Fontos megemlítenünk a vézelay-i apácakolostort. I. Miklós pápa 863 májusában privilégiumot adott ki, amelyben megemlékezett arról, hogy az alapítók, Girart de Vienne és felesége, Berthe a pápaság oltalma alá helyezték azt, és census fizetését vállalták. A pápa ígéretet tett arra, hogy sem ő, sem utódai nem idegenítik el

terjeszteni hatalmát a kolostor fölé. Itt azonban nem joghatósági kérdésről volt szó, akárcsak Bobbio esetében, mert Fulda nem az érsek, hanem a wüzburgi püspök egyházmegyéjében volt. Ezt tükrözi Pippin oklevele is, amely felmentette az érsek hatalmi törekvései alól a kolostort (*absolutam ab omni dominio Lulli episcopi*). Ismeretes továbbá, hogy IV. Leó pápa éppenséggel megerősítette a püspök számára az oltárszentelés jogát, ill. az apát Otgar mainzi érsekhez írott levelében emlékeztetett arra, hogy a szerzetesek nem az érsek, hanem a püspök joghatósága alá tartoznak. I. Ottó immunitást és oltalmat adott Fuldának, ami nem volt ellentétes a pápai privilégiummal, inkább kiegészítette azt. Ezekből, ill. II. Henrik és II. Konrád későbbi rendelkezéseiből kiderül, hogy sem a 751-es, sem a 757-es pápai oklevél nem adott exemptiot Fuldának, csak pápai oltalmat. SCHWARZ 1959. 90-93. Vö.: SZAIVERT 1951. 291-295. A fuldai oklevelek hitelessége ellen súlyos támadást intézett 1980-ban Mogens Rathsack, aki nem csak az itt idézettek, de további diplomákat is koholtak nyilvánított. Könyve, amely eredetileg dánul íródott, 1989-ben válhatott ismertté német nyelven a szélesebb szakmai közönség előtt. RATHSACK 1989. E munkára nem sokkal később Hermann Jakobs válaszolt, részletesen elemezve a hamisítványok keletkezési körülményeit. JAKOBS 1992. (ld.: különösen az „Überlieferung der Fuldaer Papsturkunden bis 1167” táblázatot! Vö.: LÜBECK 1937-1938.; CSÓKA 1961. 86.

⁵⁶ SCHREIBER 1910. I. 3. szerint II. István oklevele Fulrad apát számára (JE 2331) exemptiot biztosított, mivel az Apostoli Szék kizárólagos joghatóság alá vette az apátságot. Ezt a véleményt más kutatók is osztották: FOGLIASSO 1953.; SCHEUERMANN 1959.; DUBOIS 1973.; SCHEUERMANN 1982.; PUZA 1989.; LEMAÎTRE 1994. Más véleményt fogalmazott meg W. Schwarz. A 757-es pápai oklevelet csak pápai oltalomnak tekintette, akárcsak Bobbio vagy Fulda privilégiumait. Alap gondolata az volt, hogy az ezekben szereplő *iurisdictio / ius et ditio* stb. nem a püspöki joghatóságra, hanem a birtokjogra vonatkozik. Véleménye szerint St. Denis az exemptiot csak II. Paszkál idején érte el, aki már a püspök kormányzati joghatóságát is megvonva rendelte az apátságot az Apostoli Szék alá. Az első említésre érdemes oklevél 654-ben kelt Landrich párizsi püspöktől – ezt II. Klodvig is megerősítette –, amely egy tipikus püspöki emancipációs privilégium volt. A Landrich és II. Paszkál közötti időszakban kelt pápai privilégiumok csak a püspöki túlkapasokat igyekeztek orvosolni, így semmiképpen nem tekinthetők exemptios kiváltságseleveleknek. SCHWARZ 1959. 94-98. Vö.: APPELT 1954. 100-111.; SZAIVERT 1951. 291-295.

⁵⁷ További példák: 678-680 k. Agatho Wearmouth-nak (JE 2106), Hexamnak és Riponnak, 679 Canterbury-nak (Szt. Péter, JE +2105a, hamis); I. Sergius Malmesbury-nak, 701 k. (JE 2140) között, I. Konstanin Bermondsey-Woking-nak (JE 2148), III. Leó Abingdonnak (JE 2508). Az angol példák arról tanúskodnak, hogy a felhasználták a bobbioi oklevél szövegezését, amely megegyezik a *Liber Diurnus* 32. és 77. formulájával. SCHWARZ 1959. 65-70.; SZAIVERT 1951. 291. Tivábbi esetek: 705, VII. János Farfa-nak (JE 2144 = IP II. 59. N. 1.), I., II., vagy III. Gergely Benevento-nak (JE 1926), 930, VIII. István Vincenzo a Volturonak (JL 3581), 931, 938, XI. János és VII. Leó Cluny-nak (JL 3584 = PL 132. 1055., JL 3605), 968, XIII. János Gandersheimnek (JE 3721). SZAIVERT 1951. 291-295.; APPELT 1954. 107-109.; SCHWARZ 1959. 83-90.; I. Pál S. Salvator di Brescia-nak adott privilégiuma (762, JE 2350) kétes hitelű. Szaivert (SZAIVERT 1951. 291.) szerint exemptio, ezzel szemben Schwarz (SCHWARZ 1959. 83.) felfogásában ez csak pápai oltalom. Ez utóbbi szerző az általa ismerttetett példák mindegyikéből azt a következtetést vonta le, hogy azok csak pápai oltalmat adtak a püspökök túlkapasáival szemben. Szaivert ezzel ellentétben nem döntött egyértelműen, hol exemptiot, hol csak pápai oltalmat emleget. H. Appelt úgy foglalt állást, hogy e privilégiumok a kolostorok önállóságát szavatolják az ordinariussal szemben, anélkül, hogy megbontanák az egyházmegyei szervezetet, azaz nem tekinthetők exemptionnak. Ezt a felfogást osztja legújabbban L. Falkenstein is. FALKENSTEIN 1997. 43-45.

⁵⁸ A 748-as oklevelet (JE +2281, +2283 = IP VIII. 121. N. +22, +24.) a kutatás hamisnak minősítette és több korai diplomát is gyanúsaknak vélt. (JE 2858, JE 3381, JL 3790, 3791). Az első hiteles pápai oklevél I. Miklósé 859-ből (IP VIII. 125., n. 33.), amely már nem csak oltalmat ad, hanem egészében megvonja a püspöki joghatóságot, és csak a pápát ismeri el, azaz exemptiot biztosít. SZAIVERT 1951. 291., 293.; APPELT 1954. 109-111.; SCHWARZ 1959. 85.

vagyonát, nem cserélik el, nem adják oda senkinek beneficiumként. A pápa meghagyta azt is, hogy a püspök az apát engedélye nélkül nem tarthat ott misét, nem rendelkezhet a belső ügyekben, nem támaszthat igényt ellenszolgáltatásokra (*paratas aut mansionaticos*).⁵⁹ E privilégium azután utat talált más kiváltságlevelekbe is, így pl. VIII. János pápa többször is felhasználta, de még VII. Gergely és II. Orbán idejében is felbukkant. Sőt ezen túlmenően alapvető szerepe volt a *Liber Diurnus* idézett formuláinak kialakulásában is.⁶⁰

A pápai oklevelek megjelenése nem véletlen: a kolostorok gyakorta kerestek itt védelmet a laikusokkal és egyháziakkal szemben, mert a királyi oltalom a 9. század közepén már nem volt képes ezt a feladatot mindenütt betölteni. A világi uralkodók – mint láthattuk – maguk is támogatták a kolostorok önállóságát, vagyonuk biztonságát, ennek megfelelően általában a kolostori vagyon sérthetetlenségét (*immunitas*) és az apátválasztás szabadságát hangsúlyozták okleveleikben. Ez a garancia azonban a Karoling birodalom felbomlásával sokszor formálissá vált, különösen a nyugati területeken. A keleti részeken, legalábbis a 10. század közepétől, ismét nagyobb számban találkozunk királyi, utóbb császári oltalomlevelekkel.⁶¹ Ugyanez a helyzet a püspöki emancipációs oklevelekkel, hiszen a birodalom felbomlása nemcsak a világi struktúrákat zilálta szét, hanem súlyos hatással volt az egyházfegyelemre is. A korszak főpapjai között sok laikus személyt, apátot és püspököt találunk. Nem meglepő tehát, hogy a pápaság – amely eleinte a korábbi királyi és püspöki okleveleket írta át és erősítette meg – fokozatosan kialakította a pápai oltalom intézményét a káros befolyás kivédésére.⁶² Ez a törekvés éppen a

⁵⁹ FALKENSTEIN 1997. 37-38.; HIRSCH 1942. 367-373. Hirsch azt is megállapította, hogy I. Miklós privilégiumában felhasználta I. Gergelynek az autun-i egyházmegye két apátjának és egy apátnőjének írt levelét, annak formuláit alkalmazta. Uo. 363-364.

⁶⁰ HIRSCH 1942. 374-405.; FALKENSTEIN 1997. 41-43. Hozzá kell tennünk, hogy nem csak a vezelay-i oklevél töltött be ilyen szerepet. I. Gergely Castorius-hoz, Rimini püspökéhez írt levelének a püspök kolostoron belüli misézéstől való eltiltására vonatkozó része rendre visszaköszön a 9. századi, sőt a 11. századi pápai privilégiumokban is. Ezen felül bekerült a 11. századi *Diversorum patrum sententie siue Collectio in LXXIV titulos digesta*-ba is (39. fejezet). Ez utóbbi azért jelentős, mert ez volt az első kánonjogi gyűjtemény, amely a kolostorok kiváltságolt helyzetéről értekezett. FALKENSTEIN 1997. 42-43., 74. és 2. jegyzet. Vö.: FEINE 1972. 157-158.; LEMARIGNIER 1951. 288., 290-291.; BRUNDAGE 1997. 37.

⁶¹ LEMARIGNIER 1957. 357-385.

⁶² A korabeli, 9-10. századi, pápai oklevelekben rendre a következő kifejezéseket találjuk: *tutela, protectio, defensio, munimen*. Ez, ahogy korábban is, elsősorban a kolostori vagyon sértetlenségét, a szabad apátválasztást és a nyugodt szerzetesi élet fenntartását volt hivatva biztosítani. Ezzel azonban a pápa még nem vonta meg a püspök kormányzati hatóságát, hiszen a legtöbb esetben a kolostorral szemben támasztott anyagi jellegű követeléseket tiltotta meg, megengedve pl. a tetszőleges püspök megválasztását a szükséges szentelésekhez. Ez fejeződik ki az oklevelek

kolostorok belső reformtörekvéseinek hatására erősödött fel. Ez utóbbiak a 10. század második felében két földrajzilag is jól meghatározható területen jelentkeztek, a burgundiai Cluny-ben, és annak hatására a Capeting monarchia egyre több vidékén, ill. Lotaringiában (Gorze), majd onnét kelet felé terjedve a Német-római birodalomban. A két irányzat között jelentős különbségek mutatkoztak. A Cluny-reform az erőtlen királyi hatalomtól nem sok segítséget remélhetett, amit csak súlyosbított a világi egyházszervezet élén álló püspökök morális és fegyelmi válsága. Nem meglepő tehát, hogy a pápáktól reméltek segítséget, amelyet meg is kaptak. Erre jó alapot adott az alapítólevél, hiszen ebben Aquitániai Vilmos úgy rendelkezett, hogy a maga és rokonai nevében lemond minden jogáról, és azt átadja (*traditio*) Szent Péternek, az apátság pedig ezentúl ötévente tíz solidus cenzust fizet.⁶³ Ez teremtett lehetőséget arra, hogy az apátság a későbbiekben minden téren kivonja magát a máconi püspök hatalma alól, és mint közvetlenül az Apostoli Székhez tartozó apátság, exemptioban részesüljön.⁶⁴ A Cluny-reform

formuláiban is, ahol igen gyakran megtaláljuk a következő fordulatot: „salva sedis apostolicae auctoritate et diocesani episcopi canonica iustitia” vagy „salva diocesani episcopi canonica iustitia et reverentia”. Vö.: SCHEUERMANN 1938. 44-51.

⁶³ FABRE 1892. 53-54.

⁶⁴ 931-ben XI. János pápa helybenhagyta az alapító, Vilmos rendelkezését, amellyel átadta a kolostort az Apostoli Széknek. Megtiltotta, hogy valamely király, gróf, püspök, vagy az alapító rokonai beavatkozzanak a kolostor belső ügyeibe. (JL 3584, PU I. 107-108.) 938-ban VII. Leó, majd 951-ben II. Agapét pápa is megerősítette ezt, ill. különösen hangsúlyozták a szabad apátválasztás fenntartását. (JL 3605, PU I. 137-138., JL 3648 /949/, PU I. 229-231.) 968-ban XIII. János pápa körlevelet intézett a galliai püspökökhöz, amelyben a kolostori vagyonsértetlenségére hívta fel a figyelmet, és megismételte: az apátság pápai oltalom (*protectio*) alatt áll. (JL 3744, PU I. 372-373.) V. Gergely pápa 998-ban megtiltotta az ordinariusnak, hogy az apát engedélye nélkül szerzeteseket szenteljen fel, a kolostorban misézzen. A pápa megerősítette az apátválasztás jogát, és lehetővé tette, hogy az apát felszentelését bárhol, bármely püspöktől kérje. (JL 3895, PU I. 676-679., JL 3896, PU I. 682-686.) Az apát és máconi püspök viszonya nem sokkal később elmérgesedett. 1024-ben XIX. János pápa megerősítette az apátság különböző jogait. Ezek között új elemként szerepel a kiközösítés- és az interdictum-tilalom bármely püspök számára. (JL 4065, PU II. 1052-1054.) 1025-ben Odiló apát a szerzetesek felszentelését a vienne-i érsektől kérte. Gauzlin, a mácon-i püspök erre panaszt tett az anse-i zsinat előtt, és azzal vádolta az érseket, hogy jogtalanul járt el, mivel nem kérte ki az ő beleegyezését. Az érsek azzal védekezett, hogy ő Odiló kérésére szentelte fel a szerzeteseket. Az apát arra hivatkozott, hogy privilégiuma – itt V. Gergelyé utalt – a felszentelést tetszőleges főpaptól kérheti. Ennek ellenére elítélte a zsinat, mire az apát a pápához fordult. XIX. János új privilégiumában (1027) megerősítette V. Gergely kiváltságlevelét, és hozzátette, hogy a püspök nem élhet a kolostorral szemben az excommunicatio és az interdictum eszközével, panasz esetén a pápához kell fordulni. (JL 4079, COWDREY 1970. 268-269., PU II. 1083-1085.) Itt tehát már nemcsak a püspök rendi joghatóságának korlátozásáról van szó, hanem a potestas iurisdictionis egyik legfontosabb elemének, az egyházi fenytékek alkalmazásának megvonásáról, joggal tekinthetjük tehát ezt a rendelkezést exemptionnak. A pápa egyúttal meghagyta II. Róbert királynak, hogy segítsen az apátság megvédésében, ugyanakkor megfedtte Gauzlin püspököt, valamint Burchard lyoni érseket is alárendeltje cselekedetéért. (JL 4081, PU II. 1086-1087.; JL 4082, PU II. 1088.; JL 4083, PU II. 1089.) Ezzel természetesen a vita nem zárult le az apátok és a máconi püspök között. A későbbi pápai bullák és zsinati határozatok tanúskodnak erről. Megállapítható, hogy az apátság püspök által vitatott jogállása kérdésében rendre vesztett a szerzetesekkel szemben, viszont azokban az esetekben, ahol a Cluny-nek reformálás céljára adott kolostorok státusáról volt szó, a pápa nem mindig döntött az apátság javára, tekintettel volt az esetleges püspöki jogokra. Ennek hangsúlyozása különösen fontos, hiszen éppen ebből derül ki, hogy az apátság saját egyházi jogi helyzete nem terjedt át a neki alárendelt intézményekre. Ha azok püspöki joghatóság alatt álltak, akkor ezt Cluny-nek is tiszteletben kellett tartania. Ld. még: VIII. Benedek (1021-1023: PU II. 1007-1010., 1023: PU II. 1030.), IX. Leó (1049), II. Viktor (1055), IX. István (1058), II. Sándor (1063) /PL CXLIII. 607-609., 658-659., 803-809., 879-894., CXLVI.

további sajátossága volt, hogy szakított az elszigetelt bencés kolostorok szervezetével, és egy centralizált struktúrát, kongregációt hozott létre a reform megvalósítása érdekében. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az egyes alárendelt apátságok, obedienciák és cellák automatikusan ugyanazokat a kiváltságokat élvezték volna, mint az anyakolostor. A reform elsősorban a mai Franciaország és Spanyolország területén érezte hatását, német területen csekély befolyással bírt.⁶⁵

A másik jelentős reformközpont a lotaringiai Gorze volt. A cél alapvetően itt is a reguláris élet helyreállítása volt, ez azonban nem párosult a püspöki hatalom alóli függetlenedési törekvésekkel. Jellemző, hogy a legtöbb esetben éppenséggel a püspök és a világi hatalmasságok támogatását kérték a reform megvalósítása érdekében. Nem véletlen, hogy e központok általában püspöki székhelyeken alakultak meg.⁶⁶ Gorze kisugárzása igen nagy volt, Trier és Magdeburg közvetítésével gyökeret vert bajor, svájci és osztrák területen is.⁶⁷ Érdeemes külön is megemlíteni az ún. hirsau-i reformot, amely a 11. század végén teljesedett ki Vilmos apát vezetése alatt.⁶⁸

1293-1295./, VII. Gergely (1075: JL 4974, PL CXLVIII. 661-666.), II. Orbán (1088, 1095, 1097: PL CLI. 291-293., 488-489., 493-494.), II. Paszkál (1109: PL CLXIII. 51-53., 56-58., 204-205.) II. Lucius (1144), III. Sándor (1178), stb. Vö.: LETONNELIER 1923. 23-42., 89-106.; LEMARIGNIER 1951. 325-326.; VALOUS 1970. 134-135.; COWDREY 1970. 16-21., 33-36., 44-62.

⁶⁵ A kongregáció szervezetére jó összefoglalást adott G. Letonnelier, G. Valous és H. E. J. Cowdrey. LETONNELIER 1923. 147-152.; VALOUS 1970. II. 1-25.; COWDREY 1970. 8-15., 67-111., 191-252. A reformra ld. még: HALLINGER 1950-1951; SCHIEFFER 1952; HALLINGER 1954., különösen 111-124.; VIOLANTE 1960; IOGNA-PRAT 1990. A Cluny-szellem általános eluralkodása mellett kardoskodott Galla Ferenc (GALLA 1931), amelyet azonban komoly kritikában részesített Csóka J. Lajos (CSÓKA 1942-1943). Ez utóbbi szerző később is elválasztotta egymástól a különböző reformközpontokat és irányzatokat. CSÓKA 1970. I. 148-179. Cluny hatása német területen igen korlátozott és áttételes volt, hiszen mindössze a peterlingeni apátságot szervezték közvetlenül Clunyból, ill. a hirsau-i reform mutat kapcsolatokat a burgundiai kolostorral. Ugyanakkor ismeretes, hogy Maiolus apát, Adelhaid császárné segítségével jelentős befolyással volt II. Ottó egyházpolitikájára. Itt említhető meg, hogy Cluny immunitást biztosító oklevelei (910, 927, 939) hatással voltak, pl. egyes német uralkodók okleveleire (913, I. Konrád: Lorsch, 1007, II. Henrik: Bamberg). Erre a kérdésre ld. CSÓKA 1970. 154.; HIRSCH 1967. 19-22.

⁶⁶ 933-ban pl. Adalbero metzi püspök Gorze-t adta Einold apátnak, 934-ben Gislebrecht herceg bízta rá a trier-i St. Maximinus apátságot Hugó apátra. 937-ben Brúnó kölni érsek a magdeburgi Szt. Móric apátságot trieri szerzetesekkel népesítette be. CSÓKA 1942-1943. 151-154., CSÓKA 1970. 166-168.

⁶⁷ Magdeburg utóbb fontos közvetítő szerepet játszott Wolfgang idején a bajor kolostorok reformjában (Salzburg, Tegernsee, Niederaltaich). Jelentős hatással volt a német területeken Richárd, St. Vanne apátja, aki maga is a gorzei szellem képviselője volt. Tanítványa, Poppo olyan jelentős apátságokba közvetítette ezt, mint St. Vaast, Stablo-Malmédy, Limburg, Echternach, Hirsau, Weissenburg, St. Gallen. CSÓKA 1942-1943. 151-154.; CSÓKA 1970. 168-170.

⁶⁸ A reform sok tekintetben a Cluny-ben megfogalmazott törekvéseket mintázta (kolostori önállóság, függetlenség a megyéspüspöktől, stb.), bár nem párosult kongregáció szervezésével. Jellemző eleme volt a Vogt-rendszer szabályozása, a pápai oltalom megszerzése. Hirsau jelentős hatással volt St. Gallen, St. Blasien, Schaffhausen apátságokra is. CSÓKA 1970. 170-171.; HIRSCH 1967. 4-17., 26-57.

Sajátos területet képezett Normandia és Anglia, ahol a korábbi szerzetesi hagyományok hatásaként sokkal erősebben élt a kolostorok önállóságának gondolata. A normandiai hercegek, I. és II. Richárd támogatásával olyan kolostori központok keltek (újra) életre, mint Fécamp, Mont-Saint-Michel, Bec, Jumièges. E munkában tűnt ki St. Gérard, Guillaume de Volpiano. Az angliai normann hódítás utat nyitott a szigetország területe felé is, ahol Lanfranc és Anzelm a normandiai elképzeléseket honosították meg (Bury, Canterbury), amelynek lényege abban állt, hogy a kolostori önállóság, *exemptio* mellett igényt formáltak a lelkeszi tevékenység végzésére is, sőt olyan saját joghatósági terület létrehozását célozták meg, ahol maguk is püspöki jogokat gyakoroltak.⁶⁹

Fontos megemlékeznünk az *exemptio* első teoretikusáról, Abbon de Fleury-ről, aki a St. Benoît-sur-Loire (Fleury) apátjaként heves vitát folytatott a területileg illetékes orléans-i püspökkel. A konfliktus eredete az volt, hogy miután Adalbero reimsi érsek meghalt, Capet Hugó Arnulfot nevezte ki. Ő azonban 990-ben beengedte székvárosába Lorraine-i Károly trónkövetelőt. A király erre elfogatta az érseket, és ügyét a St. Basle-i zsinat elé utalta. Itt bontakozott ki az a vita, amely meghatározta Abbon gondolkodását is. Az orléans-i püspök, szintén Arnulf, ugyanis úgy foglalt állást, hogy a zsinat jogosult az érsek letételére. Az érsek védelmét Abbon látta el, aki következetesen arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem a zsinat, hanem egyedül a pápa jogosult a főpap felmentésére. Abbon szerencsétlenségére ellenfele éppen az *ordinarius*, az orléans-i püspök volt, aki viszont támadást intézett az apát ellen. A vita tovább folyt a 994-es saint-denis-i zsinaton, ahol az egyházfegyelem kérdése kapcsán Abbon és Arnulf ismét összetűzésbe kerültek, sőt a zsinat végül zavargásba torkollott. A reimsi érsek erre kiközösítette Abbont és St.-Denis szerzeteseit. E konfliktus eredményeként Abbon apátsága jogai érdekében több művet is összeállított (*Liber Apologeticus*, 994; *Collectio Canonum*, 994-996), ill. több levelében is határozottan a kolostorok szabadsága mellett foglalt állást. Ezen túlmenően jogait, *exemptio*ját pápai privilégiummal igyekezett megerősíteni, e

⁶⁹ Általánosságban: CSÓKA 1970. 160-165. Az említett sajátosságokra: LEMARIGNIER 1937.

célből kérte V. Gergely pápát, hogy egy korábbi – IV. Gergely nevében kelt – privilégiumot erősítsen meg, amit a pápa teljesített is.⁷⁰

Cluny törekvéseinek és Abbon de Fleury munkásságának jelentős hatása volt a kolostorok és a pápaság kapcsolatára. Egyfelől továbbra is megfigyelhető a püspöki és királyi oltalom, elsősorban a német területeken, másfelől viszont egyre nagyobb hangsúlyt kapott az egyes kolostorok és az Apostoli Szék közötti kapcsolatok szorosabbá, kizárólagossá tétele. Egyre gyakoribbá vált ugyanis, hogy az alapítók vagy a kegyurak a kolostori élet szabadságának biztosítása végett apátságukat átadták a pápaságnak, amely azokat cenzus fizetése ellenében oltalma alá fogadta, ill. exemptiot adott nekik.

Az évi adó fizetése mögött általában az átadás (*traditio, recommendatio*), vagy a pápai oltalom alá vétel állott, amelynek eredményeképpen az adott egyházi intézmény a pápaság tulajdonává vált. Kérdés azonban, hogy ez jogi értelemben mennyiben változtatta meg annak helyzetét. Ennek megválaszolása nem könnyű feladat, hiszen a pápai oklevelekben több fogalom is használatban volt az egyházak és az Apostoli Szék közötti kapcsolat jellemzésére. Ezek közül a leggyakrabban a *protectio, tuitio* és a *libertas* szerepelt.⁷¹ Az igazi nehézség ez utóbbi jelentésének meghatározása. A korai időszakban (6-11. század) a *libertas* alapvetően az egyházi vagyon sérelmére elkövetett vétkek, túlkapások elhárítására szolgált, megfelelő

⁷⁰ LEMARIGNIER 1937. 10-12. Abbon munkáiban a kolostorok szabadsága párosul a római primátus gondolatával. A *Liber Apologeticus*ban tételesen felsorolja és meg is válaszolja a püspöki túlkapásokat. (PL CXXXIX. col. 462-472.) Másik művében, amelynek elkészítését már az előző munka bevezetésében szükségesnek tartotta, saját szempontjai szerint válogatta össze a kolostorok szabadságát alátámasztó kánonokat. Ezek: 2. *De defensoribus ecclesiarum* 5. *De privilegiis ecclesiae et possessionum eius* 14. *De electione abbatis* 15. *De ordinatione abbatis et de accessu episcopi ad monasterium* 16. *De abbate, quod sacerdos esse debeat* 17. *De accusatio abbate quid sit agendum* 20. *De rectore Floriacensi* 21. *De sacerdotio monachi* 23. *De clericis qui monachi volunt fieri et de insolentia episcoporum in monachos* 25. *De possessionibus ecclesiae in quibus clerici aedificant* 28. *De episcopis invasoribus praetermissa synodo* 31. *De episcopo, quid habere debeat de ecclesia* 35. *De avaritia sacerdotum* 36. *De injuste excommunicationis* 46. *De hiis, qui contra episcopum habent causam* 47. *De accusatis episcopis* (PL CXXXIX. col. 474-508.) Forrásai zsinati határozatok, egyházatyák megnyilatkozásai, pápai döntések voltak. Ezek mellett Abbon számos levelet írt, amelyben rendre az apát és a kolostorok jogállását tárgyalta, és következetesen az önállóság, függetlenség gondolatát képviselte (különösen: *epistolae* 5, 8, 10, 11, 12, 14, 16, 17.: PL CXXXIX. col. 419-462.). Fleury exemptiójának alátámasztására több hamis oklevél is készült, ezek közül a legjelentősebb az, amelyik IV. Gergely pápa nevében szólt (829 április: JE +2570, PL CXXIX. 995.). Ezt erősítette meg V. Gergely pápával (JL 3872, PU II. 655-657. /996-ra datálva!). A hamisítványok közül egyedül ez volt Abbon munkája. A többi – VII. Benedek 980-as (1. JL 3803, PU I. 507-509.; 2. PU I. 509-511.) és VIII. János 878-as (JE 3182) – bulla hamisítása nem hozzá köthető. FOURNIER – LE BRAS 1931. I. 320-330.; LEMARIGNIER 1950. 304.; MOSTERT 1987. 45-64.; MOSTERT 1989.; MOSTERT 1988. 288-309. A szerző ez utóbbi munkájában bizonyította M. Rathsackkal szemben, hogy csak egy hamisítás köthető Abbon nevéhez. Vö.: RATHSACK 1989 (1980). passim. V. Gergely oklevelének szövegét ld. MOSTERT 1988. 309-318.; PU II. 655-657. Ld. még: VII. Leó (938: JL 3606, PU I. 140-142.; 938-939: JL 3610, PU I. 157-160 /hamis!/, VII. Benedek (981: JL +3801, PU I. 514-517. /hamis!/), XVIII. János (1077: JL 3958, PU II. 837-839.) Vö.: AMANIEU.

ellentétpárjai a *dominatio*, *ditio*, *potestas*, *iuris ditio* voltak, így nem meglepő, hogy gyakran kifejezetten immunitás és oltalom értelemben szerepelt.⁷² A 11. század második felében ez a *libertas* fogalom átalakult, a pápaság törekvése arra irányult, hogy az általa adott oltalom kizárólagos legyen, igyekezett erőteljesebben érvényesíteni tulajdonjogát (*proprietas*).⁷³ Ez egyes esetekben a korábbi jogállapot megváltozását, az exemptio elnyerését jelentette, különösen VII. Gergely, ill. II. Orbán idején.⁷⁴ Nem lehet véletlen, hogy éppen ez utóbbi pápa vezetett be új formulát a censzus és a *libertas* összekapcsolásával.⁷⁵ Ez azonban nem bizonyult jó megoldásnak, mivel ettől nem szűnt meg a *libertas* használata eltérő jogi tartalommal, sőt a későbbiekben még nagyobb zavart támadt. Egyrészt gyakran előfordult, hogy egy-egy intézménynél a 12. század közepén a pápaság már nem tudta megjelölni a censzus fizetésének okát,⁷⁶ másfelől megmaradt a korábbi fogalmi következetlenség, ami esetenként még súlyosabbá vált.⁷⁷

Az így felmerült nehézségek felszámolására III. Sándor pápa tett kísérletet. A rendteremtés leginkább a censzust fizető egyházak körében járt sikerrel, ezeknél ugyanis a pápa határozott - és a későbbiekben véglegesen rögzült - különbségtételt alkalmazott. Ez egyértelműen kiderül abból a levélből, amelyet legátusához, Alberto de Summa-hoz írt 1177 körül. Ebben a pápa a censzust fizető egyházakat két csoportra osztotta: az egyes egyházak vagy 1) az Apostoli Széktől elnyert oltalomért (*protectio*), vagy 2) a pápától kapott szabadságért

⁷¹ FABRE 1892. 71.; PFAFF 1971. 152-153.

⁷² FABRE 1892. 75-94.; PFAFF 1971. 154-156. Vö.: JL 3716, 3722, 3800, 3827, 3900, 4028, 4201, 4319, 5160, 5279, 5701, 5542, 5545, 7250.

⁷³ Az új formula, a *libertas Romana* lett, amely már 995-ben, XV. János pápa egyik oklevelében felbukkant (JL 3857), de csak IX. Leó, II. Viktor és VII. Gergely idején jelent meg tömegesen. Pl.: JL 4221, 4347, 4368, 4397, 4630, 5068, 5167. A fogalom eredetére: SZABÓ-BECHSTEIN 1985. 55-58. A pápai tulajdont hosszasan, bár kissé formálisan elemezte G. Schreiber. SCHREIBER 1910. I. 10-23.

⁷⁴ Vö.: JL 5395, 5432, 5542, 5545, 5572, 5590, 5673, 5732, 5787; 4951, 5072, 5511, 5563, 5572, 5732 Vö.: SCHREIBER 1910. I. 32-40.; FABRE 1892. 93-96.

⁷⁵ Az „ad indicium autem perceptae huius a Romana ecclesia libertatis ... exsolvere” formula elsőként 1089. május 19-én fordult elő a St. Jean de Ripoll-nak adott privilégiumban (JL 5395).

⁷⁶ Jellegzetes példák: Schirren (II. Callixtus, JL 7027 - III. Jenő, JL 8747), Baumburg (II. Paszkál, JL 6434 - II. Honorius, JL 7397; II. Ince, JL 7969), Raitenbach (II. Orbán, JL 5428, 5459 - III. Jenő, JL 9471), Weiblingen (II. Paszkál, JL 5694 - II. Honorius, JL 7252). Dőlt betűvel szerepelnek azok az esetek, ahol a censzus eredete már nem volt világos. FABRE 1892. 96-97.

⁷⁷ Erre jó példa az, hogy az 1140-es években a *protectio* kifejezést alkalmazták a *libertas*, helyett, esetenként pedig az oltalom jelentésű *tuitio* a *libertas* mellett áll egy-egy oklevélben. Az előbbire: JL 8158 (Szűz Mária, Párma, 1141. november 7.), JL 8250 (Rott, 1142. december 6.), JL 8485 (St. Julien, Tours, 1144. január 27.), JL 8496 (Stromberg, 1144. február 19.), JL 8631 (St. Lorenzo, Asso, 1144. május 26.), JL 8744 (Szt. Miklós, Pisa, 1145. április 29.), JL 8512 (Volterra, 1144. március 3.), JL 8557 (Szt. Ambrus, Firenze, 1145. május 12.), JL 8341 (Engelberg, 1143. január 21.), JL 9753 (Notre-Dame, Saintes, 1153. október 24.); a másodikra: II. Honorius, 1126. március 28. (JL 7251, censzus: „ad indicium

fizettek évi adót. A pápa ugyankkor azt is hangsúlyozta, hogy pontos ismereteket csak a privilégiumok vizsgálatával lehet szerezni.⁷⁸ Az idézett oklevél több fontos tanulsággal szolgál. Az első és legfontosabb ezek között, hogy nem minden exemptus egyház fizetett cenzust. Ezeket a pápa, az éppen általa bevezetett új formulával, *specialiter beati Petri iuris*-t élvező egyházaknak nevezte. Továbbá, az évi adót fizető egyházak közül csak a második csoportba tartozók tarthattak igényt az exemptionra, az első csoport pusztán oltalomban részesült, amely nem járt együtt a püspöki hatalom megvonásával. Így tehát a pápa azokat az egyházakat tekintette exemptnek, amelyek a) bár nem fizetnek cenzust, de egyéb módon mentesülnek a püspöki hatalom alól; b) fizetnek évi adót *ad inditium ... percepte libertatis* és „különleges módon Szent Péter jogához”, azaz kizárólag a pápa alá tartoznak (*ecclesie que specialiter beati Petri iuris existunt*). Ezzel a különbségtétellel azonban a cenzust nem fizető egyházak esetében még nem volt megoldott a probléma, hiszen itt az évi adó hiánya megfosztotta az Apostoli Széket egy egyszerű és hatékony kritérium alkalmazásától.⁷⁹

Más lehetőséget kellett tehát keresni, amely III. Sándor idején új formulák alkalmazásában öltött testet. Az egyik ezek közül a már említett *specialiter* formula. Ez a 11. század közepe táján jelent meg az oklevelekben, és igen sok alkalommal használták, de csak III.

tuitionis et libertatis”). FABRE 1892. 99-100. Vö.: SCHREIBER 1910. I. 32-40.

⁷⁸ „Alexander III A. de Summa subdiacono nostro, apostolice sedis legato. Recepimus litteras quas pro ecclesiis nostris censualibus contra venerabilem fratrem nostrum B[onifacium] Novariensem episcopum direxisti, et earum tenore perpendimus, qualiter ad iura nostra servanda vigil existas. Ceterum discretioni tue volumus non latere, quod, sicut non omnes ecclesie que specialiter beati Petri iuris existunt, annuatim apostolice sedi censum exsolvunt, ita nec omnes censuales ab episcoporum subiectione habentur immunes. Inspicienda sunt ergo privilegia ipsarum ecclesiarum et ipsorum tenor diligentius attendendus, ut si fuerit deprehensum, quod ecclesia que censum exsolvit, specialiter beati Petri iuris existat et ad inditium percepte libertatis census annuus conferatur, non immerito poterit speciali prerogativa gaudere. Si vero ad inditium percepte protectionis census solvitur, nichil ex hoc iuri diocesani episcopi videtur subtractum. Cum igitur constet presbiterum Sancti Zenonis prefato episcopo obedientiam promississe in ordinatione sua, sicut in iure confessus asseritur, nolumus, quod cum vel alios qui similem causam habent contra prefatum episcopum vel alios tueraris, quia sicut iustitiam nostram a fratribus et coepiscopis nostris nobis volumus conservari, ita iura sua custodire nos convenit illibata.” [kiemelés: K.G.] JL 14037. Idézi: FALKENSTEIN 1997. 22-23. Vö.: FABRE 1892. 101.

⁷⁹ A másik (b) esettel hozhatjuk összefüggésbe a *Liber Censuum* összeállítását (1192), amelynek alap gondolata a pápai tulajdon volt, ahogy azt maga Cencius Savelli is kifejezte: „in ius et proprietatem beati Petri consistentes”. FABRE 1892. 113. A szerzőre, a mű keletkezésére forrásaira ld.: FABRE 1892. 2-25. A munka később is használatban volt erre mutatnak pl. III. Ince 1199. január 26-i (POTTHAST 578), 1205. május 2-i és 3-i (POTTHAST 2482, 2485), 1215. április 10-i (POTTHAST 4971), III. Honorius 1218. május 26-i (POTTHAST 5816), IV. Orbán 1264. március 21-i, IV. Márton 1282. március 7-i (POTTHAST 21862), IV. Miklós 1289. október 3-, 1290. szeptember 13-i (POTTHAST 23399) oklevelei. Idézi: FABRE 1892. 5-6.

Sándor idején vált az exemptio biztos kritériumává a „beati Petri iuris” beiktatásával.⁸⁰ Igen jelentős volt, hiszen éppen III. Sándor azonosította az exemptioval.⁸¹ Emellett, mintegy kiegészítésként szerepelt egy másik formula, a *nullo medio / nullo mediante*.⁸² Ritkábban jelent meg maga az *exemtus* kifejezés, amely nyilvánvalóan teljesen egyértelmű volt.⁸³ Különösen érdekes továbbá a *salva iuris sedis apostolice auctoritatis* formula, amely VII. Gergely idején tűnt fel, és eleinte elszórtan alkalmazták II. Ince koráig, később azonban igen elterjedté vált. Eredetileg a pápai tulajdonhoz kapcsolódó fenntartási jogra utalt, III. Sándor pápa korától azonban egyértelműen az exemptio kifejezésére szolgált. Jellegzetes variációja volt a *salva iuris sedis apostolice auctoritate et episcopi / archiepiscopi canonica iustitia / reverentia*, amely bizonyos püspöki jogok meghagyására utalt az adott egyház esetében.⁸⁴ Ezzel kapcsolatosan hangsúlyoznunk kell, hogy különösen birtokösszeírásokban gyakori az *et diocesanorum episcoporum canonica iustitia* kitétel, amely arra utal, hogy az egyes intézményekhez tartozó alárendelt egyházak feletti püspöki joghatóság továbbra is érvényesült.⁸⁵

⁸⁰ Első előfordulásai: 1059. február 17./október 14.: Szt. Péter, Peruggia (JL 4395 = PL. CXLIII. 1301./ JL 4413 = PL CXLIII. 1324.), 1092. május 7.: Szt. Lőrinc, Aversa (JL 5466 = IP VIII. 289.), 1095. március 31.: Szt. Agáta, Cremona (JL 5558 = PFAFF 1986. 105. N. 102.), 1096. szeptember 9.: Fruttaria (JL 5669 = IP VI/2. 152). 1152-ig 15 alkalommal, ezt követően még többször fordult elő oklevelekben. Pl.: 1103. május 22.: S. Maria di Bantia (JL 5945 = PL CLXIII. 114.), 1105. április 9.: Corbie (JL 6111), 1110. április 27.: St. Gervais-lez-Fos (JL 6267), 1120. február 13.: Octavio (JL 6814 = PL CLXIII. 1159.), 1131. október 28.: Szt. Márton, Tours (JL 7492). PFAFF 1971. 156.; PFAFF 1986. 82-83., FALKENSTEIN 1997. 156-160. Vö.: SCHREIBER 1910. I. 47-55.

⁸¹ A pápa Romagno kolostora kapcsán megjegyezte: „ecclesiae, quae specialiter ad Romanam ecclesiam respiciunt, sunt exemta”. PFAFF 1986. 84.

⁸² III. Sándor idejétől az előző *specialiter* formula általában elegendő volt az exemptio kifejezésére így ez utóbbi csak hozzátétel volt. Erre jó példa III. Sándor András, arrasi püspökhöz írt levele a st.-vaast-i kolostor ügyében: „Inde est quod fraternitatem tuam monemus atque mandamus, quatenus honores et libertates et iura monasterii Sancti Vedasti quod nullo mediante ad iurisdictionem beati Petri et nostram proprie ac specialiter pertinent, nulla ratione minuire vel disturbare presumas [...]”. Idézi: FALKENSTEIN 1997. 160. 34. jegyzet. Maga a kifejezés valószínűleg egy korábbi – a 9. századtól feltűnő – változatra, az ún. *nulli-nisi* alakra megy vissza (általában: *nulli alii nisi Romano pontifici subiectur*). Pl.: 872, 1156: Bagno di Romagna (PFAFF 1986. 93. n. 3., PL CLXXXVIII. 1472.). III. Sándornál elsőként 1168-ban tűnt fel (S. Victorinus, Benevento: PL CC. 479.). PFAFF 1986. 82., 83-84. Vö.: SCHREIBER 1910. I. 55., 68-69.

⁸³ 1167: S. Trinitas, Mileto (PFAFF 1986. 98. n. 36. = IP X. 147.), 1186: Bernate (IP VI/1. 133.), 1194: S. Maria de Parvo Ponte, Brindisi (IP IX. 398.).

⁸⁴ Friedrich Thaner a VII. Gergelytől (1073-1085) IV. Adorjánig (1154-1159) terjedő időszakot vizsgálta, tehát közvetlenül a III. Sándor előtti periódust, és arra jutott, hogy II. Incéig (1130-1143) 63 esetben, III. Celesztintől (1143-1144) viszont 314 esetben fordul elő a formula, eleinte változatos alakokban (*ius, iustitia, auctoritas, reverentia*). Vö.: THANER 1872. 8.; SCHREIBER 1910. I. 58-62.; FALKENSTEIN 1997. 175-177. Pl.: JL 4847, 5093, 5125, 5282, 5366, 5446, 5512, 5564, 5572, 5688, 5716, 5845, 5858, 5867, 5940, 5945, 6012, 6013, 6015, 6075, 6088, 6119, 6137, 6157, 6647, 6657, 6845, 6849, 6931, 6932, 6984, 7023, 7038, 7064, 7154, 7157, 7166, 7193, 7205, 7223, 7411, 7420, 7468, 7565, 7572, 7576, 7603, 7612, 7621, 7654, 7655, 7656, 7825, 7830, 7840, 7985, 8111, 8209, 8227, 8454, 8489, 8490, 8499, 8515, 8520, 8521, 8560, 8562, 8583, 8593, 8602, 8603, 8604, 8662, 8734, 8739, 8769, 8949, 9470, 9549, 9702, 10147.

⁸⁵ Ez különösen fontos, mert rávilágít arra, hogy egy adott egyházi intézmény jogi státusa nem azonos a neki alárendeltekével (kápolnák, oratoriumok, plébániaegyházak). Erre a problémára már G. Schreiber felhívta a figyelmet, és ezt a kérdést maga is külön tárgyalta monográfiája második kötetében. SCHREIBER 1910. II., különösen 2-92., 180-206. Vö.: SCHREIBER 1910. I. 58-59.; PFAFF 1971. 157.; FALKENSTEIN 1997. 177.

Az itt említett, biztosnak tekinthető kritériumok mellett természetesen vannak más lehetőségek is, azonban ezeknél van egy súlyos nehézség: mind exemptus, mind nem exemptus intézményeknél előfordulhatnak, így önmagukban nem adnak biztos támpontot az adott egyház jogállapotát illetőleg.⁸⁶

Ha összegezni akarjuk eddigi ismereteinket, azt mondhatjuk, hogy az egyházi szokásjog alapvetően a kolostorok felett a püspöki joghatóság érvényesülését tartotta kívánatosnak. Ettől csak akkor tértek el, ha az ordinarius, jogaival visszaélve, a szerzetesi közösség önállóságát fenyegette. Természetesen ilyen veszély nem csak a püspökök oldaláról fenyegetett, jellemzőbbek voltak a világiak részéről elkövetett sérelmek. Ennek hatására a világi hatalmasságok, a püspökök és később a pápák is oltalmat biztosítottak egyes apátságoknak,

⁸⁶ Itt kell megemlítenünk a következő rendelkezéseket a) a püspök által az egyházakban tartott nyilvános istentisztelet tiltása, b) az Apostoli Székhez fordulás jogorvoslat céljából, c) az excommunicatio- és interdictum-jog, d) a chrisma, szent olajok vétele, felszentelése, benedictio. Az első a püspök rendi joghatóságával kapcsolatos túlkapásokat gátolta, előfordul nem exemptus intézményeknél is. (1057: JL 4367, 1131: JL 7468, 1119: PUN 103-106. Vö.: SCHREIBER 1910. I. 66., 191-193.; FALKENSTEIN 1997. 161-163.) A második nem csak exemptusoknál jelenik meg, sőt elmondható, hogy a 12. században szinte természetessé vált a Rómához fordulás vitás esetekben, perekben (Pl.: JE 2331, JL 4212, 4367, 4632, 6255). Schreiber ezt még az exemptio kritériumának tartotta, tévesen. (SCHREIBER 1910. I. 204-205.; FALKENSTEIN 1997. 163-166.) A harmadik eset igen ritkán fordult elő, nagyon nehéz behatárolni az ilyen kiváltság pontos okát. (FALKENSTEIN 1997. 166-167.) A negyedik esetben egyértelműen a potestas ordinis-ről van szó. Itt a pápai kiváltságglevelek két módozatot engedélyeztek: vagy az ordinarius-tól kellett kérni azokat, vagy tetszőleges püspöktől. A püspökökkel szemben alapvető elvárás volt, hogy a felszenteléseket „gratis ac sine pravitate” végezzék el, maga a püspök pedig akkor voltak alkalmas, „si tamen catholicus et communionem / gratiam apostolicae sedis habuerit”. Ez a feltételrendszer gyakran feltűnt a 11. század közepétől, később formulává vált. FABRE 1892. 92-93.; FALKENSTEIN 1997. 167-175. W. Pfaff egész rendszert dolgozott ki az exemptio kritériumaira, amelyek nagyrészt megegyeznek L. Falkenstein rendszerével. Pfaff vizsgálataiban a negyedik esettel hosszabban foglalkozott, az exemptio lehetséges kritériumának tartotta. Véleménye szerint sajátos helyzetet eredményeztek azok, az esetek, ahol a pápa – a tulajdonra hivatkozva – magának tartotta fenn az apátszentelés jogát. (pl. Farfa, 823, Bagni di Romagna, 872, Val di Ponte, 969, S. Petrus in Coelo, Pavia, 987. Ezt vagy maga végezte el, vagy egy erre általa felhatalmazott személy (pl. Lecce, Morbano, Mileto, Sambuciana, Gallinaria, Farlate, Lepia). Ezek az esetek azonban csekély számban fordultak elő, a pápa általában az említett feltételekkel meghagyta ezt a jogot az ordinariusnak. Nem volt ritka azonban, különösen a 12. század közepétől, hogy ezt a pápa meg-, ill. visszavonta, fenntartva magának az apátszentelés jogát. (pl. S. Petrus di Cremona: 1051 – 1145, Martura: 1068 – 1135, Monte Amiata: 1127 – 1144, S. Leucius di Todi 1051 – 1145, S. Sixtus di Piacenza 1121 – 1154). PFAFF 1986. 84-88. Ld. még: S. Salvator di Brescia, Plavi, Susa, Pomposa, ezek tetszőleges püspökök választhattak a felszenteléshez. A chrisma-t, szent olajokat – az általa vizsgált intézmények közül – hétben kérhették bármely püspöktől (Novara, Carpi, Guastalla, Martua, Sacigliano, Sesto, Torremaggiore), a többi esetben ez a megyéspüspök joga volt, az említett feltételekkel. Összességében három kategóriát alakított ki az exemptus intézmények között: I.: 1) teljesen független intézmények: püspöki büntető hatalom megvonása, zsinati kötelezettség alóli mentesség, 2) nulli – nisi, ill. egyéb formulák megléte, 3) apátszentelés a pápa által, 4) census fizetése. II.: 1) apátszentelés a pápától, 2) egyéb kisebb jogok, akárcsak az I. esetében; III.: ugyanazon jogok, mint az I. esetben, leszámítva 3) pontot. Pfaff elképzelése szerint az I. csoportba 64, a II. 21, a III. 77 intézmény tartozott, amelyek összlétszáma így 162-t tesz ki. PFAFF 1986. 92-111. Korábban a szerző arra tett kísérletet, hogy a censust fizető egyházak között különbséget tegyen. Hangsúlyozta, hogy a census többféle jogállapotot is takarhat (oltalom, exemptio). A census fizetésének oka azonban közös, mégpedig a pápai tulajdon. Így összességében arra jutott, hogy voltak 1) egyszerű pápai tulajdonú, 2) Cluny alá tartozó, 3) exemptus, 4) exemptus és pápai tulajdonú kolostorok. Ez utóbbi megfigyelés döntő, hiszen elsőként állapította meg azt, hogy önmagában a pápai tulajdon nem jelent exemptiot. PFAFF 1971. Az exemptio kialakulása és elterjedése kapcsán később egyébként három korszakot különböztet meg: A exemptio létesítésének első hulláma a II. Sándor (1061-1073) és II. Paszkál (1099-1118) közötti időre tehető. Ezt követően visszaesés tapasztalható, nagyjából 1153-ig. A 12. század hátralevő részében emelkedő tendencia bontakozik ki. PFAFF 1986. 77-78. Vö. még: SCHREIBER 1910. I. 126-146., 172-181.

amelyeknek rendre visszatérő eleme volt a kolostori vagyon védelme, az apátválasztás szabadsága, a püspökök által gyakorolt rendi hatalom túlkapásainak korlátozása. Ezeknek az elemeknek a megléte az egyes privilégiumokban – függetlenül a kiállító személyétől – nem jelentett exemptiot, mert hiányzott belőle két elem: a püspök kormányzati hatalmának megszüntetése (részben vagy egészben), és egy magasabb hierarchikus szint – leggyakrabban a pápa – alá rendelés. Éppen ezért kérdéses, hogy egyes korai (Bobbio 628, Fulda 751, St. Denis 757) privilégiumokat, amelyeket a kutatás régebbi vonulata feltétlenül exemptionnak tekintett, továbbra is annak tarthatjuk-e. A fentiek értelmében a válasz nemleges, ezek csak oltalmat biztosítottak. A legkorábbi, ténylegesen exemptiot jelentő eset talán Montecassino lehet (859). Biztos fogódzóink azonban csak első ezredforduló tájától akadnak, hiszen Fleury-nél megjelennek a teoretikus alapok, Cluny esetében pedig már ténylegesen van adatunk ez exemptiora. Az ezt követő időszakban, különösen a gregorián reform korától, már gyakrabban találkozhatunk az exemptioval. Ugyanakkor súlyos nehézségként könyvelhetjük el, hogy maga a pápaság is, amely forrása volt e sajátos jogállapot kialakulásának, fogalmi nehézségekkel küszködött az oltalom és az exemptio elhatárolásában. A kép csak a 12. század végén kezdett tisztulni, amikor III. Sándor pápa a korábbi formulás törekvéseket felhasználva és átalakítva igyekezett egyértelmű és világos kritériumokat alkotni a jogi helyzet megállapítására.

Két kérdés maradt még hátra. Az egyik az, hogy az exemptio csak a pápától eredhetett-e. A válasz egyértelműen nem, hiszen ezt a jogállapotot pápai privilégium biztosította, bár láthattuk azt is, hogy nem egy olyan püspöki, királyi vagy császári rendelkezés akadt, amely olyan fokú immunitást és oltalmat adott, amely kedvező esetben elvezethetett az exemptiohoz.⁸⁷

⁸⁷ Itt említhetjük meg Berthefrid püspök Corbienak szóló oklevelét, amelyet elsőként III. Benedek (855), majd I. Miklós (863) pápa írt át, és erősített meg, lehetőséget adva arra, hogy az apát Rómánál keressen jogorvoslatot, ha az alsóbb fórumok (püspök, érsek ítélőszéke) „kimerültek”. Az áttörést IX. Leó pápa privilégiuma hozta meg 1050-ben. Már nemcsak megerősítette a korábbi okleveleket, mint 1049-ben, hanem újat adott ki, amely meghozta az exemptiot Foulques apát számára. FALKENSTEIN 1997. 100-105. A pápák számos király és császári immunitás- és oltalomlevelet megerősítettek, esetenként olyan jogokkal egészítették ki, amelyek már exemptiot jelentettek. SCHREIBER 1910. I. 40-41.; FALKENSTEIN 1997. 222-223.

A másik kérdés az exemptio jellegét érinti. Az eddigiek során csak kialakulásával foglalkoztunk. Az exemptio különböző fajtákra osztható: 1) tartalma szerint lehetett *teljes* vagy *részleges*, attól függően, hogy a püspöki kormányzati hatalmat egészében, vagy csak bizonyos elemeiben szüntette meg. 2) A kiterjedés szempontjából nézve ismét több fajtája lehetett. Az exemptiot alapvetően az apát és a szerzetesek mint fizikai és morális személyek nyerték el, tehát személyre vonatkozott, azonban már igen hamar inkább helyre vonatkoztatva használták fel. Így értve a fogalmat az exemptio általában csak a kolostorra terjedt ki, amit *passzív exemption*-nak nevezünk. Ritkább esetben az exemptio már nem csupán a monostorra, hanem minden hozzá tartozó területre, népre kiterjedt, de ez továbbra is az egyházmegye keretein belül maradt. Ez volt az *aktív exemptio*. A harmadik lehetőség, amely egyébként nem jellemző a középkorban, az ún. *nullius-apátság*, *nullius-kiváltság*, amikor a kolostorra és a hozzá tartozó egységekre kiterjedő exemptioval rendelkező intézmény kikerül az egyházmegyei szervezet kötelékéből, önálló joghatósági területté alakul.⁸⁸

⁸⁸ FOGLIASSO 1953.; SCHEUERMANN 1959.; PUGLIESE 1966.; SCHEUERMANN 1982.

V. A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK EGYHÁZJOGI HELYZETE

A magyar uralkodók alapította bencés apátságoknak a püspökökhöz, ill. a pápasághoz fűződő viszonyát követjük nyomon ebben a fejezetben, a kezdetektől az Árpád-kor végéig. A vizsgálat során – a magyarországi forrásadottságoknak köszönhetően – kevesebb okleveles anyagra építhetünk, mint a nyugat-európai kutatás. Ennek ellenére felhasználhatjuk az ott nyert eredményeket, annál is inkább, mivel a magyar szakirodalom nem sokat foglalkozott ezzel a rendkívül izgalmas kérdéssel. A királyi alapítások kora az Árpád-kor első felére esik, így megvan annak a lehetősége, hogy egy nagyobb történeti ívet átfogva tanulmányozhassuk ezt a problémakört.

Elsőként az egyes alapítások körülményeit kell megvizsgálnunk ahhoz, hogy tisztán láthassuk: a születés pillanatában milyen viszonyrendszer létesült az ordnarius és egy-egy apátság között. A vizsgálat alá vont 13 királyi alapítású bencés kolostor mintegy 50%-ánál maradt fenn „alapítólevél”, ezek kellő kritikai vizsgálat után támpontot adhatnak a kezdeti állapotokra vonatkozólag.¹ A tihanyi és a somogyvári alapítólevél tekinthető ezek közül minden problémától mentesnek, így vizsgálatunkat is ezekkel kezdjük.

I. András tihanyi alapítólevele igen szerény felvilágosítást ad az apát és a kolostor, illetőleg a veszprémi püspök viszonyát illetőleg. Az oklevélnek ugyanis nincs egyetlen olyan rendelkezése sem, amely kifejezetten kitérne erre a kapcsolatra. Ugyanakkor az alapítólevél hitelesítői között négy főpapot is találunk, Benedek érseket, valamint Mór, Kelemen és Miklós püspököt.² Közülük Benedek bizonyosan Esztergom élén állt. Mórról biztosan tudjuk, hogy az egykori pannonthalmi szerzetes 1036-ban került a pécsi püspöki székbe.³ Kelemen személyét

¹ „Alapítólevél”-l csak Pannonthalma, Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél, Tihany, Garamszentbenedek, Somogyvár rendelkezett (DHA 25-41., n. 5/I-II., 63-80., n. 12., 86-92., n. 14., 98-102., n. 17., 113-119.; n. 27., 145-156., n. 43/I-II., 204-218., n. 73/I-II., 266-268., n. 88.) Ezek közül kettőt, a tihanyit és a somogyvárit tarthatjuk teljesen hitelesnek, míg a többinél a hamisítás, ill. az interpolálás lehetősége áll fenn.

² „[...] + Signum Benedicti archiepiscopi. + Signum Mauri episcopi. + Signum Clementii episcopi. [...] + Signum Nicolai episcopi. [...]” DHA 152., n. 43/I. (PBFL Tihan, fasc. 1. N. 1. = Df 208368)

³ Annales Poseniensis, 1036 „Maurus episcopus [Quinqueecclesiensis] effectus est.” SRH I. 125. (E. MADZSAR); Vita sanctorum heremitarum Zoerardi confessoris et Benedicti martiris a beato Mauro episcopo Quinqueecclesiastensi (!) descripta: „Ego quidem Maurus nunc Deo miserante episcopus [Quinqueecclesiensis], tunc autem puer scolasticus [...]” SRH II. 357-361. (E. MADZSAR)

már nehezebb azonosítani, itt felmerült annak a lehetősége, hogy a váci, ill. a veszprémi egyházmegye élén állt, ez azonban egyáltalán nem bizonyítható.⁴ Miklós püspököt a kutatás a leginkább érdekelt félként, veszprémi püspökként azonosította, sőt feltehető, hogy ő írta az oklevél első változatát, amelyet utóbb kiegészítésekkel láttak el.⁵ A négy főpap közül a püspökök szereplése a diplomában azzal hozható összefüggésbe, hogy a királyi birtokadományozás az ő egyházmegyéiket érintette, aláírásuk annak kifejezése volt, hogy a rendelkezéshez egyetértőleg hozzájárultak. Egyházbírói kiváltságok tehát nincsenek az alapítólevélben, amit azzal magyarázhatunk, hogy az egyházi szokásjog alapvetően úgy tartotta: a kolostorok felett teljes egészében érvényesül a püspök rendi, kormányzati és tanítói hatalma. Ezt a megállapítást más adatok is megerősítik.

Ide vonhatjuk a másik feltétlen hitelű alapítólevelet, a somogyvárit. I. László király 1091-ben alapította ezt az apátságot a dél-franciaországi Saint-Gilles kolostor leányegyházaként. Az uralkodó olyan feltétellel és örök szabadsággal tette ezt, hogy az apát Isten, a kolostor védőszentjei után elsőként rá hallgassanak, neki engedelmeskedjenek, és hozzá forduljanak segítségért a *püspöki jog érvényben hagyásával*.⁶ A király szerepe nyilvánvalóan az egyházi vagyon (*temporalia*) sérthetetelenségének biztosítása volt, míg a püspöké volt a lelki joghatóság.

⁴ PRT X. 13. és 2. jegyzet, uo. 101.

⁵ Ettől az alapítólevél még hitelesnek tekinthető. Nem így vélekedett Fejérpataky László, aki 13. századi hamisítványnak vélte (FEJÉRPATAKY 1885. 11-12.). Vele szemben hitelesnek tekintik: ERDÉLYI 1906. 194-220.; PRT X. 10.; SZENTPÉTERY 1930. 10-11., 41-43.; KOMJÁTHY 1955. Meg kell említenünk, hogy 1055. év alatt két oklevél ismeretes, az egyik I. András itt ismertetett hiteles alapítólevele, a másik egy jóval később készült hamisítvány. Vö: FEJÉRPATAKY 1885. 12.; FEJÉRPATAKY 1897. 24.; ERDÉLYI 1906. 13-15., 38-57.; PRT X. 56.; JAKUBOVICH 1933. 60-61.; KOMJÁTHY 1955. 47.; DHA 153-154. (Györffy György). Ez a másik egy I. Béla által adott eredeti után készült interpolált oklevél, amelybe több birtok és jog bekerült a 14. század közepi állapotok szerint. Elkészítése során felhasználták hozzá II. András 1211. évi összeírását (PBFL Tihan, fasc. 1, n. 5.), I. László 1092-es hamis - 1324 körül készített - oklevelét (DHA 282-285., n. 96.), egy elveszett 13. század közepi összeírást, IV. László 1276. évi immunitas-privilegiumát (DI 944 - 1293. évi átiratban), valamint I. Béla adománylevelét, azt levakarták, de a pecsétet felhasználták. Hiteles párja a tényleges tihanyi alapítólevél. Fuxhoffer Damján és Czinár Mór szerint az első apát Lázár volt, aki az aláírók között mint veszprémi püspök szerepelt, ami képtelenség. MRH I. 168. Az oklevélre és Miklós püspökre ld.: PAULER 1899. 96., 100., 427.; ERDÉLYI 1906. 36-37.; PRT X. 13.; MELICH 1924; JAKUBOVICH 1924. 10.; JAKUBOVICH 1924a. 129.; ÓMO. 18-25.; SZENTPÉTERY 1930. 42., 44.; PAIS 1944; BÁRCZI 1951; KOMJÁTHY 1955. 29-31.; MEZEY 1966. 205-240.; CSÓKA 1994; ÉRSZEGI 1994.

⁶ Az alapítólevél csak 12. századi másolatban ismert (Bibliothèque Nationale, Ms. Lat. 11018, fol. 68^v-70^r. „[...] Preterea vero ipse elegantissimus rex antecessoriubus suis non se inferiorem iudicans ea conditione et tam perpetuo libertatis supradictam fundavit ecclesiam, ut post Deum et sanctos eius, in quorum honore dedicata est, eiusdem ecclesie abbas ipsum solum audiat, soli inclinet, ipsum in omnibus necessitatibus tutorem et iudicem suarum rerum tantummodo cognoscat salvo episcopali iure.” DHA n. 88., 267.

Ez utóbbira utalt a „püspöki jog” gyanánt a király. Almarius, a veszprémi püspök jelen volt ennél az aktusnál, és mint illetékes megyéspüspök járult hozzá az alapításhoz.⁷

Ugyancsak ebbe az irányba mutat a garamszentbenedeki apátság alapítását megörökítő oklevél 1075-ből. Bár a diploma interpolált, hitelt érdemlő benne Nehemiás esztergomi érsek szerepeltetése, aki több más főpap társaságában részt vett az alapításban.⁸ Erről tanúskodik az 1061-es zselicszentjakabi alapítólevél is, amelynél szerkesztőként (*scriptor*) és tanúként (*testis*) is felmerül György püspök neve. Ő minden valószínűség szerint szintén, mint illetékes (veszprémi) püspök működött közre az alapításban.⁹

Az itt felhozott példák mindegyike arra utal, hogy a 451. évi chalcedoni zsinaton lefektetett alapelv – mely szerint az egyházmegye területén nem lehet az illetékes püspök engedélye nélkül egyházat alapítani (így monostort sem)¹⁰ –, az egyházi szokásjog szerves részét képezte Magyarországon is. Ez az elv tükröződött wormi Burchard kánonjogi gyűjteményében is, amely különös hangsúlyt fektetett az évi többszöri vizitációra, gyűjteménye hatással volt az 1092-es szabolcsi zsinat rendelkezésére.¹¹

Az eddig elmondottakat erősítik meg az I. István, I. László és Kálmán korában hozott törvények is, amelyek a püspöki hatalom érvényesülését mutatják. A püspök tanítói hatalmára (*potestas magisterii*) vonatkozólag mind a három uralkodó törvénykezésében találunk példát. Hivatkozhatunk I. István II. törvénykönyvének első paragrafusára, amely szerint a plébániaegyházat a püspök látta el papokkal és szerkönyvekkel.¹² E rendelkezésnek a püspökre

⁷ „Testes [...] Almarus Uesprimiensis episcopus [...]” DHA n. 88., 268.

⁸ „Anno Domini millesimo septuagesimo quinto, presente Ladizlao duce, germano meo carissimo, Neemia archiepiscopo Strigoniensi existente, Desiderio autem Colocensi aliisque episcopis, scilicet Aaron episcopo, Francone episcopo, Gectico episcopo, Lazaro episcopo episcopatus suos feliciter gubernantibus, [...]” DHA n. 73/II., 218. Sörös Pongrácz egyenesen odáig ment, hogy feltételezte: az alapításnál jelen voltak I. Géza, László herceg, Nehemiás esztergomi érsek, „aki bizonyára a főlavatást is végezte”. PRT XII/B. 97. Az oklevél szövege alapján ezt nem lehet teljes bizonyossággal állítani. Az viszont aligha kétséges, hogy – mégha ilyen szerepet nem feltétlenül tulajdoníthatunk is az érseknek – tudta és beleegyezése nélkül került volna sor az alapításra. Vö.: KNAUZ 1890. 3-4.; HAICZL 1913. 8., 11.; SZENTPÉTERY 1930. 43.

⁹ DHA n. 50/II., 171-174. Vö.: KUMOROVITZ 1964.; SOLYMOSI 1999. 102-104.

¹⁰ Vö.: COED 89.

¹¹ SOLYMOSI 1991. 103.; A szabolcsi zsinat rendelkezése: „[...] Et non semel in anno, sed sepe monasteria eorum episcopi visitent et regulariter vitam et conversationem fratrum discuciant [...]” ZÁVODSZKY 1904. 161.

¹² „De regali dote ad ecclesiam. Decem ville ecclesiam edificent, quam duobus mansis totidemque mancipiis dotent, equo et iumento, sex bubus et duabus vaccis, XXX minutis bestiis. Vestimenta vero et coopertoria rex prevideat, presbiterum et libros episcopi.” ZÁVODSZKY 1904. 153., magyarul: ÁKÍF 69-70.

vonatkozó részét a háború miatt elpusztult egyházak esetében megújította I. László király I. dekrétumának 7. cikkelye.¹³ A Kálmán-kori egyházi törvények is több helyen érintették a papság tanításának, képzésének kérdését. Az első esztergomi zsinat egyik cikkelye igyekezett megakadályozni a tanulatlan papok működését: tanulniuk kellett, különben el kellett hagyniuk a papi rendet.¹⁴ Ugyanitt olvashatjuk azt is, hogy a kanonokok ne csak tudják, hanem értsék is a kánoni szabályokat, ezt pedig aligha lehetett a püspök közreműködése nélkül elérni.¹⁵ Ahhoz, hogy a főesperesek megfelelő módon el tudják látni igazságszolgáltatási feladataikat, biztos ismeretekre volt szükség. Ezt volt hivatott elérni az az előírás, amely meghagyta, hogy minden főesperesnek legyen breviariuma, amely valamiféle *poenitentiale*, azaz vezeklési kézikönyv lehetett.¹⁶ Végül a püspök tanítói hatalmára egyértelműen rávilágít az első esztergomi zsinat egy-egy rendelkezése a szerzetesekről és a kanonokokról.¹⁷ Különösen fontos az egyházmegyei zsinat intézményesítése, ahol ugyan jobbra bíraskodás folyhatott, de az egyházmegyei papság jelenléte lehetőséget adott a tanítói hatalom gyakorlására is.

A püspök rendi hatalma (*potestas ordinis*) természetesen a kolostorokra is kiterjedt. I. László első dekrétumának 21. cikkelye szerint a püspök szentelte fel az apátot, a szerzeteseket és apácákat. Ugyanerre utalhat az első esztergomi zsinat hiányos 40. cikkelye is.¹⁸

Nem volt más a helyzet a püspök kormányzati joghatóságával (*potestas iurisdictionis*) kapcsolatban sem. Az ordinarius rendelkezhetett az egyházi vagyon felett: erre mutat I. István első dekrétumának 2. cikkelye, amely általánosságban rendelkezett ebben a kérdésben.¹⁹ Itt

¹³ „De restauracione desolatarum ecclesiarum propter sedicionem. Ecclesias propter sedicionem desolatas aut combustas, iussu regis parochiani restituant. Calices et vestimenta ex sumptu regis dentur, libros episcopus provideat” ZÁVODSZKY 1904. 159.

¹⁴ „Ut ydiote presbiteri non ordinentur; qui vero ordinati sunt, discant, aut deponantur.” ZÁVODSZKY 1904. 198.

¹⁵ „Ut canonici regulam canonicam sciant et intelligant.” ZÁVODSZKY 1904. 204.

¹⁶ „Ut omnes archidiaconi breviar(i)um canonum habeant” ZÁVODSZKY 1904. 205. Vö.: MADZSAR 1938. 231.; BÓNIS 1971. 521.; KISS 2000a. 96-97.

¹⁷ „Abbas provisa facultate monasterii cum episcopo ad duo aratra unum monachum regulariter vestitum et instructum teneat, et regulam beati Benedicti omnes monachi sciant et intelligant” ZÁVODSZKY 1904. 202. „Vita et victus canonicorum secundum regulam ipsorum ab episcopo disponantur” ZÁVODSZKY 1904. 201.

¹⁸ „[...] Deinceps autem aliquis episcopus aut abbas sine titulo certi locis monachum aut monacham non audeat ordinare” ZÁVODSZKY 1904. 161. „Nullus episcopus aut presbiter monachum ordinet” ZÁVODSZKY 1904. 202. Ez utóbbi intézkedés első látásra értelmetlen. Feltehető, hogy a szöveg itt hiányos, ugyanis a nyugati analógiák azt mutatják, hogy itt az apát beleegyezése kellett az ordinatiohoz, azaz a püspök (vagy a pap) önhatalmúlag nem szentelhetett fel egy szerzetest. Vö. az *Exemptio, protectio* c. fejezet vonatkozó részeit!

¹⁹ „De potestate episcoporum super res ecclesiasticas, eorumque conveniencua cum laicis. Volumus, ut episcopi habent

említhetjük meg I. László I. dekrétumának 8. cikkelyét is, amely a régiség miatt elpusztult templomok újjáépítését a püspök feladatává tette.²⁰ Az első esztergomi zsinat két egymást követő cikkelyben foglalkozott ezzel a kérdéssel.²¹ A püspök engedélyezte a papok felvételét az istentisztelet elvégzésére.²² Ugyancsak ő volt az egyházmegye legfőbb bírása, ezt a jogát saját bírói székén vagy az egyházmegyei zsinaton gyakorolta. A püspök bíraskodási illetékessége igen széles volt. Nemcsak a lelki ügyekre (*spiritualia*) terjedt ki, hanem a a vagyoni kérdésekre (*temporalia*) is.²³ Különböző fenyítékeket alkalmazhatott (hívők közösségből való kizárás, *excommunicatio maior*; ünnepi átok, *anathema*; Oltáriszentség megvonása, *excommunicatio minor*).²⁴ A püspök vétkes személyeket és egész egyházi intézményeket is egyházi tilalom alá vehetett (*interdictum*, személyre vagy helyre szólóan). Ezeken kívül többféle, valamivel enyhébb büntetési forma is ismeretes volt az egyházi szokásjogban. Ezek kifejezetten az egyháziakat érintették, és általában az elkövetett delictum mértékéhez igazodtak. Ilyen volt a felfüggesztés a papi rendből (*suspensio ab ordine*), hivatalból (*suspensio ab officio*) vagy javadalomból (*suspensio a beneficio*). Előfordult az is, hogy a püspök a kérdéses személyt megfosztotta javadalmától (*privatio beneficii*), esetleg letette hivatalából (*depositio*), vagy egyszerűen csak lefokozta (*degradatio*).²⁵

Az egyházmegyei zsinat csak igen későn, Kálmán uralkodása idején alakult ki. A király úgy rendelkezett, hogy minden egyházmegyében tavasszal és ősszel, Fülöp és Jakab apostolok napján (május 1.) és Szent Mihály nyolcadán (október 6.) zsinatot kell tartani, amelyen meg

potestatem res ecclesiasticas providere, regere et gubernare atque dispensare secundum canonicam auctoritatem" ZÁVODSZKY 1904. 143., magyarul: ÁKÍF 49-50.

²⁰ „De desolacione propter vetustatem. Ecclesias ex vetustate desolatas episcopus reedificet” ZÁVODSZKY 1904. 159.

²¹ „XII. Episcopus, si tres partes de adquisitiis ad utilitatem ecclesie fideliter contulisse videtur, liceat ei agere de quarta, quod voluerit. XIII. Episcopi, qui iam obierunt, neque ecclesie sue providerunt, sed tantum filios suos ditaverunt, placuit inde medietatem auferre et ecclesie reddere” ZÁVODSZKY 1904. 199.

²² Első esztergomi zsinat 72. cikkely: „Nullus clericus, nullus comes quemlibet clericum suscipiat ad divinum officium tenendum, nisi per manum sui parrochiani episcopi” ZÁVODSZKY 1904. 206.

²³ I. István törvényei között találkozunk ilyen rendelkezéssel, az első dekrétum 13. cikkelyében: „De observanda christianitate. Si quis observacione christianitatis neglecta et negligencie stoliditate elatus, quod in eam commiserit, iuxta qualitatem offensionis ab episcopo per disciplinas canonum iudicetur” ZÁVODSZKY 1904. 145., magyarul: ÁKÍF 55.

²⁴ Arra, hogy ezzel az eszközzel a magyar püspökök is éltek idézhetjük az első esztergomi zsinat 34. cikkelyét: „Si quem episcopus excommunicaverit, hoc regi et fratribus suis datis litteris indicet” ZÁVODSZKY 1904. 201.

²⁵ Az egyes fenyítékekre vö.: FALKENSTEIN 1997. 108. 33., 34., 35. jegyzet további irodalommal.

kellett jelenniük az ispán(ok)nak és az egyéb (királyi) tisztviselőknek is.²⁶ A Kálmán-kori első dekrétum, ill. az első esztergomi zsinat bőségesen foglalkozott az egyházmegyei zsinat kérdésével. Nemcsak az ispánok egymás elleni ügyei,²⁷ hanem az apátok,²⁸ a nagyobb királyi és hercegi tisztviselők, káplánok peres ügyei is ide tartoztak.²⁹ A zsinat volt illetékes az igazságtalan bírói ítélet felülvizsgálata esetében is,³⁰ ill. bárki, ha elnyomva érezte magát, ide fordulhatott jogorvoslatért.³¹ Az, aki három zsinaton sem akarta ügyét elintézni, pervesztes lett,³² azokat az egyháziakat pedig, akik nem mentek el a zsinatra, megfosztották egyházi állásuktól és a laikusok közé tették le (*depositio*).³³ A Kálmán-kori törvényhozás tehát egy igen tekintélyes igazságszolgáltatási fórumot igyekezett létrehozni, amely részben világi ügyekkel is foglalkozott. Jelentőségét emeli, hogy az egyházi szokásjog szerint itt minden egyházinak meg kellett jelennie, csak különleges privilégiummal lehetett e kötelesség alól mentesülni. Az ilyen zsinat ugyanakkor nemcsak igazságszolgáltatási fórum volt, hanem egyházmegyei törvényhozás is. A püspök, törvényhozói jogából fakadóan meghatározó szereppel bírt ebben a tekintetben is.³⁴ Az egyháziak feletti felügyelet hatékony eszköze volt a püspöki vizitáció, amelyet – mint említettük – a szabolcsi zsinat intézményesített az általános egyházi szokásoknak megfelelően.³⁵

Az eddigieket összegezve tehát azt állapíthatjuk meg, hogy a kezdeti időkben a püspöki joghatóság – mind a rendi, a tanítói, ill. kormányzati hatalmat tekintve – maradéktalanul érvényesült az egyházak, így a királyi alapítású bencés apátságok felett. Súlyos nehézség

²⁶ Első esztergomi zsinat, c. II., ZÁVODSZKY 1904. 184. A rendelkezés célja a királyi udvar igazságszolgáltatási terheinek csökkentése, decentralizálása, egy elérhető bírói fórum létrehozása volt. Az intézményben nemcsak egyházi bíróságot kell látnunk, hiszen rendelkezés világi tisztviselőket is kötelezte a zsinaton való megjelenésre.

²⁷ Első esztergomi zsinat, c. VII., XIII., ZÁVODSZKY 1904. 184., 185.

²⁸ Első esztergomi zsinat, c. VIII., ZÁVODSZKY 1904. 184.

²⁹ Első esztergomi zsinat, c. IX., ZÁVODSZKY 1904. 184-185.

³⁰ Első esztergomi zsinat, c. X., XXIII., ZÁVODSZKY 1904. 185., 186.

³¹ Első esztergomi zsinat, c. XXIV., ZÁVODSZKY 1904. 200.

³² Kálmán király első dekrétuma, c. 64., ZÁVODSZKY 1904. 191.

³³ Első esztergomi zsinat, c. LXVIII., ZÁVODSZKY 1904. 205.

³⁴ A püspök meghatározó szerepére utal, hogy Kálmán király első dekrétuma az egyházmegyei zsinatot a következőképpen rendelte el: „[...] synodum in unoquoque episcopatu celebrari constituimus, in tam comes et comites, quam reliquorum magistratum potestates ad suum episcopum conveniant [...]” ZÁVODSZKY 1904. 184. Az első esztergomi zsinat 24. cikkelye pedig kifejezetten „concilium episcopale”-t említ ZÁVODSZKY 1904. 200.

³⁵ „[...] Et non semel in anno, sed sepe monasteria eorum episcopi visitent et regulariter vitam et conversacionem fratrum discuciant [...]” ZÁVODSZKY 1904. 161.

azonban, hogy a többi öt királyi alapításnál, ahol van „alapítólevél”, éppenséggel terjedelmes egyházi kiváltságok szerepelnek, és ez ellentmondani látszik az előbbi megállapításnak. Ám ezek a rendelkezések – akár hamisításról, akár csak interpolációról van szó – éppen azokban az oklevélrészekben fordulnak elő, amelyek változásokat szenvedtek, vagy éppenséggel jóval később kerültek a diploma szövegébe. Így aztán ezek a kiváltságok nem az alapítás korának állapotára, hanem az átszerkesztés idejére nézve relevánsak.

V.1. Az apátságok és a püspökök rendi hatalma

V.1.1. Az apátválasztás, az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozó rendelkezések

A pannonthalmi alapítólevéllel kapcsolatos hosszú vitában kikristályosodott, hogy a ma ismert diploma nem eredeti, hanem egy annak alapján készült interpolált oklevél.³⁶

Az oklevél sokat vitatott egyes szám első személyben fogalmazott része – a „Singularē namque” szavaktól egészen a „missam celebret” kifejezéssel záródó mondatig – hozza egy kivételével (montecassinói szabadság) az összes egyházi kiváltságot. Itt szerepel a somogyi tized, az apátválasztás szabadsága, az a jog, hogy az apátot tetszőleges püspökkel szenteltethessék fel, a szerzetesek a rendeket bárhol, bármely püspöktől felvehessék, továbbá a kápolna- és szandál-kiváltság.³⁷ Ezek közül most elsősorban az apátválasztásra, az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozó rendelkezések érdekeseek számunkra. A kérdés az, hogy e két kiváltság összefüggésbe hozható-e az exemptioval.

A kolostor vezetőjének megválasztására vonatkozó rendelkezés igen sokszor szerepel királyi és császári, valamint püspöki és pápai privilégiumokban.³⁸ Ismételt hangsúlyozásával

³⁶ SZENTPÉTER 1930. 36.; SZENTPÉTER 1938. 179-183.

³⁷ „Adhuc autem subiungens dico, sit id ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum, habeantque monachi post transitum sui cuiusque abbatibus alium abbatem securiter eligendi [facultatem/potestatem] et a quocumque velint episcopo consecrandi eum; sitque illis licitum ordines accipere quovis loco et a quocumque episcopo. Ante neminem vero abbatum capella incedat, nisi ante patrem eiusdem monasterii propter reverentiam et sanctitatem ipsius loci moreque episcopi in sandalis missam celebret.” DHA n. 5/II., 40. A „facultas” vagy a „potestas” nyelvtanilag kívánatos lenne, hiányát az eredetiről történő másolás okozhatta. SZENTPÉTER 1938. 160-162. A jeles kutató szerint tehát ez a rész az eredetiben is megvolt, csak a másolás során rontották el, hagyták ki belőle ezt a szót.

³⁸ A teljesség igénye nélkül pl. Berthefrid, amiens-i püspök oklevele Corbie-nak (664): „[...] Et cum abbas fuerit de saeculo isto evocatus, quem unanimiter congregatio ipsius monasterii ex semet ipsis bonum et dignum elegerint, [...]” idézi: FALKENSTEIN 1997. 99. 18. jegyzet. Ezt a rendelkezést megerősítette III. Benedek (855: JE 2663), I. Miklós (863: JE 2717) és IX. Leó (1050: JL 4212) is. Világi uralkodók okleveleiben is találkozunk az apátválasztás

arra törekedtek, hogy az a benedeki előírás (Regula, c. 64.) szerint történjék, kizárva a káros külső befolyást. Ez azonban csak a kolostor önállóságát biztosította, önmagában nem jelentette a püspöki hatalomtól való függetlenséget. Az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozó rendelkezés a területileg illetékes püspök *rendi hatalmát érintette*. Az a lehetőség, hogy a felszentelést tetszőleges püspöktől kérhesse az apát, ill. a szerzetesek, egyáltalán nem érintette az ordinarius kormányzati joghatóságát. Mivel ez utóbbinak a megvonásáról ebben a részben nem lehet szó, így az említett rendelkezés alapján nem állítható, hogy Pannonhalma exemptiot nyert volna.³⁹

Ezzel kapcsolatban még egy további nehézség van, nevezetesen az, hogy II. Paszkál pápa 1102. december 8-án Beneventóban kelt bullája a felszentelésre vonatkozólag egészen másként rendelkezett.⁴⁰ Tette ezt annak ellenére, hogy I. István rendelkezéseit erősítette meg.⁴¹ Mint látható, a pápa az apátválasztás tekintetében a királyi rendelkezést ismételte meg szabatosabb formában, ami arra utal, hogy ez a rész talán megvolt I. István eredeti oklevelében is. A felszentelésre nézve azonban úgy határozott, hogy – ellentétben a királyi rendelkezéssel – azt a megyéspüspöktől kellett kérni, amennyiben az bírja az Apostoli Szék kegyét, és nem

szabadságának biztosításával, pl. III. Ottónál: *„Concedimus quoque fratribus, quando quilibet abbas de hoc saeculo migraverit, liberam per se alium substituendi licentiam, [...]”* (DO III. n. 90.); Corvey, 995: *„[...] concessimus nostraque auctoritate renovavimus, precipue, ut potestatem habeant, cum necessitas venerit, abbatem eligendi, [...]”* (DO III. n. 169.); Kornelimünster: *„[...] post discessum vero abbatis prescripti Lantfridi, si quis inter eos aptus reperitur qui eis preesse ac prodesse sciret, secundum institutam normam eligere sibi liceret abbatem [...]”*. (DO III. n. 239.); Seeon, 999: *„Monachis quoque inibi regulariter commorantibus liberam arbitrii potestatem secundum regulare decretum beati Benedicti abbatis sibi abbatem eligendi concedimus.”* (DO III. n. 318.); Gernrode, 999: *„[...] vel alie sibi et in eius locum succedentes abbatisse huius seculi homine exuerint, ipsius monasterii sanctimoniales alteram abbatissam eligant idoneam [...] talemque hoc agere abbatissam vero eligere licenciam ius et fas obtineant, qualem usque in hodiernum diem precipua nostri imperii monasteria detinent, videlicet Quitelingeburg, Asinetum et Ganderesheim.”* (DO III. n. 326.); S. Salvator di Pavia, 1000: *„Sancimus insuper et hac nostra imperiali [auctori]tate concedimus, ut si contigerit, quod sepe accidit, quatinus abbas prenominati monasterii huius lucis habitaculum deserat, liceat monachos ex sinu eiusdem ecclesiae quem meliorem viderint eligere in patrem, omnium episcoporum vel omnium mortalium contradictione remota, [...]”*. (DO III. n. 375.); S. Maria Pomposa, 1001: *„Qui de suis qualem voluerint abbatem eligant [...]”*. (DO III. n. 416.)

³⁹ Ezzel szemben Érszegi Géza az exemptio jelének tekintette az alapítólevél elemzése során: „A monostor zavartalan működését a pápai kiváltságlevelek is megkövetelték (*privilegium protectionis*). Azonban a szabad apátválasztás, az apátnak, valamint a szerzeteseknek bármely püspök által történő felszentelése, továbbá az apát püspöki díszben való misézése egyértelműen mutatják, hogy Pannonhalma olyan kiváltságot kapott, mellyel kikerült a helyileg illetékes püspök joghatósága alól (*privilegium exemptionis*).” ÉRSZEGI 1996. 55-56.

⁴⁰ PBFL Lad. 1. n. 6. (Capsa 39. J.) – Df 206804. „Obeunte vero te nunc loci ipsius abbate vel quocumque successorum tuorum nullus ibi eligatur violentia vel aliqua subreptionis astutia, sed quem fratres communi consensu elegerint vel pars fratrum sanioris consilii. Statuimus, ut abbas et monachi eiusdem monasterii, qui sunt ad sacros ordines promovendi, consecrationes quoque ecclesiarum seu altarium, chrisma et oleum sanctum ab episcopis, in quorum diocesi sunt, petant, si gratiam Apostolice Sedis habuerint, et gratis ac sine pravitate aliqua dare voluerint, sin alias, ad quem maluerint catholicum vadant.” DHA n. 117., 333-334.

⁴¹ „[...] secundum preceptum beate memorie Stefani pii regis per presens privilegium confirmamus atque statuimus,

támasztott indokolatlan követeléseket a kolostorral szemben. Ha ez utóbbi feltétel nem teljesült, akkor, de csak akkor, az apát és a szerzetesek tetszőleges püspökhöz fordulhattak. Ezt a püspökökkel szemben támasztott kívánalmat szinte szó szerint megtaláljuk a korabeli pápai oklevelekben, a formula a 11. század közepétől alakult ki és terjedt el.⁴²

A királyi oklevél és a pápai bulla között tehát ellentét mutatkozik, meg kell tehát vizsgálnunk más ide vonatkozó forrásokat is, ahhoz, hogy az istváni rendelkezés eredetiségét, vagy éppen interpolált voltát megállapíthassuk.⁴³

Az első, vizsgálat alá vonható forrásunk III. Sándor pápa 1175. december 16-án Anagninban kelt bullája.⁴⁴ Ebben a pápa megerősítette az apátság számára a veszprémi, győri és esztergomi egyházmegyében levő egyházait. Emellett a pápa védelmébe vette az apátságot, felsorolta egyházi kiváltságait, megerősítette I. István, ill. II. Paszkál pápa rendelkezéseit. Az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozólag meghagyta elődje és I. István rendelkezését, amely szerint azt az illetékes megyéspüspöktől kell kérni, az említett feltételekkel.⁴⁵ Ugyanezen pápa 1181. január 5-én Tusculanumból írt levele meghagyta a magyarországi érsekeknek és püspököknek, hogy tartsák tiszteletben az alapító király által adott és az Apostoli Szék által megerősített kiváltságokat. Ezeket sajnos a levél nem részletezte, csak általánosságban emlékezett meg a királyi rendelkezésről és II. Paszkál privilégiumáról. Annyi azonban kiderül belőle – mivel saját egykori (1175) bullájára is hivatkozik –, hogy korábbi ide vonatkozó rendelkezését is helybenhagyta.⁴⁶ A pápa még ebben az évben, 1181. január 12-én, Similis apát kérésére megújította saját 1175. évi privilégiumát, amelyben ismételtén azt találjuk, hogy a

ut [...]” DHA n. 117., 333.

⁴² FABRE 1892. 92-93.; FALKENSTEIN 1997. 167-175.

⁴³ Vö.: PRT I. 116. és 7. jegyzet., uo. 137.

⁴⁴ PBFL n. 27. (Capsa 68. A.) – Df 206824; PRT I. 606-607.

⁴⁵ PBFL n. 27. (Capsa 68. A.) – Df 206824 „Crisma [vero] et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a dyocesano suscipi[etis episcopo si quidem] catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua parivate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat.” PRT I. 606.

⁴⁶ PBFL Capsarium n. 29. (Capsa 35. A.) – Df 206826. „[...] sancte memorie rex Stephanus monasterium Sancti Martini de Pannonia donaverit libertate; et que illi temporibus felicitis recordationis Paschalis pape et nostro privilegia Apostolica Sedes indulserit [...] libertatem, quem rex prefatus concessit et Sedes Apostolica confirmavit [...] observetis.” PRT I. 609. Vö.: PRT I. 119.

felszentelést a megyéspüspöktől kell kérni.⁴⁷ Nem tért el ettől III. Orbán sem, aki 1187. május 8-án megerősítette az apátság számára a veszprémi, győri és esztergomi egyházmegyében lévő egyházait, követve III. Sándor 1181. január 12-i privilégiumát. A pápa láthatólag nem változtatott elődei rendelkezésén, nincs okunk tehát feltenni, hogy az említett kérdésben módosulás következett volna be.⁴⁸

Az első változás III. Kelemen idején jelentkezett. A pápa 1189. március 11-én Lateránból keltezett bullájában több kiváltságot is biztosított a pannonhalmi apátság számára.⁴⁹ Fontos megjegyeznünk, hogy nemcsak ezek tartalma tért el a korábbi privilégiumokban szereplőkétől, hanem itt már elmaradt az elődökre való hivatkozás, leszámítva I. Istvánt.⁵⁰ Az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozólag a pápa úgy rendelkezett, hogy azt tetszőleges püspöktől kérhetik, amennyiben a választott személy katolikus, és bírja az Apostoli Szék kegyét.⁵¹ A bulla nem érintette az apátválasztás kérdését, ami vélhetőleg az magyaráz, hogy ez megvolt már István rendelkezésében is, így nem kellett külön hangsúlyozni.

Az apát és a szerzetesek felszentelésére utaló rendelkezés tehát csak III. Kelemen idején változott meg, és jelent meg abban a formájában, ahogy azt a pannonhalmi „alapítólevél”-ben ma is olvashatjuk. Ez utóbbi pápai oklevélben csak 1215-ben bukkant fel először teljes terjedelmében, hiszen első alkalommal 1212-ben III. Ince pápa előtt fordult meg I. István oklevele, igaz csak II. András átiratában.⁵² Az első teljes átirás II. Andrástól származik, 1213-

⁴⁷ Liber Ruber n. 42., 81-84. – Df 208291; „Crisma vero et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo si quidem catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua parivate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat.” PRT I. 610. Vö.: PRT I. 119., 137-138.

⁴⁸ PBFL Lad. 1, n. 31. (Capsa 45. Q.) – Df 206828. „Crisma vero et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo si quidem catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua parivate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat.” PRT I. 612-613. Vö.: PRT I. 120., 138.

⁴⁹ Csak másolatokban ismert: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867); 2) Liber Ruber, n. 44., 88-90. (Df 208291); győri káptalan, 1322 (PBFL Capsarium n. 32. (Capsa 36 Jj.) – Df 206829). PRT I. 613-614.

⁵⁰ „[...] Libertates quoque et iura, dignitates predicti monasterii a sancto Stephano rege eidem monasterio concessas [...] ratas habemus et firmas [...]” PRT I. 613. Vö.: PRT I. 120., 138.

⁵¹ „Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quo vultis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit” PRT I. 613. Vö.: PRT I. 120., 138.

⁵² III. Ince oklevele 1212. március 3-án kelt Lateránban (másolata az Archivio Segreto Vaticano, Registri Vaticani Vol. 8. Fol 84v-85v alatt található meg, Df 291403, kiadása: MREV I. 23-26.) Vö.: ÉRSZEGI 1996. 63.

ból⁵³ Ezt követte III. Ince 1215. július 28-án kelt bullája, amely az első pápai oklevél, amely I. István oklevelét átírta.⁵⁴ Mindezt figyelembe véve arra kell gondoljunk, hogy az „alapítólevél” ma ismert szövegének ide vonatkozó része a tetszőleges püspök megválasztásáról utólag került bele a diplomába, és így őrizte meg II. András 1213-as és III. Ince 1215-ös átírata. Nem valószínű ugyanis, hogy ha ez volt az eredeti rendelkezés, azt II. Paszkál úgymond visszavonta volna 1102-ben, majd III. Kelemen ismét visszatért volna a korábbi szabályozáshoz.⁵⁵ Elfogadhatóbb volna az a magyarázat, hogy az eredeti rendelkezés megegyezett II. Paszkál pápáéval, és a tetszőleges felszentelő püspök megválasztásának jogát ténylegesen csak III. Kelemen idejétől bírta az apátság, amely azután utat talált az „alapítólevél”-be is az interpoláció során. Elég erős ugyanakkor a gyanú, hogy az eredeti I. István-féle oklevél semmilyen rendelkezést sem tartalmazott az apát és a szerzetesek felszentelésére vonatkozólag, csak az apátválasztást illetően hiszen ilyen még az egyébként szoros mintának tekintett császári oklevelezési gyakorlatban sem lehet kimutatni, viszont a pápai oklevelekben – különösen azokban, amelyek oltalmat biztosítottak – rendre megtaláljuk ezt a kitételt.⁵⁶

III. Ince pápa 1212. március 3-án kelt ítéletlevelében már felfigyelt a III. Kelemen és az I. István-féle elődei rendelkezése között feszülő ellentmondásra. Végül úgy döntött, hogy a korábbi szabályozást hagyja jóvá, azaz a pannonhalmi apátnak és szerzeteseinek a felszentelést a megyéspüspöktől kellett kérniük.⁵⁷ Ez az átmeneti helyzet azonban nem tartott sokáig, mert

⁵³ Két példány ismert, az egyik pecsétes (PBFL Capsarium n. 42. (Capsa 34. G.), Df 206845), a másik pecsételetlen (PBFL Capsarium n. 41. (Capsa 37. Dd.) Df 206844) volt.

⁵⁴ POTTHAST n. 4986. Eredetiben nem ismert csak átiratokban és másolatokban 1) 1216 körül (PBFL Capsarium n. 48. (Capsa 30. A.) – Df 206852); 2) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 208867); 3) Liber Ruber, n. 54., 138-141. (Df 208291)

⁵⁵ Vö.: SZENTPÉTER 1938. 163-164. A szerző éppen ezt használta fel az interpolált másolat keletkezési idejének meghatározásához, amelyet 1209 és 1212 közé helyezett. Uo. 184.

⁵⁶ Így pl. JL 4984 (St. Omer, 1076), JL 5158 (St. Cyprien de Poitiers, 1080). Kiemelhetjük III. Jenő pápa 1150. december 17-én a Ste Genevieve apátságnak kelt privilégiumát, amelynek ide vonatkozó rendelkezése szinte szó szerint egyezik a III. Kelemen-féle bulla szövegével: „Chrisma, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quocumque malueritis, suscipietis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem apostolice sedis habuerit” (JL 9426). További példák: JL 7671 (Corbie, 1135), JL 8254 (Corbie, 1142), JL 11903 (Corbie, 1171). Vö.: FALKENSTEIN 1997. 75-76., 167-175. Corbie esete kitűnő példa arra, hogyan bővíülhet ez a jog a tetszőleges felszentelő püspök jogának elnyeréséig. Ld. még a 38. jegyzetet is!

⁵⁷ Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. VIII. fol. 84., PBFL Acta antiqua 76. 32. „Innocentius, etc. [...] Nos autem intellectis per venerabilem fratrem nostrum Hugonem Hostiensem episcopum, quem partibus concessimus auditorem, que proposita fuerant coram eo, obiectiones propositas ab episcopo contra privilegia predictorum Paschalis pape ac sancti regis Stephani, quibus abbas sufficienter respondit, invalidas esse decrevimus, ut eis non obstantibus

ugyanezen pápa 1216. június 23-i bullájában már úgy rendelkezett, hogy az apát és a szerzetesek felszentelését tetszőleges főpaptól lehet kérni.⁵⁸ Ugyanígy intézkedett III. Honorius 1225. május 26-án⁵⁹ és IX. Gergely pápa is 1232. június 23-án.⁶⁰

Az apátválasztás kérdésében egyértelműen leszögezhető, hogy ennek joga a konvent kezében volt. Ilyen rendelkezés természetesen szerepelhetett I. István hiteles eredeti oklevelében is, mint arra a német párhuzamok rávilágítanak.⁶¹ A későbbi pápai oklevelek is egyértelműen megerősítik ezt. De tovább is mehetünk. Vannak adataink konkrét esetekre, igaz csak csekély számban. Így például Rafaelról tudjuk, hogy választott apát volt, éppen akkor került az apáti székbe, amikor Martirius esztergomi érsek (1151).⁶² Favus egykori pécsváradi apátot a pannonhalmi konvent választotta apáttá. IV. Ince pápa ugyanis 1252. december 19-én Peruggia-ban kelt levelében értesítette a szerzetesek közösségét, hogy bár korábban helytelenítette a konvent választását, azt most jelen levelével helybenhagyja.⁶³ 1308. december

privilegia ipsa valida reputentur, si autenticum predicti regis tale repertum fuerit, quale nobis rescriptum ipsius sub bulla karissimi filii nostri [Andree] Hungarorum regis illustris extitit presentatum. Quantum tamen ad fundendam intentionem abbatis preficiat, oportuno tempore decernimus; interim autem nichil circa statum monasterii super perceptione decimarum, quas idem monasterium possidet immutetur. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium, seu basilicarum, ordinationes clericorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, clerici ecclesiarum, vel capellarum ipsius monasterii, que sunt in Vesprimiensi diocesi constitute, a Vesprimiensi episcopo postulabunt, si quidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem apostolice sedis habuerit, et ea gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, alioquin ab alio, quem maluerint, catholico presule suscipiendi ea liberam habeant facultatem, sicut in privilegiis predicti Paschalis et bone memorie Alexandri pape predecessorum nostrorum prespeximus contineri; non obstante privilegio felicis memorie Clementis pape, qui mentionem non fecit de predictis predecessorum suorum privilegiis, sed de privilegio sancti Stephani regis, cui quantum ad hoc capitulum, pre sepefatos Romanos pontifices extitit derogatum, presertim cum ipse Clemens privilegium illud concesserit salvis institutionibus non solum Romane ecclesie sed ipsius etiam legatorum; nec obstante prescriptione, quam idem abbas in suum subsidium opponebat, quia si consumata erat prescriptio, quando abbas sancti Martini ab Alexandro papa privilegium impetravit, iuri prescriptionis renunciasset videtur, presertim coram nobis privilegio illo sit usus, quod sue intentioni, quantum ad hunc articulum, contradicit; si vero nondum consumaverat prescriptionem, sed erat prescribendo post impetratum huiusmodi privilegium, bonam fidem non habuit, et ideo secundum canones non prescripsit. [...]" MREV I. 23-26. Vö.: PRT I. 138.

⁵⁸ POTTHAST n. 5123. (1216. június 13.!) Eredetiben nem ismert csak másolatban Liber Ruber, n. 51., 123-127. (Df 208291); átirata: II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 208867) „Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quocumque malueritis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit.” PRT I. 641. Vö.: PRT I. 138.

⁵⁹ Liber Ruber n. 50., 119-123. (Df 208291), PRT I. 670. (hiányos) Vö.: PRT I. 138.

⁶⁰ Liber Ruber n. 55., 141-145. (Df 208291), átirta: II. András, 1234 (PBFL Capsa 68. F. – Df 206946), PRT I. 711. (hiányos) Vö.: PRT I. 138.

⁶¹ Ld. a 38. jegyzetet!

⁶² PBFL Capsarium n. 20. (Capsa 31. X. – Df 206817) „[...] anno quo Martyrius archiepiscopus electus est [...] abbati Sancti Martini Raphaeli, qui eodem anno in abbatum electus atque benedictus [...]” PRT I. 600. Vö. PRT I. 117-118.

⁶³ Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni X. ep. 298.; POTTHAST n. 14812. „Innocentius episcopus, etc. Dilectis filiis conventui monasterii Sancti Martini de Pannonia ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis sancti Benedicti Iauriensis diocesis salutem et apostolicam benedictionem. Electione, que per vos de dilecto filio Favo, quondam abbate monasterii Waradiensis ordinis sancti Benedicti, Quinqueecclesiensis diocesis, in vestro monasterio, tunc abbatis destituto regimine, celebrata fuerat, ipsius electionis duntaxat vitio per sedis apostolice

11-én Budán kelt oklevelében Gentilis presbiter-kardinális, pápai legátus megerősítette János korábbi szentmártonhegyi szerzetes, procurator apáttá választását. Az előző, választott apát, Jakab⁶⁴ halála után a dékán és a konvent az akkori szerzetest és procuratort, Jánost választotta apáttá, aki személyesen kérte megerősítését a legátustól. Ez vizsgálatot rendelt el, amelynek eredményeképpen kinyilvánította, hogy János egyik szemének hibája nem akadályozza teendőiben, így elismerte apáttá választását, és meghagyta a pécsi püspöknek a *benedictio* elvégzését.⁶⁵ Különösen fontos adat ez, hiszen nemcsak az apátválasztás gyakorlatáról értesülünk, hanem arról is, hogy az apát megáldását nem a megyéspüspök, hanem egy erre külön kijelölt főpap végezte el. Néhány évvel később, 1320. február 14-én XXII. János pápa meghagyta az esztergomi érseknek, hogy a szentmártonhegyi apátság apátválasztásában járjon el. A korábbi apát [II.] Miklós ugyanis csak a maga hasznára kormányozta az apátságot. Megválasztását a pápával nem erősítette meg, az apátság jövedelmeit, birtokait felélte, díszes kegytárgyakat tulajdonított el, világiakkal, nőkkel mutatkozott, végül ismeretlen helyre távozott az apátságból. A konvent ekkor összegyűlt, és szavazással a Kalocsa egyházmegyei Dombó apátját, [III.] Miklóst választotta meg apáttá, és Tamás dékán útján tájékoztatták. Miklós procurátora révén értesítette a konventet, hogy elfogadja az apáti tisztelet, továbbá személyesen kérte pápai megerősítését. A pápa megparancsolta az érseknek, hogy vizsgálja meg Miklós alkalmasságát. Ha az apát az áldást még nem bírná, az érsek vagy valamely alárendeltje végezze el, s minderről zárt pecsétetes oklevélben számoljon be a pápának.⁶⁶ 1333. április 14-én

iudicium irritata, nos postmodum attendentes, quod vos vestra direxeratis desideria in eundem tamquam in virum, per cuius credebatis industriam vos et idem monasterium salubriter gubernari, considerantes etiam laudabile testimonius, quod de ipso super meritis vite et conversatione honesta a fide dignis accepimus, ipsum prefato monasterio vestro prefecimus in abbatem. [...]” PRT II. 289. Vö.: PRT II. 70., XII/B. 17.

⁶⁴ Vö.: PBFL Capsa 6. R. (Df 207121), PRT II. 353. Lásd a következő jegyzetet is!

⁶⁵ PBFL Capsarium n. 319. (Capsa 45. – H. Df 207122) „[...] per obitum bone memorie fratris Jacobi, electi in abbatem ... decanus et conventus eiusdem monasterii ... Johannem, tunc monachum et procuratorem eiusdem monasterii ... in suum et ipsius monasterii abbatem concorditer elegerunt, ipseque nobis huiusmodi electionis decretum infra tempus a iure statutum personaliter presentare curavit petentes humiliter, ut electionem ipsam confirmare canonice dignaremur.” PRT II. 354-355. Vö.: PRT II. 50., 70-71.

⁶⁶ Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni IV. ep. 975. „[...] Sane dilecti filii conventus monasterii Sancti Martini de Sacromonte Pannonie ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis, ordinis sancti Benedicti, lauriensis diocesis, nobis significarunt, quod Nicolaus, qui pro abbate dicti monasterii se gerebat, per secularis potestatis abusus in abbatem ipsius monasterii se procuravit intrudi, dictumque monasterium absque auctoritate sedis apostolice, ad quam pro confirmatione electionis sue, si electio dici posset, infra tempus a iure statutum et post venire vel mittere non curavit, per septem annos in anime sue perniciem et grave dictorum conventus et monasterii preiudicium atque damnum detinuit occupatum, possessiones, vineas, tributum et nonnulla alia iura et bona dicti monasterii alienare et

XXII. János pápa értesítette Hamer Vilmos szentmártonhegyi szerzetest, hogy engedélyezi apáttá választását annak ellenére, hogy a konvent Miklós apát halála után a szokott módon egybegyűlvén választotta őt meg apáttá, és ő maga személyesen kérte megerősítését a pápától. Bár a pápa jogtalanságot vélt – hiszen Vilmos előbb domonkos, majd ciszterci szerzetes volt – érdemeire tekintettel mégis kinevezte apáttá.⁶⁷

Visszatérve az apát és a szerzetesek felszentelésének problémájához, az természetesen nemcsak a pannonhalmi apátság esetében kerül elő, megtaláljuk több más kolostornál is. Szerepel a bakonybéli hamis „alapítólevél”-ben is, amelyben az apátválasztás szabadságával

dissipare temere presumendo, quoque relaxatis habens effectibus impudicis, quandam mulierem nunc laicalem viventem, monachalem virilem habitum deferentem, secum dampnabiliter tenuit, cum qua per castellanos Vetericastro et de laurino eiusdem diocesis tribus vicibus fuisse dicitur publice deprehensus. Quatuor quoque calices et crucem auream cum gemmis preciosis, viaticum auream integrum ornatum pretiosum, et duo decreta, et duo brevitaria de camera monasterii prefati subtraxit, et ab eodem monasterio furtive recedens ad partes remotas et adeo incognitas transmigravit, quod infra fines regni Ungarie per dictum conventum diligentissime perquisitus non potuit reperiri, propter quod dicti conventus attendentes, quod idem Nicolaus ad regime ipsius monasterii canonicum non habuerat ingressum, sed ipsum per abusum potentie secularis tenuerat occupatum, securitate et oportunitate captata, vocatis et presentibus omnibus, qui voluerunt, debuerunt et potuerunt commode interesse, die ad eligendum prefixa insimul convenerunt, et tandem in huiusmodi electionis negotio per viam scrutini procedentes assumpserunt duo de dicto conventu fidedignos, qui sua et singulorum vota diligenter inquirerent et, invenirent, in scriptis redacta publicarent fideliter et communi, quibus iuxta formam huiusmodi procedentibus in hac parte compertum extitit, quod omnes de dicto conventu in dilectissimum filium Nicolaum abbatem monasterii de Dombo dicti ordinis, Colocensis diocesis, virum sicut asseritur providum et discretum, litterarum scientia peditum, ac in spiritualibus et temporalibus circumspectum, direxerunt unanimiter vota sua, ac dilectus filius Thomas decanus dicti monasterii sancti Martini, qui erat unus de scrutatoribus supradictis, suo et sui college nomine, ac de mandato singulorum de dicto conventu prefatum Nicolaum abbatem de Dombo in dicti monasterii sancti Martini abbatem elegit, dictus abbas de Dombo ad magnam dicti conventus instanciam electioni huiusmodi de se facte consensit, ac demum tam prefati conventus per procuratorem eorum, quem propter hoc cum decreto electionis huiusmodi ad nostram presentiam destinaverunt, quam dictus Nicolaus abbas de Dombo, qui propter hoc personaliter ad sedem eandem accessit, nobis humiliter supplicavit, ut electionem predictam confirmare de benignitate sedis apostolice dignaremur. Quamvis igitur status eiusdem monasterii sancti Martini, qui propter oportuni pastoris carentiam naufragatur, officii nostri, debitum sollicite et instanter invitet, ut ipsius indemnitate salubriter occurramus; quia tamen de premissis contra dictum Nicolaum absentem propere dictis actis noticiam non habemus, fraternitati tue, de qua plenam in domino fiduciam gerimus, tenore presentium committimus et mandamus, quatenus si quod de huiusmodi intrusionem et occupationem et absolutionem premittitur, veritate fulcitur, prefatum Nicolaum abbatem eiusdem monasterii de Dombo, si personam suam idoneam fore repereris et aliud sibi canonicum non obsistat, prefato monasterio sancti Martini, non obstante quocumque defectu, si quis fuisset in electione predicta, vel quod in veniendo personaliter ad sedem eandem vel illuc mittendo procuratorem seu excusatorem idoneum, statuta super hoc a iure tempora non servavit, auctoritate nostra preficias in abbatem, curam et administrationem ipsius monasterii sancti Martini sibi in spiritualibus et temporalibus commitendo, ei, quod si forte hactenus benedictus non extitit, benedictionis munus vel te vel per alium impensurus, ac faciens ei a suis subditis obedientiam et reverentiam debitam exhiberi, recepturus postmodum ab eodem nostro et ecclesia Romana nomine sub forma, quam tibi sub bulla nostra mittimus interclusam, fidelitatis solite iuramentum, contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo. Formam autem iuramenti, quod ipse prestabit, nobis per eius patentes litteras suo sigillo signatas proprium nuntium quamtocius destinare procures.” THEINER I. 464.; PRT II. 360-361. E tárgyban keletkezett Berengarius Portuensis et Sancte Rufine kardinális és Gasbertus Massiliensis pápai kincstárnok levele az esztergomi érseknek. Vatikáni Levéltár, Solutiones Servitiorum Communium, 1316-1323, tomus V. folio 109-110., PRT II. 358-359. A megválasztott apát meg is jelent a pápa előtt megerősítés végett. Vö.:CDB II/111., PRT II. 372-373. Vö.: PRT II. 51-52., 72-73.

⁶⁷ PBFL Capsarium n. 344 (Capsa 45. W. – Df 207144), PRT II. 376-377. Vö.: PRT II. 374-375. (PBFL Capsarium n. 345 (Capsa 45. D. – Df 207143), PRT II. 377-378. (Vatikáni Levéltár, Joannis XXII. Regesta Bull. Vol. 105. Ann. 17. Past. II. ep. XV.) Vö.: PRT II. 73.

egy mondatban olvashatjuk.⁶⁸ Még érdekesebb az apátság I. László nevében kelt 1086. évi birtokösszeíró oklevele. Ebben olyan megfogalmazást találunk, amely pontosabban követi ugyan a pannonthalmi alapítólevelet, de annak csak egy részét hozza, hiszen nem szerepel benne az apátválasztás szabadsága.⁶⁹ Itt említhetjük meg továbbá IX. Gergely pápa 1230. április 19-én Lateránból keltezett bulláját, amelyben más kiváltságok mellett azt olvassuk, hogy az apátot a szerzetesek választhatják meg, ill. a szerzeteseknek a felszentelést a megyéspüspöktől kellett kérniük, ha az katolikus, bírja az Apostoli Szék kegyét, és nem támaszt követeléseket a szerzetesekkel szemben. Ha ezeknek a kívánalmaknak nem felelne meg, a szerzetesek tetszőleges püspököt kérhetnek fel erre.⁷⁰ Ebben az esetben is ugyanazt az ellentétet látjuk, mint Pannonhalmánál: az „alapítólevél” rendelkezése bővebb kiváltságot biztosított, mint a későbbi pápai bulla. Ám a két királyi oklevél hamis, készítésük ideje a pápai privilégiumnál későbbre tehető.⁷¹

⁶⁸ Eredítje nincs, három átirata ismert: 1) IV. Béla 1246. november 12-i hamis oklevele I. Károly 1330-as átiratában (PBFL Capsarium n. 338. (Capsa 14. A.) – Df 207137); 2) kapornaki konvent, 1502. február 28-i diplomája, amely az 1) oklevél írtá át (EPL AEV n. 63. – Df 249051); 3) pannonthalmi konvent, 1490. január 20. (PBFL Litt. I, n. 5. – Df 248 314). „Adhuc autem subiungens statuo sit ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum, abbasque eius a monachis illius loci partis sanioris libere eligatur, electus vero, a quo voluerit, consecratur episcopo.” DHA n. 26., 119. Az itt szereplő mondat, néhány változtatást leszámítva, egyezik a pannonthalmi oklevél szövegével. Vö.: FEJÉRPATAKY 1892. 9.; SÖRÖS 1900. 2-3.; PRT VIII. 42-43. (Sörös), 226. (Erdélyi); VERESS 2000. 22.

⁶⁹ PBFL Capsa 15. Oo. (Df 208421) „Adhuc autem subiungens dico. Sit autem ipsum monasterium ab omni inquietudine semotum a quocunque [velint episcopo co]nsecrandi abbatem, sitque illis licitum ordines accipere a quovis loco. [...]” DHA n. 84/I. 255.

⁷⁰ POTTHAST n. 8532. PBFL Capsa 49. QQQ. (Df 208423) „Obeunte vero te, nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet subreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars maioris et sanioris consilii secundum Deum et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. [...] Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipiatis episcopo, siquidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem sacrosancte Romana sedis habuerit et ea vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere, alioquin ad quem malueritis, catholicum adeatis episcopum, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulat indulgeat.” PRT VIII. 279. Vö.: PRT VIII. 42-44. (Sörös), 261-264. (Erdélyi); KISS 1925. 13-14.; VERESS 2000. 26.

⁷¹ A bakonybéli alapítólevél jóval később, 1230 és 1240 között készülhetett. Megalkotásához felhasználták az interpolált pannonthalmi „alapítólevelet”, a bakonybéli összeírás hozzátoldott első és harmadik részét, IX. Gergely említett bulláját, Zoerard-András és Benedek, valamint István király nagyobbik legendáját. Vö.: KARÁCSONYI 1887. 286.; KARÁCSONYI 1891. 134-145.; KARÁCSONYI 1988. 6-7., n. 27.; SZENTPÉTERY 1930. 36. 1., 2. jegyzet.; RA n. 9.; PRT VIII. 224-233. (Erdélyi); DHA n. 26., 117-118. Erdélyivel szemben érdekes vélemény fogalmazott meg Sörös Pongrácz az apátság egyházi jogi helyzetéről írt fejezetben. Úgy látta, hogy I. István oklevelét megerősítés végett terjesztették IX. Gergely pápa elé, aki ezt teljesítette is. A pápai oklevél valóban utal az alapító rendelkezésére: „Libertates quoque et immunitates a predecessoribus nostris Romanis pontificibus monasterio vestro concessas, nec non libertates et exemptiones secular[i]um exactionum a regibus et principibus vel aliis fidelibus, specialiter a beate memorie rege Stephano rationabiliter vobis indultas apostolica [auctoritate] confirmamus [et] presentis scriptis privilegio communimus.” A pápa ténylegesen ismerhetett valamiféle alapítólevelet, ill. más diplomákat, de ettől még nem bizonyítható, hogy ezek egyike éppen a ma ismert alapítólevél lett volna. Sokkal valószínűbb, hogy az „alapítólevél” készült a pápai bulla után, ahogy pl. Pannonhalma esetében is. Vö.: SÖRÖS 1900. 5.; PRT VIII. 42-44.; KARÁCSONYI 1891. 143. A bakonybéli összeírás több részből, összesen négy darabból tevődött össze. Az inkriminált harmadik hozzátoldott rész a 13. század első felében készülhetett, Erdélyi szerint 1211 és 1231 között. PRT VIII. 237-255.; ERDÉLYI 1906. 188., 192. 1930-ban Váczy Péter, Erdélyivel szemben – Jakubovich Emil ellenvetéseit is figyelme véve –

Az apátválasztás kapcsán meg kell említenünk egy jóval későbbi adatot is. 1351-ben György apátot a konvent választotta meg, aki Miklós esztergomi érsektől kérte a benedictio-t, ám az érsek ezt a veszprémi segédpüspöknek, Ágoston distillariai főpapnak engedte át. A szertartás során az apát az érseknek tett esküt, majd Ágoston a veszprémi papság jelenlétében felszentelte és átadta neki a főpapi jelvényeket.⁷²

Az apát és a szerzetesek felszentelésének módját röviden érintette a pécsváradi „alapítólevél” is.⁷³ A diploma – mint több más István-kori forrás – hamis, amelynek megalkotására a 13. század első felében, legvalószínűbben 1212 és 1228 között került sor.⁷⁴ A diploma szövegében terjedelmes egyházi jogi kiváltság található, amelynek egyik passzusa a szerzetesek felszenteléséről rendelkezik.⁷⁵ Az apátnak ezt az egyháztartomány vezetőjétől, azaz az esztergomi érsektől vagy más püspöktől kellett kérnie. Ez egybecseng azzal a

arra jutott, hogy a két első rész tartalmazhatja az egykori eredeti összeírást, és ez a két rész – azaz az ún. első és második toldalék – egyetlen oklevél, amely az 1130-as években keletkezett. VÁCZY 1930. különösen 314-326. Vö.: JAKUBOVICH 1924. 13-15. Újabban Györffy György úgy foglalt állást, hogy ez a szöveg a 12. vagy a 13. században keletkezett. Vö.: FEJÉRPATAKY 1885. 12. (egykorú másolat!); SÖRÖS 1900. 6.; SZENTPÉTERY 1930. 36.

⁷² PBFL Capsarium n. 409. (Capsa 55. J. – Df 207209) „Nos frater Augustinus, Dei [et apostolice] sedis gratia episcopus ecclesie Distillariensis, per venerabilem virum Johannem eadem gratia ele[ctum et con]firmatum ecclesie Wesprimiensi, ad officia episcopalia in qua prefata ecclesia et sua d[iocesi] deputatus, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quod cum nos in presenti festivitate paschali in dicta Wesprimiensi ecclesia officia et ministeria episcopalia exerceremus, secundo die predicti festi Pasche Domini religiosus et Deo amabilis vir frater Georgius, miseratione divina abbas monasterii Beati Mauricii de Beel per reverendum dominum N[icolaum] eadem gratia confirmatum et consecratum archiepiscopum Strigoniensem confirmatus, ad nostram veniens presentiam litteras eiusdem domini Nicolai archiepiscopi patentes nobis exhibendo presentavit, in quibus apparebat [lu]culenter, ut a quocunque idem dominus G[eorgius] abbas vellet, sua auctoritate, recepto [prius] iuramento iuridico, posset consecrari, supplicans nobis humiliter, ut [huius]modi su[am consecrationem] facere dignaremur. Nos igitur invocata Spiritus Sancti gratia [missa in eadem ecclesia Wesprimiensi sol]lemniter per nos personaliter celebrata, coram toto clero dicte ecclesie Wesprimi[ensis] ceremoniis pontificiis et orationibus ad hoc aptis et ordinatis rite peractis, recepto nichilominus [ab eo] iuramento publice, cum devotione, qua licuit, consecravimus eundem, dando sibi iuxta sanctiones canonum omnia insignia pastoralia, ut pote infulum, baculum, annulum et cerotekas, ut suum exemptionis privilegium postulabat. In cuius rei testimonium presentes concessimus nostri sigilli appositione communitas. Datum Wesprimii, secundo die predicti Pasche Domini, anno eiusdem millesimo trecentesimo quinquagesimo primo.” PRT VIII. 328.

⁷³ Eredetije nincs csak többszörös átiratokból ismert, ezekre ld.: DHA 63-65., 67-72.

⁷⁴ PRT I. 56., 78-80., 82., 84-100., VII. 42., 486-487., 505., XII/B. 11., 13-16.; SÖRÖS 1905. 864-866., 868.; SZENTPÉTERY 1918. 4-5., 11-37.; GYÖRFFY 1977. 235-237.; GALLOS 1988. 7-8., 20-21.; DHA 63-65., 67-72.; KISS 1999a. 238-242., 260.; KISS 1999b. 62.; KISS 2001. 88-89.; GALLOS 2001. 110-113., 191-195.

⁷⁵ „Preterea ex consensu et confirmatione auctoritatis apostolice non solum prescripti populi, verum etiam omnium infra terre ipsius monasterii circumscriptionem possessiones habencium decimationibus curavimus preditare. Eadem etiam auctoritate apostolica mediante decrevimus, ut prefati cenobii abbas generali tantum et solemniter duntaxat synodo Strigonensis archiepiscopi interesse teneatur, attamen seu a metropolitano, seu a quolibet alio episcopo, omni contradiccione cessante, confirmationem, consecrationem suscipiat et eius monachi ad ordines provehantur, more etiam episcoporum cum mitra, sandalis et anulo sive in solemnibus curia, sive episcoporum conventu vel in loco quolibet religioso liberrime possit assistere et divina officia celebrare. Duas preterea capellas regias, capellam videlicet Beati Petri, monasterio connexam, et alteram, que vulgo Alba Ecclesia vocatur, cum earum parrochiis et omnibus pertineciis contulimus prefato monasterio, in quibus sacerdotes ab abbate constituti predicto populo divinum plenarie exhibeant servicium. Crisma vero et oleum infirmorum quilibet archiepiscopus vel episcopus dare teneatur.” DHA n. 12., 75-76.

megfogalmazással, amit a pannonhalmi és a két bakonybéli királyi oklevélben láthattunk, legalábbis annyiban, hogy ezt a jogot megvonták a megyéspüspöktől és egy tetszőleges főpap kiválasztásának lehetőségét iktatták helyébe. Itt a lehetőségek köre abból a szempontból nézve szűkebb volt, hogy nem általában bármely tetszőleges püspökhöz, hanem elsősorban az esztergomi érsekhez folyamodhattak Pécsváradon, és csak azután kérhettek fel más püspököt a felszentelés elvégzésére. Jelentős különbség továbbá, hogy Pécsvárad esetében nem rendelkezünk más szembesíthető forrással, mivel nem ismeretes olyan pápai oklevél, amely az apátság egyházjogi helyzetét érintette volna.

A kutatás több alkalommal is felvetette már, hogy a ma előttünk fekvő oklevél részben ismert, részben ismeretlen okleveles, ill. esetlegesen elbeszélő források alapján készült.⁷⁶ Szentpétery Imre kimutatta, hogy a pécsváradi „alapítólevél” elkészítéséhez felhasználták a pannonhalmi alapítólevelet, ill. a pécsi püspökség alapítólevelét is. Az első majdnem szó szerint egyezik a pécsváradival az *invocatio*, az *intitulatio*, az *arenga*, a *promulgatio*, a *narratio* egy része, a *sanctio* és a *poena*, valamint a *corroboratio* tekintetében. A másodikat – a pécsi püspökség alapítólevelét – aknázták ki az átokformula (*anathema*) elkészítéséhez.⁷⁷ A pécsváradi és pannonhalmi „alapítólevelek” mindazonáltal eltérően tartalmazzák a tizedszedési jog kiváltságát. Ugyanez vonatkozik az apátválasztásra és megerősítésre, felszentelésre, a szerzetesek egyházi rendekre bocsátására. Pannonhalma apátja püspök módjára szandálban misézhet, a pécsváradi „alapítólevél” ettől kissé eltérően beiktatja még a mitra és a gyűrű használatának a jogát. E különbségek azért is jelentősek, mert éppen mindkét oklevél lényegi rendelkező részében (*dispositio*) bukkannak fel. Míg azonban a pannonhalmi a királyi akaratból nyeri el azokat, addig a pécsváradiban – bár szintén maga a király rendelkezik – mégis nagyon hangsúlyos a pápai jóváhagyás, beleegyezés megfogalmazása. Pécsvárad, legalábbis 1403-ig, maga nem rendelkezett pápai bullával, ill. olyan más oklevelekkel, melyek egyházjogi

⁷⁶ DHA 72. (Györffy György)

⁷⁷ SZENTPÉTERY 1918. 18.

kiváltságait (is) kellően biztosították volna, így más forrásokból volt kénytelen építkezni jogai biztosításában.

A Pannonhalma számára a pápák által megadott egyházi kiváltságok között több is akad, amely szinte majdnem szó szerint megfelel a pécsváradiaknak. Pannonhalma lehetett a minta, erre alapot adhatott az apátságok közötti természetes érintkezés, ill. az, hogy több pannonhalmi ügyben is eljártak a pécsváradi szerzetesek. A 13. század első felében igen intenzív volt a kapcsolat a két kolostor között. 1215-ben a pécsváradi apát kapott eljárási megbízatást másokkal a pannonhalmi apátság és a somogyvári kolostor közötti perben, a somogyi tizedek tárgyában.⁷⁸ Vélhetőleg intézkedtek veszprémi ügyekben,⁷⁹ de a legtöbb időt a pannonhalmi megbízatások teljesítése emésztette fel. Különböző ügyekben szálltak még ki: így 1222-ben Göncöl spalatói érsek és Uros pannonhalmi apát egyezségének voltak a tanúi,⁸⁰ 1225-ben III. Honorius kérésére, Küszén és Abda birtokok Pannonhalmának történő visszaadása ügyében jártak el.⁸¹ A pécsváradi apát is jelen volt akkor, amikor Uros, pannonhalmi apát összefoglalta apátsága első húsz évének eredményeit.⁸² Az 1215. évi lateráni zsinaton megfogalmazott bencés reform magyarországi érvényesítésében jelentős szerep hárult Pécsváradra. A földvári apáttal együtt a pápától megbízást kaptak a rendi káptalan összehívására Madocsa mellett.⁸³ Itt említhető meg, hogy a pannonhalmi monostor szolgálonépei kötelezettségeinek rendezésekor (1226 körül), a beszállásolás (*descensus*) rendezése tekintetében Pécsvárad volt az egyik minta Somogyvár és Szekszárd mellett.⁸⁴ Mindezek kellő magyarázatot adnak arra, hogy a pécsváradi „alapítólevél” hamisítója hol tudott olyan gazdag forrásanyagra szert tenni.⁸⁵

A zalavári apátság 1019-es, 1024-es, valamint I. László nevében kelt oklevele e kérdésben nem adnak felvilágosítást. Az elsőben csak egy rövid mondat szerepel, amely a pannonhalmi

⁷⁸ PRT I. 632–633.

⁷⁹ PRT I. 644.

⁸⁰ PRT I. 656.

⁸¹ PRT I. 667.

⁸² PRT I. 680–681.

⁸³ PRT I. 663–666.

⁸⁴ PRT I. 679.

oklevélnek az apátválasztás szabadságára, ill. az apát és a szerzetesek felszentelésre vonatkozó rendelkezésének bevezető része.⁸⁶

A garamszentbenedeki apátság esetében is meglehetősen korlátozottak az ismereteink. I. Géza király 1075. évi interpolált alapítólevele nem említi az apátválasztás, ill. az apát és a szerzetesek felszentelésének kérdését.⁸⁷ Többet elárul azonban III. Ince pápa 1209. május 15-i, Lateránból keltezett bullája, amely Ivo apát kérésére a Szentszék oltalma alá vette az apátságot. A pápa nemcsak a kolostor birtokait sorolta fel, hanem – több kiváltság mellett – elrendelte azt is, hogy az apátot a szerzetesek válasszák meg a Regula előírása szerint.⁸⁸ Később az apátság jeles vezetője, Szigfrid is mint választott apát jelenik meg.⁸⁹

A tihanyi apátság esetében csak pápai oklevél áll rendelkezésre. IV. Kelemen pápa 1267. január 11-én Viterbóban kiállított bullája több kiváltság említése mellett meghagyta, hogy az apátot a szerzetesi közösség válassza meg a Regula előírása szerint, a felszentelést pedig az apát és a szerzetesek a megyéspüspöktől tartoztak kérni.⁹⁰ Egy későbbi adat szerint (1309) Péter apát a konvent választása útján nyerte el az apáti széket,

⁸⁵ Vö.: SÖRÖS 1905. 868.; PRT XII/B. 16.; KÓFALVI 2001. 204-205.

⁸⁶ 1019: eredetije nincs, csak hamis átiratokból ismert: 1) I. Károly, +1328. január 19-én a somogyi konvent átiratában, 1370. szeptember 17. (Veszprémi káptalan világi levéltár Litt. S. n. 303. – Df 229992); 2) I. Károly említett oklevele I. Lajos 1347. április 4-i átiratában, amelyet a kapornaki konvent 1514. szeptember 20-i oklevele tartott fenn (egyszerű 16. századi másolata: Esztergomi érsekség világi levéltár Lad. U. fasc. 8. n. 172 – Df 248765); 3) I. Károly említett oklevele I. Lajos 1347. április 4-i átiratában, amelyet a kapornaki konvent 1427. április 8-i oklevél tartott fenn (hiteles másolat: 1691. október 13., Zala megyei levéltár Arch. Conv. de Zalavar, Loc. I. fasc. 1. n. 5); 4) Zsigmond király, +1417. május 27. a) 1737, egyszerű másolat (DI 1600), b) 1764, egyszerű másolat (Zala megyei levéltár Arch. Conv. de Zalavar, Loc. I. fasc. 1. n. 10.) Az oklevél 1308-1326 között készült hamisítvány. ERDÉLYI 1906. 193.; PRT VII. 488-500.; DHA n. 14., 90-91. „Sit ad [helyesen: id] monasterium ab omni inquietudine semotum.” Vö.: DHA n. 5/II., 40. 1024: eredetije nincs, csak hamis átiratból ismert: esztergomi székeskáptalan, +1399. október 22. Miklós nádor 1350. február 1-i átiratában (a/ PBFL Capsarium n. 400. (Capsa 13. D.) – Df 207200; b/ Zala megyei levéltár Arch. Conv. de Zalavar, Loc. I. fasc. 1. n. 6. – Df 253834). 1343 és 1347 között készült hamisítvány. PRT VII. 477-488.; DHA n. 17., 100. Az oklevél hasonlóan rendelkezik, mint a korábbi: „[...] ita ab omnibus inquietudinibus ac molestiis volumus ad ipsum esse semotum, quietum et exemptum [...]” DHA n. 17., 102.

⁸⁷ Eredetije nem ismert csak átiratai: 1) II. István, +1124, II. András 1217-es hamis átiratában (esztergomi székeskáptalan Priv. Lad. 9., fasc., 3., n. 3. – Df 235997); 2) az említett átiratot fenntartotta I. Károly 1328. január 20-i oklevele (esztergomi székeskáptalan Priv. Lad. 9., fasc., 3., n. 4. – Df 238483); 3) az említett átiratot fenntartotta II. Ulászló 1505. március 10-én kelt oklevele (esztergomi székeskáptalan Priv. Lad. 9., fasc., 3., n. 2. – Df 235996) Az oklevél interpolált, erre 1237 körül kerülhetett sor. Vö.: FEJÉRPATAKY 1885. 9.; KNAUZ 1890. 3-6.; SZENTPÉTERY 1930. 43.; DHA n. 73/I-II., 204-218.

⁸⁸ POTTHAST n. 3726., Df 248966. „Obeunte vero te nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet subreptionis astutia seu violentia preponetur, nisi quem fratres communi consensu, vel fratrum maior pars consilii sanioris secundum Deum et approbata vestri ordinis instituta providerint eligendum.” MES I. 190-192. Vö.: KNAUZ 1890. 14-15., 64.; PRT XII/B. 97.; HAICZL 1913. 13.

⁸⁹ PRT XII/B. 99., 101.

⁹⁰ POTTHAST n. 19917. PBFL Tihan. Fasc. I., n. 9. – Df 208381 Az eredeti erősen megrongálódott, de szerencsére Lodomér esztergomi érsek 1297. november 6-án szóról szóra átirta a pápai bullát (Df 208389) „Crisma vero, oleum sanctum, consecraciones altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint

A somogyvári apátság esete valamelyest eltér a többitől. Itt ugyanis a 13. század első éveiből olyan adatunk van, amely sokat elárul az apátválasztás nehézségeiről. III. Ince 1204. szeptember 14-én Rómából levelet intézett Imre királyhoz, amelyben arra figyelmeztette a királyt hogy jogtalanul avatkozott be a somogyvári apátválasztás ügyébe. A pápa előtt ugyanis négy közelebbről nem ismert szerzetes (H., G., A., és B. siglával jelölve) panaszt tett, mivel amikor az előző apát halála után saját – szokás szerint „latinus” – jelöltjüket bemutatták a királynak, az nemhogy elfogadta volna, hanem saját jelöltjét, Bernát spalatói érseket nevezte ki az apátság élére. Az új apát és a szerzetesek viszonya hamarosan olyannyira elmérgesedett, hogy a kolostor vezetője megfenyítette őket.⁹¹ Az ügy lezárásáról nincsenek adataink, de Bernát apátsága nem lehetett hosszú, hiszen 1210-ben már Gilbertus apát szerepel a pannonthalmi apáttal kötött egyezségben.⁹²

promovendi, a diocesano suscipietis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam et communionem sacrosancte Romane sedis habuerit et ea vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere. [...] Obeunte vero te, nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet surreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars maioris et sanioris consilii secundum Deum et Beati Benedicti regulam providerint eligendum.” PRT X. 527. A rendelkezés első felében hiányzik az a kitétel, hogy az említett feltételek nem teljesülése esetén bármely püspökhöz fordulhat az apátság.

⁹¹ POTTHAST n. 2280 „[...] Venientes ad apostolicam sedem dilecti filii, H. G. A. et B. monachi sancti Egidii de Ungaria, nobis lacrymabiliter intimarunt, quod eorum abbate defuncto, alium sibi, secundum antiquum et approbatum morem sui monasterii elegerunt, quod hactenus tam abbates, quam monachos consuevit habere Latinos; tu, fili carissime, quod cum devotione ac reverentia retulerunt, regium sibi noluisti prebere consensus, affirmans, quod in alium, quam Ungarum minime consentire. Venerabilis autem frater noster [Bernardus] Spalatensis archiepiscopus, hoc attendens, ad praesentiam tue serenitatis accessit, et monasterium ipsum velociter impetravit, de quo, si verum est, valde miramur, quia, licet professione sit monachus et natione Latinus, cum tamen pontificis gerat officium, abbatis non debuit ministerium usurpare, presertim et in aliena diocesi et per laicam potestatem, qui non multo post, cum servis monasterii memorati monachos universos super thesauro monasterii apud regiam celsitudinem graviter accusavit, sed ipsi, voluntatem presentientes illius, statim, ipso presente, cuidam homino tuo, quem ipse secum adduxerat, et multis aliis bonis viris, thesaurum ecclesie non solum integrum assignarunt, sed etiam augmentatum. Verum idem archiepiscopus, voluntatem suam cupiens adimplere, opportunitate captata, in eos armata manu irruit violenter, et quosdam ex ipsis manu propria flagellavit, quosdam vero coniecit in vincula, cunctisque penitus destitutis, monachos Ungaros pro sua instituit voluntate, appellationi non deferens, quam iidem monachi super tanto gravamine ad sedem apostolicam emisierunt, terminum in assumptione beatae Marie proximo prefigentes. Quia veri nec novum est, nec absurdum, ut in regno tuo diversarum nationum conventus uni domino sub regulari habitu famulentur, licet hoc unum sit tibi Latinorum coenobium, cum tamen ibidem sint multa Grecorum; serenitatem regiam rogamus attentius et monemus, quatenus in statum debitum revocato, quod non tam proprio motu, quam alieno consilio diceris concessisse, non impedias, nec impediri permittas, quominus predicti monachi, secundum consuetudinem hactenus observatam, assumant sibi personam idoneam per electionem canonicam in abbatem. Nos enim, venerabili fratri nostro [Simoni] Waradiensi episcopo et dilectis filiis ... abbati de Buccano, et ... preposito Strigoniensi, damus firmiter in mandatis, ut inquisita diligentius veritate, si rem invenerint taliter procesisse, nisi predictus Spalatensis archiepiscopus ad commonitionem eorum excessum suum per ipsum curaverit emendare, ipsi ei pro tanta presumptione canonicam poenam infligant, et eo a prelibato monasterio prorsus excluso, faciant illud iuxta formam prescriptam, appellatione postposita, ordinari. [...]” FEJÉR II. 446. Vö.: FÜSSY 1902. 124-125.; PRT XII/B. 152.; KISS 2001a. 58. A pápa még ugyanazon a napon Bernátnak is írt, amelyben felszólította, hogy hagyjon fel a szerzetesek zaklatásával. POTTHAST n. 2281., FEJÉR II. 448.

⁹² PBFL Capsarium n. 36. (Capsa 31. R. – Df 206837), PRT I. 617-618.

Az elmondottak alapján egyértelmű, hogy az apátválasztásra nézve a hazai gyakorlat is a benedeki Regula előírásainak betartására törekedett.⁹³ A királyi kegyúri jog természetesen jelentős hatással volt az apátságok vezetőinek kiválasztásában. Noha erre vonatkozólag kevés adatunk van, elmondható, hogy az apátot az egyes konventek választották, akit bemutatnak a királynak, aki a legtöbb esetben helybenhagyta a szerzetesi közösség döntését. Ez alól egyedül a somogyvári eset jelent kivételt, ahol Imre király, éppenséggel a konvent választását figyelmen kívül hagyva bízta a kolostor vezetését saját jelöltjére, Bernát spalatói érsekre.

Ehhez kapcsolódott az apát, ill. áttételesen a szerzetesek felszentelésének kérdése. Az említett példák alapján úgy tűnik, hogy ebben a vonatkozásban általában maradéktalanul érvényesült a megyéspüspök rendi joghatósága, hiszen – a vizsgált oklevelek tanúsága szerint – azt mindig az illetékes püspöktől kellett kérni. Ez az állapot egyes esetekben később megváltozott, lehetőség nyílt tetszőleges főpap felkérésére: Pannonhalmán 1189-ben, a többi apátságnál – a rendelkezésre álló források tanúsága szerint – a 13. század közepe táján. Ez utóbbiaknál fontos különbség mutatkozik abban is, hogy – ilyen jellegű pápai kiváltság hiányában, vagy megléte esetén éppen azzal ellentétes tartalommal – néha hamis királyi oklevelekbe iktatták be az elérni kívánt jogállapotot rögzítő rendelkezést, a pannonhalmi „alapítólevél” mintájára (Bakonybél, Pécsvárad és talán Zalavár). Más királyi alapítású bencés kolostoroknál, így Tihany esetében csak pápai oklevél áll rendelkezésre, amely a megyéspüspök rendi hatalmának érvényesülését erősítette meg.⁹⁴

A kép tehát változatos volt, ennek ellenére egy fontos közös tanulság levonható az eltérő esetekből. Amennyiben az adott apátság nem rendelkezett olyan kiváltsággal, hogy a felszentelést bármely püspöktől kérhesse (pl. Tihany, Garamszentbenedek), akkor ez nyilvánvalóan azt jelentette, hogy nem szűnt meg felette a megyéspüspök rendi hatalma. A másik lehetőség az volt, hogy a kolostor elnyerte ezt a kiváltságot, mint pl. Pannonhalma III. Kelemen privilégiumával. Ugyanez felmerül még Pécsvárad és Bakonybél esetében is, csak

⁹³ Vö.: PRT I. 142-143., II. 69-73.

⁹⁴ PRT X. 527.

éppen hamis oklevelekben. Bakonybénél tovább bonyolítja a dolgot, hogy az 1230-as pápai bulla, valamint az 1037-es és 1086-os hamis oklevelek ellentétes rendelkezést tartalmaztak. Valószínű, hogy a hamisítványok csak egy Pannonhalma mintájára elérni óhajtott jogállapotot rögzítettek a tényleges helyzettel ellentétben. Az egyes intézmények jogállását tekintve ennek azonban nem volt túl nagy jelentősége. Még ha bírta is a tetszőleges felszentelő püspök megválasztásának jogát, ezzel önmagában még nem került ki az ordinárius hatalma, pontosabban kormányzati hatalma alól. Ezt figyelembe véve azt kell mondanunk, hogy a felszenteléshez kapcsolódó jogi megnyilatkozások nem elégségesek az exemptio meglétének bizonyítására.⁹⁵

V.1.2. *Chrisma, szent olajok, templom- és oltárszentelés*

Az apátválasztás és felszentelés mellett általában találunk még olyan elemeket, amelyek az apátságok és a püspökök rendi hatalmának viszonyrendszerében relevánsak. Ezek egy része az adott egyházi intézményekben végzett liturgikus cselekményekhez elengedhetetlen volt (chrisma, szent olajok), más részük (templom- és oltárszentelés) pedig megkövetelt feltétele volt a rendes működésnek, hiszen pl. misézni csak felszentelt helyen lehetett. Mint láttuk, egy-egy egyházmegyében annak vezetője, a püspök volt jogosult ezek felszentelésére és kiszolgáltatására. Ebből következőleg ennek korlátozása, megszüntetése – amennyiben sor került erre – a püspök rendi hatalmát (*potestas ordinis*) érintette.

A királyi alapítású bencés apátságok okleveles anyagában igen kevés alkalommal találkozunk olyan rendelkezéssel, amely ezt a kérdést érintené. Ez annál is inkább meglepő, mert általában a chrisma-ra, szent olajokra, stb. vonatkozó előírások az apát és/vagy a szerzetesek felszentelésére vonatkozó passzussal egy mondatban szerepeltek.

Ez nincs meg pl. az interpolált I. István-féle pannonhalmi oklevélben, viszont feltűnik II. Paszkál 1102. december 8-i bullájában. A pápai privilégium azt írta elő, hogy a templomok és oltárok felszentelését, valamint a chrismát és a szent olajokat a megyéspüspöktől kell kérni,

⁹⁵ Vö.: FALKENSTEIN 1997. 167-175.

amennyiben bírja az Apostoli Szék kegyét és nem támaszt követeléseket a kolostorral szemben. Ha ez nem így történne, lehetőség van arra, hogy más katolikus püspököt kérjenek fel erre.⁹⁶ Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy a szöveg itt több püspökre utal (*ab episcopis, in quorum diocesi sunt*), ami tökéletesen érthető, hiszen az oklevél kiállítójának nyilvánvalóan számolnia kellett azzal, hogy az apátságnak éppenséggel más egyházmegyében is voltak templomai, oltárai (gyakrabban inkább kápolnái), amint az az oklevél egy másik részéből kiderül. III. Sándor 1175. december 16-i, ill. 1181. január 12-én kelt bullái meghagyta a korábbi pápai rendelkezést.⁹⁷ III. Orbán is hasonlóképpen járt el: 1187-ben az elődje, III. Sándor 1181-es privilégiumában foglaltakat vette át szóról szóra.⁹⁸ III. Kelemen – ahogy azt korábban láthattuk – jelentősen változtatott az ide vonatkozó rendelkezésen, hiszen ő már lehetővé tette, hogy a templom- és oltárszentelést, a chrisma-t és a szent olajokat a szerzetesek tetszőleges püspöktől kérjék, ha az katolikus és bírja az Apostoli Szék kegyét.⁹⁹ A későbbi pápai oklevelekben is ezt az előírást találjuk meg. III. Ince ugyan ezt 1212-ben hatályon kívül helyezte,¹⁰⁰ ám ugyanő 1216. június 13-án Peruggia-ban kelt privilégiumában, amely újból felsorolta és megerősítette az

⁹⁶ PBFL Lad. 1, n. 6. (Capsa 39. J.) – Df 206804. „Statuimus, ut abbas et monachi eiusdem monasterii, qui sunt ad sacros ordines fuerint promovendi, consecrationes quoque ecclesiarum seu altarium, chrisma et oleum sanctum ab episcopis, in quorum diocesi sunt, petant, si gratiam Apostolice Sedis habuerint, et gratis ac sine pravitate aliqua dare voluerint, sin alias, ad quem maluerint catholicum vadant.” DHA n. 117., 333-334.

⁹⁷ 1175. december 16.: PBFL Capsa 68. A. – Df 206824 „Chrisma (vero) et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a dyocesano suscipi[etis episcopo si quidem] catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua pravitate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat.” PRT I. 606., CDB I/18.; 1181. január 12.: Liber Ruber n. 42., 81-84. – Df 208291 „Crisma vero et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo si quidem catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua pravitate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat.” PRT I. 610-611. (hiányos), CDB I/21.

⁹⁸ PBFL Capsa 45. Q. – Df 206826 „Crisma vero et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo si quidem catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua pravitate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat.” PRT I. 612-613. (hiányos), CDB I/24.

⁹⁹ Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quo vultis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit” PRT I. 613.

¹⁰⁰ Eredetije nincs, másolata az Archivio Segreto Vaticano, Registri Vaticani vol. 8. Fol 84v-85v alatt – Df 291403 „Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium, seu basilicarum, ordinationes clericorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, clerici ecclesiarum, vel capellarum ipsius monasterii, que sunt in Vesprimiensi diocesi constitute, a Vesprimiensi episcopo postulabunt, si quidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem apostolice sedis habuerit, et ea gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, alioquin ab alio, quem maluerint, catholico presule suscipiendi ea liberam habeant facultatem, sicut in privilegiis predicti Paschalis et bone memorie Alexandri pape predecessorum nostrorum perspeximus contineri, [...]” MREV I. 23-26. Vö.: ÉRSZEGI 1996. 63.

apátság birtokait, egyházzogi kiváltságait, hivatkozva az alapító diplomájára is – már a III. Kelemen pápa-féle rendelkezést ismételte meg.¹⁰¹

Különös jelentőséget nyert mindez az 1220-as évek közepén. Pontosan nem ismert időpontban, kevéssel 1225 előtt ugyanis leégett az apátsági templom, amelyet Uros apát építtetett újjá.¹⁰² Erről tanúskodik az az oklevél, amelyben II. András király 1225-ben újabb adományt biztosított az apátság számára,¹⁰³ és maga Uros apát is megemlékezett az újjáépítésről 1226-ban készült számvetésében.¹⁰⁴ Az újjáépített templom felszentelése azonban nem lehetett problémáktól mentes, erre utal II. András király egy már korábban említett, 1225-ben kelt oklevele. Az uralkodó III. Honorius pápához intézett levelében átírta III. Ince 1215. július 28-i oklevelét, ill. III. Kelemen 1189. március 11-i bulláját, valamint III. Ince pápa 1216. június 13-i privilégiumát, amelyek felsorolták az apátság kiváltságait és javait, köztük azt, amelyik lehetővé tette, hogy a templomok felszentelését tetszőleges püspöktől kérjék. Uros apát ezeket azért mutatta be a király, ill. Accontius pápai követ előtt, hogy igazolja: jogosan döntött, amikor a felszentelést a váci, a nyitra és a zenggi püspöktől kérte.¹⁰⁵

¹⁰¹ Eredetije nincs, csak másolatai: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G. – Df 208867)), 2) Liber Ruber 123-127. (Df 208291) „Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quocumque malueritis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit.” PRT I. 640-642. II. András király átiratában szerepelt egyúttal I. István interpolált oklevele III. Ince pápa 1215. július 28-i átiratában, ill. III. Kelemen 1189-es bullája is.

¹⁰² PRT I. 125-126.; TAKÁCS 1996. 170.

¹⁰³ PBFL Capsarium n. 82. (Capsa 1. F. – Df 206883), PRT I. 671-672.

¹⁰⁴ PBFL Capsarium n. 87. (Capsa 59. E. – Df 206888), PRT I. 680-682. Az oklevél dátumsorában uralkodási év van feltüntetve, nyilván azért, mert királyi megerősítésre készült. Vö.: PRT I. 682.; RA n. 430. Ez be is következett még abban az évben: PBFL Capsarium n. 86. (Capsa 18. T. – Df 206887), PRT I. 682. Utóbb IX. Gergely pápa is megerősítette ezt a diplomát: PBFL Capsarium n. 88. (Capsa 40. T. – Df 206889), PRT I. 682-683. Vö.: PRT I. 127-128.

¹⁰⁵ PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G. – Df 208867) „Sanctissimo in Christi patri ac domino H[onorio] divina favente gratia sacrosancte Romane ecclesie antisti, Andreas, eadem gratia suus devotus filius, Rex Hungarie, tam debitum, quam devotum famulatum in omnibus. Noverit vestre sanctitatis paternitas, quod cum ecclesia Beati Martini de Sacro Monte Pannonie, que antiquitus combusta a funditus destructa fuerat et per Vriam eiusdem ecclesie abbatem reedificata fuerit, idem ad consecrationem illius ecclesie Briccium Waciensem episcopum et ad celebrationem festi consecrationis invitasset et cum alias michi ex officio debito incumbere interesse debere, quia iure patronatus fungor in ea, sicut in omnibus aliis ecclesiis abbatiarum regaliū ite illuc accedendi arriperam, et dum in quadam villa, que vocatur Hre, cum domino legato Acconcio existerem, abbas iam dictus illuc accedens coram domino legati tria privilegia sua, primum sancti regis Stephani et alia dua predecessorum vestrorum, scilicet Clementis et Innocenti, in quibus iura et libertates ecclesie sue continebantur, fecit publicari, ne propter ignoranciam diocesanus episcopus crederet sibi fieri iniuriam. In quibus privilegiis continebantur, quod oleum et crisma et consecrationes altarium seu basilicarum a quocumque mallet episcopo reciperet. Episcopus autem diocesanus nichilominus se opposuit et allegavit pro se ius commune et iniuriam sibi fieri dixit in eo, quod non deberet fieri consecratio per alium, nisi per ipsum. Abbas ex adverso respondit, hoc ne esse verum, nec cessavit uti iure suo dicens, quod iuris executio nemini facit iniuriam. Et per supradictum episcopum B(riccium) Waciensem et Iacobum Nitriensem et episcopum Scenensem ecclesiam suam fecit consecrari. Et quia privilegia iam dicta ad presentiam vestre sanctitatis debebant propter hoc et propter alias causas deferri, timens propter distantiam et periculum viarum

Még ugyanebben az évben, 1225. május 26-án, Uros apát személyesen eszközölte ki III. Honorius pápánál birtokainak és jogainak megerősítését, amelynek alapja III. Ince 1216. június 13-i bullája volt.¹⁰⁶ Ez az eset néhány évvel később megismétlődött: az apát maga kereste fel IX. Gergely pápát Spoleto-ban, aki teljesítette kérését, és 1232. június 23-án megerősítette birtokait és jogait, hivatkozva III. Honorius és III. Ince pápák említett rendelkezéseire.¹⁰⁷ Az 1225-ös és 1232-es privilégiumok tartalmából következőleg immár azzal számolhatunk, hogy a chrisma, szent olajok kiszolgáltatását, ill. a templomok, oltárok, stb. szentelésének jogát a pannonhalmi apát tetszőleges püspöktől kérhette.¹⁰⁸

A pécsváradi apátság esetében az „alapítólevél” tartalmazta a chrisma és a szent olajok felszentelésére vonatkozó rendelkezést. Megfogalmazása kissé eltért a pannonhalmi apátságnak szóló pápai privilégiumokétól. Míg ott a tetszőleges főpap megválasztásának joga szerepelt, addig itt első helyen az esztergomi érsek állt és csak azt követően volt szó más püspök felkéréséről.¹⁰⁹ A forrás itt talán III. Kelemen 1189-es bullája lehetett, mert mint láthattuk, ez a kitétel nem szerepelt az interpolált pannonhalmi oklevélben, innét tehát nem emelhette át a pécsváradi „alapítólevél” 13. századi szerkesztője. Nyilván tisztában volt azzal, hogy ilyen kiváltságot a pápa adhatott, és ezért ezt a jogot is – akárcsak a többi egyházi jogi kiváltságot – a pápától származtatta.¹¹⁰

amissionem privilegiorum, tenorem eorundem de verbo ad verbum transcriptum sub aurea bulla mea et sigillis supradictorum trium episcoporum roboratum ad maiorem fidem vobis faciendam ad vos destinavi.” PRT I. 653-655. Vö.: FEJÉRPATAKY 1878. 12-13.; PRT I. 126. Ez az eset nem volt egyedi. Jóval korábban, 1137-ben ugyanis Dávid apát a leégett, majd általa helyreállított templomot a király jelenlétében Felicián esztergomi érsekkel és más püspökökkel szenteltette fel. PBFL Capsarium n. 13. (Capsa 9. K. – Df 206810) „Quondam etenim eadem ecclesia divino iudicio combusta nostro vero tempore studioso labore et impensis David a nobis constituti eiusdem abbatis reparata, meliorata et amplificata cum me iubente, me presente reconsecraretur ab archiepiscopo Feliciano aliisque episcopis [...]” PRT I. 596. Vö.: PRT I. 117.

¹⁰⁶ Eredetije nincs, másolata: Liber Ruber n. 50., 119-123. (Df 208291), PRT I. 670.

¹⁰⁷ Eredetije nincs, másolata: Liber Ruber n. 55., 141-145. (Df 208291), PRT I. 711. 1234-ben a pápa oklevelét átírta II. András király (PBFL Capsa 68. F., 15. századi egyszerű másolat – Df 206946). PRT I. 736.

¹⁰⁸ Hozzá kell tennünk azonban, hogy itt is általában a templomokról és oltárokról volt szó, de ezek közül csak az egyik volt maga az apátsági templom. Az egyéb egyházak, templomok és kápolnák helyzetével a jelen munkában nem foglalkozunk, részben terjedelmi okok miatt, részben azért mert ezek jogállása nem volt feltétlenül azonos az apátsági templomokéval, oltárokéval.

¹⁰⁹ „Preterea ex consensu et confirmatione auctoritatis apostolice [...] Eadem eciam auctoritate apostolica mediante decrevimus [...] Crisma vero et oleum infirmorum quilibet archiepiscopus vel episcopus dare teneatur.” DHA n. 12., 75-76. Feltűnő, hogy a szöveg „bármely érsek vagy püspök”-öt említ, ez alapján mindkét magyarországi érsekre gondolhatnánk. Ez azonban nem valószínű, hiszen nem sokkal előbb a diploma már megnevezte az esztergomi érseket, így itt inkább a szavak helyes sorrendjének felcseréléséről lehet szó.

¹¹⁰ Vö.: SÖRÖS 1905. 865-866.

A bakonybéli apátság esetében IX. Gergely 1230. április 19-i bullája úgy rendelkezett, hogy a chrismát, szent olajokat, valamint a templomok és oltárok felszentelését a megyéspüspöktől kellett kérni, amennyiben az katolikus, bírja az Apostoli Szék kegyét, és ha ezért semmilyen követelést nem támaszt az apátsággal szemben.¹¹¹

IV. Kelemen pápa a tihanyi apátságnak adott 1267. január 11-i privilégiuma ezzel tartalmilag és szövegszerűen is tökéletesen egyező rendelkezést tartalmazott: a chrismát, szent olajokat, ill. a templomok és oltárok felszentelését az ordinariustól, vagyis a veszprémi püspöktől kellett kérni, a már említett feltételekkel.¹¹²

A chrisma, szent olajok kiszolgáltatása, valamint a templomok és oltárok felszentelése esetében tehát ugyanazt tapasztaljuk, mint az apát és a szerzetesek felszentelése kapcsán. A legtöbb apátságnál az illetékes megyéspüspök rendi hatalma érvényesült, és csak néhány kivétel (Pannonhalma, Pécsvárad) akadt.

Ezt a megállapítást szemléletesen alátámasztja III. Ince egy 1212-ben kelt levele. A pápa ugyanis elrendelte a Veszprém egyházmegyei apátoknak és prépostoknak és más exemptus (!) egyházak főpapjainak, hogy a chrismát, a szent olajokat és az egyházi rendeket a veszprémi püspöktől kérjék, hacsak nem rendelkeznek mentességet biztosító kiváltsággal. A parancs érvényesítését pedig a szentgothárdi és cikádori apátokra, valamint a csongrádi főesperesre bízta.¹¹³ Az elmondottakat támogatja Pelagius albanói püspök és István a római Tizenkét

¹¹¹ PBFL Capsa 49. QQQ (Df 208423) „Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipiatis episcopo, siquidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem sacrosancte Romana sedis habuerit et ea vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere, alioquin ad quem malueritis, catholicum adeatis episcopum, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur indulgeat.” PRT VIII. 279.

¹¹² PBFL Tihan Fasc I., n. 9. (Df 208381) „Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam et communionem sacrosancte Romana sedis habuerit et ea vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere.” PRT X. 525-528.

¹¹³ Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára, Bullae 5. (Df 230073) „Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis abbatibus, prepositis et aliis exemptarum ecclesiarum prelatiis in Vesprimiensi diocesi constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Volentes ... Vesprimiensi episcopo in iure suo, sicut tenemur, adesse, auctoritate vobis presentium districtius inhiemus, ne sacros ordines, chrisma et alia ecclesiastica sacramenta, que suscipere debeatis ab ipso, quamdiu gratiam apostolice sedis habuerit et ea vobis gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, ab aliis episcopis recipere presumatis, nisi hoc forte alicui vestrum ex speciali sedis apostolice privilegio sit indultum, neque contra tenorem privilegiorum vestrorum in preiudicium Vesprimiensis ecclesie usurpare vobis aliquod temere attemptetis. Alioquin noveritis, nos dilectis filiis ... Sancti Gotardi et ... de Sekodor abbatibus Quinqueecclesiensis et Geuriensis diocesum et archidiacono de Cheringrad Waciensis nostris dedisse litteris in mandatis, ut vos ab huiusmodi presumptione, sicut iustum fuerit, appellatione remota, compescant. [...]”

Apostol presbiter-kardinálisának 1216. február 1-én kelt ítéletlevele János esztergomi érsek és Róbert veszprémi püspök ügyében. A pápai delegált bírák biztosították a veszprémi püspök számára a királynék koronázási jogát, valamint azt is előírták, hogy a Veszprém egyházmegyei királyi prépostságok és apátságok a chrisma-t, szent olajokat és minden szentséget a püspöktől kötelesek megkapni, akár csak a ciszterci szerzetesek.¹¹⁴ A két idézett rendelkezés több királyi alapítású bencés kolostort érintett: Bakonybél, Tihany, Somogyvárt és Zalavárt. Ezeknél éppenséggel a pápai paranccsal egybecsengő állapotokkal találkozunk. Ám még ennél is fontosabb, hogy az 1212-es pápai levél külön is megemlítette az exemptus egyházakat, de itt is meghagyta az ordinarius rendi hatalmának érvényesítését, a négy évvel későbbi ítéletlevél pedig lényegében helybenhagyta azt. Sőt, III. Honorius pápa 1220. december 18-án újból megerősítette a veszprémi püspök jogait, hivatkozva az 1212-es és 1216-os oklevelekre.¹¹⁵ Ebből pedig az következik, hogy az exempt státus eléréséhez nem volt elengedhetetlen feltétel a chrisma, szent olajok elnyerésére és a felszentelésekre vonatkozó privilégium.

Végezetül megemlíthetünk egy kései adatot. A garamszentbenedeki apátság esetében arról értesülünk, hogy 1483. július 11-én Mihály, milkói püspök, az esztergomi érsek helynöke (*vicarius*) szentelte fel az apátsági templomot és az ottani Szűz Mária oltárt, ill. 40 napi búcsút engedélyezett.¹¹⁶

V.1.3. A püspök által végzett nyilvános istentisztelet (*missa publica*) tiltása

MREV IV. 305.

¹¹⁴ „[...] a Vesprimiense ecclesia presentantur omnia ecclesiastica sacramenta [...] illud idem de abbatiis et praepositis regalibus observetur, sicut et hactenus observatum. [...] Adiciamus quoque, ut abbates, monachi abbatiarum Cisterciensis Ordinis secundum suorum privilegiorum tenorem tenorem recipiant omnia ecclesiastica sacramenta [ab episcopo Vesprimiense] super quod Strigoniensis [archiepiscopus] nullatenus opponat.” MES I. 209-210.

¹¹⁵ „Honorius episcopus etc. ... venerabili fratri Vesprimiensi episcopo, salutem, etc. Ea que concordia vel iudicio terminantur, firma debent et illibata consistere, et ne in recidive conventionis scrupulum relabantur, apostolico convenit presidio communiri. Ex parte suiquidem tua fuit nobis humiliter supplicatum, ut diffinitivam sententiam, quam venerabilis frater noster P[elaginus] Albanensis episcopus apostolice sedis legatus, et dilectus filius S[tephanus] basilice Duodecim Apostolorum presbyter cardinalis quos bone memorie I[nnocentius III] papa predecessor noster tibi et venerabili fratri nostro ... Strigoniensi archiepiscopo concesserat auditores, super iure coronationis et inunctionis reginarum Ungarie, abbatiis et preposituriis regalibus Vesprimiensis diocesis et rebus aliis pro te contra eundem archiepiscopum rationabiliter promulgarunt, apostolico dignemur munimine roborare. Nos igitur tuis iustis precibus inclinati, sententiam ipsam iustitia exigente prolatam, auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus. [...]” DI 3115. MREV I. 51.

¹¹⁶ KNAUZ 1890. 41-42.

A királyi alapítású bencés apátságok okleveles anyagában viszonylag ritkán szerepelt az a rendelkezés, hogy a püspök az apát engedélye nélkül nem celebrálhat nyilvános istentiszteletet a kolostorban. A püspök elvileg bármely felszentelt helyen misézhetett, természetesen elsősorban egyházmegyéjében, ami alkalmanként jelentős terhet rótt az egyes egyházi intézményekre, így az apátságokra is, hiszen a főpap gyakorta kisebb-nagyobb kísérettel érkezett, amelynek elszállásolását és ellátását a vendéglátónak kellett biztosítania. Ezen túlmenően az ilyen látogatás azzal a veszéllyel járt, hogy – a nagy, sokszor laikusok hadát vonzó tömeg miatt – megzavarja az egyház nyugalma, esetleg a püspök beavatkozik annak belső életébe. Éppen ezért nem meglepő, hogy a külföldi forrásokban rendkívül gyakran találkozunk a püspöki rendi hatalom ezen elemének tiltásával.¹¹⁷

Magyar vonatkozásban elsőként II. Paszkál pápa 1102. december 8-i, a pannonhalmi apátság részére kiállított bullájában találunk ilyen tiltó rendelkezést. A pápa meghagyta, hogy egyetlen püspök sem szentelhet fel önhatalmúlag szerzeteseket, tarthat nyilvános, azaz laikusokat is befogadó istentiszteletet a kolostorban, hacsak az apát erre fel nem kérte.¹¹⁸ A későbbi pápai privilégiumok – 1175. december 16.,¹¹⁹ 1181. január 12. (III. Sándor),¹²⁰ 1187 (III.

¹¹⁷ Pl. I. Gergely pápa Castoriushoz, Rimini püspökéhez írt levelében (JE 1362), I. Miklós pápa Vézelaynek adott privilégiumában. A *Liber Diurnus* 32., 77. és 88. formulába is bekerült ez a rendelkezés: 32. (Cod. Vat. Fol 17v-18r): „Pro qua re piis desideriis fauentes hac nostra auctoritate id quod exposcitur effectui mancipamus et ideo omnem cuiuslibet ecclesiae sacerdotem in prefato monasterio dicionem quamlibet habere hac auctoritate preter sedem apostolicam prohibemus. Ita ut nisi ab abbate monasterii fuerit inuitatus nec missarum ibidem solemnitatem quispiam presumat omnimodo celebrare, ut profecto iuxta id quod subiecti apostolici priuilegii consistunt inconcusse ditandus permaneat.” Vö.: LD, F 32, Cod. Claromont. Fol 4vb, Cod. Ambr. 16v; F 77, Cod. Vat. Fol. 61v, Cod. Claromont. Fol. 20ra, Cod. Ambr. 126r-126v; F 86, Cod. Vat. Fol 88v, Cod. Ambr. Fol 109v (117v). A LD formuláinak szövege a III. számú függelékben. Az ünnepi miséhez legtöbbször körmenet (*processio*) kapcsolódott, amely roppant zavaró lehetett különösen a szerzetesek számára, nem beszélve az elszállásolás (*statio*) terheiről. Ez a rendelkezés megjelent az exemptus és nem exemptus egyházak esetén is. Ez utóbbira jó példa II. Viktor pápa 1057. május 13-án Saint-Bertin kolostorának adott privilégiuma: „Stationes autem illic publicas per episcopum fieri omnino prohibemus, ne is servorum dei recessibus, popularibus occasio prebeatur ulla conventibus, ac simpliciores ex hoc animas plerumque, quod absit, in scandalum trahat.” JL 4367 (PL CXLIII, col. 829-831.); vagy II. Ince 1131. április 26-i bullája Lobbes-nak: „Stationes etiam publicas a Leodiensi episcopo in eodem fieri coenobio eundemque episcopum ibidem aliquando venire vel aliquod adventu suo gravamen inferre, nisi ab abbate et fratribus vocatus fuerit, omnino prohibemus.” JL 7468 (PUN n. 13., 103-106.) Vö.: SCHREIBER 1910. I. 66., 191-193.; FALKENSTEIN 1997. 161-163.

¹¹⁸ PBFL Lad. 1, n. 6. (Capsa 39. J. – Df 206804) „Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat in iamdicto monasterio ordinationes facere seu puplicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit [...]” DHA n. 117., 334. Az „ordinationes facere” itt nyilván a rendek feladását, felszentelést jelent, erre mutatnak a külföldi példák.

¹¹⁹ PBFL Capsarium n. 27. (Capsa 68. A. – Df 206824), másolata: 1) Liber Ruber, n. 41., 78-81 (Df 208291); 2) 16. századi egyszerű másolat: PBFL Capsa 72. I.) „Nulli quoque episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit [...]” PRT I. 607.

¹²⁰ Liber Ruber n. 42., 81-84. (Df 208291) „Nulli quoque episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit [...]” PRT I. 610-611. (hiányos) CDB I/21.

Orbán),¹²¹ 1216. június 13. (III. Ince),¹²² 1225. május 26. (III. Honorius),¹²³ 1232. június 23. (IX. Gergely)¹²⁴ – is említik ezt a kiváltságot. III. Kelemen pápa 1189. március 11-én kelt bullája viszont nem tartalmazza.¹²⁵ 1247-ben IV. Ince – István esztergomi érsek panaszának orvoslása végett – figyelmeztette Salamon pannonhalmi apátot, hogy körmenetben járuljanak az odalátogató érsek elé, és tegyék lehetővé, hogy szabadon, palliumban misézhesen a kolostorban.¹²⁶ Ez ugyanakkor nem jelentette azt, hogy az érseknek tényleges kormányzati joghatósága lett volna felette, amint az III. Kelemen pápa rendelkezéseiből kiderül.¹²⁷

A bakonybéli apátság ezt a kiváltságot IX. Gergely 1230. április 19-én kelt bullájával kapta meg, amelynek szövegezése szinte teljesen megegyezik II. Paszkál korábban idézett privilégiumáéval.¹²⁸

¹²¹ JL 15968; PBFL Lad. 1, n. 31 (Capsa 45. Q. – Df 206828), másolata: Liber Ruber, n. 43., 84-87. „Nulli quoque archiepiscoporum vel episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit [...]” PRT I. 612-613. (hiányos) CDB I/24.

¹²² Eredetije nincsen, csak átirata: II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867), ill. másolata: Liber Ruber, n. 51., 123-127. (Df 208291) „Insuper auctoritate apostolica inhibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordines vel missas publicas celebrandi, nisi fuerit ab abbate invitatus” PRT I. 641.

¹²³ POTTHAST n. 7413; eredetije nincs, másolata: Liber Ruber n. 50., 119-123. (Df 208291), 1234, PBFL Capsarium n. 139. (Capsa 38. F. – Df 206946) „Insuper auctoritate apostolica inhibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordines vel missas publicas celebrandi, nisi fuerit ab abbate invitatus” PRT I. 670. (hiányos); THEINER I. 56.; CDB I/80.

¹²⁴ Eredetije nincsen, másolata: Liber Ruber, n. 55., 141-145. (Df 208291), átirata: II. András, 1234 (PBFL Capsa 68. F. – Df 206946) „Insuper auctoritate apostolica inhibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordines vel missas publicas celebrandi, nisi fuerit ab abbate invitatus” PRT I. 711. (hiányos) CDB I/127.

¹²⁵ Eredetije nincs, csak másolatokban ismert: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867); 2) Liber Ruber, n. 44., 88-90. (Df 208291); győri káptalan, 1322 (PBFL Capsarium n. 32. (Capsa 36 Jj.) – Df 206829).

¹²⁶ POTTHAST n. 12640, EPL AEV n. 11. (Df 248968) A pápa értesítette az apátot, hogy az ügy vizsgálatát a pilisi cisztercita apátra és perjelre, ill. az egi prépostra bízta. „Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis ... abbati et conventui monasterii sancti Martini de Pannonia, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem. Ex parte venerabilis fratris nostri ... archiepiscopi Strigoniensis nobis est oblata querela, quod cum ipse ac predecessores eius consueverint in monasterio vestro tamquam metropolitanus processionaliter recipi et in eodem monasterio cum palleo celebrare, vos spiritu rebellionis assumpto, ei super hoc iniuriosi estis plurimum et molesti. Volentes igitur, ut corrigatis excessum huiusmodi per vos ipso, universitatem vestram rogamus attentius et monemus, per apostolica vobis scripta mandamus, quatinus eundem archiepiscopum cum ad monasterium vestrum accesserit, prout consuevistis hactenus, processionaliter admittentes, eum celebrare ibidem cum palleo libere permittatis. Alioquin dilectis filiis ... abbati et priori de Pelys, Cisterciensis ordinis, Vesprimiensis diocesis, et ... preposito ecclesie Agriensi litteris nostris iniungimus, ut partibus convocatis, audiant causam et apellatione remota, canonico fine decendant, quod decreverint, per censuram ecclesiasticam firmiter observari.” MES I. 368. Vö.: PRT II. 78.

¹²⁷ „Archiepiscopus per quovis loco sue provincie facienti transitum aut ad ea forsitan declinati ... divina officia etiam in pontificali celebrari duximus concedendum. Sic tamen, quod praetextu concesssionis huiusmodi in locis ipsis exemptis nullam aliam iurisdictionem idem archiepiscopus exercent, nec personis exemptis vel privilegiis molestiam inferat vel gravamen, nullumque exemptioni vel privilegiis eorundem aliud praeiudicium generetur, nec archiepiscopo ius aliud quomodolibet acquiratur.” Capitulum II. de privilegiis in Clementinis. Idézi: PRT II. 78. 6. jegyzet.

¹²⁸ PBFL Capsa 49 QQQ. (Df 208423) „Prohibemus etiam, ut nullus episcopus audeat in iam dicto monasterio, aut capellis eidem subiectis missas publicas celebrare, aut ordines facere, nisi ab abbate eiusdem loci fuerit invitatus,” PRT VIII. 279.

Feltűnő, hogy milyen csekély számban – biztosan mindössze két apátság esetében – szerepel a nyilvános istentisztelet tiltására vonatkozó rendelkezés. Ennek oka nagy valószínűséggel abban kereshető, hogy a többi kolostornál nem tartották szükségesnek beiktatását pápai privilégiumaik rendelkezései közé, így a püspök rendi joghatóságának ez a része is vélhetőleg érvényben maradt. Ugyanakkor számolnunk kell azzal is, hogy egyes apátságok esetében azért nincsenek adataink, mert maguk a források elpusztultak.¹²⁹

A püspök eltiltása nyilvános istentiszteletek tartásától mindig azt a célt szolgálta, hogy gátat vessen az esetleg felmerülő túlkapásoknak, a rendi joghatósággal való visszaélésnek. Így tehát megjelenése nem jelentett mentességet a püspök kormányzati joghatósága alól, nem volt exemptio tényező.

V.2. Az apátságok és a püspökök kormányzati hatalma

Az eddig vizsgált kiváltságok megléte önmagában nem elégséges a püspöki joghatóság alóli mentesség eléréséhez, hiszen csak a rendi hatalom egyes elemeit korlátozták, vagy éppen vonták meg az ordinariustól. A kormányzati hatalom megszüntetése, részben vagy egészében viszont tényleges mentességet, exemptiot jelentett, amennyiben párosult egy hierarchikusan magasabb joghatóság alá rendeléssel.

A továbbiakban azokat az elemeket (vizitáció, zsinati kötelezettség, egyházi szankciók alkalmazása) vizsgáljuk, amelyek e jogállapot kialakulásában szerepet játszottak.

V.2.1. Mentesség az egyházmegyei zsinaton való részvétel alól

A püspöki kormányzati hatalom gyakorlásának egyik legfontosabb fóruma az egyházmegyei zsinat volt. A diocesis kormányzását és az egyháziak fegyelmi ügyeinek tárgyalását emelhetjük ki a számos funkció közül. Ahogy azt korábban láthattuk, az egyházmegye minden klerikusa, a székeskáptalanok tagjaitól a plébániaegyházak papjain át a

¹²⁹ Így pl. ismeretes, hogy a zalavári apátságban tűz pusztított 1341-ben, amelynek következtében számos oklevél megsemmisült. Kolozsmonostor esetében pedig éppen az erdélyi püspök „gondoskodott” bizonyos fontos privilégiumok elpusztításáról – derül ki III. Honorius pápa 1222. június 21-i okleveléből. PRT VII. 66., 451; THEINER I.

kolostorok apátjaival bezárólag mind kötelesek voltak itt megjelenni. Ez fejezte ki – többek között – a püspök hierarchikus felsőbbbségét, joghatóságát az egyházmegye klerikus társadalma felett. Éppen ezért különösen fontos az exemptio magyarországi története szempontjából a zsinati részvétel alóli mentesség tanulmányozása.

Ezzel a kiváltsággal elsőként II. Paszkál már többször idézett, 1102. december 8-án Pannonhalmának adott bullájában találkozunk. A pápa meghagyta, hogy egyetlen püspöknek sem szabad az apátot vagy a szerzeteseket zsinatra hívnia, megjelenésre köteleznie.¹³⁰ 1175. december 16-án III. Sándor pápa – hivatkozva elődje, II. Paszkál rendelkezésére – majdnem szóról szóra egyező módon rögzítette ezt a kiváltságot. Lényegében csak egy apróbb változtatást eszközölt: pusztán annyit iktatott be, hogy egyetlen püspök sem kötelezheti megjelenésre *saját* zsinatán az apátot és a szerzeteseket.¹³¹ Hat évvel később, 1181. január 12-én, a pápa „átírta” saját korábbi bulláját, amelyben természetesen szóról szóra benne van az előbbi rendelkezés is.¹³² 1187. május 8-án III. Orbán megújította III. Sándor 1181-es privilégiumát, amelynek szövegén kisebb változtatásokat eszközölt. Így az ide vonatkozó rendelkezésben már nemcsak a püspököknek, hanem az érsekeknek is tilalmazta az apát és a szerzetesek zsinatra hívását.¹³³ Az itt említett négy pápai bullától eltérően fogalmazta meg ezt a kiváltságot III. Kelemen pápa 1189. március 11-én kelt privilégiuma. Szövegezése nem vezethető le a többiből, azoktól független, amit már más tekintetben is megfigyelhettünk.¹³⁴

34.; PRT XII/B. 69-70.

¹³⁰ PBFL Capsa 39. J. (Df 206804) „Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat [...] ad synodum vocare aut abbates vel monachos.” PRT I. 593., DHA n. 117., 334. Vö. PRT I. 139.

¹³¹ PBFL Lad. I. n. 27. (Capsa 68. A. – Df 206824), másolata: 1) Liber Ruber, n. 41., 78-81. (Df 208291), 2) 16. század (PBFL Capsa 72. J. – Df 208823): „Nulli quoque episcoporum liceat [...] abbatem et monachos ad synodum suam vocare”. PRT I. 607.

¹³² Eredetije nincs, másolata Liber Ruber, n. 42., 81-84. (Df 208291): „Nulli quoque episcoporum liceat [...] abbatem et monachos ad synodum suam vocare.” PRT I. 610. A rendtörténet közlése rendkívül hiányos, csak számokkal jelezte a korábbi bullától való eltéréseket, és így az oklevél szövegét csonkán közölte. Vö.: CDB I/21.

¹³³ PBFL Capsa 45. Q. (Df 206828), másolata: Liber Ruber, n. 43., 84-87. (Df 208291): „Nulli quoque archiepiscoporum vel episcoporum liceat [...] abbatem et monachos ad synodum suam vocare.” PRT I. 612. A rendtörténet közlése rendkívül hiányos, csak számok jelezik a korábbi bullától való eltéréseket, és így az oklevél szövegének közlése csonka. Vö.: CDB I/24.

¹³⁴ Eredetije nincs, csak másolatai: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867), 2) Liber Ruber, n. 44., 88-90. (Df 208291), 3) győri káptalan, 1322 (PBFL Capsarium n. 32. (Capsa 36. Jj) – Df 206829) „Illud autem privilegii presentis auctoritate statuimus, ut nemini liceat abbatem vel monachos [...] ad speciales synodos convocare, nisi Romano pontifice vel legato ab eius latere destinato.” PRT I. 613.

A későbbi pápai bullák már nem tartalmazzák ezt a kiváltságot, így hiányzik III. Ince 1216. június 13-án kelt privilégiumából,¹³⁵ ill. III. Honorius pápa 1225. május 26-án kelt okleveléből,¹³⁶ valamint IX. Gergely 1232. június 23-i bullájából,¹³⁷ amely hivatkozik a két előző oklevélre.

A pécsváradi apátság hamis alapítólevele a terjedelmes egyházi kiváltságok között említi a zsinati kötelezettség alóli mentességet. Az I. István nevében kelt, de csak a 13. század első felében összeállított hamis diploma úgy rendelkezett, hogy az apát egyedül az esztergomi érsek zsinatán köteles megjelenni, azaz nem kellett részt vennie az ordinarius, a pécsi püspök egyházmegyei zsinatán.¹³⁸

A bakonybéli apátság esetében e privilégiummal első alkalommal IX. Gergely 1230. április 19-én kelt bullájában találkozunk. A pápa rendelkezése szerint az apátnak és a szerzeteseknek nem kellett megjelenniük egyetlen, így az egyházmegyei, azaz a veszprémi püspök zsinatán sem.¹³⁹

A tihanyi kolostor apátja és szerzetesei, úgy tűnik, szintén mentesültek a veszprémi püspök zsinatán való megjelenési kötelezettség alól. Bár az apátság egyházi kiváltságait részletesen felsorolta IV. Kelemen 1267. január 11-én kelt bullája, az nem tartalmazta ezt a kiváltságot,¹⁴⁰ viszont egy néhány évvel azt megelőző esetből kiderül: az apátságban úgy tartották, hogy nem kötelesek az egyházmegyei zsinaton részt venni. 1262. május 8-án ugyanis éppen egy ilyen gyűlésen jelentette ki a tihanyi apát és a konvent, hogy ott nem kell megjelenniük, mert erre külön privilégiumuk van, és most is csak azért jöttek el, mert a veszprémi székeskáptalan és prépostja, valamint a főesperesek kifejezetten erre kérték őket,

¹³⁵ Eredetije nincs, csak másolatai: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsariun n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867), 2) Liber Ruber, n. 51., 123-127. (Df 208291), PRT I. 640-642.

¹³⁶ Eredetije nincs, csak másolata: Liber Ruber, n. ., 119-123. (Df 208291), PRT I. 670.

¹³⁷ Eredetije nincs, csak másolata: Liber Ruber, n. ., 141-145. (Df 208291), PRT I. 711.

¹³⁸ „Eadem eciam auctoritate apostolica mediante decrevimus, ut prefati cenobii abbas generali tantum et solemni duntaxat synodo Strigoniensis archiepiscopi interesse teneatur, [...]” DHA n. 12., 75-76. Vö.: PRT I. 139.

¹³⁹ PBFL Capsa 49. QQQ. (Df 208423) „Prohibemus etiam, ut nullus episcopus audeat in iam dicto monasterio, aut capellis eidem subiectis missas publicas celebrare, aut ordines facere, nisi ab abbate eiusdem loci fuerit invitatus, nec clericos aut presbiteros illius loci iudicare, excommunicare, aut ad sinodum vocare.” PRT VIII. 279. Vö.: PRT VIII. 42-44.

¹⁴⁰ Eredetije megvan ugyan a Panonhalmi Főapátság levéltárában (PBFL Tihan. Fasc. I. n. 9., Df 208381), de nagyon rossz állapotban. Jól olvasható viszont Lodomér esztergomi érsek 1297. november 6-án kelt átirata (Tihan. Fasc. I. n.

igényt tartva segítségükre a Peturke pap részéről ért súlyos anyagi károk rendezése során.¹⁴¹ Sajnos az itt említett privilégium közelebbről nem ismert, így azt sem tudjuk eldönteni biztosan, hogy az apátság ténylegesen rendelkezett-e ilyen oklevéllel vagy sem. Valószínű, hogy a kolostor a valóságban is mentesült a zsinati kötelezettség alól, ugyanis e jogát sem akkor, sem később nem érte támadás.

A többi kolostor okleveles anyaga sajnos nem szolgál információval arra nézve, hogy mentesültek-e vagy sem az egyházmegyei zsinat látogatásának kötelessége alól, amelyek létezésében a források hiánya ellenére sem kételkedhetünk.

Valamivel jobb a helyzet a tartományi vagy nemzeti zsinatokkal. Ezek közül többet is ismerünk. A szabolcsi zsinatot, ill. a Kálmán-kori két esztergomi zsinatot már a korábbiakban érintettük. Az ott hozott határozatok azt mutatják, hogy az apátok részt vettek a tartományi zsinatokon.¹⁴² A 12. és főleg a 13. századi adatok ezt a képet színesítik.

1103-ban Szerafin esztergomi érsek egyezséget hozott létre a pannonhalmi apát, Péter és a veszprémi püspök Mátyás között. A megbékélést hozó tárgyalásban (*disceptatio*) részt vett Ugolin, a kalocsai, Sixtus a váradi, Arduinunus, a győri egyház főpapja.¹⁴³ Az apát és a veszprémi püspök közötti konfliktus okát nem tudjuk behatárolni. Az mindenesetre jelentős körülmény, hogy kettejük ügyében az érsek és három másik főpap járt el. Elképzelhető, hogy ez valamiféle zsinat volt, mint azt Waldmüller feltételezte.¹⁴⁴

A következő az 1169-es nagy egyházpolitikai vitát lezáró megegyezés volt, az ún. *Constitutio ecclesiastica*, amelynek gyökerei még II. Géza korába nyúlnak vissza. A magyar

9., Df 208389) PRT I. 525-528. Vö.: PRT I. 139., X. 103-105.

¹⁴¹ Veszprémi káptalan magánlevéltár, Wesprem. Ecclesia n. 10. (Df 200658) Nos frater ... abbas et conventus monasterii Sancti Aniani de Tychon, ordinis Sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis, significamus universis quibus expedit presencium per tenorem, quod licet a synodo venerabilis patris episcopis Vesprimiensis exempti simus privilegio speciali, in festo tamen adventus Beati Michaelis archangeli, quo dictus episcopus suam consuevit synodum celebrare, ad petitionem et instanciam prepositi, archidiaconorum et capituli Vesprimiensis Wesprimium accessimus, unacum ipsis predictae synodo assidentes. [...] PRT X. 524-525. (hiányos), HO V. 34-35. PRT X. 103-105.

¹⁴² A szabolcsi zsinat szövegének bevezető része kifejezetten utal ez utóbbira: „Regnante creatore et salvatore domino nostro Jesu Christi anno incarnationis eius millesimo XCIIo XIII kalendas Junii in civitate Zabolch sancta sinodus habita est, presidente christianissimo Hungarorum rege Ladislao cum universis regni sui pontificibus et abbatibus, necnon cunctis optimatibus, cum testimonio totius cleri et populi.” ZÁVODSZKY 1904. 157.

¹⁴³ „Seraphinus archiepiscopus Strigoniensis simultates inter Matheum episcopum Wesprimiensem et Petrum abbatem. S. Martini de monte Pannoniae amicissime conponit, cui disceptationi intererant Ugolinus Colocensis, Sixtus Varadiensis et Arduinus Geuriensis episcopi. Anno Domini MCIII.” ÁÚO I. 45., MES I. 71.

király ugyanis nem a III. Sándorral szemben álló ellenpápát támogatta, sőt ellentétbe került I. Barbarossa Frigyes német-római császárral is (1161). Miután ez a konfliktus lezárult, került sor a főpapi székek betöltése körül kialakult vita rendezésére, ennek az eredménye az 1169-es megegyezés, amelynek létrejöttét egy nemzeti zsinat megtartásához köthetjük.¹⁴⁵ Elképzelhető továbbá, hogy I. László király 1192-es szenttéavatását is egy ilyen tartományi zsinat határozta el.¹⁴⁶

A 13. századból már több országos zsinatra van adatunk. Valószínű, hogy tartottak ilyen főpapi gyűlést 1222-ben (Kalocsa?), 1225-ben Kalocsán, de itt említhető meg a beregi erdőben kötött egyezés is, amely felfogható egy zsinat eredményének, amelyet a pápai legátus, Pecorari Jakab, prenestei (palestrinai) püspök-kardinalis *per Hungariam hoc anno concilia sua tenuit*.¹⁴⁷ Azt természetesen nem tudjuk, csak feltételezhetjük, hogy az apátok részt vettek ezeken a zsinatokon.

Biztosabb támpontot ad az 1252-es¹⁴⁸ esztergomi zsinat, amely kifejezetten egy apátság, a zalavári ügyében gyűlt össze. Az apát, Balázs és a veszprémi püspök, Zelandus ugyanis összetűzésbe került tizenkét plébániaegyház joghatósága miatt. Vancha István esztergomi érsek Szent Lukács evangélista ünnepére zsinatot hívott össze, ahol megjelent a tartomány minden apátja, prépostja és papja. A zalavári apát és a veszprémi püspök kölcsönösen előadták álláspontjukat a vitatott joghatósági kérdésben, az érsek pedig az elmondottak alapján az apát javára ítélt.¹⁴⁹ Azt sajnos nem tudjuk, hogy a királyi apátságok vezetői vagy szerzetesei közül

¹⁴⁴ WALDMÜLLER 1987. 167. A szerző nem foglal állást egyértelműen, hiszen óvatosan maga is döntőbíráskodást (Schiedsgericht) említ.

¹⁴⁵ WALDMÜLLER 1987. 168-169.; SZOVÁK 1996. 36-37., PRT I. 118-119.

¹⁴⁶ WALDMÜLLER 1987. 171.

¹⁴⁷ WALDMÜLLER 1987. 173-176.

¹⁴⁸ Dátuma egyes kutatók szerint (PÉTERFFY I. 87.; MRH I. 80.; BALICS 1885-1888 II/2. 11-12.; PRT VII. 461-462.) 1256, de Knauz Nándor (MES I. 394.) és Fejér György (FEJÉR IV/2. 153.) nyomán Waldmüller 1252-re tette. WALDMÜLLER 1987. 176-177.

¹⁴⁹ EPL AEV 10. 77. (Df 249066) „Nos Stephanus, Dei gratia archiepiscopus Strigoniensis, etc. significamus omnibus per presentes litteras, quod in synodali nostra congregatione in die festi Sancti Luce evangeliste universis abbatibus, prepositis et clero nostre dyecesis solemner celebrata, vir religiosus frater Blasius abas (!) monasterii de Zala de medio aliorum surgens querulosa et lamentabili voce nobis et universis abbatibus atque clericis retulit in hunc modum, [quod] venerabilis in Christo pater dominus Zlaudus episcopus Wesprimiensis [...] Quibus sic auditis iam dictus venerabilis pater dominus Zlaudus episcopus Wesprimiensis similiter in eadem nostra congregatione coram nobis astans, contra eundem abbatem respondit [...] Datum tertio die congregationis nostre annotate [...]” PRT VII. 460-461. Felmerülhet elvileg, hogy itt egy Esztergom egyházmegyei zsinatról volt szó, de ennek ellentmond, hogy sem a zalavári apátság, sem a vitatott plébániák nem az esztergomi egyházmegyébe, hanem a veszprémi,

kik voltak jelen a zalavári apáton kívül, hiszen az érsek csak „összes” apátot említ. A zsinati határozatok első kiadója Péterffy Károly egész sor apátot szerepeltetett ezen a zsinaton. Szerinte jelen volt – mások mellett – Favus pannonhalmi, György garamszentbenedeki, Jakab bakonybéli apát.¹⁵⁰ Ezt a megállapítást azonban Batthyányi Ignác szigorúan elutasította, és az ő hatására a későbbiekben ez a felvetés már nem is jelent meg többé.¹⁵¹

A 13. század második felében olyan zsinatokkal találkozunk, amelyeket különböző pápai legátusok hívtak össze. Így pl. IV. Orbán pápa 1263-ban Magyarországra küldte Angelus nevű káplánját azzal az utasítással, hogy tárgyalja meg a magyar főpapokkal egy esetleges Bizánc elleni fellépés lehetőségét, valamint a tatár kérdést.¹⁵² A pápai követ Budára hívott össze egy országos zsinatot. A fő téma mellett itt került sor Fülöp esztergomi érsek és Jób pécsi püspök viszályának rendezésére. Ez utóbbi ügy kapcsán értesülünk a fontosabb résztvevőkről. Az esztergomi érseken kívül megjelent ugyanis a zsinaton Omodé győri, Lampert egri, Fülöp váci, Pál veszprémi, Vince nyitrai püspök, valamint Pál pannonhalmi, ill. a pécsváradi, szekszárdi és a somogyvári apát. A pécsi, a szirmiumi és az erdélyi püspököt és a kalocsai érseket prokurátorok képviselték, és jelen voltak egyéb apátok, prépostok, főesperesek és plébániaegyházi papok is.¹⁵³

A későbbi magyarországi zsinatok esetében sajnos nincsenek ilyen pontos információink. Az 1279-ben Fülöp fermói püspök, pápai legátus által összehívott budai zsinat

magasabb szinten természetesen az érseki egyháztartományba tartoztak. Erre tekintettel soroltuk az országos zsinatok közé. Vö.: WALDMÜLLER 1987 179.

¹⁵⁰ PÉTERFFY I. 87-88. Vö.: PRT II. 45., VIII. 57.; BALICS 1885-1890. II/2. 12.; KNAUZ 1890. 68.

¹⁵¹ A Péterffy-féle listáról igen szemléletesen írt: „non tam ex coniecturis quam hallucinationibus Peterffianis conflatum fuisse.” BATTHYÁNYI II. 391. Vö.: WALDMÜLLER 1987. 177-178.

¹⁵² 1261-ben ugyanis Alexios Strategopoulos visszafoglalta VIII. Palailogos Mihály számára Bizánc városát, ami miatt szembekerült a pápával. Ez tükröződik IV. Orbán 1263. október 14-én a kalocsai érsekhez intézett levelében: „a subventionem praestanda Imperio Constantinopolitano, pro quo dilectum filium Angelum clericus capellae nostrae ad partes regni praefati transmisimus”. A pápa tehát elsősorban azért küldte legátusát, hogy a magyar főpapi kar az ő emberét, Balduint támogassa. Vö.: WALDMÜLLER 1987. 181.

¹⁵³ A zsinat összehívásáról és az ügyről Omodé győri püspök oklevele ad tájékoztatást: „Nos O[modeus] divina miseratione episcopus Iauriensis, de provincia Strigoniensi, significamus [...] quod quum anno domini millesimo ducentesimo sexagesimo tertio, indictione sexta, quarto die exeunte Aprilii essemus apud Budam ad convocationem magistri Angeli, clerici capelle domini Pape et nuncii eiusdem in partes Ungarie, et consideramus una cum praenominato magistro Angelo et reverendo archiepiscopo Strigoniensi domino Philippo metropolitano nostro [...] in ecclesia praepositati exhibitis nobis litteris et mandato apostolicis ...” FEJÉR IV/3. 172-174.; MES I. 484. Vö.: HEQ II. 172.; MRH I. 82.; FRANKÓI 1879. 15.; BALICS 1885-1890. II/2. 197-198.; PRT XII/B. 54.; VASS 1989. 50.; PRT XII/B. 18.; WALDMÜLLER 1987. 182. Ez utóbbi szerző járatlanságát mutatja, hogy váradi és sümegi apátról ír pécsváradi és somogy(vár) helyett.

résztvevőit pl. csak általánosságban nevezték meg.¹⁵⁴ Ugyanez vonatkozik az 1292-es, 1294-es és 1296-os esztergomi zsinatokra, ill. az 1298-as pesti gyűlésre is.¹⁵⁵ Ezzel szemben arra van adatunk, hogy (I.) Miklós pannonhalmi apát részt vett a Nicolao Boccassini pápai követ által összehívott budai zsinaton (1301),¹⁵⁶ továbbá arra is, hogy Pál garamszentbenedeki apát jelen volt a Gentilis legátus által összehívott budai zsinaton (1309).¹⁵⁷

Összegezve eddigi eredményeinket elmondhatjuk, hogy biztos adatunk csak Pannonhalma, Bakonybél, Tihany és esetleg Pécsvárad esetében van arra nézve, hogy az apátságok mentességet kaptak az egyházmegyei zsinaton való részvételi kötelezettség alól. A többi kolostornál nincsen okunk feltételezni, hogy ilyen kiváltságot nyertek volna, különösen úgy, hogy pápai privilégiumaikban, amelyek más jogokat megadnak, nem említik a zsinati köteleesség alóli mentességet.¹⁵⁸ A tartományi vagy országos zsinatokon viszont – csekély számú adataink ellenére – úgy tűnik, rendszerint megjelentek a bencés apátok is, ami természetesen megfelel az általános egyházi gyakorlatnak.

V.2.2. *Mentesség a püspöki vizitáció alól*

Az ordinarius kormányzati hatalmának egyik legerősebb eleme az egyházmegyei intézmények rendszeres látogatása, vizitációja volt. Ezen alkalmakkor tájékozódott az egyháziak fegyelmi életéről, az esetleges vétkekről és kihágásokról, és szükség esetén – élve a büntető hatalmához kapcsolódó fenyegetésekkel – orvosolta azokat. A két elem tehát szoros kapcsolatban állt. A rendszeres vizitációkat a magyar egyházi törvénykezés is – legalábbis a szabolcsi zsinat rendelkezése óta – kívánatosnak tartotta, és nincs okunk kételkedni az intézmény működésében. Sajnos azonban a rendelkezésre álló forrásokban ennek alig lehet

¹⁵⁴ A felsorolás neveket és intézményeket nem említ csak azt, hogy a zsinaton részt vettek az érsekek, püspökök, az apátok, prépostok, stb. Az apátoknál csak annyit jegyzett meg, hogy „monasteria per prelatos” képviseltették magukat. WALDMÜLLER 1987. 196. A zsinat határozataira: PÉTERFFY I. 106-126. Vö.: PRT II. 13-14.

¹⁵⁵ 1292-ben például: „nec non coram venerabili capitulo Strigoniensi et universis prepositis et abbatibus ac prelatibus in hoc sancto provinciali concilio congregatis [...]” PÉTERFFY I. 130. Vö.: WALDMÜLLER 1987. 201-208.

¹⁵⁶ PBFL Capsa 26. Aa. (Df 283847) „Exponente pridem nobis in pleno concilio de mandato nostro Bude solempniter congregato abbate monasterii Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie, [...]” PRT II. 347-348. Vö.: PRT II. 48-49.

¹⁵⁷ PRT XII/B. 99.

¹⁵⁸ Pl. Gramszentbenedeknél, ahol III. Ince pápa 1209. május 15-i bullája (MES I. 190-192.) több fontos kiváltság

nyomát találni.¹⁵⁹ Ezek közé tartozik a kapornaki apátság esete, amely hevesen tiltakozott a veszprémi püspök gyakori látogatásai miatt, ill. azért mert ezek ürügyén az ordinarius jelentős követeléseket támasztott az apátsággal szemben. Az apát végül fellázadt püspöke ellen, aki viszont erre kiközösítette. Az ügy IX. Gergely pápa elé került, aki ugyan nem vonta kétségbe a püspök kormányzati joghatóságát a kolostor felett, ám arra kötelezte, hogy hagyjon fel a túlzott követelésekkel, egyúttal a feleket az Apostoli Szék elé rendelte.¹⁶⁰

V.2.3. Az egyházi szankciók alkalmazásának tilalma

A püspöki büntető hatalom gyakorlásáról, ill. korlátozásáról több adatunk van. Az alább idézendő források tanúsága szerint egy olyan kiváltság-csoport mutatkozik, amely az ordinarius kormányzati hatalmát – azon belül a büntetés jogát – szüntette meg. Ez leggyakrabban a kiközösítés (*excommunicatio*), ritkábban egyéb egyházi fenytékek (felfüggesztés, *interdictum*) alkalmazásának tiltása volt. Ezeket az elemeket azonban csak csekély számú pápai privilégiumban találjuk meg.

Az első adat II. Paszkál Pannonhalma számára 1102. december 8-án kiadott bullája. A pápa megtiltotta ugyanis, hogy valamely püspök az apátot, a szerzeteseket, vagy a monostornak alávetett egyházak papját kiközösítse.¹⁶¹ Majdnem szóról szóra ugyanezt a

mellett hallgat erről a kiváltságról.

¹⁵⁹ A kevés példa közül az egyik IX. Gergely pápának 1235. november 20-án az esztergomi provincia egyházi előljáróhoz intézett levele, amelyben meghagyta, hogy az érseket a vizitáció alkalmával szívesen fogadják. „Gregorius episcopus [servus servorum Dei] venerabilibus fratribus episcopis et aliis ecclesiarum prelatiis, et dilectis filiis clericis provincie Strigoniensis salutem [et apostolicam benedictionem] Ad obedientiam et reverentiam vestris superioribus exhibendam devotionem vestram apostolicis litteris tanto sollicitus invitamus, quanto fortius ad id teneri vos novimus nostris etiam tacentibus per ipsos. Hinc est, quod universitatem vestram monendam duximus attente et hortandam mandantes, quatenus venerabilem fratrum nostrum Strigoniensem archiepiscopum, cum ad vos causa visitationis accesserit, benigne recipere ac honeste tractare curetis, in litisque ad correctionem pertinent officii sui debitame exercere ipsum libere permittentes, alioquin sententiam, quam idem rite tulerit in rebelles, ratum habemus [...]” THEINER I. 140. Ez párhuzamba állítható a IV. lateráni zsinat azon rendelkezésével, amely a bencés vizitátoroknak előírta, hogy püspökeiknek jelentsenek, az pedig intézkedjék: „Denuntient episcopo proprio, ut illum amovere procuret [...]”. Idézi: PRT II. 8., 4. jegyzet.

¹⁶⁰ „[...] Dilecti filii ... abbas et conventus monasterii Sancti Salvatoris de Caparnuch ordinis sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis, gravem ad nos transmissere querelam, quod venerabilis frater noster ... Vesprimiensis episcopus, non considerato prudenter, quod prelatum suis subditis non solum preesse convenit, verum etiam et prodesse, monasterium ipsum indebitis exactionibus aggravans et molestans singulis annis unum equum ab eis contra iustitiam exigit et extorquet, et quotiens vult in anno visitationis vel alia de causa monasterium idem accedens, trahensque moram ibidem cum personarum et evectionum multitudine et frenata, bona monasterii pro sua voluntate consumit, ita quod fratres in eo degentes vix habent unde valeant sustentari; [...]” THEINER I. 154.; MREV I. 107. Vö.: PRT VII. 59-60.

¹⁶¹ Eredetije: PBFL Lad. 1., n. 6. (Capsa 39. J. – Df 206804) „Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat [...] in

rendelkezést olvassuk III. Sándor 1175. december 16-án kelt privilégiumában,¹⁶² ill. később, 1181-ben is.¹⁶³ Ez utóbbit ismételte meg III. Orbán pápa is 1187-ben.¹⁶⁴ Ezeknél az általános rendelkezéseknél már sokkalta világosabban fogalmazott III. Kelemen 1189. március 11-én kelt bullája. A pápa ugyanis meghagyta, hogy senki más nem függesztheti fel, közösiheti ki az apátot és a szerzeteseket, nem helyezheti őket interdictum alá, csak a pápai oldalkövet.¹⁶⁵ Rendelkezése nemcsak egyértelműbben adta elő a korábbi kiváltságot – hiszen itt már *csak* az apát és a szerzetesek szerepelnek – hanem egyúttal ki is terjesztette más egyházi fenyegetések irányába. Ezzel a püspökök, köztük elsősorban Pannonhalmi területileg illetékes megyéspüspöke, a győri egyházmegye vezetője, elvesztette két legsúlyosabb és egyben leghatékonyabb büntető eszközét az apátság felett, a kiközösítés és az interdictum jogát.

A pápai privilégium további sajátossága, hogy a felfüggesztés, a kiközösítés és az interdictum jogát kifejezetten a pápának, ill. oldalkövetének tartja fenn. Ez a kitétel mindeképpen új elem, amely III. Sándor idejétől kezdve terjedt el a külföldi pápai privilégiumokban. Ez igen jelentős változás volt, hiszen így közvetlen kapcsolat létesült az apátság és a Szentszék között, minden közbeeső fórum kiiktatásával.¹⁶⁶

ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare, vel ad synodum vocare aut abbates vel monachos.” DHA n. 117., 334.

¹⁶² Eredetije: PBFL Caspsa 68. A. (Df 206824), másolatai: 1) Liber Ruber, n. 41., 78-81. (Df 208291), 2) 16. század (PBFL Caspsa 72. I. – Df 208823) „Nulli quoque episcoporum liceat [...] in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare, vel abbates vel monachos ad synodum suam vocare.” PRT I. 607. ; CDB I/18.

¹⁶³ Eredetije nincs, másolata: Liber Ruber, n. 42., 81-84. (Df 208291) „Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat [...] in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare, vel abbates vel monachos ad synodum vocare.” PRT I. 610-611. (hiányos); CDB I/21.

¹⁶⁴ PBFL Capsarium n. 31. (Capsa 45. Q.) – Df 206828, másolata: Liber Ruber, n. 43., 84-87. (Df 208291) „Nulli quoque archiepiscoporum vel episcoporum liceat [...] in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbates vel monachos ad synodum vocare.” PRT I. 612-613. (hiányos); CDB I/24.

¹⁶⁵ Eredetije nincs csak átiratai: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867), 2) győri káptalan, 1322. január 22. (PBFL Capsarium n. 32. (Capsa 36. Jj) – Df 206829), másolata: Liber Ruber, n. 44., 88-90. (Df 208291). „Illud autem privilegii presentis auctoritate statuimus, ut nemini liceat abbatem vel monachos eiusdem monasterii suspendere, interdicere aut excommunicare vel ad speciales synodos convocare, nisi Romano pontifici vel legato ab eius latere destinato.” PRT I. 613.

¹⁶⁶ Erre jó példa egy 1169-es, a Saint-Sernin de Toulouse kanonokjainak adott bullája, amely hasonlóképpen fogalmazott: „Sancimus pretereā ut nemini liceat ecclesiam vestram interdicto supponere aut in fratres vestros aliquam sententiam promulgare, nisi de mandato Romani pontificis aut legato ipsius ab eius latere destinato.” JL 11621a. Idézi: FALKENSTEIN 1997. 113. 44. jegyzet. Vö.: SCHREIBER 1910. I. 199. 2. jegyzet.

A későbbi pápai privilégiumok, amelyek az apátság több egyházi kiváltságát is felsorolták – így III. Ince 1216. június 13-i, III. Honorius 1225. május 26-i és IX. Gergely 1232. június 23-i bullája¹⁶⁷ –, már nem említik ezt a rendelkezést.

Feltűnő, hogy a pannonhalmi pápai privilégiumokat leszámítva, ez a kiváltság csak egy apátság, a bakonybéli esetében kerül elő, mégpedig IX. Gergely 1230. április 19-i keltezésű bullájában. A pápa rendelkezése a pannonhalmi privilégiumok közül a II. Paszkál-féléhez, ill. az azt megismétlő III. Sándor és III. Orbán által kiadottakhoz áll legközelebb, hiszen az ott említett egyházi fenyíték egyike – *excommunicatio* – szerepel itt is. Ennyiben tehát korlátozottabb, mint a szintén Pannonhalmának szóló III. Kelemen-féle bulla, amely két másik elem, a felfüggesztés és az *interdictum* alól is mentességet adott. Annyiban viszont bővebb annál, hogy a kiközösítés jogának megvonása mellett a pápai rendelkezés a bakonybéli apátság esetében megtiltotta a püspököknek az apátság klerikusai és (szerzetes) papjai feletti ítélkezés jogát.¹⁶⁸

Ez utóbbi azonban csak egy kiegészítő rendelkezés, hiszen a apát (és a konvent) ítélkezési joga a szerzetesek felett a Regula egyik sarkalatos eleme.¹⁶⁹ Így tehát azok az adatok, amelyeket az ítélkezés kérdésében Pannonhalmáról, Bakonybélről ismerünk, nem igazán tekinthetők kiváltságnak, hanem inkább egy hagyományos szokás, gyakorlat megerősítésének.

Pannonhalma pápai oklevelei közül esőként II. Paszkál 1102-es bullája hozza a szerzetesek feletti ítélkezésre vonatkozó rendelkezést. A testvérek (*fratres*), azaz a konvent ugyanis szabadon befogadhatott olyan klerikusokat, akik szerzetesi életre áhítoztak, továbbá ítélkezhetett a szerzetesek, valamint a monostornak alávetett apácák felett.¹⁷⁰

¹⁶⁷ 1216: eredetije nincs, csak másolatai: 1) II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867), 2) Liber Ruber, n. 51., 123-127. (Df 208291), PRT I. 640-642.; 1225: eredetije nincs, csak másolata: Liber Ruber, n. 50., 119-123. (Df 208291), PRT I. 670.; 1232: eredetije nincs, csak átírata: 1234 (PBFL Capsarium n. 139. (Capsa 68. F.) Df 206946), másolata: Liber Ruber, n. 55., 141-145. (Df 208291), PRT I. 711.

¹⁶⁸ PBFL Caspa 49. QQQ. (Df 208423) „Prohibemus etiam, ut nullus episcopus audeat in iam dicto monasterio, aut capellis eidem subiectis missas publicas celebrare, aut ordines facere, nisi ab abbate eiusdem loci fuerit invitatus, nec clericos aut presbiteros illius loci iudicare, excommunicare, aut ad sinodum vocare.” PRT VIII. 279. A szöveg „illius loci” kifejezése az apátságra vonatkozik, a szerzetesek egy része pedig nyilvánvalóan felszentelt pap volt.

¹⁶⁹ Különösen a 23-30., 43-46. fejezetek vonhatók ide.

¹⁷⁰ Eredetije: PBFL Lad. 1., n. 6. (Capsa 39. J. – Df 206804) „Decernimus etiam, ut fratribus eiusdem cenobii liceat clericos cuiuscumque ordinis secundum traditionem sanctorum patrum recipere ad monachium habitum suscipiendum absque quorumlibet episcoporum interdictione, monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio

Ugyanezt a rendelkezést tartalmazta, kisebb változtatásokkal, III. Sándor 1175. december 16-án,¹⁷¹ ill. 1181-ben kelt privilégiuma,¹⁷² sőt III. Orbán pápa 1187-es bullája is,¹⁷³ a későbbi, már említett pápai kiváltságlevelek (III. Kelemen, III. Ince, III. Honorius, IX. Gergely) viszont már nem említették. Az ítélkezési gyakorlat azonban, úgy tűnik, fontos volt az apátság számára, hiszen 1180 december előtt követség útján tájékozódtak a montecassinói apátság ezirányú szokásairól, amelyekről Péter apát kézségesen felvilágosítást adott Similis szentmártoni apát részére.¹⁷⁴ Később, 1231. május 7-én pedig IX. Gergely pápa terjedelmes kiváltságot biztosított Pannonhalmi részére azon szerzetesek esetében, akik simonia vétkébe estek, feloldozás nélkül egyházi rendeket vettek fel, istentisztelet végeztek.¹⁷⁵ Ezzel a rendelkezéssel párhuzamba állítható a IV. Sándor pápa 1256. október 10-i bullájában meghatározott kiváltság, amely a kiközösített szerzetesek feloldozásának jogát – a pápa helyett, bizonyos feltételekkel – az apát számára biztosította.¹⁷⁶

subiectas sine cuiuscumque prohibitione eis liceat iudicare.” DHA n. 117., 333.

¹⁷¹ Eredetije: PBFL Caspsa 68. A. (Df 206824) „*Monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiuscumque prohibitione vobis liceat iudicare.*” PRT I. 607.

¹⁷² Eredetije nincs, másolata: Liber Ruber, n. 42., 81-84. (Df 208291) „*Monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiuscumque prohibitione vobis regulariter liceat iudicare.*” PRT I. 610-611. (hiányos); CDB I/21.

¹⁷³ PBFL Capsarium n. 31. (Capsa 45. Q.) – Df 206828, másolata: Liber Ruber, n. 43., 84-87. (Df 208291) „*Monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiusquam prohibitione vobis regulariter liceat iudicare.*” PRT I. 612-613. (hiányos); CDB I/24.

¹⁷⁴ PBFL Capsa 35. F. (Df 206826), PRT I. 608-609.

¹⁷⁵ PBFL Capsa 40. Z. (Df 206911) „[...] *Ex parte tua, filii abbas, fuit nobis propositum, quod nonnulli monachi eiusdem monasterii, quod immedietate apostolice sedis subest, pro iniectione violentia manuum in seipsos in canonem inciderunt sententie promulgate, quidam vero symoniacum habuerunt ingressum in monasterio memorato, quorum aliqui absolutionis beneficio non obtento celebrare divina et ad sacros ordines sunt promoti. De ipsorum itaque salute sollicitus, postulasti, ut cum eos venire ad sedem apostolicam oporteret, et metuas, ne vagarentur veniendo ad ipsam et salutis, cuius causa venirent, incurrerent detrimentum, cum ipsis agere misericorditer dignemur. Nos autem plenam de discretionem tua fiduciam obtinentes, considerantes quoque, quod religionis favore agendum est mitius cum eisdem, devotioni tue presentium auctoritate concedimus, ut huiusmodi manuum iniectoribus, nisi eorum difficilis fuerat et enormis excessus, propter quem merito ad sedem apostolicam sint mittendi, possis iuxta formam ecclesie absolutionis beneficium impetrari, facturus cum symoniacis, prout in constitutione generalis concilii continetur. Super eo vero, quod dicti excommunicati per simplicitatem et iuris ignorantiam celebrare divina et sacros ordines receperunt, iniuncta eis penitentia competenti cum ipsis tibi liceat, prout secuti eorum expedire cognoveris, dispensare. Si autem prefati excommunicati scienter in contemptum ecclesiastice discipline talia presumpserunt, eis per biennium ab ordinum executione suspensis et iniuncta penitentia competenti cum eis postmodum, si fuerint bone conversationis et vite, auctoritate nostra dispensare valeas, sicut videris expedire. [...]*” PRT I. 703.

¹⁷⁶ PBFL Capsa 41. B. (Df 207038) „*Exhibita nobis tua petitio continebat, quod nonnulli monasterii monachi eiusdem et conversi pro violatione iniectione violentia manuum in se ipsos et quidam pro detentione proprii, alii etiam pro denegata tibi et predecessibus tuis obedientia seu conspiracy offensa in excommunicationis laqueum inciderint, quorum monachorum quidam divina celebrarunt officia et receperunt sacros ordines sic ligati. Quare super his eorum providere soluti a nobis humiliter postulasti. De tua itaque circumspectione plenam in Domino fiduciam obtinentes, presentium tibi auctoritate (!) concedimus, ut eosdem excommunicatos hac vice huiusmodi excommunicationum sententiis absolvas iuxta formam ecclesie vice nostra, iniungens eis, quod de iure fuerit iniungendum, proviso, ut manuum iniectores, quorum fuerit gravis et enormis excessus, mittas ad sedem*

A bakonybéli apátságról e tekintetben már szóltunk. Az ítélkezési jogot még egy helyen, a hamis pécsváradi „alapítólevél”-ben fedezhetjük fel, igaz jelentősen eltérő szövegezésben. Itt ugyanis az olvasható, hogy az apátság *népeinek* tanítása és a felettük való ítélkezés az esztergomi érsek és az apát dolga.¹⁷⁷ Ez élesen elüt az eddig megismert rendelkezésektől, hiszen éppen a szerzetesek feletti ítélkezési jog hiányzik belőle. Mint láttuk, ez természetes az apátságok esetében, és úgy tűnik, hogy az oklevél ezt kiaknázva igyekezett kiterjeszteni az ítélkezés jogát – lelki ügyekben – a kolostor minden népére.¹⁷⁸

Visszatérve a püspök kormányzati, és különösen büntető hatalmának gyakorlásához, megemlíthetjük a földvári kolostor esetét, amelynek apátja a 12. század legvégén súlyos összetűzésbe került a területileg illetékes pécsi püspökkel, Kalánnal. Az apát III. Ince pápának előadta, hogy útja előtt a pécsi püspök náluk vendégeskedett, és elvette (II.) Béla egykori királynak a monostor szabadságáról szóló privilégiumát, valamint az útiköltségre szánt pénzt, majd fogságba vetette a közeli cikádori kolostorban, hogy ne tudjon se a királyhoz, se a pápához eljutni. Később a püspök visszaengedte a kolostorba, majd ügyét a király elé akarta vinni, hogy ott adjon számot az ellene felhozott vádról, amely szerint privilégiumát pénzen szerezte. Az apát monostora érdekében ekkor a pápához fordult, mire a püspök kiközösítette. Ezzel szemben a püspök követe, Obertus úgy adta elő a történeteket, hogy a püspök előtt maga az apát is elismerte, hogy Béla király állítólagos oklevele hamisítvány, és a püspök éppen ezért fosztotta meg az apátot állásától, s záratta be vezeklés céljából Cikádorra, ami ellen az apát nem is tiltakozott. Utóbb azonban megszökött onnét, és erőszakkal visszatért az apáti székbe, a püspökhöz tartozó plébániákat kifosztotta, a papokat elkergette. Emiatt a püspök többször megidézte, majd (ismét) kiközösítette. Ám az apát ezzel nem törődve, továbbra is végezte az

apostolicas absolvendos cum illis autem, qui absolutionis beneficio non obtentu facti immemores vel iuris ignari receperunt ordines vel divina officia celebrarunt, iniuncta eis pro modo culpe penitentia competenti, eaque peracta, liceat tibi de misericordia, que superexaltat iudicio, pro eorum saluti expediri videris, dispensare. Si vero prefati excommunicati non tantum in contemptum clavium scienter talia presumpserunt, eis per biennium ab ordinum executione suspensis et imposita eisdem penitentia salutari, eos postmodum, si fuerint bone conversationis et vite, ad gratiam dispensationis admittas. Proprium autem, si quid habent dicti monachi et conversi, facias in tuis manibus resignari in utilitatem ipsius monasterii convertendum. [...]” PRT II. 296-297.

¹⁷⁷ „Prefati vero monasterii populum iam sepe dictum de spiritualibus instruendum et iudicandum Strigoniensis archiepiscopo et abbati suo commisimus.” DHA n. 12., 76.

¹⁷⁸ Vö.: Kiss 1999a. 242-247.; Kiss 1999b. 52.; Kiss 2001. 88-94.

istentiszteleteket és használta az apátság vagyonát. A pápa az elmondottak alapján vizsgálatot rendelt el, ennek idejére pedig feloldotta az apátot sújtó kiközösítést. Egyúttal megbízta a váci és a csanádi püspököt, hogy tartsanak vizsgálatot az ügyben, és amennyiben bebizonyosodna az apát állítása, parancsoljanak hallgatást a püspököknek. Ellenkező esetben viszont a pápa helybenhagyja a püspök ítéletét az apáttal szemben, és arra kötelezi megbízottait, hogy a letételt foganatosítsák. Ha az apát ennek ellenszegülne, függesszék föl állásából a pápai döntésig.¹⁷⁹

Sajnos az ügy további fejleményeiről nincsenek adataink, így nem tudjuk eldönteni, hogy melyik félnek lett végül igaza. Ennek ellenére azonban több fontos tanulság levonható. Először: az egész konfliktus az apátság és a megyéspüspök közötti jogi viszony miatt robbant ki, hiszen az apát a szabadságot adó királyi oklevélre hivatkozva azt állította, hogy mentes a püspöki joghatóság alól. Másodszor: az apát nemcsak azt sérelmezte, hogy a püspök elvette tőle

¹⁷⁹ Vatikáni Levéltár, Reg. Vati. Vol. 4. Anni III. ep. 528. „[...] Cum dilecti filii S. Abbas de Feldvar et magister Obertus nuntius venerabilis fratris nostri Quinqueecclesiensis episcopi pro questione quae vertitur inter eundem episcopum et ipsum abbatem, ad nostram praesentiam accessissent, [...] et supradictus Quinqueecclesiensis episcopus ad monasterium suum hospitandi causa venisset, privilegium quod clare memorie B. quondam rex Ungariae super ecclesiae suae libertate concesserat, quam a iurisdictione prorsus episcopi exemptam esse proponit, et pecuniam, quam paraverat ad expensas itineris illi abstulit violenter, ipsumque in quodam claustrum Cisterciensis ordinis carceri mancipavit, ne posset vel ad regem ire, vel Romanam ecclesiam visitare. Subsequenter vero cum ad abbatiam suam eum dictus episcopus remisisset, et coram rege proposita super querimonia, fuisset incitatus se privilegium eius et pecuniam accepisse, dictus abbas, ut suis et ecclesiae suae gravaminibus provideret, vocem ad nos appellationis emisit et festum sancti Lucae proxime praeteritum appellationi praefixit, quam appellationem licet episcopus ipse admiserit et promiserit se venturum in termino constituto post multos dies in eum excommunicationis sententiam promulgavit. E contrario prefatus magister Obertus respondit, quod memoratus episcopus pro eo, quod dictus abbas super falsitate duorum privilegiorum apud eum accusatus fuerat et convictus et crimen suum ore proprio manifeste confessus, eum non appellans, nec contradicentem deposuit et misit ad monasterium de Sicodur ad poenitentiam peragendam, de quo cum fuisset egressus poenitentia non peracta, monasterium de Felduar invasit per potentiam laicalem et ecclesiam quandam ad ipsum episcopum pertinentem parochianis propriis spoliavit, clericos eius eiiciens domibus propriis verberando. Super quibus cum pluries citatus fuisset, quia contumax apparebat, episcopus cum excommunicationi subiecit. Sed ipse post excommunicationem divina officia celebrare et bona monasterii violenter rapere ac dilapidare praesumpsit. Cum igitur praedictus cardinalis nobis haec omnia retulisset, de consensu partis utriusque negotium ipsum vestro duximus examini commitendum et memoratum abbatem ad maiorem cautelam de benignitate sedis apostolicae fecimus iuxta formam ecclesiae a vinculo excommunicationis absolvi. Verum quia idem abbas ex duplici causa se proposuit iniuste gravatum, quoniam et propter monasterii libertatem illius iurisdictioni non suberat et propter appellationis remedium ab eo tutus esse debebat, cum super his nobis plena fides facta non fuerit, discretionem vestram per apostolica scripta mandamus, quatenus inquisita super praemissis et aliis si qua forte alterutra (?) partium duxerit proponenda, diligentius veritate si legitime vobis constiterit de libertate monasterii memorati praefato episcopo super hoc silentium componatis, ad ablaturum restitutionem et privilegii maxime auctorita ipsum apostolica per censuram ecclesiasticam sublato appellationis obstaculo compellentes et reformantes in flatum debitum, quicquid post recessum abbatis circa monasterium inveneritis immutatum. Alioquin dictum monasterium in Quinqueecclesiensi diocesi sit constructum, ad exhibendam eidem episcopo debitam reverentiam compellatis et sententiam depositionis quam idem episcopus in praefatum abbatem asseruit protulisse, nisi post appellationem ad nos legitime interpositam vel ex alia causa constiterit inique prolatam, sicut rationabiliter lata est, appellatione remota faciatis inviolabiliter observari. Si vero post appellationem ad nos interpositam iam dictum episcopum in memoratum abbatem condemnationis et excommunicationis sententiam inveneritis in contemptum sedis apostolicae dictavisse, ipsum tamdiu nuntietis ab officio pontificali suspensum, donec super hoc per nos aliud fuerit ordinatum. Nullis literis (!) obstantibus praeter assensum partium si quae apparuerint a sede apostolica impetratae. [...]” HEQ II. 306-309.; FEJÉR II. 353-355.; MREV I. 8-9.

a privilégiumot, hanem azt is, hogy megakadályozta, hogy jogorvoslatért a királyhoz, és ami még ennél is jelentősebb, a pápához fordulhasson. Harmadszor: a püspök jogtalannak minősítette azt, hogy az apát a Szentszék elé vitte ügyét, ezért – legalábbis az apát előadása szerint – kormányzati hatóságával élve egyházi fenyítéssel, kiközösítéssel illette az apátot. Ugyanez a püspök olvasatában már úgy jelent meg, hogy mivel az apát beismerte bűnösségét, megfosztotta őt állásától (*depositio*), és elzáratta. Miután pedig a vezeklés elől az apát megszökött, és erőnek erejével, önhatalmúlag tért vissza a monostor élére, és továbbra sem hagyott fel bűnös cselekedeteivel, az ordinarius kiközösítette. Mindkét esetben tehát a kormányzati hatalomhoz tartozó egyházi szankciók alkalmazásával van dolgunk. Negyedszer: az előadottakból nem lehet ugyan megállapítani a tényleges jogi viszonyt, ám mégis sokat elárul az ügy befejezésére vonatkozó pápai rendelkezés. Amennyiben ugyanis az apátnak volt igaza, úgy a püspök cselekedetei jogszerűtlenné váltak és visszavonásra kerültek, azaz elismerte mentességét, fordított esetben pedig éppenhogy fenn kellett tartani ezeket, s ezzel a pápa maga is elismerte adott esetben az apátság püspöki alárendeltségét.¹⁸⁰

Az apátságok és a püspökök kormányzati hatalmának viszonyáról eddig írottakat összegezve azt állapíthatjuk meg, hogy rendkívül kevés az olyan adat, amely egyértelműen alátámasztaná a vizsgált kolostorok mentességét a potestas iurisdictionis alól. Ez nagy jelentőséggel bír, hiszen mint korábban láthattuk, csak a kormányzati joghatóság alóli mentesség jelent tényleges exemptiot, szemben a rendi hatalom korlátozásával vagy megvonásával, amely önmagában nem adott ilyen mentességet.

Az is kiderült, hogy az elemzés alapját képező három kritérium – a zsinati kötelezettség, a vizitáció, valamint az egyházi fenyítékek alkalmazása és a szerzetesek feletti ítélkezés – több kolostor (Somogyvár, Kolozsmonostor, Bába, Szekszárd, Szentjobb, Zobor, Zalavár) esetében egyáltalán nem mutatható ki, más esetekben pedig előfordul ugyan egyik vagy másik, de nem mindhárom (Pécsvárad, Bakonybél, Tihany, Garamszentbenedek és talán Földvár). Ez alól

¹⁸⁰ Vö.: MRH I. 235.; HEQ I. 306.; BALICS 1885-1890. II/2. 170.

egyedül csak a pannonhalmi apátság képez kivételt, amelynél az összes kritérium megjelenik. A kutatásnak ezen a pontján tehát azt kellene mondanunk, hogy a tizenhárom királyi alapítású bencés apátság közül legfeljebb hat rendelkezett, egy vagy több, *exemptiora* utaló jellegzetességgel. Éppen ezért szükségesnek mutatkozik a rendelkezésre álló pápai oklevelek formuláinak vizsgálata, amelyek – ahogy azt korábban láthattuk, legalábbis III. Sándor pápa korától – biztos fogódzókat adnak a jogi helyzet megállapításában.

V.2.4. A pápai oklevelek formulái és az *exemptio*

Az *exemptioról* és a *protectióról* írt fejezetben már láthattuk, hogy a pápai kiváltságlevelekben a rendelkező részben szereplő jogi tények mellett – mentesítés a püspök rendi vagy kormányzati hatalma alól – megjelentek olyan formulák is, amelyek utaltak az adott egyház jogállására, az *exemptiora* vagy a *protectiora*.

II. Paszkál 1102. december 8-án kelt bullájában a kiállítás indoklásaként azt találjuk, hogy a pannonhalmi apát, Péter arra kérte a pápát, vegye oltalma alá az apátságot. A pápa ezt teljesítette is, és hivatkozva István király oklevelére, megerősítette a kolostor birtokainak háborítatlanságát.¹⁸¹ Ez a rendelkezés tökéletesen megfelel a pápai oltalomlevelek szövegezésének, amelyekben egy-egy korábbi királyi, császári diplomát erősítettek meg.¹⁸²

Ezt követően a pápa – elhagyva az alapító rendelkezésére való utalást – megerősített kilenc egyházat.¹⁸³ Ezután hozta, szintén önálló rendelkezésként, hogy senki sem háborgathatja

¹⁸¹ PBFL Lad. 1. n. 6. (Capsa 39. J. – Df 206804) „Postulavit itaque dilectio tua, dilectissime frater Petre, ut monasterium Sancti Martini situm in Monte supra Pannoniam, quod tanto patrone congaudet, sub tuitione Romane Ecclesie susciperemus. Et quia huiusmodi vota minime excludenda videntur, secundum preceptum beate memorie Stefani pii regis per presens privilegium confirmamus atque statuimus, ut nulli regum, nulli comitum, nulli episcoporum, nulli cuiquam alii de rebus, que iamdicto monasterio collate sunt et concessae vel in posterum canonice conferende liceat minuere vel auferre seu ablatas retinere.” DHA n. 117., 333.

¹⁸² Ebben az esetben forrásként nyilvánvalóan I. István eredeti oklevelére gondolhatunk, hiszen a pápai bulla szövege két helyen is utalt a királyi rendelkezésre. A magyar kutatás azt is megállapította, hogy több olyan névalak is van a pápai diplomában (*Stefani regis, Stefanus rex, ecclesia Sancti Michahelis*), amely pontosan így szerepel az államalapító uralkodó ma ismert interpolált oklevelében is. Ebből többen arra következtettek, hogy ez utóbbit már bemutatták a pápa előtt. Ezzel szemben az oklevél más részeinek vizsgálata (pl. az apátválasztás, az apát és szerzetesek felszentelésére vonatkozó rendelkezések) arról győz meg bennünket, hogy nem a ma ismert oklevelet láthatta a pápa, hanem az eredeti királyi diplomát. Vö.: PRT I. 64-65., SZENTPÉTER 1938. 163.; ÉRSZEGI 1996. 60-63.

¹⁸³ Ezek: 1) a veszprémi egyházmegyében a kőröshegyi Szent Márton, a tardi Szent Megváltó, a tepeji Szűz Mária, 2) a győriben a sabariai Szent Márton, a (ravazdi) Szent Willibald, a kápolnai Szűz Mária, a füzitői Szűz Mária, a varsányi Szent Adalbert, 3) az esztergomi érsekség területén a vági Szűz Mária egyház. PBFL Lad. 1. n. 6. (Capsa 39. J. – Df 206804) „Inter que nominatim eidem monasterio confirmamus in episcopatu Uesprimiensi ecclesiam Sancti

a szerzeteseket és birtokaikat,¹⁸⁴ majd a *Decernimus etiam* kifejezéssel áttért a már korábban említett egyházi jogi kiváltságokra (papok befogadása, szerzetesek és a monostornak alávetett apácák feletti ítélkezés joga, apátválasztás szabadsága, apát és szerzetesek felszentelése, egyházak és oltárok szentelése, chrisma, szent olajok vétele a megyéspüspöktől megfelelő feltételek esetén, keresztelési jog, ünnepi mise, vendégeskedés csak az apát hívására, excommunicatio és zsinati kötelezettség alóli mentesség).¹⁸⁵ A rendelkező rész zárásaként a pápa megerősítette István király tized-adományát a veszprémi püspök ellentételezésével, ill. a többi királyi engedményt is.¹⁸⁶

A pápai oklevél tehát két jól elhatárolható részre tagolódik; István király rendelkezése mellett új elemként tartalmazza a pápai oltalom kifejezését, ill. az egyházi kiváltságokat. Ez utóbbiak között két elem akad, amely exemptionisra utal (az excommunicatio és zsinati kötelezettség tilalma), és ezek látszólag ellentmondanak a protectio kinyilvánításának. Ez a kettősség a későbbi pápai bullákban is megvan, úgy véljük azonban, hogy az exemptionis kifejező rendelkezések a döntőek, hiszen ezek szerepelnek az oklevél lényegi rendelkező részében (*dispositio*).

A következő vizsgálat alá vonható forrásunk III. Sándor 1175. december 16-i Pannonhalma részére kiállított bullája. Ebben a pápa az apát és a konvent kérésére oltalma

Martini in villa Caurisi constitutam, ecclesiam Domini Salvatoris in villa Tardi, ecclesiam Sancti Marie in villa Toppe cum universis earum pertinentiis, in episcopatu Jauriensi ecclesiam Sancti Martini in Sabaria et ecclesiam Sancti Wilibaldi, ecclesiam Sancte Marie Capelle, ecclesiam Sancte Marie in Fizic, ecclesiam Sancti Adalberti in villa Uuasciana cum omnibus earum appendiciis, in archiepiscopatu Strigoniensis ecclesiam Sancte Marie Uuaga." DHA n. 117., 333.

¹⁸⁴ „Preterea statuimus, ut nulli liceat cenobium illud temere perturbare vel inquietare seu vexationibus servis Dei fatigare, nec eius possessiones auferre, sed omnia integrum conserventur eorum usibus, pro quo sustentatione ac gubernatione concessa sunt omnimodis profutura." DHA n. 117., 333.

¹⁸⁵ „Decernimus etiam, ut fratribus eiusdem cenobii liceat clericos cuiuscumque ordinis secundum traditionem sanctorum patrum recipere ad monachicum habitum suscipiendum absque quorumlibet episcoporum interdictione, monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiuscumque prohibitione eis liceat iudicare. Obeunte vero te nunc loci ipsius abbate vel quocumque successorum tuorum nullus ibi eligatur violentia vel aliqua subreptionis astutia, sed quem fratres com[m]uni consensu elegerint vel pars fratrum sanioris consilii. Statuimus, ut abbas et monachi eiusdem monasterii, qui sunt ad sacros ordines promovendi, consecrationes quoque ecclesiarum seu altarium, chrisma et oleum sanctum ab episcopis, in quorum diocesi sunt, petant, si gratiam Apostolice Sedis habuerint, et gratis ac sine pravitate aliqua dare voluerint, sin alias, ad quem maluerint, catholicum vadant. Baptisma quoque per ecclesias illas fieri concedimus, in quibus ex more soliti sunt facere. Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat in iamdicto monasterio ordinationes facere seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel ad synodum vocare aut abbates vel monachos." DHA n. 117., 333-334.

¹⁸⁶ „Decime vero quas pie recordationis Stefanus rex ab ecclesia Sancti Michahelis emit et alie concessionem, quas pro tuitione patrie, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firme et illibate permaneant." DHA n.

(*protectio*) alá helyezte a kolostort. Ezt követően megerősítette minden birtokát, és külön felsorolta az apátság egyházait, imahelyeit, majd II. Paszkálra és I. Istvánra hivatkozva kinyilvánította az apátság birtokainak háborítatlanságát.¹⁸⁷ Ezt követték az egyházi jogi kiváltságok, az előző pápai bullától eltérő sorrendben (*chrisma*, szent olajok elnyerése, oltárok és egyházak, szerzetesek és papok felszentelése a megyéspüspöktől bizonyos feltételek mellett, szabad és feloldozott emberek befogadása a szerzetesek közé, a szerzetesek és a monostornak alárendelt apácák feletti ítélkezési jog, keresztlési jog, nyilvános mise és vendégeskedés csak az apát hívására, püspöki *excommunicatio* és *zsinatra* hívás tiltása). A somogyi tized biztosításával folytatja az oklevél, itt megemlíti, hogy azt a király adományozta az apátságnak, amely 40 éve háborítatlanul bírja ezt a jogot. Teljesen új rendelkezés a püspöki süveg (*mitra*), a pásztorbot és a gyűrű, ill. egyéb főpapi jelvények viselésének engedélyezése, amelyeknél ismét csak a 40 éves birtoklásra hivatkozott a pápa. Ezt követi az apátválasztás szabadságára vonatkozó rendelkezés, amelynek szövegezése nagyjából II. Paszkál bullájának ide vágó részét követi. Végül a szerzetesek nyugalmát, a birtokaik épségét szolgáló rész következik, ismét a korábbi pápai oklevél szavait felhasználva. E mondat végén azonban egy jelentős kiegészítés szerepel: *salva sedis apostolice auctoritate*.¹⁸⁸ A pápai fenntartás itt egyértelműen birtokjogi jellegű, ami arra utal, hogy az apátságot immár *pápai tulajdonként* értelmezték. Ez azonban önmagában nyilván nem jelentett exemptiót, azt más elemek – itt éppen kettő – fejezték ki. III. Sándor pápa bullája tehát tartalmazta mindazokat az elemeket, amelyeket elődjéé is, helyenként kisebb eltérésekkel, ill. más sorrendben. Jelentős újítása volt ugyanakkor, hogy elsőként fejezte ki az apátság feletti pápai tulajdont.

117., 334.

¹⁸⁷ PBFL Capsa 68. A. (Df 206824) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium, in quo divino estis obsequio mancipati sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur.” PRT I. 606.; CDB I/18.

¹⁸⁸ „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere aut quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra et illibata serventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolica auctoritate.” PRT I. 607.; CDB I/18.

Ugyanezen pápa néhány évvel később, 1181. január 12-én újabb bullát bocsátott ki Pannonhalma számára. Ezt általában úgy értelmezik, mint az előző kiváltságlevél átírását vagy megerősítését.¹⁸⁹ A két bulla szövege valóban majdnem teljesen megegyezik, eltéréseket csak az arengában, a dispositio elején és utolsó harmadában találunk. A pápa, akárcsak néhány évvel korábban, oltalmába vette az apátságot,¹⁹⁰ megerősítette minden birtokát, külön is felsorolva egyházait. Ezt követően, ahogy korábban is, II. Paszkálra és I. Istvánra hivatkozva kinyilvánította a birtokok sérthetetlenségét. Ezután áttért az egyházi kiváltságok ismertetésére, a már ismert sorrendben. Itt azonban a zsinati kötelezettség alóli mentességet követően, egy új mondatot iktatott be a pápa, a montecassinoi apátsággal egyező szabadságot.¹⁹¹ Innentől kezdve az oklevél hátralevő részei, kisebb eltérésekkel, megegyeznek az előző pápai bulláéval, itt is szerepel a pápai fenntartásra, tulajdonra utaló *salva sedis apostolice auctoritate* kitétel.¹⁹²

Ezzel szinte teljesen megegyező bullát adott ki III. Orbán pápa 1187. május 8-án. Ez tartalmazta az apátság pápai oltalom alá helyezését,¹⁹³ a montecassinoi szabadságra való utalást, ill. a pápai fenntartást, tulajdonra rögzítő kitételt is.¹⁹⁴ Ezek közül csak a bencés

¹⁸⁹ Pl. Erdélyi László megfogalmazása szerint ebben az esetben „III. Sándor pápa Similis szentmártoni apát és konventje számára átírja saját 1175. december 16-i bulláját”. PRT I. 610.

¹⁹⁰ Liber Ruber n. 42., 81-84. (Df 208291) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam siti, in quo divino estis obsequio mancipati sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur.” PRT I. 610-611. (kihagyásokkal); CDB I/21.

¹⁹¹ „Sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Casinese gaudere dinoscitur.” PRT I. 610-611. (kihagyásokkal); CDB I/21. Ennek a rendelkezésnek oka Erdélyi László szerint az volt, hogy Mikulin győri püspök lefoglalta a fényi Szent Kereszt obediencia-t, amelyet Theobald pápai követ szerzett vissza Similis apátnak (1184-1186). PRT I. 120. Vö.: PRT I. 611.

¹⁹² „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra et conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolica auctoritate.” PRT I. 610-611. (kihagyásokkal); CDB I/21.

¹⁹³ PBFL Capsa 45. Q. (Df 206828) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam siti, in quo divino estis obsequio mancipati sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur.” PRT I. 612-613. (kihagyásokkal); CDB I/24.

¹⁹⁴ „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra et conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolica auctoritate.” PRT I. 612-613. (kihagyásokkal); CDB I/24.

őskolostorával azonos kiváltság megfogalmazása tér el annyiban, hogy nem új mondatban szerepel, hanem a zsinati kötelezettség alóli mentességet biztosító rendelkezéshez csatlakozik.¹⁹⁵

Az eddig ismertetett négy pápai bulla formuláit tekintve azt kell mondanunk, hogy azok szinte azonos formában tartalmazták a pápai oltalom alá vételt (*protectio*) és – III. Sándortól kezdve – a pápai fenntartás, azaz a pápai tulajdon kifejezését. Ezek önmagukban még nem jelentettek exemptiot, azt csak az oklevélben másutt előforduló egyházjogi kiváltságok, jelesen az excommunicatoria és a zsinatra vonatkozó rendelkezések biztosították.

Nem egészen két évvel III. Orbán bullája után Pannonhalma – III. Béla közbenjárásával – III. Kelemtől újabb privilégiumot eszközölt ki (1189. március 11.), amely tartalmilag szembetűnően elüt az eddigiektől. Formuláit tekintve hasonlít a korábbiakhoz: itt is első helyen áll a pápai *protectio*,¹⁹⁶ ill. az oklevél dispositiójának végén szerepel a pápai tulajdonra utaló fenntartás.¹⁹⁷ Tartalmát illetően azonban több ponton is jelentősen eltér a korábbiaktól. Az első ilyen szembeszökő különbség, hogy elhagyta a korábbi rendelkezésekre való utalást: kimaradt a II. Paszkál pápára történő hivatkozás, helyette közvetlenül Szent István áll. Az ő rendelkezéseit is meglehetősen általánosan említi meg a bulla, ill. hivatkozik arra, hogy ezek (II.) Géza idején is érvényben voltak. Ezek megerősítése új elemmel bővült: az oklevél itt is megemlíti a pápai fenntartás tényét, de nemcsak a birtokra nézve, hanem az apátság jogállására vonatkoztatva is, hiszen az alapító király által adott szabadságok és jogok mellett is ott áll ez a formula.¹⁹⁸ Ezt követően találjuk meg a tizedszedésre vonatkozó kiváltságot, amely 40 éves háborítatlan birtoklásra hivatkozik, de kimaradt belőle – ellentétben a korábbi bullákkal – az szentistváni

¹⁹⁵ „ad synodum vocare, sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Cassinense gaudere dinoscitur.” PRT I. 612-613. (kihagyásokkal); CDB I/24.

¹⁹⁶ PBFL Capsa 31. G. (II. András, [1225], Df 206867) „Eapropter, dilecti in Domino filii, preciens eiusdem regis, cui sicut catholico principi et Christianissimo regi, secundum Deum pro suo devotionis fervore prompta volumus voluntate deferre clementer (inducti) et officii nostri debito provocati, monasterium vestrum, in quo estis divino obsequio mancipati, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presenti scriptis privilegio communimus, statuentes, ut [...]” PRT I. 613.; CDB I/25.

¹⁹⁷ „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra et conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolica auctoritate.” PRT I. 613-614.; CDB I/25.

¹⁹⁸ „Libertates quoque et iura dignitates prededicti monasterii a Sancto Stephano rege eidem monasterio concessas et ab aliis etiam regibus indultas, usque ad tempus illustris Geysse regis servatas, ratas habemus et firmas, easque salvis Romane ecclesie legatorum eius institutionibus perpetuis temporibus illibatas manere sancimus.” PRT I. 613.; CDB

adományra való utalás. Majd jogi szempontból az egyik legfontosabb elem, az apát és a szerzetesek felfüggesztését, tilalom alá helyezését és kiközösítését, valamint zsinatra idézésüket tiltó rendelkezések azaz, a püspöki kormányzati hatalmát megszüntető kiváltságok szerepelnek, amelyeket ez a pápai bulla, mint utaltunk rá, sokkal egyértelműbben fogalmazott meg, mint a korábbiak. Sőt hozzátette, hogy ezeket a jogokat egyedül a pápa vagy annak erre felhatalmazott oldalkövete gyakorolhatja.¹⁹⁹ A chrisma-ra, szent olajra és szentelésekre vonatkozó engedményt követően új elem kapott helyet a pápai bullában: az interdictum kiváltság.²⁰⁰ Ezt követően, a rendelkező részt a már megszokott, kolostori birtokok, vagyon sérelmét tiltó passzus zárja a *salva sedis apostolica auctoritate* kitételrel.

Mindent összevetve, III. Kelemen bullája jelentősen túllépett elődei privilégiumain, hiszen azok formuláit (*protectio, salva sedis apostolice auctoritate*) is felhasználva lényegében új rendelkezést alkotott, amelyek egyértelműen kifejezték a püspök rendi és kormányzati hatalma egyes elemeinek megszüntetését. Egyrészt új kiváltságokat (tetszőleges püspökhöz való fordulás a felszentelésekhez, interdictum engedmény) iktatott be, másrészt azoknál is, amelyek már korábbi pápai bullákban megjelentek, kínos pontossággal egészítette ki a pápai fenntartás gondolatával. Ez egyfelől a birtokokra vonatkozott, azaz a pápai tulajdonra, másfelől arra a szoros, elválaszthatatlan jogi kapcsolatra, amely az Apostoli Szék és az apátság között létrejött.²⁰¹ Úgy véljük, hogy az oltalom biztosításával a pápa – amellyel elsőként II. Paszkál 1102. évi bullájában találkozunk – az apátságot az Apostoli Szék tulajdonának tekintette, ám ennél tovább az 1175-1187 közötti pápai bullák nem mentek. Az áttörést III. Kelemen kiváltságlevele jelentette, amely már nem pusztán a pápai tulajdon tényét hangsúlyozta, hanem ezen túllépve, világosan megerősítette az apátság és az Apostoli Szék között közvetlen jogi

I/25.

¹⁹⁹ „Illud autem privilegii presentis auctoritate statuimus, ut nemini liceat abbatem vel monachos eiusdem monasterii suspendere, interdicere aut excommunicare vel ad speciales synodos convocare, nisi Romano pontifici vel legato ab eius latere destinato.” PRT I. 613.; CDB I/25.

²⁰⁰ „Cum autem generale interdictum fuerit terre, liceat vobis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis, non pulsatis campanis supressa voce divina officia celebrare.” PRT I. 613.; CDB I/25.

²⁰¹ Az apátságokat és általában az Egyház tagjait a pápával összekötő kapcsolatok tudatos átrendeződéséről igen szemléletesen írt G. Tellenbach: „egy szokatlanul erős készítés működött a jogi kapcsolatok létrehozására és a morális kötelekeknek jogi kötelekeké történő átalakítására”. TELLENBACH 1936. 186.; magyar idézet: GERHARD 36.

kapcsolatot. A korábbiakhoz képest vitathatatlan pontossággal, mondhatni tételesen felsorolta azokat a pontokat, ahol megszűnt a püspök kormányzati, ill. rendi joghatósága, sőt, a már megszerzett és élvezett jogait is csak azzal a feltétellel ismerte el, hogy azok nem sértik az Apostoli Szék jogait. E két utóbbi esetben alkalmazott fenntartási „záradék” tehát már az apátság és a pápaság közötti viszony rendszerében mozog, világosan utal az apátság exemptus egyházi jogi helyzetére. Pannonhalma tehát, legalábbis III. Kelemen bullájától számítva feltétlenül exempt, a pápaságnak alárendelt apátság volt.

Ezt helyzetet a későbbi pápai privilégiumok is megerősítették, olyan további formulákat alkalmazva, amelyek még jobban kiemelték az apátság exemptióját és pápai alárendeltségét.

Jó példa erre III. Ince 1216. június 13-án kelt bullája, amely újból összefoglalta az apátság jogait, kiváltságait. Tartalmi szempontból nézve az oklevél először a birtokok megerősítését tartalmazza, külön is felsorolva – az eddigiektől eltérő sorrendben – az apátság egyházait, kápolnáit, ill. bizonyos birtokait. Ezt követik a Szent Istvántól nyert szabadságok és jogok, a tizedszedési jog megerősítése, a szerzetesek befogadására és fogadalomtételére, a chrismára, szent olajokra, a templomok-, oltárok és szerzetesek felszentelésére, az interdictum alóli mentességre, a szerzetesek és apácák feletti ítélkezésre, a keresztelésre, az ünnepi misére, a kolostori birtokok védelmére, a montecassinoi szabadságra, a főpapi jelvények használatára és az apátválasztásra vonatkozó rendelkezések. Mindezek az elemek II. Paszkál, III. Sándor, III. Orbán, ill. III. Kelemen pápák bulláiban is megvoltak, a legtöbbet az 1175-1189 között kelt privilégiumokból vett át, különösen III. Kelemenéből.

III. Ince pápa oklevele tehát lényegében az addig megismert privilégiumokat foglalta össze, két új formulával egészítve ki azokat. Mindkettő a dispositio elején, a pápai oltalmat biztosító rendelkezésnél található meg. Itt a pápa, elődeitől eltérően a szokásos bevezető szavak és az oltalom kinyilvánítása közé beiktatott egy mellékmondatot, amely befejezett jogállapotként közölte, hogy *az apátság az Apostoli Szék jogába és tulajdonába tartozik*, mégpedig

*minden közbeeső fórum nélkül.*²⁰² Mint azt már III. Kelemen bullájában is láthattuk, a pápaság az oltalomba vett apátságot tulajdonának tekintette, amelyet itt nemcsak a birtokok háborítatlanságát védő rendelkezések végén álló pápai fenntartás fejezett ki,²⁰³ hanem az *ad ... proprietatem apostolice sedis* formula is. Ennek a párja a pápához fűződő jogi kapcsolat közvetlenségének, kizárólagosságának kifejezése, amely egyrészt a Szent István által adott szabadságok és jogok megerősítésének feltételeként szerepel,²⁰⁴ másfelől a *dispositio* elején alkalmazott *ad ius ... apostolice sedis* formulában. Ezt csak megerősíti, a jogi kapcsolat közvetlen jellegét hangsúlyozza a *nullo pertinens mediante* kifejezés.²⁰⁵

Kilenc évvel később, 1225. május 26-án kelt III. Honorius bullája, amelyben a pápa ezt a két formulát szóról szóra megismételte, sőt az iránt sem hagyott kétséget, hogy forrása III. Ince imént idézett, 1216. évi bullája volt,²⁰⁶ jogi tartalma tehát megegyezett azzal. Ugyanezt mondhatjuk IX. Gergely 1232. június 23-án kelt bullájáról, amely majdnem szóról szóra megismételte a III. Ince, illetve III. Honorius által alkalmazott két formulát, név szerint is hivatkozva elődjekre.²⁰⁷

²⁰² Átirata: II. András, [1225] (PBFL Capsa 31. G., Df 206867), másolata: Liber Ruber, n. 51., 123-127. (Df 208291) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam situm, ad ius et proprietatem apostolice sedis nullo pertinens mediante, in quo divino estis obsequio mancipati, *ad exemplar felicitis memorie Paschalis, Alexandri et Clementis predecessorum nostrorum* sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur.” A *-gal jelölt rész csak a Liber Ruberben fennmaradt másolatban olvasható! PRT I. 640.

²⁰³ „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura. Salva sedis apostolica auctoritate, ac in ecclesiis non exceptis diocesanorum episcoporum canonica ratione.” PRT I. 641.

²⁰⁴ „Libertates quoque et iura dignitates prededicti monasterii a Sancto Stephano rege vel ab aliis regibus pie a(c) provide monasterio vestro concessas ratas habemus et firmas, easque salvis Romane ecclesie legatorum eius institutionibus illibatas manere sanctimus.” PRT I. 640.

²⁰⁵ Vö.: PRT II. 74-75. Sörös Pongrácz és Villányi Szaniszló a formula megjelenésének idejét 1241. január 18-ra tették.

²⁰⁶ Másolata: Liber Ruber n. 50., 119-123. (Df 208291) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini super Pannoniam situm ad ius et protectionem apostolice sedis nullo pertinens mediante, in quo divino estis obsequio mancipati, ad exemplar delicias recordationis Innocentii pape predecessoris nostri sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus.” PRT I. 670. (hiányos); THEINER I. 56. Az itt szereplő *ad ius et protectionem* kifejezés utolsó szava valószínűleg tollhiba eredménye.

²⁰⁷ Másolata: Liber Ruber n. 55., 141-145. (Df 208291) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus libenter annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini super Pannoniam situm ad ius et proprietatem apostolice sedis nullo pertinens mediante, in quo divino estis obsequio mancipati, ad exemplar delicias recordationis I[nnocentii] et H[onorii] predecessorum nostrorum sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus, inprimis siquidem statuentes, ut ordo monasticus [...] inviolabiliter observetur.”, PRT I. 711.

A későbbiekben a kettő közül a második, az ún. *nullo medio* formula végérvényesen rögzült a pápai oklevelekben, hol a címzésben, hol az arengában tűnt fel, vagyis a pannonhalmi apátság jogi helyzetének állandó jelzőjévé vált. Ez a változás nagy jelentőséggel bír, hiszen immár nem volt szükség a pontos jogi tartalom tételes felsorolására, megismétlésére, ami arra utal, hogy a kolostor és az Apostoli Szék – és ezen keresztül a megyéspüspökhöz fűződő viszony is – nyugvópontra jutott.

Példaként említhetjük IX. Gergely pápa egy másik oklevelét (1232. május 7.), amely részletesen szabályozza az apát ítélkezi jogát a vétkes szerzetesek felett. E diploma narratiójában a pápa azt is megjegyzi, hogy a monostor közvetlenül az Apostoli Szék alá tartozik,²⁰⁸ amelyet tovább erősít az a kitétel, amely szerint az ilyen szerzeteseket az Apostoli Székhez kellene elküldeni ítélethozatal végett.²⁰⁹

A *nullo medio* formula, pontosabban az *ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinens / pertinentis*, stb. alakú megfogalmazás a 13. század közepétől a pápai oklevelek zömében megtalálható, de már nem a contextus-ban, hanem általában a protocollum részeként. Így pl. IV. Ince pápa 1247. január 18-i bullájában is, amelyben 40 napi bűcsút engedélyezett azok számára, akik a felszentelés vagy Szent Márton napján felkeresik a pannonhalmi apátságot.²¹⁰ Három nappal később a pápa IV. Bélához intézett levelében a király pártfogásába ajánlotta az apátságot, amely az Apostoli Székhez tartozik minden közbeeső fórum nélkül. Hozzátette azt is, hogy e különleges kapcsolat alapja a Szentszéknek tett felajánlás volt.²¹¹ Néhány évvel később, 1252. december 19-én, IV. Ince megerősítette Favus egykori pécsváradi apát

²⁰⁸ PBFL Capsa 40. Z. (Df 206911) „Ex parte tua, filii abbas, fuit nobis propositum, quod nonnulli monachi eiusdem monasterii, quod *immedietate apostolice sedis subest*, [...]” PRT I. 703.

²⁰⁹ „De ipsorum [sc. monachorum eiusdem monasterii] itaque salute sollicitus, postulasti, ut cum eos venire ad sedem apostolicam oporteret, [...]” PRT I. 703.

²¹⁰ PBFL Capsa 35. G. (Df 207013) „Cupientes igitur ecclesiam monasterii vestri ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis ob Beati Martini merita [...] frequentari [...]” PRT II. 285.

²¹¹ PBFL Capsa 40. N. (Df 207014) „Gratum Deo exhibemus famulatum, si personas et loca religiosa pro illius reverentia non solum diligere, set defensare niteremur. Licet igitur virorum ecclesiasticorum credamus te tamquam catholicum principem amatorem [esse], tamen dilecti filii ... abbas et conventus monasterii Sancti Martini de Pannonia, quod ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinet, te sibi favorabiliorem sentiant nostris monitis et precibus excitatum, regalem excellentiam rogamus et monemus actente, quatinus ipsos et dictum monasterium habens pro divina et apostolice sedis ac nostra reverentia propensius commendatos, non permittas eos, quantum in te fuerit ab aliquibus indebite molestari, ita quod ipsi protectione regia gaudeant se munitos esse et tu per secularem potentiam, seculorum Domino placeas, nosque devotionem tuam merito commendamus. [...]” PRT II. 285-286.

szentmártoni apáttá választását – bár korábban helytelenítette azt, mivel nem kérték ki az Apostoli Szék véleményét. A pápa oklevelében formulánk első alkalommal fordul elő a címzésben.²¹² Ez később egyre gyakrabban megjelent, így pl. IV. Sándor pápa 1256. október 10-én kelt oklevelében – amely IX. Gergely 1232. május 7-i diplomájához hasonlóan, szintén a szerzetesek feletti ítélkezés kérdésében rendelkezett – is ezen a helyen találjuk.²¹³ IV. Sándor egy még ugyanazon a napon kiállított bullájában felhatalmazta a szentmártoni apátot, hogy a tatárok pusztítása miatt Magyarországon nagy nyomorúságba jutott bencés rend monostorait három hithű apát kiválasztásával, a rend generális káptalanjának tanácsával és beleegyezésével meglátogassák, és a hibákat orvosolják.²¹⁴ Öt évvel később, 1261. október 5-én IV. Orbán pápának a győri éneklőkanonokhoz intézett parancslevelének elbeszélő részében találjuk meg a *nullo medio* formulát.²¹⁵ Ugyanezen a napon egy másik mandátumában – amelyben a váci püspököt, az esztergomi Szent Tamás prépostját és a győri éneklőkanonokat bízta meg a pannonhalmi apátság és a veszprémi püspökség között bizonyos tizedek és más dolgok tárgyában kialakult ügyének elrendezésével – ugyanott bukkan fel ez a kifejezés.²¹⁶ A pápa október 5-én egy harmadik parancslevelet is küldött, éspedig megint a győri éneklőkanonoknak, hogy az apátság és a fehérvári társaskáptalan ügyében járjon el. A formula itt is azonos helyen, azonos megfogalmazásban szerepelt.²¹⁷

Az Árpád-kor hátralevő négy évtizedében feltűnően ritkán találkozunk pápai oklevelekkel. 1301-ig mindössze három ismeretes, ebből kettőben nem találtuk meg az említett

²¹² Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni X. ep. 298. „Innocentius, episcopus servus servorum Dei dilectis filiis conventui monasterii Sancti Martini de Pannonia ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis sancti Benedicti, lauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem.” PRT II. 289.

²¹³ PBFL Capsa 41. B. (Df 207038) „Alexander, episcopus servus servorum Dei dilectis filiis ... abbati et conventui monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis Sancti Benedicti, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem.” PRT II. 296-297.

²¹⁴ PBFL Capsa 40. F. (Df 207037) „Alexander episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis ... abbatibus et conventui monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis Sancti Benedicti, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem.” PRT II. 297-298.

²¹⁵ PBFL Capsa 36. O. (Df 207065) „Querelam dilectorum filiorum ... abbatibus et conventus monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis ordinis Sancti Benedicti recepimus continentem [...]” PRT II. 313.

²¹⁶ PBFL Capsa 40. W. (Df 207064) „Querelam dilectorum filiorum ... abbatibus et conventus monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis ordinis Sancti Benedicti recepimus continentem [...]” PRT II. 314.

²¹⁷ PBFL Capsa 41. D. (Df 207063) „Querelam dilectorum filiorum ... abbatibus et conventus monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis ordinis Sancti Benedicti recepimus continentem

formulát.²¹⁸ A harmadik VIII. Bonifác oklevele, amelyben meghagyta az esztergomi érseknek, hogy az egykori Henrik bán fiai, rokonai és más nemesek részéről Pannonhalmát ért sérelmek ügyében járjon el. Itt viszont ismét megtaláljuk a *nullo medio* formulát, mégpedig az utóbb említett oklevelekhez hasonlóan a narratívában, jelentéktelen szövegszerű eltéréssel.²¹⁹

A formula a 14. századi pápai, ill. a pápa nevében legátusai által kiállított oklevelekben is rendre előfordult, ezek részletes ismertetésétől azonban, terjedelmi okok miatt eltekintünk.²²⁰

Egyetlen igen érdekes formula, pontosabban rendelkezés maradt hátra, amely csak Pannonhalma esetében jelentkezik. Ez pedig a montecassinoi szabadság megadása. Összesen hat alkalommal fordul elő az apátság Árpád-kori pápai és királyi okleveleiben. Lényeges azonban a két forráscsoporton belüli előfordulás aránya, amely 5:1 a pápai diplomák javára. Királyi oklevélben csak egy alkalommal, mégpedig I. István interpolált kiváltságlevelében fordul elő.²²¹ A pápai oklevelek közül II. Paszkálé nem említi, pedig maga hivatkozik arra, hogy az I. István oklevelében foglaltakat erősíti meg! Ugyanígy hiányzik III. Sándor 1175-évi bullájából. Első alkalommal e pápa másik, 1181-ben kelt privilégiumában bukkan fel.²²² Jól látszik azonban, hogy itt nem az alapító király rendelkezésének megerősítéséről van szó, hanem új kiváltságról hiszen a pápa korábbi bullájában (1175) az ide vonatkozó szöveghely a *Nulli episcoporum ... ad synodum vocare* mondat után rögvest áttért a somogyi tizedekre.²²³ Ugyanígy

[...], PRT II. 313-314.

²¹⁸ 1) IV. Orbán, 1264. január 2. (POTTHAST n. 18761, ÁÚO I. 258.); 2) X. Gergely, 1274. június 1. (POTTHAST n. 20839, PRT II. 342.)

²¹⁹ „Querelam dilectorum filiorum ... abbatis et conventus monasterii Sancti Martini de Sacromonte Pannonie ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis [...]” PBFL Capsa 39. N. (Df 207113), PRT II. 345-346.

²²⁰ Pl. Gentilis presbíter-kardinális, pápai legátus, 1308. december 11. (PBFL Capsa 45. H. – Df 207122 –, PRT II. 354-355.), Berengarius Portuensis, kardinális és Gasbertus Massiliensis pápai kincstárnok, 1319. július 31. (Vatikáni Levéltár, Solutiones Servitiorum Communium, 1316-1323, tom. 5. fol 109-110., PRT II. 358-359.), XXII. János pápa, 1320. február 14. (Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni IV. ep 975., PRT II. 360-361.), XXII. János pápa, 1320. április 28. (PBFL Capsa 39. T. – Df 207127–, PRT II. 361.), XXII. János pápa, 1332. június 22. (PBFL Capsa 35. P. – Df 207140 –, PRT II. 370-372.), XXII. János pápa, 1332. június 27. (FEJÉR VIII/3. 631-634.), XXII. János pápa, 1333. április 14. (Vatikáni Levéltár, Joannis XXII Regesta Bull. Vol. 105. Anni 17. Fast II. ep. XV., PRT II. 376-377., 377-378.), XXII. János pápa, 1333. június 26. (PBFL Capsa 36. E. – Df 207145 –, PRT II. 378-379.)

²²¹ PBFL Capsarium n. 2. (Capsa 13. A. – Df 206927) „[...] talem concessimus libertatem, qualem detinet monasterium Sancti Benedicti in Monte Cassino [...]” DHA n. 5/II., 39.

²²² Liber Ruber n. 42., 81-84. (Df 208291) „Nulli quoque episcoporum in iam dicto monasterio liceat ordinationes facere, seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbatem ad synodum vocare. Sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Cassinense gaudere dinoscitur.” PRT I. 610-611., CDB I/21.

²²³ PBFL Capsarium n. 27. (Capsa 68. A. – Df 206824) „Nulli episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis

hozza III. Orbán 1187-es oklevele, viszont III. Kelemen 1189-ben kelt bullája nem említi ezt a kiváltságot. III. Ince 1216-ban ismét megerősítette, sőt hozzátette, olyan kiváltságról van szó, amelyet elődei adtak az apátságnak.²²⁴ Ezt követően III. Honorius és IX. Gergely pápák említik még 1225-ben és 1232-ben.²²⁵

A kérdés az, hogy mit is jelentett ez a szabadság, *libertas*? A magyar szakirodalomban az a nézet uralkodó, hogy a pannonhalmi apátság exemptiojának alapja éppen a montecassinóival egyező szabadság volt. Erdélyi László avval érvelt, hogy a bencés őskolostor kiváltságai folytán minden érseki és püspöki joghatóság alól ki volt véve és egyedül az Apostoli Széknek volt alávetve. Ehhez társult még az, hogy az apátsághoz tartozó terület papsága és népei felett az apát püspöki joghatóságot gyakorolt. Ez utóbbi, mint láthattuk, lényegében egy ún. „nullius” kiváltság volt. Ennek alátámasztására a szerző Montecassino privilégiumait hozta fel.²²⁶ Felfogását később Schermann Egyed fejlesztette tovább, aki számos példát hozott az apátság nullius kiváltságára.²²⁷ Nincs okunk tehát kételkedni abban, hogy a bencés őskolostor ténylegesen élvezte ezt a kiváltságot. Ettől azonban még az I. István-féle oklevélben szereplő rendelkezés problémás marad. Az egyik nehézség az, hogy igencsak szokatlan, hogy világi uralkodó ilyen súlyos egyházi jogi következményekkel járó kiváltságot adományozzon egy

sacerdotem excommunicare vel abbatem vel monachos ad synodum suam vocare. Decime vero Sumoniensis territorii, quas ex concessione predicti [regis monas]terium vestrum per quadraginta annos tenuit, et alie concessiones, quas pro tuitione patrie, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firme vobis et [monasterio vestro] et illibate permaneant.” PRT I. 606-607.

²²⁴ Eredetije nincs, másolata: II. András, [1225] (PBFL Capsarium n. 67., (Capsa 31. G. - Df 206867)) „[...] sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum.” PRT I. 640-642.

²²⁵ 1225. május 26.: eredetije nincs, másolata: 1) Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 13. Fol. 62v; 2) Liber Ruber n. 50., 119-123. (Df 208291) „[...] set ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum.” PRT I. 670., CDB I/80.; 1232. június 23.: eredetije nincs, másolata: Liber Ruber n. 55., 141-145. (Df 208291) „[...] sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum.” PRT I. 711., CDB I/127.

²²⁶ PRT I. 13-137. A szerző itt hivatkozott Zakariás pápa 748-as bullájára, továbbá arra, hogy XII. János a capuai érsekség felállításakor, 968 körül az apátság területét nem sorolta az érsekségéhez. További példái XV. János 989-es és VIII. Benedek 1014-es bullája. (Ezek szövege: PU n. 302., 586-588., n. 489., 927-929.) Ezeken túlmenően több olyan pápai privilégiumot is találunk a 9-11. századból, amelyek ezt az álláspontot erősítik meg: IX. János, 899 március (PU n. 90. 18-20.), II. Marinus, 944. január 21. (PU n. 103., 181-183., interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), XII. János, 962 (PU I. n. 151., 275-277. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), VII. Benedek, 971. május 30. (PU I. n. 244., 482-484.), XV. János, 985. november 11. (PU n. 287., 557-559. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), XV. János, 992 vagy 994. január 19. (PU n. 310., 601-603.), VIII. Benedek, 1023. július 1. (PU n. 545., 1034-1036. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel), IX. Benedek, 1038. július 1. (PU n. 611., 1151-1153. interpolált, de jórészt hiteles szöveggel).

²²⁷ SCHERMANN 1916. 79-85.

apátságnak.²²⁸ A másik abban áll, hogy az említett montecassinoi privilégiumokban megfogalmazott nullius kiváltság az apátságnak alárendelt egyházakra vonatkozott.²²⁹ Ilyenekkel Pannonhalma aligha rendelkezett az alapítás idején. Az első ilyen jellegű adatok éppen II. Paszkál pápa 1102-es bullájában jelennek meg, itt kilenc ilyen egyházzal olvashatunk.²³⁰ A későbbi pápai bullák ezeket mind megismétlik, sőt idővel az apátság újabb egyházakat, kápolnákat szerzett vagy alapított. Ezek esetében – mint a pápai oklevelekből is kitűnik – fontos volt az apátság számára az itteni papság feletti ítélkezés biztosítása az apátság részére. Ezt megerősíti, hogy valamikor 1180 előtt Similis, pannonhalmi apát követséget küldött Montecassino-ba, hogy kiváltságaik felől tudakozódjon. Péter apát válaszában részletesen beszámolt ítélkezési szokásaikról, amelynek középpontjában az alárendelt egyházak és a kolostori népek feletti bíraskodási jog állt.²³¹ Elképzelhető tehát, hogy a montecassino-i szabadságra vonatkozó rendelkezés csak később, az interpoláció során került bele I. István oklevelébe az apátságnak alárendelt egyházak feletti joghatóság biztosítása végett. Feltehetjük természetesen azt is, hogy ez a rendelkezés az eredetiben is megvolt, és – a német analógiák alapján – az immunitas-formulához kapcsolódott.²³² Ezzel csak az a nehézség, hogy a pápai

²²⁸ Az ilyen jellegű rendelkezés a pannonhalmi oklevél mintájának tekintett német gyakorlatban sem ismeretes. A *libertas* természetesen itt is megjelenik, sőt még a mondat szerkesztése (*talem ... qualem*) is több császári oklevélből ismeretes. Így pl. I. Ottó 936. október 17-én kelt oklevele, amelyben Corvey apátság birtokait és jogait sorolta fel. Itt azt olvassuk, hogy „[...] Folcmarus venerabilis abbas Nouae Corbeiae rogavit, ut eidem monasterio talem concederemus libertatem qualem ab antecessoribus nostris Francorum regibus accepisse dinoscitur.” DO I. n. 3., 92. Ezután egy immunitás-formula következik. Ugyanezt találjuk a 937. június 30-án a hamburgi egyháznak adott oklevélben: „[...] talem libertatem et tuitionem monasteriis in eius episcopio consistentibus, qualem cetera per nostrum regnum monasteria noscuntur habere.” DO I. n. 11., 98. III. Ottó oklevelei közül kettőt emelhetünk ki. Az egyik a 994. december 22-én Waldkirchen részére adott kiváltságlevél, amelyben a következőket olvassuk: „[...] talem donamus atqua largimur libertatem, qualem Augea, Corbeia aliaque monasteria habent nostro regni [...]” DO III. n. 157., 569. A másik 1000. május 18-án kelt az oedingeni apácakolostor részére: „[...] talemque libertatem quali cetera nostri monasteria regni Asnidi scilicet Quidilingoburg aliaque utuntur, sibi perdonavimus [...]” DO III. n. 363., 792. Ez utóbbi kettő mellett Györffy György hivatkozott még III. Ottó egy másik, 1000. április 30-án Helmarshausen-nek szóló privilégiumra, amelyben ugyan a *libertas* valóban előfordul, de mint piactartási kiváltság. Vö.: DHA n. 5/II., 38. Az említett rendelkezés mellett minden esetben az immunitás és/vagy a császári oltalom megfogalmazása áll a császári oklevelekben. Ez arra utal, hogy ezekben az oklevelekben a *libertas* a kolostori vagyoni biztonságát biztosító immunitas-formula egyik kelléke volt, nem pedig egyházzogi kiváltság.

²²⁹ Az apátság alárendelt egyházaira és terjeszkedésére jó összefoglalást ad: FABIANI 1968.

²³⁰ PBFL Lad. 1., n. 6. (Capsa 39. J. – Df 206804) „Inter que nominatim eidem monasterio confirmamus in episcopatu Uesprimiensi ecclesiam Sancti Martini in villa Caurisi constitutam, ecclesiam Domini Salvatoris in villa Tardi, ecclesiam Sancti Marie in ville Toppe cum universis earum pertinentiis, in episcopatu Jauriensi ecclesiam Sancti Martini in Sabaria et ecclesiam Sancti Wilibaldi, ecclesiam Sancte Marie Capelle, ecclesiam Sancte Marie in Fizic, ecclesiam Sancti Adalberti in villa Uuasciana cum omnibus earum appendiciis, in archiepiscopatu Strigoniensis ecclesiam Sancte Marie Uuaga.” DHA n. 117., 333.

²³¹ PBFL Capsa 35. F. (Df 206825), PRT I. 608-609.

²³² A ma ismert szövegben a montecassinoi kiváltság után nem sokkal következik az egyes szám első személyben írt

bullák egész más értelemben, az egyházi kiváltságok között említették meg a montecassino-i szabadságot. Pannonhalma esetében ez annyiban más volt, mint a bencés őskolostor esetében, hogy az előbbinél nem alakult ki, legalábbis a középkorban, saját, elkülönülő joghatósági terület, szemben Montecassinóval, amelynél a nullius kiváltság ténylegesen igazolható. Mindebből az következik, hogy a pápai oklevelekben megjelenő *libertas* csak az alárendelt egyházak feletti joghatóságra vonatkozott, nem jelentette azt, hogy a kolostor nullius-apátsággá vált volna.

A többi királyi alapítású bencés apátság esetében már nem rendelkezünk ilyen relatíve gazdag forrásanyaggal. Egy-egy formula tűnik fel itt-ott, de folyamatos jelenlétüket maguknak a pápai okleveleknek a hiányából következőleg nehéz kimutatni.

A pápai oltalmat kifejező formulát (*sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus*) elsőként abban az oklevélben találjuk meg, amelyben III. Ince 1209-ben a garamszentbenedeki apátságot oltalmába fogadta.²³³ A pápa biztosította a birtokokat, egyes kolostori egyházakat, bizonyos tizedeket, a papok és laikusok befogadásának, a szabad apátválasztás jogát. Ezt követően kinyilvánította a kolostori birtokok háborítatlanságát, a pápai fenntartásra utaló kitétellel.²³⁴ Mindezért cserébe az apátság évente egy uncia aranyat volt köteles fizetni.²³⁵ Ez utóbbi rendelkezés érdekessége, hogy a census okaként „az Apostoli Széktől elnyert szabadság” szerepelt, amely – legalábbis III. Sándor állásfoglalása óta – az *exemptio* kézzelfogható jelének számított.

rész, amelyet a legtöbben interpolációnak tartanak. Ha ezt elhagyjuk – természetesen csak a feltételezés kedvéért – a szöveg éppen az immunitas biztosításával folytatódik. Elképzelhető tehát a két rendelkezés (a montecassinoi szabadság és az immunitas) olyan összekapcsolása, ahogy a német példákban láthattuk.

²³³ Df 248966 „Eapropter dilecti in domino filii vestris iustis postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium sancti Benedicti de Grana, in quo divino mancipati estis obsequio, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus” MES I. 190-192.

²³⁴ „Decernimus ergo, ut nullus omnino hominum fas sit prefatum domum temere perturbare, aut eius possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexacionibus fatigare; sed omnia integre conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentacione concessa sunt usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice sedis.” MES I. 190-192.

²³⁵ Df 248966 „Ad indicium autem huius a sede apostolica percepta libertatis, unam unciam auri nobis nostrisque successoribus annis singulis persolvatis et diocesani episcopi canonica iustitia.” MES I. 190-192.

Ettől eltérő rendelkezéssel találkozunk III. Ince pápa 1210. január 26-án a somogyvári apátság részére kiállított bullájában, amelyben oltalmába vette a kolostort.²³⁶ Az ügy előzménye a korábbi, apátválasztás kérdése miatt kialakult vita lehetett. 1204-ben ugyanis négy szerzetes panaszt tett a pápa előtt, hogy az új apát megválasztásánál Imre király nem vette figyelembe az ő jelöltjüket – aki „latin” volt – hanem magyar személyt, Bernát spalatói érseket tette meg apának, aki rosszul bánt a szerzetesekkel, tettelegesen bántalmazta őket. A pápa erre vizsgálatot rendelt el, és ezt a királlyal is tudatta.²³⁷ Bernát valószínűleg nem sokáig állt az apátság élén, mert 1210-ben már Gilbertus neve tűnik fel.²³⁸ Elképzelhető, hogy ő eszközölte ki a pápától az oltalmat.

A pápai oltalom megadásán túl, annak elismerése gyanánt a somogyvári apátságnak évi cenzust kellett fizetni az Apostoli Széknek. Mint azt korábban láthattuk a cenzus fizetésének oka és az apátságok, ill. más intézmények egyházi jogi helyzete közötti összefüggést III. Sándor pontosan meghatározta. Somogyvár esetében az évi adó fizetésének alapja a pápaságtól elnyert oltalom volt, így a jeles pápa által alkotott rendszer szerint nem tekinthető exemptus kolostornak.²³⁹

A tihanyi apátságot 1267. január 11-én kelt bullájában fogadta oltalmába IV. Kelemen pápa. Ennek kifejezésére a már megszokott formulát használta.²⁴⁰ Ezután következtek a birtokok és egyházak megerősítésére, a tizedszedésre, a papok és világiak befogadására, az interdictum-kiváltságra, a chrisma-ra, szent olajokra, kápolna és imaházak építésére, temetkezési jogra, apátválasztásra, korábbi pápai engedmények megerősítésére, a kolostori vagyon háborítatlanságára vonatkozó rendelkezések. Pápai fenntartást rögzítő kitétel kifejezetten csak egy helyen, a kolostori vagyon károsítását tiltó, már ismert passzusnál

²³⁶ „Eapropter dilecti in Domino filii vestris iustis postulationibus grato concurrentes assensu personas vestras et monasterium Simigiense, in quo divino estis mancipati obsequio, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti patrocinio communimus.” MREV I. 19.

²³⁷ MREV I. 12-13.

²³⁸ PBFL Capsa 31. R. (Df 206837), PRT I. 617-618.

²³⁹ „Ad indicium autem huius nostre protectionis et confirmationis percepte, fertonem auri gratis oblatum, nobis et successoribus nostris annis singulis persoluetis.” MREV I. 19.; Liber Censuum: „In episcopatu Wesprimiensi [...] Simigiense monasterium debet fertonem, aut duas uncias auri in rigello ad pondus Ungarie.” MREV I. 6.

²⁴⁰ PBFL Tihan Fasc I., n. 9. (Df 208381) „Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer

szerepelt.²⁴¹ Feltehető, hogy ezzel az oltalomlevéllel az apátság pápai tulajdonba került, ám ez – tekintettel arra, hogy a bullában nincs olyan rendelkezés, amely a megyéspüspök kormányzati hatalmát korlátozta, vagy megszüntette volna – önmagában nem jelentett exemptiot.

IX. Gergely 1230. április 19-én kelt bullájában a bakonybéli apátságot pápai oltalom alá vette, a megszokott formulát alkalmazva.²⁴² Megerősítette továbbá a kolostor birtokait, javait, egyházas helyeit. A bullában megtaláljuk a tizedszedésre, az egyházi és világi személyek befogadására, az interdictum-kiváltságra, a chrisma-ra, szent olajokra, a szerzetesek, oltárok, templomok felszentelésére, a temetkezésre, az apátválasztás szabadságára, az ünnepi misére és vendégeskedésre, a szerzetesek kiközösítésének és zsinatra idézésének tiltására vonatkozó rendelkezéseket, valamint a korábbi pápáktól és királyoktól, különösen Szent Istvántól kapott kiváltságokat. A pápai bulla itt áttért a kolostori vagyon háboríthatlanságát kifejező tiltó rendelkezésre, amelynek végén ott találjuk a pápai fenntartásra utaló *salva sedis apostolice auctoritate* kitételt,²⁴³ majd kissé meglepő módon ezt követően hozza a főpapi jelvények (mitra, pásztorbot, gyűrű) viselésének jogát.

Az oklevélben alkalmazott két formula (*protectio* és fenntartás) önmagukban nem jelentettek volna exemptiot, ha a rendelkezések között nem szerepelt volna az excommunicatiót és a zsinati kötelezettséget tiltó kiváltság.²⁴⁴

Más a helyzet a kolozsmonostori apátsággal. Az 1222 és 1235 közötti időszakból három olyan pápai oklevél ismert, amely foglalkozott a kolostor egyházjogi helyzetével. Az első III. Honorius pápa parancsa Bereck váci püspökhöz, a váci préposthoz és az egresi apáthoz,

annuimus et monasterium de Tychon, Vesprimiensis diocesis, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petris et nostra protectionem suscipimus et presentis scripti privilegio communimus.” PRT X. 525-528.

²⁴¹ „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione ac sustentatione concessa sunt usibus omnibus profutura, salva sedis apostolice auctoritate et diocesani episcopi canonica iusticia.” PRT X. 525-528.

²⁴² PBFL 49. QQQ. (Df 208423) „Quapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et monasterium sancti Mauricii in Bocon silva Pannoniorum situm, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petris et nostram protectionem suscipimus et presentis scripti privilegio communimus.” PRT VIII. 279.

²⁴³ „Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium temere perturbare, aut eius possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione ac sustentatione concessa sunt usibus omnibus profutura. Salva sedis apostolice auctoritate.” PRT VIII. 279.

²⁴⁴ „Prohibemus etiam, ut nullus episcopus audeat in iam dicto monasterio, aut capellis eidem subiectis missas

amelyben meghagyta nekik, hogy négy hónapon belül vizsgálják ki a kolozsmonostori apát panaszát, amely szerint Vilmos erdélyi püspök elődje, Adorján bizonyos R., I. és E. nevezetű gyulafehérvári kanonokokkal és másokkal együtt L. korábbi apátot és két szerzetesét elfogatta és börtönbe vetette, a kolostort leromboltatta. Vilmos pedig erőszakkal behatolt a monostorba, az apátság pápai privilégiumát tűzbe vetette, a királytól nyert kiváltságlevelet pedig vízzel tette tönkre. Az apátság pedig végső nyomorúságba jutott, a szerzeteseknek már kenyérük sincs elég, mert a püspök és a kanonokok szolgálai mindent eltékoztak. A megbízottak feladata volt a felek meghallgatása után egy alkalmas időpont megjelölése arra, hogy a pápa előtt megjelenjenek és az ítéletet meghallgassák. Az oklevél különlegessége, hogy az apátságot közvetlenül az Apostoli Szék alá tartozónak írja.²⁴⁵ Ez azért is érdekes, mert III. Honorius korábbi pápai és királyi privilégiumokat említ, amelyek azonban közelebbről nem ismertek.²⁴⁶

Majdnem tíz évvel később, 1231-ben újabb jogvita támad a kolozsmonostori apát és az erdélyi püspök, Rajnáld között. Amint arról IX. Gergely 1232. október 22-én kelt parancsleveléből értesülünk, a pápa meghagyta Jakab pápai legátusnak a Rajnáld erdélyi püspök és az apát, ill. konvent között a monostor helyzete felett támadt jogvita elintézését. Erre azért volt szükség, mert bár korábban a pápa az ügyet az akkor Magyarországon tartózkodó

publicas celebrare, aut ordines facere, nisi ab abbate eiusdem loci fuerit invitatus, nec cleiricos aut presbiteros illius loci iudicare, excommunicare, aut ad sinodum vocare." PRT VIII. 279.

²⁴⁵ Potthast n. 6862. „Honorius episcopus etc. Venerabili fratri [Briccio] episcopo Waciensi et dilecti filiis abbati Egriensi Cenadiensi diocesis et ... preposito Waciensi salutem etc. Gravem dilectorum filiorum ... abbatis et conventus monasterii beate Marie de Clus recepimus questionem, quod cum monasterium ipsum, quod ad nos nullo medio pertinet, non solum apostolice sedis sed etiam regalibus fuisset privilegiis communitum, bone memorie W[ilhelmus] episcopus Albensis sequens tirampnidem A[driani] predecessoris sui, qui olim destructo eodem monasterio, L. antecessorum ipsius abbatis crudeliter captiverat, eundem abbatem et duos ex fratribus suis una cum R. I. et E. canonicis Albensibus et quibusdam aliis, Dei timore postposito, cepit immaniter, et eis traditis custode carcerali, supradictum monasterium violenter aggrediens, privilegium ipsi ab apostolica sede indultum igne combussit, et eius regale privilegium aqua delevit. Unde cum abbas et conventus prefati, amissis privilegiis, iniuriorum suorum calumpniis nequiverunt postmodum se tueri, monasterium ipsum, quod bonorum temporalium ubertate floruerat, ad tantam inopiam est deductum, quod fratres ibi Domino servientes, suffucientiam panis habere non poterant, unde suo satisfacerent exactori, et ne possent ab imminentibus oppressionibus respirare, famuli episcopi memorati et canonicorum Albensium sue pauperitatis residuum in superfluis comensationibus consumpserunt. Unde nobis humiliter supplicarunt, ut ne, quod absit, per amissionem privilegiorum suorum monasterium ipsum penitus destruat, paterna sibi dignemur sollicitudine providere, facientes eis sue libertatis privilegium innovari, et de predictis iniuriis iustitiam exhiberi. Quocirca discretionis vestre per apostolica scripta districte mandamus, quatenus vocatis qui fuerint evocandi, et inquisita super premissis omnibus plenius veritate, que inveneritis infra quatuor menses post susceptionem presentium vestris nobis litteris fidelis intimetis, prefigentes partibus terminum competentem, quo se nostro conspectui per se vel per procuratores idoneos representent, quod super hiis statuerimus, recepturi. [...]” Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 11. Fol. 258r-v, THEINER I. 34. Vö.: PRT II. 11., XII/B. 69-70.; CSOMOR 1912. 16-17.

²⁴⁶ A királyi oklevelek esetében gondolhatnánk I. Béla dománylevelére, ez azonban egy 14-15. század fordulóján

káplánjára, Egyedre bízta, aki a felek egyetértésével ezt a Szentszék elé terjesztette, és a peres feleket [1231.] november 8-ra a pápai kúriába idézte kiközösítés terhe mellett. Akkor azonban csak a püspök képviselője jelent meg, ezért a pápa a csanádi püspök útján [1232.] augusztus 8-át jelölte meg számukra legutolsó határnapul. Mivel az apát és konventje ekkor sem képviseltette magát, a pápa meghagyta a legátusnak, hogy a pert fejezze be, a távol maradókat marasztalja el a püspöknek járó bírságban. Ebben az oklevélben azonban már nyoma sincs a *nullo medio* formulának.²⁴⁷ Ugyanígy hiányzik IX. Gergely 1235. december 18-án a kunok püspökéhez, a csanádi és bethlemi prépostokhoz intézett mandátumából. Ebben a pápa meghagyta, hogy az erdélyi püspök [Rainald] bizonyos tizedek, ill. az aptság alárendeltsége, püspöknek való engedelmissége, tiszteletadása, ill. egyéb püspöki jogok kérdésében panasszal élt [Jakab] palestrinai püspök, akkori szentszéki követ előtt, és a tárgyalások során tanúkat állított. Az apát ezzel szemben arra hivatkozott, hogy Albert aradi, Péter fehérvári és Flórián szebeni prépost már korábban a monostor javára döntött ezekben a kérdésekben, s mivel a pápai kúriában O. a (római) Szent Miklós egyház diakónus-kardinálisa előtt folytatódott a per tárgyalása során a püspök tanúi közül egyeseknél kifogás merült fel, a pápa a felek képviselőinek beleegyezésével további bizonyítási eljárást rendelt el, amelynek befejezése után a megbízottaknak vagy ítéletet kellett hozniuk, vagy fel kellett terjeszteniük az ügyet következő szeptember 29-ig a Szentszék elé ítélethozatal végett.²⁴⁸

készült hamisítvány. Vö.: RA n. 17., 1338.; SIPOS 1979. 33.; JAKÓ 1984. 114-115.; DHA 176. JAKÓ 1997. n. 3., 239.

²⁴⁷ POTTHAST n. 9023. „Gregorius episcopus etc. dilecto filio ... electo Penestrino, apostolice sedis legato, salutem, etc. Significante venerabili fratri nostro ... Ultrasilvano episcopo, nos noveris accepisse, quod cum nos dudum dilecto filio Egidio subdiacono et capellano nostro, tunc in Ungaria esistenti, commississemus causa, que inter ipsum ex una parte et ... abbatem et conventum monasterii de Clusa Ultrasilvanæ diocesis ex altera super statu eiusdem monasterii dinoscitur agitari, et idem causam de utrisque partis assensu ad examen sedis apostolice remisisset, sub pena excommunicationis partibus iniungendo, ut in octavis Omnium Sanctorum iam transactis per se vel procuratores idoneos nostræ conspectui presentarent, sicut idem capellanus confessus fuit postmodum in nostra et fratrum nostrorum presenta constitutus: licet in prefixo termino coram nobis comparuerit eiusdem episcopi procurator, pro parte tamen premissorum abbas et conventus nullus comparuit responsalis; unde nos ipsos iterum fecimus per venerabilem fratrem nostrum ... episcopum Cenadiensem citari, festum Nativitatis beati Marie proximo iam transactum pro peremptorio assignantes eidem; ad quem ipsi nec pro se procuratorem idoneum mittere curaverunt, procuratore iamdicti episcopi apud sedem apostolicam expectante. Volentes igitur, ut finis litibus imponatur, mandamus, quatenus si est ita, abbas et conventu predictis, ne de sua possint contumacia gloriari, prefato episcopo in expensis, taxatione competentis prehabita, condemnatis, partibus convocatis, audias causam, etc. faciens, etc. [...]” Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol 16. Fol. 47r, THEINER I. 107. Vö.: PRT XII/B. 70., CSOMOR 1912. 17-19.

²⁴⁸ Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 18. Fol. 91r-v. „[...] Olim venerabili fratre nostro ... episcopo Ultrasilvano deponente coram venerabili fratri ... episcopo Penestrino, tunc apostolice sedis legato, contra ... abbatem et conventum monasterii de Clusa Ultrasilvanæ diocesis duplicem questionem, unam videlicet super quibusdam

Az itt említett két ügy eredményét nem ismerjük, így nem tudjuk megállapítani, hogy sikerült-e az apátnak bizonyítani a püspöktől való függetlenségét. A *nullo medio* formula egyszeri előfordulása alapján csak feltételezni lehet, hogy az apátság exemptioval rendelkezett.

Ez a formula egyetlen alkalommal – igaz nagyon kései időpontban – előfordul a bakonybéli apátságnál. VI. Ince pápa ugyanis 1354. július 7-én oklevelében, amellyel Pétert bakonybéli apáttá nevezte ki, három alkalommal is használta a *nullo medio* formulát az apátság jogi helyzetének jelzőjeként.²⁴⁹

Eredményeink összegzéseként azt mondhatjuk, hogy a pápai oklevelek formuláit – éppen szórványos előfordulásaik miatt – csak korlátozott mértékben tudjuk értékesíteni.

Pannonhalma esetében III. Sándor korától egyre erőteljesebben kifejezésre jutott a pápai tulajdon és fenntartás eszméje, először csak birtokjogi téren, utóbb – III. Kelemen bullájától kezdve – az apátság és az Apostoli Szék közötti jogviszonyban is. Ennél az apátságnál az összes lényeges formula megjelent – kivéve azt, amelyik a census fizetését állapította meg –, és ez pedig egyértelműen az apátság exemptus státusát bizonyítja.

A többi apátságnál viszont csak egy-egy elem volt jelen, tehát korántsem beszélhetünk széles körű alkalmazásról. Leginkább ugyanis az oltalom kifejezése fordult elő. A somogyvári apátságnál éppen III. Ince bullája (1210) az egyetlen jogi forrásunk, de az csak oltalmat biztosított, igaz ezért az apátságnak évi censzust kellett fizetnie. Garamszentbenedeknél az oltalom már „az Apostoli Széktől elnyert szabadság”-gal párosult, ami példa nélkül áll. A többi esetben (Tihany, Bakonybél) egyedül a pápai oltalom-formula jelent meg. A pápai fenntartást kifejező fordulat Pannonhalmán kívül csak két esetben, Tihanynál és Bakonybélnél bukkant fel,

decimis et alteram super subiectione ipsius monasterii, obedientia et reverentia, et aliis iuribus episcopalibus, ad que ipsos sibi teneri dicebat [...]” Vö.: PRT XII/B. 70., CSOMOR 1912. 17-19.

²⁴⁹ Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 225. Anni II. Lib. I. fol. 53. „Innocentius [...] abbati monasterii Sancti Mauricii de Beel, ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis Sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis [...] monasteria presertim ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentia [...] monasterium Sancti Mauricii de Beel, ad dictam Romanam ecclesiam nullo medio pertinens, ordinis Sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis. [...]” PRT VIII. 331. Sörös Pongrácz ebből tévesen arra következtetett, hogy Bakonybél *nullius* apátság volt, és ezt az állapotot IX. Bonifác 1400. évi bullája szüntette meg. Nincs ugyanis adatunk arra nézve, hogy az apátságnak összefüggő és a diocesis-től elkülönített egyházi joghatósági területe lett volna, mert csak ebben az esetben beszélhetünk „nullius” kiváltságról. Ami itt látszik, az csak egyszerű passzív exemptio. Vö.: Sörös 1900.; PRT VIII. 83-84., 262., 331., X. 53.,

igaz csak birtokjogi értelemben. A *nullo medio* kifejezés alkalmazása – a szentmártonhegyi apátságot leszámítva – igen korlátozott volt: csak Kolozsmonostor és Bakonybél esetében találkozunk vele.

Mindezek alapján egy meglehetősen szövevényes kép bontakozik ki előttünk. A formuláris sajátosságok alapján ugyanis Pannonhalma mellett csak Garamszentbenedek, Bakonybél és Kolozsmonostor tekinthető exemptusnak, míg Somogyvár és Tihany nem, nem beszélve a többi apátságról, ahol ilyen források nem állnak rendelkezésre. Nehézséget jelent ugyanakkor, hogy Garamszentbenedek 1209-es pápai bullájában nincs olyan egyéb rendelkezés, amely exemptiora utal. Ugyanez a helyzet Kolozsmonostorral is. Egy kivétel akad, Bakonybél: az 1230-as bullában ugyanis a pápai birtokjogi fenntartás, azaz a pápai tulajdonra utalás mellett – amely önmagában nem exemptios kritérium – „szerencsére” ott áll a szerzetesek feletti ítélkezés, zsinati kötelezettség tiltása is. Ez utóbbi pedig egyértelműen döntő szempont az exemptio tekintetében.

VI. A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK ÉS AZ ESZTERGOMI ÉRSEK JOGHATÓSÁGA

A magyar szakirodalomban általánosan elterjedt felfogás, hogy a királyi alapítású bencés apátságok ki voltak véve a megyéspüspökök joghatósága alól, és az esztergomi érsek alá tartoztak.¹ Ennek kapcsán tulajdonképpen két kérdés merül fel, amely megválaszolásra vár: 1) mikorra tehető e sajátos jogi viszony kialakulása, 2) miben állt pontosan a tartalma, azaz mit kell értenünk az érseki joghatóság alatt.

Nehéz azonban egyértelmű és pontos választ adni ezekre a kérdésekre. Az apátságok és az esztergomi érsek közötti jogi kapcsolat kialakulásának idejére nézve könnyebb dolgunk van, hiszen a 12. század végétől szinte folyamatosan vannak adataink. Ugyanakkor ezek tartalma gyakorta igen általánosan írja körül az érseki joghatóságot.

Első ide vonható adatunk² III. Ince pápa 1202. november 8-án kelt levele, amelyben tudatta a magyar főpapokkal, hogy Imre királynak, kérése ellenére, megtiltotta, hogy a *királyi prépostságok* ügyeibe – pontosabban a prépostok megválasztásába – beavatkozzon. A pápa kifejtette, hogy ezek az intézmények ugyan a *temporalia* tekintetében az uralkodóhoz tartoznak, *lelki ügyeikben* viszont *közvetlenül a pápához*.³ Ezt az elvet azután a pápa a későbbiekben többször is hangoztatta a királlyal szemben.

¹ FRAKNÓI 1978. 12.; BUNYITAY 1883. 329-333., 341-343.; KNAUZ 1890. 14-15., 41-42., 63-80.; BALICS 1885-1890. II/2. 162-164., 164-165., 170-171., 171-173., 179-190., 186., 199-200., 201-203., 203-204., 205-206., 211-213., 215., 216-217.; SÖRÖS 1900.; SÖRÖS 1905. 865-868., 873.; ERDÉLYI 1906.; PRT VII. 63-64., 469-470., VIII. 42-47., 57-84., 230-233., 261-264., X. 20., 26-29., 41., 49., 51-53., 55-58., 101-107., 110-111., 120-122., XII/B. 14., 20., 53., 75., 102., 123., 167., 169.; HORVÁTH 1911. 40-50.; CSOMOR 1912. 13-20.; HAIZL 1913.; KISS 1925.; HOLUB 1929. 331-404.; FOLLAJTÁR 1934.; MIHÁLYI 1938. 374-383.; SZAKÁLY 1968. 10. 10. jegyzet; KOZÁK 1974. 342., 348.; MEZEY 1976.; SIPOS 1979. 34-35.; VASS 1989. 47.; SÜMEGI 1993. 19-33.; SÜMEGI 1993a.; M. Kozák 1993. 138.; GÁLLOS 2001. 132-135.; KÓFALVI 2001. 203.; SZOVÁK 2001. 41., 44.; HERVAY 2001. 463., 469-470., 480., 481., 489., 490-492., 497., 515., 524.

² Valamivel korábban, 1191. január 8-án ugyan III. Kelemen pápa felszólította a székesfehérvári prépostot és a pannonhalmi apátot, hogy a szokott tisztelettel és engedelmességgel viseltesse az esztergomi érsek irányában, ám ebből önmagában aligha vonhatunk le messzemenő következtetéseket. „per apostolica vobis scripta mandamus, quatinus venerabili fratri nostro Jobo Strigoniensi archiepiscopo reverentiam et obedientiam impendere procuretis, quam predecessores vestri consueverunt predecessoribus exhibere. EPL AEV n. 5. Litt. B. (Df 248965), PRT I. 614.; MES I. 139-140. Vö.: PRT I. 120.

³ „Innocentius episcopus servus servorum Dei, venerabilibus fratribus archiepiscopis et episcopis in regno Hungariae constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Significavit nobis carissimus in Christo filius noster H. rex Ungarorum illustris, quod regales praepositurae, sicut ad eum temporalibus, sic ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante, unde petebat, ut electus canonice praepositus ad nos in propria persona, vel per nuncium cum litteris suis assensus accederet confirmationem electionis suae a sede apostolica obtenturus. Nos autem sic iura nostra volentes illibate servare, quod et vestra servantur illibata, fraternitati vestrae per apostolica scripta mandamus, atque praecipimus, quatenus ad praeposituras ipsas, sicut ad nos asseruntur sine medio pertinere, manus illicitas nulatenus extendatis, et ius eorum temeritatis ausu nullus usurpet, quia quum iura vestra vobis velitis illibata servari, indignus

Néhány hónappal később, 1203. február 28-án a pápa Imre királyhoz írt levelében kinyilvánította, hogy a királyi prépostságok – amelyek anyagiakban közvetlenül a király alárendeltjei – prépostjai egy éven belül, királyi levéllel személyesen vagy alkalmas képviselő révén kötelesek a pápától megerősítést kérni, amennyiben ezt elmulasztanák, meg kell fosztani őket tisztüktől.⁴ A király feltehetőleg a vele rossz viszonyba került Jób esztergomi érsek ellenében kérte előterjesztésének megerősítését, ill. az intézmények átadását a pápa lelki joghatósága alá. Erre az összetűzésre utal, hogy a pápa már ez év május 5-én kénytelen volt a korábbi engedményét visszavonni, mivel Jób személyesen tiltakozott ez ellen. Ebből az is kiderült, hogy az érsek nemcsak a prépostságok, hanem a királyi apátságok ügyében is óvást emelt, hiszen a pápa 1203. május 5-i rendelkezése már mindkettőt megemlíttette, és visszavonta az Imre királynak tett engedményt. Ezt még nyomatékosabbá tette, hogy ugyanezen a napon a pápa *megerősítette* Jób esztergomi érsek számára a királykoronázási jogot – hivatkozva III. Kelemen és III. Celesztin pápákra⁵ –, valamint az egyházi szentségek kiszolgáltatását a királynak és a királynénak, a királyi udvar tisztviselői feletti joghatóságot, továbbá *az esztergomi egyházhoz tartozó királyi prépostságok és apátságok feletti joghatóságot az ország egész területén*, végül, de nem utolsósorban a királyi kincstár jövedelmének tizedét.⁶ E két oklevélben fordulnak elő

esset pariter absurdum, si ea, quae ad nos pertinet, turbaretis. [...]” FEJÉR II. 392-393.; MES I. 166. (kivonat)

⁴ „Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio H. regi Ungariae illustri salutem et apostolicam benedictionem. Regalis magnificentia nuper nobis per suas littera supplicavit, ut quum regales praepositurae, quae sunt in Hungaria, sicut ad te in temporalibus nullo pertineant mediante, statuere dignemur, ut novus praepositus ad sedem apostolicam infra annum vel in propria, vel per idoneum nuncium cum litteris regalis assensu accedat, confirmationis gratiam obtenturus. Nos ergo tuis precibus inclinati, praesertim cum consonet canonicis institutis, praesentium auctoritate statuimus, ut quicumque de ceteris ad regimen praepositarum illarum, quae ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante, fuerint evocati ad apostolicae sedis praesentiam infra annum in personis propriis, vel per idoneos nuncios, cum litteris regalis assensu, accedant pro confirmationis munere obtinendo, ita quod interim in spiritualibus non ministrent. Qui si forte infra praedictum terminus venire neglexerint, ex tunc praepositis illis se noverint spoliandos. [...]” FEJÉR II. 404.; RA n. 203.

⁵ III. Kelemen: 1188. április 5. (MES I. 135-136.); III. Celesztin: 1191. december 20. (MES I. 141.)

⁶ EPL AEV n. 6. (Df 278924) „Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Strigoniensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem. Iustis petentium desideriis dignus est nos facilem praebere consensum; et vota, quae rationis tramite non discordant effectu prosequente complere. Ius, quod a bonae memoriae Alexandro papa, praedecessore nostro, et inclite recordationis Bela Ungarorum rege, ac ecclesia Colocensis, videlicet, ut Ungarici reges ab archiepiscopis Strigoniensibus semper debeant coronari, Strigoniensi metropoli fuit manifeste recognitum, sicut in eorum authenticis continetur; et felicitis recordationis Clemens et Coelestinus, praedecessoris nostri suis litteris confirmarunt. Ius quoque, quod habes in conferendis ecclesiasticis sacramentis regibus, et reginis Ungariae, ac haeredibus eorumdem, et iurisdictionem ecclesiasticam, quam in praepositos, et officiales regiae domus habes, quam et idem praedecessor noster Coelestinus ecclesiam tuam habere decrevit, iurisdictionem etiam, quam obtines in abbatibus et praepositis regalibus, ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubicunque subiectis, decimas insuper primitias et incensum, quae de camera regis ecclesiae memoratae debentur, sicut omnia de ratione, vel consuetudine ad ecclesiam tuam pertinere noscuntur, tibi et successoribus tuis apostolica confirmamus. [...]” FEJÉR II.

először, a prépostságok társaságában, a királyi apátságok, ill. a felettük az érsek által gyakorolt joghatóság.

III. Ince még ugyanezen a napon az esztergomi érsek panaszára megfeddte a kalocsai érseket, mert az az esztergomi érsekhez tartozó (valamely) egyházban maga gyakorolta a benedictio jogát, és más, az esztergomi érseki tartományhoz tartozó egyházakban keresztet vitetve maga előtt palliumban misézett. A pápa tudatta vele, hogy az ügy vizsgálatát a váci püspökre és a pilisi, ill. bakonybéli apátokra bízta.⁷ Áttételes módon, ez a rendelkezés is utal – természetesen csak általánosságban – az esztergomi érsek alá tartozó egyházakra, köztük a királyi apátságokra.

III. Ince természetesen a királlyal is tudatta megváltozott döntését. Erről tanúskodik a pápa feltehetően 1204-ben kelt levele, amelyben igyekezett megnyugtani az uralkodót, hogy az érseknek adott két korábbi oklevél (1203. május 5.), egyáltalán nem sérti sem a pápa, sem az érsek, sem a király jogait, hiszen az elsőben azokról volt szó, amelyek lelkiekben közvetlenül a pápához tartoznak, a másodikban pedig azok, amelyek az esztergomi székeknek vannak alávetve.⁸ A bonyolult fogalmazás ellenére világos, hogy a pápa arra az álláspontra helyezkedett, hogy bár a királyi prépostságok és apátságok felett közvetlenül ő gyakorolja a

416-417., MES I. 166-167. (kivonatos) Vö.: PRT X. 103.

⁷ Esztergomi káptalan magánlevéltára, Lad. 44. Fasc. 1. n. 4. (Df 237277) „[...] quod cum in ecclesia, que spectat ad ipsum [sc. archiepiscopum Strigoniensem] benedictionem post missam dare cepisset, tu [sc. archiepiscopus Colocensis] in non modicum clamorem prorumpens, in ipsius iniuriam et grauamen populo benedictionem dedisti. Preterea contra voluntatem suam consecrationis munus in ecclesia, pertinente ad ipsum, duobus episcopis impendisti et per alias ecclesias suo prouincie, ad Strigoniensem ecclesiam pertinentes, sollempniter crucem ante te faciens deportari, palleatus missam contra voluntatem suam, sicut asserit, celebrasti. [...]” MES I. 165.

⁸ „Innocentius, etc. Olim nobis regalis magnificentia per suas litteras supplicavit, ut quum regales praepositurae, quae sunt in Ungaria, sicut ad te in temporalibus, sic ad nos in spiritualibus nullo pertineant mediante, statuere dignaremur, quatenus novus praepositus ad sedem apostolicam infra annum, vel in persona propria, vel per idoneum nuncium, cum litteris regalis assensus accederet confirmationis gratiam obtenturus. Nos ergo tuis precibus inclinati, statuimus, ut quicumque de cetero ad regimen praepositurarum illarum, quae ad nos in spiritualibus nullo pertineant mediante, fuerint evocati ad apostolicae sedis praesentiam infra annum in personis propriis, vel per idoneum nuncium, cum litteris regalis assensus, accedant pro confirmationis munere obtinendo, ita quod interim in spiritualibus non ministrent. Qui si forte infra dictum terminum venire neglexerint, ex tunc praeposituris illis se noverint spoliandos. Consequenter autem bonae memoriae I[ob] Strigoniensis archiepiscopus ad praesentiam nostram accedens, in nostra et fratrum nostrorum praesentia proposuit viva voce, quod in abbatiis et praeposituriis regalibus ad eum et Strigoniensem ecclesiam iurisdictio ecclesiastica pretinebat. Unde petebant constitutionem praescriptam, tamquam per subreptionem illicitam revocari. Nos autem viam mediam eligentes, provida deliberatione decrevimus, ut occasione litterarum, quas primo direximus circa praeposituras et abbatias [regales], ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubicunque subiectas, nullum ei, vel successoribus suis praeiudicium generetur. Regalem igitur excellentiam volumus non latere, quod nec per secundas litteras iuri tam nostro, quam regio, nec per primas ipsius archiepiscopi et Strigoniensi ecclesiae iustiae derogatur; quum in primis constitutum fuerit de illis, quae in spiritualibus ad nos nullo mediante pertinere noscuntur, in secundis vero de his, quae Strigoniensi ecclesiae esse

lelki joghatóságot, ugyanakkor azok mégis az esztergomi érseknek vannak alávetve. A királyi jog sértetlenségével pedig arra utalt, hogy a *temporalia*-ra nézve nem következett be változás, az továbbra is az uralkodóhoz tartozott. Mindez jól illeszkedett ahhoz a 12. század derekától egyre határozottabban megmutatkozó pápai törekvéshez, amely a kegyuraságot patronátussá igyekezett átalakítani.⁹

Visszatérve az esztergomi érsek királyi apátságok feletti jogához, az 1203-1204-ben megfogalmazott elv, úgy tűnik beépült a magyar egyházi szokásjogba, hiszen a későbbi pápai rendelkezésekben rendre az ott megfogalmazottak kerülnek felszínre.

Ezen a rendszeren, első látásra úgy tűnik, III. Honorius 1220. december 18-án kelt oklevele rést ütött. A pápa ugyanis megerősítette a veszprémi püspök számára királynék koronázására és felkenésére, valamint a Veszprém egyházmegyei királyi apátságok és prépostságokra vonatkozó jogát – III. Ince kiküldött bírái (Pelagius albanói püspök és István a római Tizenkét Apostol presbiter-kardinálisa) 1216. február 1-én kelt ítélete alapján.¹⁰ Ez lényegében azonos azzal, amely III. Ince neve alatt 1212-es keltezéssel maradt ránk. Ebben a pápa megparancsolta a Veszprém egyházmegyei apátoknak, prépostoknak és más, kivett (exemptus) egyházak főpapjainak, hogy a chrisma-t, szent olajokat és az egyházi rendeket csak a veszprémi püspöktől kérjék, hacsak ez alól mentességet biztosító kiváltságuk nincs.¹¹ Ezek a

subiectae.” FEJÉR II. 423-424. Vö.: KOZÁK 1974. 378.

⁹ SZOVÁK 1996. 31-37.; ÉRSZEGI 1994.

¹⁰ 1216: „[...] a Vesprimiense ecclesia presentantur omnia ecclesiastica sacramenta [...] illud idem de abbatiis et praeposituris regalibus observetur, sicut et hactenus observatum. [...] Adiicimus quoque, ut abbates, monachi abbatiarum Cisterciensis Ordinis secundum suorum privilegiorum tenorem tenorem recipiant omnia ecclesiastica sacramenta [ab episcopo Vesprimiense] super quod Strigoniensis [archiepiscopus] nullatenus opponat.” MES I. 209-210. 1220 (DI 3115) „Honorius episcopus, etc. venerabili fratri Vesprimiensi episcopo, salutem etc. Ea que concordia vel iudicio terminantur, firma debent et illibata consistere, et ne in recidive conventionis scrupulum relabantur, apostolico convenit presidio communiri. Ex parte suiquidem tua fuit nobis humiliter supplicatum, ut diffinitivam sententiam, quam venerabilis frater noster P[elagius] Albanensis episcopus apostolice sedis legatus, et dilectus filius S[tephanus] basilice Duodecim Apostolorum presbyter cardinalis quos bone memorie I[nnocentius III] papa predecessor noster tibi et venerabili fratri nostro ... Strigoniensi archiepiscopo concesserat auditores, super iure coronationis et inunctionis reginarum Ungarie, abbatiis et preposituriis regalibus Vesprimiensi diocesis et rebus aliis pro te contra eundem archiepiscopum rationabiliter promulgarunt, apostolico dignaremur munimine roborare. Nos igitur tuis iustis precibus inclinati, sententiam ipsam iustitia exigente prolatam, auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus. [...]” MREV I. 51.

¹¹ Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltár, Bullae 5. (Df 230073) „Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis abbatibus, prepositis et aliis exemptarum ecclesiarum prelatiis in Vesprimiensi diocesi constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Volentes ... Vesprimiensi episcopo in iure suo, sicut tenemur, adesse, auctoritate vobis presentium districtius inhibemus, ne sacros ordines, chrisma et alia ecclesiastica sacramenta, que suscipere debeatis ab ipso, quamdiu gratiam apostolice sedis habuerit et ea vobis gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, ab aliis episcopis recipere presumatis, nisi hoc forte alicui vestrum ex speciali sedis apostolice privilegio sit indultum, neque

rendelkezések azonban csak a chrisma-ra, szent olajokra vonatkoztak, és nem korlátozta az érsek kormányzati joghatóságát.

További adataink egyértelműen azt támogatják, hogy az esztergomi érsek joghatósága érvényesült a királyi bencés apátságok felett. IX. Gergely pápa 1231. február 28-án kelt oklevele ugyanis ismételten megerősítette az esztergomi érsek számára a királyok koronázásának jogát, a szentségek kiszolgáltatását a királynak, királynénak és utódainak, a királyi udvar prépostjai és hivatalnokai feletti joghatóságot, az Esztergomhoz tartozó magyarországi királyi prépstságok és apátságok feletti joghatóságot, a királyi jövedelmek tizedéhez való jogát, hivatkozva elődei, III. Sándor, III. Kelemen és III. Celesztin, III. Ince pápák, valamint III. Béla okleveleire.¹² Négy évvel később, 1235. november 20-án ugyanezen pápa felszólította az esztergomi egyháztartomány püspökeit és más főpapjait – köztük feltehetően a király bencés apátságok vezetőit is –, hogy az érseket a vizitáció alkalmával szívesen fogadják, és tegyék lehetővé, hogy fegyelmi ügyekben hatalmát gyakorolhassa.¹³ Ez az intézkedés különleges jelentőséggel bír, hiszen egyértelműen utal arra, hogy az érsek kormányzati hatalma érvényesülhetett. Ezt csak megerősítette a pápa egy későbbi, a tatár pusztítás előestéjén kelt oklevele. IX. Gergely ugyanis 1241. február 26-án meghagyta az esztergomi érseknek, Mátyásnak, hogy az érseki tartományban levő bencés kolostorokat, amelyek az érsek közvetlen joghatósága, ill. a király patronátusa alatt állnak, reformálja meg, ha szükséges, premonstreiek és ciszterciek segítségével hívásával.¹⁴

contra tenorem privilegiorum vestrorum in preiudicium Vesprimiensis ecclesie usurpare vobis aliquod temere attemtetis. Alioquin noveritis, nos dilectis filiis ... Sancti Gotardi et ... de Sekodor abbatibus Quinqueecclesiensis et Geuriensis diocesum et archidiacono de Cheringrad Waciensis nostris dedisse litteris in mandatis, ut vos ab huiusmodi presumptione, sicut iustum fuerit, appellatione remota, compescant. [...] " MREV IV. 305. Vö.: PRT X. 103.

¹² Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni IV. Epist. 121. „[...] Iurisdictionem etiam, quam obtines in abbatibus et preposituris regalibus ecclesie Strigoniensis per Ungariam ubicumque subiectis [...]” THEINER I. 93.

¹³ „Gergorius episcopus [servus servorum Dei] venerabilibus fratribus episcopis et aliis ecclesiarum prelatibus et dilectis filiis clericis provincie Strigoniensis salutem [et apostolicam benedictionem]. Ad obedientiam et reverentiam debitam vestris superioribus exhibendam devotionem vestram apostolicis litteris tanto sollicitius invitamus, quanto fortius ad id teneri vos novimus etiam tacentibus per vos ipsos. Hunc est, quod universitatem vestram monendam duximus attente et hortandum mandantes, quatenus venerabilem fratrem nostrum Strigoniensem archiepiscopum, cum ad vos causa visitationis accesserit, benigne recipere ac honeste tractare curetis, in hiisque ad correctionem pertinent, officii sui debitum exercere ipsum libere permittentes, alioquin sententiam, quam idem rite tulerit in rebelles, ratum habebimus. [...]” THEINER I. 140.

¹⁴ „Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri ... archiepiscopo Strigoniensi salutem et apostolicam benedictionem. Sua nobis carissimus in Christo filius noster ... Ungarie rex illustris, petitione monstravit, quod in

Az egyes bencés apátságok belső életébe való beavatkozás mindenképpen arra utal, hogy az érsek kormányzati hatalommal bírt a kolostorok felett. A pápa pedig nyilván azért sürgette a reformot, mert sem a IV. lateráni zsinat, sem III. Ince, sem III. Honorius rendeleteinek nem lett fogantatja Magyarországon.¹⁵

A 13. század utolsó harmadából szerencsés módon a tihanyi apátság esetében több adatunk is van az apátság egyházi helyzetre vonatkozólag.

1272. augusztus 3-án X. Gergely pápa levelet intézett a veszprémi püspökhöz, amelyben megemlíttette, hogy a tihanyi apátság annyira elpusztult, hogy a rend keretei között képtelen belsőleg megújulni. Éppen ezért meghagyta a püspöknek, hogy a neki alávetett monostor megreformálására hívjon segítségül cisztercieket.¹⁶ Ez be is következett, mert 1274-ben P.

monasteriis Strigoniensis provincie, ordinis sancti Benedicti, ad tua iurisdictionem immediate spectantibus, in quibus idem rex ius obtinet patronatus, quae aliquando flores et fructes prodixerant honestatis, usque adeo excreverunt tribuli vitorum, quod monachi, habitantes in ipsis tamquam scurrae vagantes, regularis refuae discipline vitam ducunt omnimode dissolutam, se hostes nature nefando carnis vitio statuentes, frena monachalis modestie totaliter relaxando, in omnem sui desiderii libertatem, propter quod in contemtum habentur ab omnibus et derisum, dum fideles, qui bona dictis monasteriis contulerunt, orationum sperantes suffragiis inibi habitantium relevari nunc spe preconcepta frustrantur, nulla spe sibi reposita, ut eadem monasteria ulterius in suo possint ordine reformari. Quum igitur instantia nostra cotidiana sit omnium ecclesiarum cura sollicita, mandamus, quatenus personaliter accedens ad monasteria supradicta, eisdem officium visitationis impendens, corrigas et reformes in ipsis iuxta dicti ordinis instituta tam in capite, quam in membris, quae correctionis et reformationis officio noveris indigere. Si vero non possint de dicto ordine aliquatenus reformari, illa de Cisterciensi seu Premonstratensi ordine reformare procures, contradictores per censuram ecclesiasticam auctoritate nostra appellatione postposita compescendo.” Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni XIV. Epist. 228., THEINER I. 179.

¹⁵ III. Honorius 1225-ben értesítette az esztergomi és a kalocsai érseket, valamint alárendeltjeiket, hogy mivel a bencések nem tartják be a IV. lateráni zsinat rendelkezéseit és nem jelennek meg a három évente megtartott káptalanokon, a pápa utasította a pécsváradai és bulcsi apátokat, hogy még abban az évben tartsanak káptalant Madocsa mellett a két szomszédos ciszterci apáttal, ill. meghagyta, hogy ezentúl évente tartsanak káptalant, válasszanak vizitátorokat, azokat az apátokat pedig, akiket a vizsgálat után letesznek állásukból, a püspökök mozdítsák el az egyházmegyéjükben levő monostorok éléről. (PBFL Capsa 35. O., Df 206878, PRT I. 663-667.) A rendelkezés azért is érdekes, mert a pápa kitért arra is, hogy úgy a mentességet élvező, mint a nem élvező (*tam exemptos, quam non exemptos*) apátságoknak részt kell venniük a káptalanon. Az is jól látható, hogy normális esetben a vizsgálat eredményét a püspökök fogantatosították, kormányzati hatalmuknál fogva. Ilyen reformáló rendelkezéssel találkozunk még IV. Sándor 1256. október 10-én kelt oklevelében, amelyben a bencés rend reformjával már a pannonthalmi apátot bízta meg, igaz a rendi káptalan hozzájárulásával. (PBFL Capsa 40. F., Df 207037., PRT II. 297-298.) Vö.: PRT II. 8-10.; HOMONNAI 1999 passim.

¹⁶ „Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabilem fratri episcopo Vesprimiensis salutem et apostolicam benedictionem. Inter ceteras sollicitudinis apostolice curas, hec debet esse non minima, ut in locis cultui sacre religionis ascriptis censuram morum reformare curemus, quam illi plurium peccatis, exigentibus inhonestant, qui cum spiritu ceperint carne secundum apostolum consumantur. Accepimus sane quod monasterium de Ticon ordinis sancti Benedicti tue diocesis, ita tibi quod nulli alii subiectum. Abbate, monachis et aliis quibuscumque personis est totaliter destitutum, et adeo etiam in spiritualibus et temporalibus deformatum quo de suo non potest ordine reformari. Nos igitur porrectis nobis super hoc ex parte carissimi in Christo filii nostri illustris regis Ungarie eiusdem monasterii patroni precibus inclinati, fraternitate tue per apostolica scripta mandamus, quatenus si est ita et tibi constiterit quod predictum monasterium non possit in suo ordine reformari, ipsum de personis Cisterciensis ordinis auctoritate nostra reformare procures et regularibus eiusdem Cisterciensis ordinis institutionibus informare. Contradictore per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo. [...]” [kiemelés: K. G.] DI 981., KOVÁCS 1978. 90.

ciszterci apát állt Tihany élén.¹⁷ Az azonban, hogy ez az alávetettség mit is jelentett, a források hiánya miatt nem határozható meg pontosan. A pápai levél megfogalmazása ugyan tényként említi meg az apátság alárendeltségét a püspököknek, ám számolnunk kell azzal is, hogy a nem sokkal előbb trónra lépett pápa nem volt kellően tájékozott az ügyben. Ezen túlmenően arra is gondolhatunk, hogy egy kényszer szülte intézkedésről van szó esetünkben, és így a pápa – pontos, naprakész információk hiányában – a legkézenfekvőbb megoldást választva fordult a megyéspüspökhöz. Úgy véljük tehát, hogy ennek ellenére sem lehet komolyabb változással számolni az apátság egyházi jogi helyzetében. Erre utal az, hogy 1276. szeptember 3-án Benedek választott esztergomi érsek a tihanyi egyház pusztulása miatt, az ő *joghatósága alá tartozó monostort* minden tartozékával átadta a veszprémi egyháznak, Gyermeney, Bille, Csolnok plébániák tizedjövedelmét, ill. az ottani kápolnákét, ám – a korábbi alárendeltség jeleként – kötelezte az apátot az érsek zsinatán való megjelenésre, parancsai, határozatai elfogadására, ill. arra, hogy ezen felül még 10 márka súlyú viaszgyertyát adjon az esztergomi egyház főoltárára.¹⁸

A probléma gyökere ugyanaz lehetett, mint négy évvel korábban: az apátság anyagi nehézségekkel, stb. küzdött, amit P. apát rövid kormányzati ideje sem tudott megoldani. Két olyan elem is előkerül itt azonban, amely egyértelműen az érsek kormányzati joghatóságára

¹⁷ EPL Acta radicalia U. 8. 170. (Df 248173, 1389-es átiratban) 1274. november 23-án „Nos frater P. abbas de Tykonio Cister[ciensis] ordinis damus pro memoria [...]” (PRT X. 535-536.) adott ki oklevelet.

¹⁸ EPL Acta radicalia Lad. Q. fasc. I., n. 11. (Df 248527) „[P]etrus Dei gracia episcopus Wesprimiensis et magister Paulus prepositus ac capitulum eiusdem loci omni Christi fidelibus ... salutem ... Ad noticiam ... cupimus venire, quod ... honorabilis ecclesia Strigoniensis, nostra metropolis ... exigente diri temporis pravitate ... ad exinacionem virtutis extreme ... malignorum incursibus miserabiliter est preducta, propter quod nos eidem ecclesie, tamquam capiti nostro precipuo ... duas villas nostras Germen vocatas ... cum decimis eciam omnibus duarum parrochiarum, scilicet de Bylle et de Cholnuk, Weprimiensis diocesis ac capellis ipsarum villarum cum lege iurisdictionis et diocesana prorsus exemptis, et in ius Strigoniensis ecclesie pleno iure transfusus, que quidem ville et iura ipsi ecclesie Strigoniensi sunt in proximo continua et vicina, cessimus ... ab ea irrefragabiliter possidenda in perpetuum mero iure. Dominus autem Benedictus, Dei gracia sancte Strigoniensis ecclesie electus eiusdemque loci comes perpetuus, de prepositi et capituli sui ... beneplacito, consilio et assensu, afflictioni et desolacioni nostre et ecclesie Wesprimiensis, quas unacum ipsis sustinuimus, condolentes, e converso eidem ecclesie nostre Tychiniensium ecclesiam, Wesprimiensis diocesis, ad Strigoniensem ecclesiam immediate in spiritualibus et temporalibus pertinentem et ecclesie nostre Wesprimiensis continguam, conterminam e proximo et vicinam, cum omnibus suis iuribus, possessionibus, vineis, lacubus, passagiis seu tributis ipsi ecclesie Wesprimiensis ... in consolacionem tam nostre, quam ipsius Tychinoensis ecclesiarum, cum potissime in Tychoniensi ecclesia memorata, subiecta novissima pauperitatis, iam laudes divine fere omnino organa sint suspensa, realiter cessit, dedit, assignavit et tradidit, nullo sibi iure alio ibidem penitus reservato, nisi quod in aliis ecclesiis collegiatis, Wesprimiensis sedi immediate subiectis, sibi iure metropolitico dinoscitur vendicare, perpetuo possidendam, ita quod prelatus dicte ecclesie Tychoniensis, qui pro tempore in ipsa ecclesia per nos fuerit institutus, in signum subiectionis ad synodum archiepiscopi Strigoniensi una nobiscum accedere teneatur, recepturus ibidem cum reverentia ipsius archiepiscopi statuta salubria et mandata; et quod tunc in signum subiectionis pristina cereum decem marcas cere ponderantem, ad honorem maioris altaris ecclesie Strigoniensis dare debeat et offerre. Et ... nos et ecclesias nostras ... in possessione omnium predictorum

utal. Az egyik a zsinati kötelezettség, a másik az érseki határozatok (*statuta*) és parancsok (*mandata*) elfogadása. Ez utóbbi nyilvánvalóan az érsek törvényhozói jogának megnyilvánulása volt. Ezek fenntartása pedig egyértelműen arra utal, hogy az érsek kormányzati joghatósága érvényben maradt az apátság felett.¹⁹

A többi apátság esetében már kevesebb a biztos adat, hiszen csak elvétve akadunk olyan forrásra, amely akár közvetett módon, az esztergomi érsek joghatósága mellett szól. Ilyen pl. az a halovány nyom, amely a szentjobbi apátság esetében erre a sajátos jogviszonyra utal. A kolostor Árpád-kori történetéről keveset tudunk. Úgy tűnik, hogy Kálmán király Álmos tevékenysége miatt fordult a nem sokkal korábban alapított apátság ellen. A kegyuraságot Pál nádor családjának adta. Később II. Géza helyreállította az apátságot,²⁰ azaz vélhetőleg visszavette a kegyuraságot, ám III. István idején újabb nehézség adódott, mivel Pál nádor fiai megtámadták az apátságot. Erre a király oltalmába vette azt, és két királyi embert rendelt védelmére, Boleszló budai préposttal pedig összeíratta birtokait, és egyúttal kinyilvánította, hogy a kolostor csak az ő és az esztergomi érsek hatalma alá tartozik.²¹ Több kutató szerint – az adat bizonytalansága ellenére – ez lehetett az alapja annak, hogy a szentjobbi apátság is a megyéspüspöki hatalom alól kivett, az esztergomi érsek alá rendelt kolostorrá váljon.²²

Érdekes az az adat is, amely a 1230-as évek közepéről maradt fenn Garamszentbenedekkel kapcsolatban. 1235. szeptember 17-én ugyanis IX. Gegely pápa megbízta a csanádi püspököt, a bélakúti apátot, bácsi prépostot, hogy járjanak el a garamszentbenedeki apátság és az esztergomi érsek közötti vitás ügyben, mivel a pápa által

vicissim et mutuo induximus et induci fecimus pacifice et quiete. [...]” PRT X. 537-538.

¹⁹ Vö.: PRT X. 105.

²⁰ FEJÉR II. 156.

²¹ FEJÉR VII/1. 161-163. Vö.: BUNYITAY 1883. 325-326.; PRT XII/B. 142. Ezt az oklevelet később Simon apát állítólag átiratta IV. Bélával. Vö. RA 121., 124.; DHA n. 101., 302-303.

²² Bunyitay Vince ennél sokkal messzebb ment. Véleménye szerint: „Már az annyiszor idézett oklevél-töredék [ti. az „alapítólevél”], de egyéb történeti emlékeink szerint is az apát a püspöki hatóság alól ki volt véve és csak az esztergomi érseknek vala alávetve, s minthogy főapátnak nevezetik, ennél fogva hihető, hogy legalább a váradi püspökség Szent-Benedek-rendű monostorai viszont ő alája valának rendelve, s azok felett, mint különben is mindnyájok elseje és anyja, fennhatóságot gyakorolt. Továbbá, mint királyi monostor, apátja a főpapi jelvények: püspöki bot, főveg, gyűrű használatára jogosítva volt, amit különben igazol az apát pecsétjének egyike is, amelyen a püspöki bot a szent jobbra fektetve látható. Végül jobbágysai felett az apát bírói hatalmat gyakorolt, s minthogy fegyveres jobbágysággal is rendelkezett, tehát híveit az ugynevezett apátur nemesi sorába emelheté.” BUNYITAY 1883. 329. Felvetései közül csak az érseki joghatósággal kapcsolatos megfigyelés érdemel figyelmet, mivel a többi

korábban kirendelt bíró, a tusculanumi püspök, előtt Jacobus Sindicus apát elpanaszolta, hogy az előző érsek, J. jogaiban és birtokaiban háborgatta a monostort, sőt az érsek Albeus magister útján elmozdította Sindicus-t, mivel az nem kánonilag választott, s nem az érsek rendeletéből lett megerősítve.²³ Sajnos a vizsgálat eredményét nem ismerjük. Ennek ellenére elmondható, hogy az érsek eljárása egyáltalán nem meglepő, hiszen egy egyházmegyéjébe tartozó egyházi intézmény felett csupán érvényesítette jogait. Az apátságra vonatkozó egyéb adatok is azt támasztják alá, hogy Garamszentbenedek felett teljes mértékben érvényesült az esztergomi érsek – mint ordinarius – rendi és kormányzati joghatósága. Az 1235-ös ügy is tulajdonképpen ennek a lenyomatát viseli magán: az érsek sérelmezte a választás lebonyolítását és a megerősítés elmulasztását, ez utóbbi öt illette volna. A jogi sérelem elhárítása végett pedig élt kormányzati hatalmával és Albeus nyitrai főesperes útján megfosztotta az apátot állásától.

Az esztergomi érsek joghatóságára utal, hogy 1280-1290 között levéltotta a pécsváradi apátot, mert az nem felelt meg hivatalának.²⁴

teljességgel hipotetikus. Vö.: BALICS 1885-1890. II/2. 206.; PRT XII/B. 143-144.; ÁMTF I. 642., 668-669. A rendtörténet hasábjain Sörös Pongrácz helyesbítette a Mercurius „főapát” titulását „első apátra”.

²³ POTTHAST n. 10015., Vatikáni Levéltár, Reg.Vat. Anni IX. ep. 227. „Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri ... episcopo Cenadiensi et dilectis filiis ... abbati Bellifontis cisterciensis ordinis Colocensis diocesis et preposito Baciensi salutem et apostolicam benedictionem. Cum venerabilem fratrem nostrum ... Tusculanum episcopum venerabili fratri nostro ... Strigoniensi archiepiscopo et Jacobo Sindico dilectorum filiorum abbatis et conventus monasterii sancti Benedicti de Grana Strigoniensis diocesis apud sedem apostolicam constitutis in causa, que inter eos vertitur, dederimus auditorem, coram eo Sindicus proposuit antedictus, quod cum quondam bone memorie J. predecessor ipsius archiepiscopi monasterium ipsum quibusdam villis et pretinentiis ac iuribus earumdem, in quorum possessione, vel quasi monasterium extiterat, spoliaverit, vel mandaverit spoliari, iamdictus archiepiscopus ea cum quadam terra, qua ipse de novo spoliavit, vel spoliari mandavit monasterium supradictum, vel spoliationem inde factam, ratam habuit, detinet et restituere contradicit. Ad que cum perceptis inde fructibus se idem Sindicus nomine abbatis et monasterii restitui postulavit. Magister vero Albeus eiusdem archiepiscopi procurator, eundem reconveniens Sindicum, ab auditore petebat eodem, abbatem ipsum ab amministrazione predicti monasterii penitus amoveri, tamquam qui nec postulatus, nec electus canonice, nec ab ipso archiepiscopo aut de mandato suo confirmatus seu institutus fuerat in abbatem. Verum cum super hiis coram auditore prefato lis fuerit legitime contestata, nec super premissi potuerit apud sedem apostolicam de veritate liquere, discretionis vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus recepto hinc inde a partibus iuramento de veritate dicenda, facientes eas proponendis hinc inde interrogationibus respondere, testes quos utraque pars coram vobis duxerit producendos, legitime recipere ac diligenter examinare curetis, causam ipsam, si de parcium voluntate processerit, fine debito terminantes et facientes, quod decreveritis, auctoritate nostra firmiter observari. Alioquin eam sufficienter instructam, ad nostram presentium remittatis, prefigendo partibus terminum competentem, quo nostro se conspectui representent, iustum dante domino sententiam recepturam. Testes autem, qui fuerint nominati, si se gratia, odio, vel timore subtraxerint, per censuram ecclesiasticam, appellatione cessante, cogatis veritati testimonium perhibere. Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, duo vestrarum ea nichilominus exequantur. Nullis litteris veritati et iustitie preiudicantibus a sede apostolica impetratis.” MES I. 308-309. Vö.: BALICS 1885-1890. II/2. 172.

²⁴ ÁMTF I. 366.

Itt említhetjük meg Kolozsmonostor esetét is, amelynek apátját, (II.) Henriket 1311 körül maga az esztergomi érsek mozdította el állásából, és helyébe a dombói apátot nevezte ki, aki maga helyett Broda Miklóst küldte oda.²⁵

Érdekes adatot őrzött meg egy 1296-ban kelt oklevél, amely ugyan nem a szerzetesekről említi, ám élesen rávilágít arra a kapcsolatra, amely az esztergomi érsek és a királyi egyházak – így az apátságok – között kialakult. Ebben az évben ugyanis a veszprémi káptalan elismerte, hogy Pál Örs, Mikó Sasad, Miklós Chek, János Keszű, Domonkos Szt. Jakab és Péter Fehéregyház plébánosai a veszprémi egyházmegyéből, a tizedet az esztergomi érseknek fizetik, az ő zsinatán kötelesek megjelenni, mivel királyi egyházak. A káptalan ígéretet tett arra, hogy nem vonja kétségbe a továbbiakban ezt a jogot.²⁶

Befejezésként három olyan forrást hozhatunk fel, amelyek ugyan a jóval a vizsgált korszak után keletkeztek, ám szerencsés módon tételesen felsorolják az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó egyházi intézményeket.

Ezek közül az első az 1397-es esztergomi *canonica visitatio*. Az érsekség állapotát feltáró vizsgálat eredményei után következtek a *hozzá tartozó egyéb intézmények*. Ezek sorában találjuk az „Abbatiae” alfejezet alatt a királyi bencés apátságokat is, majdnem teljes számban: Pécsvárad, Szekszárd, Bába, Somogyvár, Zalavár, Bakonybél, Földvár, Zobor, Garamszentbenedek, Kolozsmonostor, Szentjobb.²⁷ Egyedül Tihany és Pannonhalma hiányzik. Ez utóbbi azért, mert a többi apátságtól eltérően csak az Apostoli Szék alá tartozott, nem pedig az esztergomi érsek joghatósága alá. Nincs ugyanis adatunk ez utóbbi érvényesülésére, annál inkább a közvetlen pápai kapcsolatra, mint azt a pápai bullák tartalmi rendelkezései és formulái megmutatták.

²⁵ CSOMOR 1912. 27-28. 1332. január 24-én pedig arról értesülünk, hogy „quos quidem archiepiscopus habet de consuetudine corrigere et regimine ipsius monasterii amovere”. FEJÉR VIII/2. 373-375., ill. arról, hogy „monasterium de Clus, cuius dispositio ad venerabilem fratrem nostrum ... archiepiscopum Strigoniensem pertinere dinoscitur.” THEINER I. 549. Vö.: PRT XII/B. 71-72.; SIPOS 1979. 34.

²⁶ „[...] predictae decime et visitatio concilij ad ecclesia Strigoniensem pertineret, cum ecclesia Strigoniensis hanc prerogativam ex privilegio et antiqua consuetudine prescripta habere dinoscatur quod omnes ecclesie et Capelle Regales, seu Reginales, earundem plebani et rectores plenas decimas in omnibus debeant percipere et habere et concilium Archiepiscopi visitare [...]” CD Strig. II. 218-219.

²⁷ „Beneficia et dignitates extra ecclesias sed subjectae. [...] Abbatiae. Item abbatiae Pechwaradiensis. Saxardiensis. De Batha. De Simigio. De Zala. De Beel. De Fewldwar. De Zobor. De sancto Benedicto. De Kolosmonostora in

Három évvel később, 1400. május 1-én IX. Bonifác pápa a régi és addig megtartott szokásra hivatkozva megerősítette az esztergomi érsek lelki joghatóságát a pécsváradi, szekszárdi, bátai, földvári, kolozsmonostori, visegrádi, csanádi, tihanyi, somogy[vár]i, zala[vár]i, szentjobbi, [bakony]béli, zsámbéki, csúti, leleszi, jászói, váradhegyfoki bencés és premontrei kolostorok, a dömösi, titeli, aradi, óbudai, szebeni társaskáptalanok, a budai és pesti Szűz Mária, Szent Mária Magdolna, Szent Péter mártír, Szent György, a kassai, örsi, sasadi, fehéregyházi, komáromi, visegrádi, nagypataki, apácasomlyói, pápai, lövöldi, segesdi, újhelyi, lampertszászi, szőlősi, aranyosi, berchi, németi plébániaegyházak, ill. a szebeni és brassói esperességek feletti joghatóságát, s minden ezzel ellenkező rendelkezést érvénytelenített. A megnevezett intézmények kötelesek voltak az érsek zsinatán megjelenni, és egyedül csak ő volt egyházi feljebbvalójuk, aki iránt tisztelettel és engedelmességgel kellett viseltetniük.²⁸ A pápai

partibus Transylvanis. De sancto Iogh." KOLLÁNYI 1901. 243.

²⁸ „[...] Et si quibuslibet personis ecclesiasticis ex iniuncto nobis apostolice servitutis officio assistere defensionis presidio teneamur, ad illorum tamen iurium et privilegiorum conservationem prestantius intendere nos convenit, qui in partem sollicitudinis assumpti potioris sunt dignitatis titulo insigniti. Dudum siquidem ad nostram notitiam deducto, quod de antiqua et approbata et hactenus pacifice observata consuetudine Pechwaradiensis et Saxardiensis ac de Batha et de Feldvar, nec non de Kolosmonostora, ac sancti Andree de iuxta Wisegrad, et sancti Gerardi de Cenadino et Thyhoniensis ac Symigensis, nec non Zalladiensis et sancti Jok ac de Beel nec non de Sambok, et de Chuth ac sancte Crucis de Lelez, ac de Jazow et sancti Stephani de Promontorio Waradiensi, sancti Benedicti et Premontratis ordinum monasteria [...] quorum nomina persentibus litteris haberi volumus pro expressis, [...] sub omnimoda iurisdictione in spiritualibus Archiepiscopi Strigoniensis, pro tempore existentis, pleno iure fore dinoscebatur, et quod prelati ac persone monastriorum, prepositurarum, decanatum et ecclesiarum predictorum nullam alium preter ipsum Archiepiscopum in eorum superiorem habere et recognoscere et eidem Archiepiscopo tamquam immediato superiori et nulli alteri obedientiam et reverentiam debitas exhibere ac ad synodum eiusdem Archiepiscopi, quotiens illa per ipsum Archiepiscopum celebrari contingeret, accedere et pro procuracionibus legatorum ac provisionibus nuntiorum Sedis Apostolice persolvendis ac aliis oneribus supportandis contributionem debitam facere consueverant, et quod tam venerabilis frater noster Johannes, quam predecessores seu Archiepiscopi Strigonienses, qui fuerunt pro tempore, in pacifica possessione, vel quasi, iuris exercendi superioritatem et iurisdictionem huiusmodi in monasteria, preposituras, decanatus et alia predicta eorumque personas et loca a tanto tempore fuerant, cuius contrarii memoria non exstabat. Nos consuetudinem eandem, sicut ab olim laudabiliter introducta et ex tunc pacifice observata consistebat, et quecumque inde secuta rata habentes et grata ea auctoritate apostolica ex certa scientia per alias nostras litteras confirmavimus et ipsarum litterarum nostrarum scripti patrocinio communivimus, supplentes omnes defectus, si qui forsan intervenisset in eisdem, prout in ipsis litteris plenius continetur. Cum autem sicut accepimus, ab aliquibus asseratur, nos aut aliquem predecessorem nostrorum Romanorum pontificum ad alicuius seu aliquorum instantiam vel preses importunas aliqua ex monasteriis, preposituris, decanatibus et ecclesiis, prefatis seu personis huiusmodi a iurisdictione et potestate Archiepiscopi Strigoniensi pro tempore existentis, huiusmodi extimisse et etiam liberasse vel imposterum eximere et etiam liberare et contra premissa vel alioquid ipsorum aliquas litteras apostolicas concessisse ac etiam emanasse seu delegasse, nos eidem Johanni et successoribus suis Archiepiscopis huiusmodi super hiis providere volentes, motu proprio, non ad alicuius super hoc [...] instantiam [...] omnes et singulas huiusmodi exemptiones monasteriorum, prepositurarum, decanatum, ecclesiarum, prelatorum et personarum predictorum ac concessionem quascumque, si que a nobis, sive predecessoribus nostris huiusmodi aut de mandato nostro vel predecessorum nostrorum in genere vel in specie [...] emanaverint, vel etiam emanari contingerent [...] ac etiam littera quascumque, si que super exemptionibus [...] conferte [!] appareant revocamus, cassamus et irritamus [...] preinde ac si [...] littere huiusmodi a nobis minime emanasset [!] et insuper, ut prelati et persone huiusmodi in premissis se erga dictum Johannem Archiepiscopum et successores suos huiusmodi eo fidelius et devotius gerere, ipsique Johannes Archiepiscopus et successores huiusmodi iurisdictionem eo quietius exercere possint, quo maiori fuerint libertate muniti, prelatos, personas, monasteria, personas [!], decanatus et ecclesias antedicta cum omnibus bonis spiritualibus et temporalibus, que in

rendelkezés a kormányzati hatalom minden elemét érintette, így nem lehet kétségünk a felől, hogy az említett intézmények exemptioja az esztergomi érsek alá rendeléssel párosult.

Végül II. Pius pápa 1464. június 12-én kelt bullájában, hivatkozva elődje, IX. Bonifác rendelkezésére, ismét részletesen felsorolta az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó apátságokat.²⁹

presentiarum obtinent, et in futurum, dante Domino, iustis modis poterint adipisci, ab omni iurisdictione dominio, potestate, subiectione et visitatione Archiepiscoporum, Episcoporum et aliorum Ordinariorum et iudicium quorumcumque, preterquam dicti Johannis et successorum suorum Archiepiscoporum Strigoniensium, pro tempore existentium, auctoritate apostolica tenore presentium motu simili totaliter de novo eximimus et prepetuo liberamus ac sub eorumdem Johannis Archiepiscopi et successorum protectione suscipimus ac exemptos, immunes atque liberos, ipsique Johanni Archiepiscopo et successoribus suis huiusmodi et nulli alteri volumus immediate subiacere. Ita, quod Archiepiscopi, Episcopi vel iudices supradicti aut alia quevis persona ecclesiastica vel mundana quamcumque prefulgeat dignitate, preter Johannem et successores suos Archiepiscopos huiusmodi in eos ac bona predicta, utpote prorsus exempta, non possint excommunicationis, suspensionis, et interdicti sententias promulgare, aut alias etiam ratione delicti vel contractus aut rei, de qua ageretur in iudicio vel extra, ubicumque committatur delictum, vel iniatur contractus, aut res ipsa consistat, iurisdictionem seu potestatem aliquem [!] exercere, decernentes omnes et singulos processus ac excommunicationum, suspensionum et interdicti sententias, quos et quas etiam forsitan pretextu exemptionum supradictarum vel alias contra huiusmodi nostre revocationis et exemptionis tenorem promulgari contigerit vel fuerint promulgati seu promulgate, irritos et inanes ac etiam ex nunc irritum et inane, si secus super hiis a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari. [...]" MV I/IV. 198-201.; PRT VII. 539.; X. 612. Vö.: PRT X. 106., XII/B. 75., 102., 106.; MEZEY 1976.

²⁹ EPL Capsa K. 12., MREV III. 173., Vö.: PRT X. 106., XII/B. 75., 102., 106.; MEZEY 1976.

VII. ÖSSZEFOGLALÁS

Vizsgálataink során a magyar és külföldi szakirodalom megállapításait felhasználva négy főbb szempont segítségével kíséreltük meg a magyarországi királyi alapítású bencés apátságok egyházjogi helyzetének meghatározását. A vizsgálat alapját képező kritériumok maguk is több elemből tevődnek össze, így összesen tizenöt faktort használtunk fel. Ezek összeállítása során abból indultunk ki, hogy az egyes apátságok jogállását alapvetően az illetékes megyéspüspökhöz való viszony határozta meg. Itt azonban mindjárt határozottan különbséget kellett tennünk a püspök rendi és kormányzati hatalma között, mivel csak akkor beszélhetünk exemptioról, ha ez utóbbi alól szerzett mentességet az adott kolostor. Ez azonban csak az egyik része a kérdésnek, hiszen azt is meg kellett vizsgálnunk, hogy ez a mentesség párosult-e az Apostoli Szék alá rendeléssel, mivel, mint azt korábban láthattuk, az exemptio a legtöbb esetben a pápaságnak történő közvetlen alárendeléssel járt együtt. Éppen ezért szükséges volt számba venni az erre utaló pápai oklevélformulákat. Ezzel azonban még nem vált teljessé a kép, mivel a 12. század végétől egyre több adat áll rendelkezésünkre arra nézve, hogy az esztergomi érsek joghatósággal bírt az apátságok felett. Mindezeket az elemeket figyelembe véve eredményeink a következőképpen foglalhatók össze (vö.: Függelék I. (A), (B)).

1. A vizsgálatok első és legfontosabb tanulsága az, hogy csak részletes, több szempont egyidejű figyelembe vételével készített elemzés vezethet megalapozott eredményekre. A mégoly hiányos forrásanyag ellenére is megállapítható, hogy az egyes apátságok jogállásában megannyi kisebb-nagyobb eltérés adódott, nincs közöttük két olyan, amelyeknél az alkalmazott szempontok tökéletesen azonos módon jelentek volna meg a forrásokban. Hozzá kell tennünk: az is feltűnő, hogy az egyes kritériumok megoszlása nagyon változó, nincs olyan a vizsgált apátságok között, amelynél minden egyes szempont – természetesen az egymásnak ellentétes tartalmúakat leszámítva (pl. a, a1, b, b1, l, m) – egyszerre megjelenne, sőt általában az jellemző, hogy csak egy-egy elem bukkan fel a forrásokban.

2. Tanulságos továbbá az egyes csoportok (I, II, III, IV), és kritériumok (a-n) időbeli megoszlása. A vizsgált időszakot, az Árpád-kort három korszakra bontottuk. Az első 1001-től III. Ince trónra lépéséig, a második 1198-tól a tatárjárásig, a harmadik a tatárjárástól az Árpád-ház kihalásáig tart. Ehhez illesztettünk hozzá még egy negyedik korszakot, 1301-től 1464-ig, II. Piusz bullájáig.

2.1. Ha a vizsgálatba bevont tizenöt kritérium előfordulásait apátságokként összesítve nézzük, szemmel látható az egyes korszakok közötti eltérés.

Az Árpád-kor első majd' kétszáz évében általában jóval kisebb számban jelennek meg, mint a második periódusban. Pécsváradon a kettő aránya éppen háromszoros. Zalaváron, továbbá Bátán, Szentjaboron, Kolozsmonostoron, valamint Szekszárdon és Zoborban, ill. Földváron az eltérés különösen feltűnő, hiszen az első korszakból gyakorlatilag nincsen adatunk.

Ezzel szemben a következő periódusban ez a szám már 22, 9-9, ill. 16-16, 10. Bakonybél, Somogyvár, Tihany Garamszentbenedek esetében közel azonosak ezek az arányok (2:29, 2:25, 1:22, 1:22) E tendencia alól egyedül Pannonhalma kivétel, ahol a változás nem tekinthető olyan nagymértékűnek, 10% alatt maradt. Az adatok tanúsága alapján tehát egy általános növekedési tendencia figyelhető meg.

A harmadik korszak összességében minden apátságnál visszaesést mutat. Sőt azt mondhatjuk, hogy a csökkenés drasztikus méreteket öltött, hiszen pl. Pécsvárad, Szekszárd, Garamszentbenedek, Somogyvár, Zobor, Szentjabor, Bata, Kolozsmonostor és Földvár, tehát a túlnyomó többség esetében nem is találunk adatokat ebből a periódusból. Zalavárnál és Bakonybélnél a kritériumok előfordulása szintén töredékét adja a megelőző időszaknak. Tihanynál a csökkenés éppen 50%-ot tesz ki. Az itt kirajzolódó tendencia alól Pannonhalma sem képezett kivételt, hiszen a kritériumok előfordulási aránya csak 1/6-a megelőző időszaknak.

A negyedik korszakban – amely természetesen csak kiegészítő jellegű – ismét általános, ám meglehetősen szerény növekedés tapasztalható apátságok mintegy fele esetében. A legtöbb

kolostornál ez összességében 20% alatt marad. Ez alól Szekszárd, Bába, Szentjobb, Kolozsmonostor és Földvár jelent kivételt, itt a pozitív változás aránya 20-45% között mozog.

2.2. Az egyes csoportok (I-IV) előfordulásainak időbeli megoszlását vizsgálva már jóval részletesebb képet kapunk a jogi állapot alakulásáról.

Az első ezek közül a püspök rendi joghatóságát érintette (I). A tizenhárom vizsgált apátság közül hét esetében nincs adatunk az I. csoportra. A kolostorok másik felénél viszont elég szabályos tendencia mutatkozik. Az első korszakban legfeljebb két alkalommal találkozunk az I. csoport valamely elemével, a hét apátság közül három esetében, míg a többinél vagy egy alkalommal, vagy egyszer sem. A második korszakban minden apátság esetében növekedés mutatható ki, mégpedig igen jelentős, mértéke legalább kétszeres, de ennél jóval nagyobb arány (0:11) is akad. Itt külön meg kell említenünk Pécsváradot, amelynél ugyan csak az „alapítólevél”-ben (+1015) bukkan fel értékelhető adat (a1, b1), ám ez a forrás hamis, 1212 és 1228 között készült, így a második korszakra nézve releváns. Ugyanez a helyzet Bakonybéllel, ahol mind I. István, mind I. László oklevele később készült, a 13. században, így az ott szereplő egy-egy adatot (a1) is ott kellett értékesítenünk. A harmadik és negyedik korszakban itt is általában drasztikus csökkenés figyelhető meg, azaz az I. csoport elemei egyáltalán nem jelennek meg ebben a periódusban. Egyedül Tihany képez kivételt, ebben az esetben a csökkenés szerényebb méretű (6:4) volt a harmadikban, míg a negyedikben teljesen eltűnnek az ide vonatkozó adatok. A tizenhárom apátság közül csak Pannonhalma mutat némi eltérést, itt az első korszakban fordulnak elő legtöbbször az I. csoport elemei (14), a második korszak enyhe visszaesést mutat (13), míg a két utolsó periódusban nem találkozunk ilyen adatokkal.

A második csoport (II) a püspök kormányzati hatalmát érintette. A tizenhárom apátság közül egy esetben (Kolozsmonostor) erre nincs adatunk. A többi kolostornál viszont egy szabályos tendencia figyelhető meg. Az első korszakot tekintve nincs olyan monostor, amelynél megjelenne a II. csoport valamely eleme. Ehhez képest a második korszakban, kilenc esetben (Pécsvárad, Zalavár, Bakonybél, Tihany, Szekszárd, Garamszentbenedek, Somogyvár, Zobor, Földvár) egy-hatszoros növekedés tapasztalható, míg két apátságnál (Bába, Szentjobb) továbbra

sincsenek adataink a püspök kormányzati hatalmának korlátozására, megszüntetésére. A harmadik periódusban jelentős csökkenés mutatkozik, három apátságot leszámítva (Zalavár, Bakonybél és Tihany) már egyáltalán nincs utalás a II. csoport egyes elemeire. Pannonhalmánál más a helyzet, itt az első időszakban legnagyobb az előfordulások száma (10), amely a második periódusban a felére esett vissza (5). Ezt követően azonban itt is a fenti csökkenő tendencia érvényesült. A negyedik periódus is elég egységes, a tizenhárom apátság közül nyolcnál ismét van két-két adtunk, sőt Kolozsmonostor esetében három. A többi háromnál (Pannonhalma, Garamszentbenedek, Zobor) ezek viszont hiányoznak.

A harmadik csoportot (III) a pápai oklevelek különböző formulái adják. Az első korszakból – Pannonhalmát leszámítva – egyetlen apátságnál sem ismerünk ilyen adatot. A második periódus minden kolostornál jelentős növekedést hozott, a tizenhárom vizsgált eset közül is kiemelkedik azonban Bakonybél, Garamszentbenedek, Somogyvár, Kolozsmonostor és természetesen Pannonhalma. A harmadik időszakban újabb jelentős visszaesés következett be, Pannonhalma és Tihany kivételével minden apátságnál hiányoznak az adatok. Ugyanezt mondhatjuk a negyedik periódusról is, azzal a különbséggel, hogy itt Bakonybél és Pannonhalma a két kivétel.

A negyedik csoport (IV) az esztergomi érsek joghatóságára vonatkozik. Az egyes korszakokat tekintve elmondhatjuk, hogy az első korszakban egy kivétellel (Szentjobb) nem jelenik meg ez a kritérium a forrásokban. A következő időszakban viszont minden apátság esetében növekedés mutatkozik, előfordulásaik száma 4 és 8 között mozog. A tatárjárástól az Árpád-ház kihalásáig jelentős csökkenés figyelhető meg, három apátságot leszámítva (Zalavár, Bakonybél, Tihany) az esztergomi érsek joghatóságára utaló jel nem fordul elő. A negyedik korszakban ismét több adatunk van erre, ez azonban, mint említettük kiegészítő jellegű.

Összefoglalásként tehát azt állapíthatjuk meg, hogy az apátságok döntő többségénél az egyes csoportok esetében jól kitapintható egy a 12. század végétől a 13. század közepéig terjedő növekedési, majd ezt követően, a 13. század második felében egy csökkenési tendencia. A pannonhalmi apátságnál ez a szabályszerűség csak a III. csoport esetében mutatkozik meg. Az

első kettőnél viszont éppen fordítva áll a helyzet, az első korszakhoz képest a második jelent csökkenést, míg a harmadik periódusban itt is az általános visszaesési tendencia figyelhető meg. A negyedik kritérium Pannonhalma esetében némi nehézséget jelent. Ez az elem csak a második periódusban jelenik meg, mégpedig hét alkalommal. Ezek azonban mind olyan források, amely *általában* a királyi bencés apátságokról szólnak. Ezeknél azonban sokkal jelentősebb befolyással volt az, hogy ugyanebből az időből 25 adatunk van a pápai közvetlen alárendeltségre. Ezek közül három olyan pápai oklevelünk van, ahol e jogviszonyt egyszerre öt különböző kritérium is kifejezi, míg az esztergomi érsek joghatóságára ezekben nincs utalás. Úgy gondoljuk tehát, hogy Pannonhalma jogi helyzete határozottan eltér a többi apátságtól, mivel itt sokkal erősebb és egyértelműbb a közvetlen jogi kapcsolat a kolostor és a pápaság között.

2.3. Érdekes továbbá összevetni az egyes csoportok egymáshoz viszonyított arányát is. Pécsvárad esetében elsősorban az esztergomi érsek joghatóságának érvényesülése dominál (IV), ezt követik a püspök kormányzati hatalmát korlátozó rendelkezések (III), majd a közvetlen jogi alárendeltség a pápának (II), végül a püspök rendi hatalmának korlátozása (I). A zalavári apátság esete ettől egy kissé eltér. Itt ugyanis a IV. csoport az első majd egyenlő arányban a II. és a III. követi. Lényegében ugyanezt állapíthatjuk meg a bakonybéli kolostornál is, azzal az apró különbséggel, hogy itt a III. csoport még az öt megelőző csoportnál is valamivel kisebb arányt mutat. A tihanyi apátságnál az egyes csoportok viszonylag kiegyenlítettten jelennek meg. Közöttük az első, a püspök rendi hatalmát érintő rendelkezéseket tartalmazó csoport vezet, ezt követik az esztergomi érsek joghatóságára, a közvetlen pápai alárendeltségre és a püspök kormányzati hatalmára vonatkozó csoportok. Szekszárd esetében a IV. csoport aránya majdnem kétszerese a többinek, bár ez utóbbiak között csak a II. és III. elemeit találjuk meg, vagyis nincs adatunk a püspök rendi hatalmának korlátozására, megszüntetésére. Ugyanezt mondhatjuk Zobor esetében. Valamelyest eltérő Báta esete, annyiban, hogy a III. csoport részaránya kicsit jobb, mint az előző esetben, közelít a IV.-hez. Ezzel szinte teljesen egybeeső adatokat és arányokat találunk a szentjobbi és a kolozsmonostori és a földvári kolostornál.

Garamszentbenedeknél a két utolsó elemei összességükben több mint kétszeres túlsúlyban vannak az I., II. csoporthoz képest. Az esztergomi érsek joghatósága tekinthető dominánsnak, bár ezt alig elmaradva követi a közvetlen pápai alárendeltségre vonatkozó csoport. Somogyvárnál az I. és IV. emelkedik ki a másik kettővel szemben, amelyek arányaikat tekintve mintegy harmadannyival kevesebb előfordulást számlálnak. Pannonhalmánál ezek az arányok egészen másként alakultak. Itt a közvetlen pápai alárendeltségre utaló elemek egyértelmű dominanciája érezhető (51%). Ehhez képest a püspök rendi hatalmának korlátozására vonatkozó kritériumok (I.) is csak körülbelül feleannyit, 26%-ot „érték el”. Még ennél is szerényebb a II. csoport reprezentációja, a sor végén pedig az esztergomi érsek joghatóságára utaló elemek állnak, de ezek aránya már csak alig valamivel több, mint a III. csoport 1/7-e (7%). Ez, véleményünk szerint, ismét rávilágít Pannonhalma és a többi apátság helyzetének eltérő voltára.

3. A fent ismertetett adatokat összegezve tehát megállapítható, hogy a 13 vizsgált apátság mindegyike esetében az egyházi jogi státuszban a második korszakban, vagyis a 12. század vége és a tatárjárás között időszakban következett be alapvető változás. Különösen fontos ezt hangsúlyozni a püspök kormányzati hatalmát korlátozó, valamint a közvetlen pápai alárendeltségre utaló kritériumok megjelenés kapcsán, hiszen, mint láthattuk, ezek hozták meg az exemptiót az adott intézmény számára. Ha csak e két utóbbit vesszük tekintetbe, nincs olyan kolostor, amelyik ne rendelkezett volna az exemptio valamely kellékével. Ez még ott is igaz, ahol – mint Báta, Szentjobb és Kolozsmonostor – nem rendelkezünk adatokkal a II. csoportot illetőleg. Ezeknél ugyanis a következő csoport egy meghatározott eleme, a *nullo medio* formula, mindig megtalálható. Igen hangsúlyos továbbá az esztergomi érsek joghatóságának kifejezése, amely a 12. század vége és 13. század közepe között igen erőteljes volt, majd a legtöbb esetben az Árpád-kor hátralevő bő fél évszázadában visszaszorult.

Mindebből világosan levonható az a következtetés, hogy a királyi alapítású bencés apátságok esetében – Pannonhalmát leszámítva – az egyházi jogi helyzet alakulásában három

egymást erősítő tényező volt jelen egyszerre. Az egyik a megyéspüspökök kormányzati hatalma alóli mentesítés volt, a második a közvetlen jogi alárendelés a pápának, pontosabban az Apostoli Széknek, végül a harmadik az esztergomi érsek joghatóságának érvényesülése az intézmények felett. Az első kettő az exemptio világos kifejeződése volt, ugyanakkor a két utóbbi együttes szereplése nem mond ellent egymásnak. Látszólag ugyan úgy tűnhet, a pápa és az érsek joghatósága nem összeegyeztethető, ám idézett forrásaink egy jelentős részében – így III. Ince 1202 és 1204 között az esztergomi érsek jogairól írt leveleiben és bulláiban – ez a két elem egyszerre volt jelen.

Aligha gondolhatunk arra, hogy a pápa saját jogait csorbította volna, így teljes bizonyossággal kizárhatjuk ezt az ellentmondást. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a pápa jogait az esztergomi érsek útján gyakorolta. Ez felettébb valószínű, ha arra gondolunk, hogy a közvetlen pápai alárendeltség leggyakoribb kifejeződése az apátságok bizonyos jogsérelmeinek orvoslása volt. Ennek gyakorlati kivitelezése, tehát a gyakori közvetlen érintkezés az Apostoli Székkel, személyesen, vagy megbízottak útján, ill. fordítva, a kor közlekedési és kommunikációs viszonyai között nem volt éppen egyszerű feladat. Érthető tehát, hogy ha a magyar viszonyokban bizonyosan sokkal jártasabb, és helyben tartózkodó tartományi érseket bízta meg a pápa az apátságok feletti jogainak gyakorlásával. (Egyébként hasonló megoldási kísérletként értékelhető a pápai legátusok sűrű előfordulása Magyarországon a 12. század végétől. A megvizsgált forrásanyagban számos adatot találtunk arra nézve, hogy az egyes apátságok különböző ügyeit a pápa előszeretettel bízta legátusaira. Rajtuk kívül természetesen gyakorta igénybe vette más egyházi vezetők, tisztviselők szolgálatait is, eseti megbízás útján, egy-egy ügy elrendezésére.)

Ennek az sem mond ellent, hogy az ilyen esetekben általában arról értesülünk, hogy az adott kolostor ügyében közvetlenül az Apostoli Székhez fordult, mivel a jogorvoslat fóruma mindenképpen a pápa kellett legyen – ebben fejeződött ki többek között a közvetlen jogi kapcsolat. Az érsek általában csak az ügy elintézésére kapott megbízást, ill. bizonyos általános kérdésekben nyert ennél szélesebb felhatalmazást (pl. hanyatló apátságok megreformálása a

tartományban, az egyes kolostorok jogainak fenntartása feletti felügyelet, vizitáció). Azt mondhatjuk tehát, hogy az esztergomi érsek a pápa engedelmével kormányzati joghatóságot nyert a király alapítású bencés monostorok felett, de ez csak delegált jog volt.

Az esztergomi érsek e joga más alapvető jogokkal egyidőben látszik körvonalazódni. 1191-ben III. Celesztin pápa elismerte az esztergomi érsek királykoronázási jogát, ill. a király udvar személyzete feletti lelki joghatóságát. Erre nyilvánvalóan a III. Béla koronázása körüli viták is okot adtak. Amikor a 13. század első éveiben III. Ince újra elismerte ezt jogot, ez már kiegészült a királyi apátságok és prépostságok feletti joghatósággal is. Nem indokolatlan tehát, ha arra gondolunk, hogy a két jelenség szorosan összefüggött egymással. Már csak azért is, mert ez utóbbi nagyjából egyidőben jelent meg az apátságok közvetlen pápai alárendelésével, ill. amiatt is, mert a királykoronázási jog és az apátságok feletti joghatóság később is rendre egy-egy pápai bullán belül szerepelt. Arra is láttunk példát, hogy ez a jog nemcsak általánosságban, hanem gyakorlatban is megvalósult.

A püspök kormányzati hatalma alóli mentesítést szolgáló rendelkezések a legtöbb esetben valamivel később, néhány évtizedes késéssel jelentek meg, jellegzetesen az 1230-as években. Ez alapján arra lehet következtetni, hogy ekkorra állapotodott meg az apátságok egyházjogi helyzete, tisztázódott viszonyuk a megyéspüspökökkel, és ekkor már az esztergomi érsek pápától nyert delegált joghatósága sem volt kétséges.

Mindezek ellenére az egyes kolostorok eltérő sajátosságokat mutatnak. Ilyen pl. az, hogy egy részük az idők folyamán magánkegyuraság alá jutott, ami hátrányosan befolyásolta egyházjogi helyzetüket (Zobor, Bába). Érdemes tehát röviden összefoglalni azt, ami az egyes apátságok vizsgálatából kiderült.

Az első és legfontosabb tanulság, hogy a királyi alapítású bencés apátságok között két „csoport” különíthető el. Az egyik csak egy kolostort, Pannonhalmát foglalja magába, míg a másikba tartozik az összes többi monostor.

Pannonhalma természetesen kitűnik adatai relatív gazdagságával is, de nem ez a döntő. Sokkal inkább meghatározó, hogy – amint az egyes kritériumok időbeli megoszlásából jól

látható – az első magyarországi bencés apátság esetében az egyházi jogi helyzet alakulásában meghatározó elemek megjelenése a többenél korábbra tehető. Ha végigtekintünk azon az öt pápai bullán, amelyeket Pannonhalma 1102 és 1189 között elnyert, világosan kirajzolódik egy tendencia. Az alap II. Paszkál 1102-es bullája volt, amely az oltalom mellett még csak zsinati kötelezettség és a fegyelmi eszközök alkalmazását vette ki az ordinarius kezéből. III. Sándor mindezeket kibővítette a pápai tulajdonra utaló formulával (1175), ill. a montecassinoival azonos szabadsággal (1181). Jelentősebb változást III. Kelemen bullája hozott, amely egyfelől elsőként korlátozta a püspök rendi hatalmát, másfelől kifejezte a közvetlen jogi alárendeltséget a pápának. Pannonhalma tehát a 13. század végére bizonyíthatóan egy csak az Apostoli Széknek alárendelt, exempt apátsággá vált. Ezt követően – az ún. második korszakban ezt az állapotot még markánsabb jelek erősítették tovább. Így III. Incénél megjelent a *nullo medio* és az *ad ius et proprietatem apostolice sedis* formula. Ide illeszthetjük be I. István interpolált „alapítólevelét”, amelyet helyesebb kiváltságlevélnek nevezni. Jól látható, hogy az apátság egyházi jogi helyzetét az 1230-as évektől egyre kevesebb támadás érte, valószínűleg ennek tudható be, hogy a későbbi pápai oklevelek általában már nem a jogi státus kérdésével foglalkoztak, hanem más fontosabb problémákkal, és elegendőnek tartottak csak annyit megjegyezni, hogy a kolostor közvetlenül az Apostoli Székhez tartozik (*nullo medio* formula). Pannonhalma esetében további sajátosság a montecassinói szabadság, azaz az alárendelt egyházak feletti joghatóság hangsúlyozása. Ez a kiváltság ilyen formában egyetlen más apátságnál sincs meg.

A második csoportba tartozó többi kolostor esetében is több kisebb különbség akad. A pécsváradi monostor helyzetéről a 13. század első éveiből csak általános adataink vannak. Ezekben egyszerre van jelen a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatósága. Az „alapítólevél” – amely 1212 és 1228 között készült – hamis volta miatt természetesen nem a 11. század elejére, hanem éppen a 13. század első felének viszonyaira nézve mérvadó. Amint a szöveg vizsgálatából kiderült, forrása leginkább a pannonhalmi kiváltságlevél, ill. az ottani pápai bullák lehettek, kiváltképp a III. Kelemen-féle oklevél. A

hamisító eljárása kézenfekvő volt: mivel Pécsváradnak nem volt olyan saját pápai kiváltságlevele, amely mentességet biztosított volna, feltétlenül szükséges volt az Apostoli Szék beleegyezésének kidomborítása az oklevélben. Ez maradéktalanul sikerült, hiszen minden egyházi kiváltság esetében ott szerepel a pápai engedély, hozzájárulás. Feltűnő ugyanakkor, hogy az alapítólevelet sem ebben az időszakban sem később nem érte komoly támadás. Ebből arra következtethetünk, hogy a benne foglalt jogokat a megszerkesztés idejében már ténylegesen bírta az apátság. A kolostor későbbi helyzetéről szólva jelentősebb változásokat nem tapasztalunk. Az a három pápai oklevél, amelyeket a tatárjárás időszakáig ismerünk részben a közvetlen pápai alárendeltséget, ill. ennél még erőteljesebb módon az esztergomi érsek joghatóságát hangsúlyozták. Mindezek alapján teljes mértékben igazoltnak látjuk a kolostor exempt jogállását az esztergomi érsek alá rendeléssel.

A zalavári apátság esetében kevesebb adatunk van. Itt is a 12. század első éveiben jelenik meg egyazon időpontban és pápai oklevelekben a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatósága. A tatárjárást közvetlenül megelőző évtizedben ez tovább erősödött, sőt még későbből, 1252-ből is van adatunk arra, hogy az ordinarius, a veszprémi püspök kormányzati joghatósága kolostor felett korlátozásra került, ill. az esztergomi érsek joghatósága érvényesült.

A bakonybéli kolostornál szerencsére több adatunk van. Egyfelől itt is megvannak már a 13. század elejéről a közvetlen pápai alárendeltséget és az esztergomi érsek joghatóságát érintő rendelkezések. 1212 és 1220 között ugyan három olyan forrásunk is akad, amely szerint a megyéspüspök rendi hatalma érvényesült az apátság felett, ez azonban éppen hogy nem mond ellent az exemptionnak. Eerre csattanós példa IX. Gergely 1230-as bullája, amelyben „jól megfért” egymás mellett a püspök rendi hatalmának érvényesítése, a pápai oltalom és tulajdon kifejezése, valamint a kormányzati hatalom alóli mentesítés, vagyis az exemptio. Nem befolyásolta lényegesen a helyzetet az ún. „alapítólevél” és az I. László-féle birtokösszeírás, bár mindkét oklevél hamis. Az alapítólevél teljes egészében, az összeírásnak pedig egy része (a harmadik hozzátoldás) e korszakban készült ugyan, de ezekben csak a püspök rendi

hatalmának korlátozása található meg, amely nem exemptios elem. A tatárjárásig a közvetlen pápai alárendeltségre és az esztergomi érsek joghatóságának érvényesülésére vannak újabb adataink. Bár kívül esik a korszakon, érdemes megemlíteni egy további adatot is a 14. századból. 1354-ben pápai bullában olvashatjuk, hogy az apátság *nullo medio* tartozik az Apostoli Székhez. Ez nem mond ellent az esztergomi érsek joghatósága érvényesülésének, amire e bulla előtt (1351) és után is (1397, 1400, 1464) van adatunk.

Szekszárd esetében ismét kevés adattal dolgozhattunk. Az Árpád-korra vonatkozólag csak általános információink vannak, amelyek nem nevesítik az apátságot. Ennek ellenére feltehető, hogy a kolostor felett – ezekkel összhangban – a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatósága érvényesült. Tételes adatunk sajnos csak kései időből vannak (1397, 1400, 1464), de ezek is az előbb említett helyzetet erősítik.

A következő apátság, Garamszentbenedek helyzete igen sajátosan alakult. Első adataink (1202-1204) a közvetlen pápai alárendeltséget és az esztergomi érsek joghatóságának érvényesülését mutatják. III. Ince pápa 1209-es bullája szerint az apátság felett érvényesült az ordinarius rendi hatalma, viszont az Apostoli Szék oltalmába és tulajdonába került, sőt cenzust kellett fizetnie, mégpedig az elnyert szabadságért. Ez utóbbi elem egyértelműen exemptios kritérium. A későbbi adatok – még a tatárjárás előtt – rendre megerősítik az ordinarius kormányzati hatalmának korlátozását és az esztergomi érsek joghatóságát. A gond csak az, hogy maga a kolostor az esztergomi egyházmegyében volt így összemosódott az ordinarius és közvetlen pápai alárendeltségből fakadó jogokat gyakorló esztergomi érsek személye. Ennek tudható be, hogy Garamszentbenedeknél nem találunk adatot a zsinati kötelezettség alóli mentesítésre, ill. az, hogy az apátság nem szerepel IX. Bonifác és II. Piusz bulláiban, ahol éppen az szerepelt, hogy a felsorolt intézményeknek nem az egyházmegyei, hanem az érsek zsinatán kellett megjelenniük.

Zoborról hasonló mondható el, mint Garamszentbenedekről, bár itt az egyházi közigazgatásbeli besorolás nem problémáktól mentes. Az apátság ugyanis éppen a nyitrai püspökség és az esztergomi érsekség határterületén feküdt. Tovább bonyolítja a dolgot, hogy

mindkét egyházmegye nyitrai főesperessége itt terült el. A kolostor azonban vélhetőleg az esztergomi egyházmegyébe tartozott, így státusa megegyezett a garamszentbenedekivel. További sajátosság, hogy az apátság a 13. század utolsó harmadában a Hont-Pázmány nem kegyurasága alá került. Ez az állapot azonban az 1397-es esztergomi egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint már nem állt fenn, az apátság az esztergomi érsek alá rendelt kolostorok között jelenik meg.

A somogyvári apátság esetében egyértelműbb a helyzet. A 13. század elejéről származó általános adatok szerint az apátság felett a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatósága érvényesült. Az apátválasztás kapcsán 1204-ben kitört viszály hatására III. Ince pápa 1210-ben oltalom alá vette az apátságot, ám e bullában exemptios elemek nem szerepeltek. Ennek ellenére a korábbi, ill. a későbbi, 1230-as évekből származó adatok arra vallanak, hogy az apátság az esztergomi érsek alá rendelt exempt kolostor volt.

A bátai apátságról rendkívül kevés ismerettel rendelkezünk. Csak az általános jellegű pápai oklevelekből kapunk képet egyházjogi helyzetéről. Ezek szerint itt is a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatósága érvényesült. A kép annyiban más, hogy a kolostor a 13. század közepétől bizonyíthatóan a Koroncói család (1267, 1337), ill. Kemen baranyai ispán (1291) magánkegyurasága alatt állt. Ez a helyzet azonban a 14. század végén már nem állt fenn, a kolostor ugyanis a királyi apátságok között foglalt helyet az 1397-es esztergomi vizitációs jegyzőkönyvben.

Hasonló sajátosság mutatkozik Szentjobb esetében is. Itt nem sokkal az alapítást követően Kálmán király átadta a kegyuraságot Pál nádor családjának. A 12. század közepén II. Géza király visszavette a kegyuraságot, majd III. István ezt újból megerősítette a korábbi kegyurak támadása után, sőt kinyilvánította az esztergomi érsek joghatósága alá rendeltetést is. Ez utóbbi mellett a 13. század elején feltűnt a közvetlen pápai alárendeltség is, így a korszak egészéről összességében hasonló kép bontakozik ki, mint a többi kolostor esetében.

Kolozsmonostor esetében valamivel több adatot használhattunk fel. A már többször említett, 13. század elejétől folyamatosan jelentkező általános megnyilatkozásokon túl, amelyek

a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatóságának érvényesülését tartalmazták, az 1220-as 1230-as években súlyos konfliktus bontakozott ki az apát és a területileg illetékes erdélyi püspök között. Három egymást követő főpap is (Adorján, Vilmos és Rainald) megkérdőjelezte az apátság exemptióját, két esetben ez erőszakkal párosult. Arra a kérdésre azonban, hogy ezek a viták milyen eredménnyel zárultak, nem tudunk feleletet adni. Mindenesetre sokat elárul az első, 1222-ben kipattant ügy kapcsán felbukkanó pápai megnyilatkozás, amely az apátságot a *nullo medio* formula alkalmazásával közvetlenül az Apostoli Székhez tartozó kolostornak nyilvánította. Ez ugyan a későbbiek során már nem jelent meg, de egyéb források azt mutatják, hogy a korábbi jogállapot érvényben maradt. Különösen az esztergomi érsek joghatósága vált hangsúlyossá, amelyre jó példa, hogy 1311-ben maga Tamás érsek gondoskodott az apáti tiszt betöltéséről, az apátság feletti joghatóságára hivatkozva.

Végül röviden szólnunk kell a földvári apátságról. Itt sajnos megint csak zömében általános adatok vannak, amelyek a 13. század elejétől állnak rendelkezésre. A területileg illetékes püspökkel egy alkalommal került szembe az apát, mégpedig a 12. század legvégén. Mint láthattuk Kalán püspök éppen azért alkalmazott egyházi fenyítéket S. apáttal szemben, mert az csalárd módon – privilégium hamisításával – kívánt volna változtatni a kolostor egyházjogi helyzetén. Az apát szemszögéből nézve viszont éppen a püspök akadályozta meg a jogigény érvényesítését azáltal, hogy elvette az apáttól ezt a fontos dokumentumot. Az ügy végeredményét sajnos ebben az esetben sem ismerjük. Ennek ellenére, a többi adat figyelembe vételével, itt is a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatóságának érvényesülését láthatjuk.

Összességében tehát a királyi alapítású bencés apátságok túlnyomó többsége esetében elmondható, hogy egyházjogi helyzetüket tekintve a 13. század első felétől bizonyítható az exemptio megléte. A 13. század eleje és a tatárjárás közötti időszak első felében még egyenlő súllyal szerepelt a közvetlen pápai alárendeltség és az esztergomi érsek joghatósága, ám a korszak végén, már inkább a második elem, az érseki joghatóság jutott fölényre. Ez azonban

nem jelentette azt, hogy a pápai befolyás, joghatóság megszűnt volna, hiszen a királyi alapítású apátságok feletti joghatóság forrása maga a pápa volt, lényegében saját jogait az esztergomi érsek útján gyakorolta. Ez ténylegesen exemptiot jelentett, hiszen a megyéspüspökök kormányzati hatalma megszűnt az apátságok felett. Ez a mentesség azonban – tekintetbe véve a külföldi példákat és kutatási eredményeket is – csak az apátra, a szerzetesekre és a kolostorra terjedt ki, azaz csak *részleges passzív exemptio* volt. Pannonhalma helyzete ettől eltérően alakult. Nemcsak a megyéspüspök kormányzati hatalmának minden eleme alól nyert mentességet, hanem kizárólag, közvetlenül a pápa joghatósága alá tartozott, nem érvényesült felette az esztergomi érsek joghatósága. Így tehát helyzete úgy jellemezhető, hogy *teljes passzív exemptioval* rendelkezett.

RÖVIDÍTÉSEK

BODOR – FÜGEDI – TAKÁCS 1984	BODOR I. – FÜGEDI E. – TAKÁCS I.: A középkori Magyarország főpapi pecségei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának peccétmásolat-gyűjteménye alapján, Bp., 1984.
BRAUN 1901	BRAUN József S.J.: A főpapi ruhák története nyugaton, fordította Dr. Hám Antal, Temesvár, 1901.
BRAUN 1907	BRAUN, Joseph S.J.: Die liturgische Gewandung im Occident und Orient nach Ursprung und Entwicklung, Vorwendzng und Symbolik von --- mit 316 Abbildungen, Freiburg im Breisgau, 1907.
CLUNY	Cluny. Beiträge zu Gestalt und Wirkung der cluniazensischen Reform, Hrsg. von Helmut RICHTER, (Wege der Forschung CCXLI.), Darmstadt, 1975.
DDC	Dictionnaire du Droit Canonique, Paris, 1953.
Df	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai fényképgyűjtemény
DHP	Dictionnaire historique de la Papauté sous la direction de Philippe LEVILLAIN, Fayard, [Paris] 1994.
DIP	Dizionario degli istituti di prefezioni, Roma, 1973.
DI	Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai levéltár
DMC	Dictionarium morale et canonicum, Romae, 1966.
Éttk	Értekezés a történeti tudományok köréből, Bp.
KMTL	Korai magyar történeti lexikon (9-14. század), Főszerk.: KRISTÓ Gyula, szerk.: ENGEL Pál és MAKK Ferenc, Bp., 1994.
LK	Levéltári Közlemények, Bp.
LMA	Lexikon des Mittelalters, München
LThK (1959)	Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg (1959)
LThK (1995)	Lexikon für Theologie und Kirche, Freiburg – Basel – Rom – Wien, (1995)
MÉ	Művészettörténeti Értesítő, Bp.
MGH	Monumenta Germaniae Historica
MIÖG	Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung, Wien
MÖIG	Mitteilungen des Österreichischen Instituts für Geschichtsforschung, Innsbruck
Mons Sacer	Mons Sacer 996-1996 Pannonhalma 1000 éve, I-III., Szerk.: TAKÁCS Imre, Pannonhalma, 1996.
Paradisum plantavit	Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary, Szerk.: TAKÁCS Imre, Pannonhalma, 2001.
PBFL	Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár, Pannonhalma
PRT	A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, Szerk.: ERDÉLYI L. és SÖRÖS P., Bp., 1902-1916.
RDC	Revue du droit canonique, Paris
SMM	Somogy Megye Múltjából. Levéltári Évkönyv, Kaposvár
STUTZ – FEINE 1989	STUTZ, Ulrich – FEINE, Hans Erich: Forschungen zu Recht und Geschichte der Eigenkirche. Gesammelte Abhandlungen. Scientia. Aalen, 1989.
SzlEml	Emlékkönyv Szent István halálának kilencszázadik évfordulójára, szerk.: SERÉDI Jusztnián, I-III, Bp., 1938.
TRE	Theologische Realenzyklopädie, Berlin – New York
ZSRG KA	Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Kanonistische Abteilung, Weimar

BIBLIOGRÁFIA

I. Források

ÁKÍF	Az államalapítás korának írott forrásai. Az előszót írta, a szövegeket válogatta, a kötetet szerkesztette KRISTÓ Gyula, (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.) Szeged, 1999.
ÁMTF	Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza, I-IV., szerk.: GYÖRFFY György, Bp., 1987-1998.
AOkmt	Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Anjoukori okmánytár, I-VI.

- ÁÚO Szerk.: NAGY Imre, Bp., 1878-1891, VII. Szerk.: TASNÁDI NAGY Gyula, Bp., 1920. Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Szerk. WENZEL Gusztáv. I-XII. Pest, Bp., 1863-1874.
- BC ROBERT, U.: Bullaire du pape Callixte II 1119-1124. Essai de restitution, I-II, Paris, 1891.
- CD Strig Codex diplomaticus primatae ecclesiae Strigoniensis. Az esztergomi főegyházmegye oklevéltára, ed. KNAUZ, F., I-II, Bp., 1863-1864.
- CDB Collectio Diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei (CD-ROM), Szerk.: DRESKA Gábor, Nagykanizsa, 2001.
- COED ALBERIGO - ROSETTI - PERIKLE - LEONARDI - PRODI (éd.): Conciliorum oecumenicorum decreta, Bologna, 1973³.
- DHA Diplomata Hungariae antiquissima edendo operi Georgius GYÖRFFY, Budapestini 1992 vol. I. 1000-1131.
- DO I MGH Die Urkunden der deutschen Könige und Kaiser (Diplomata regum et imperatorum Germaniae) 1. Die Urkunden Konrad I, Heinrich I. und Otto I., Bearbeitet von Th. Sickel, Hannoverae, 1879-1884.
- DO III MGH Diplomata regum et imperatorum Germaniae Tomus II pars II Ottonis III. diplomata, [Bearbeitet von Th. SICKEL], Hannoverae, 1893.
- FEJÉR Codex diplomaticus Regni Hungariae ecclesiasticus ac civilis, ed FEJÉR, Georgius, Buda, 1828-1844.
- GP Germania Pontificia conguessit A. BRACKMANN, 1/1. *Provincia Salisburgiensis*, Berlin, 1910-1911. 2/1. *Provincia Maguntiensis*, Berlin, 1923. 2/2. *Helvetia Pontificia*, *Provincia Moguntiensis*, 2, Berlin, 1927. 3. *Provincia Moguntiensis* 3, Berlin, 1935. 4. *Provincia Moguntiensis* 3, conguessit H. JAKOBS, Göttingen, 1978. 6. *Hamburgo-Bremensis*, conguessit W. SEEGRÜN - Th. SCHIEFFER, Göttingen, 1981. 7. *Provincia Coloniensis*, 1, congesseit Th. SCHIEFFER, Göttingen, 1986. 10. *Provincia Treverensis* 1, *Archidiocesis Treverensis*, conguessit E. BOSHOFF, Göttingen, 1992.
- HEFELE HEFELE, Carl Joseph von: Conciliengeschichte, Berlin, I-VII, 1855-1874.
- HO Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. Kiadják: NAGY Imre, PAUR Iván, RÁTH Károly és VÉGHÉLY Dezső, I-V. Győrött, 1865-1873. IPOLYI Arnold, NAGY Imre és VÉGHÉLY Dezső, VI-VIII. Bp., 1876-1891.
- IP Italia Pontificia, conguessit P. F. KEHR, 1. *Roma*, Berlin, 1906. 2. *Latium*, Berlin, 1907. 3. *Etruria*, Berlin, 1908. 4. *Umbria*, *Picenum*, *Marsia*, Berlin, 1909. 5. *Aemilia sive Provincia Ravennas*, Berlin, 1911. 6. *Liguria sive Provincia Mediolanensis*, 1, *Lombardia*, Berlin, 1913. 2. *Pademontium*, *Liguria maritima*, Berlin, 1914. 7. *Venetiae et Histriae*, 1, *Provincia Aquileiensis*, Berlin, 1923, 2, *Respublica Venetiarum*, *Provincia Gradiensis*, *Histria*, Berlin, 1925. 8. *Regnum Normannorum*, *Campania*, Berlin, 1935. 9. *Samnium*, *Apulia*, *Lucania*, ed. HOLTZMANN, W., Berlin, 1962. 10. *Calabria*, *Insulae*, ed. GIRGENSOHN, D., Zürich, 1975.
- JAFFÉ Regesta pontificorum Romanorum, ed. Philippus JAFFÉ, Berolini, 1851.
- JAKÓ 1997 Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia I. 1023-1300. Ad edendum in regestis praeparavit et introductione notisque illustravit Sigismundus JAKÓ - Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez I. 1023-1300. Bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel regesztákban közlésezi Jakó Zsigmond, (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 26.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1997.
- JK-JE-JL Regesta pontificum Romanorum ab condita ecclesia ad annum post Christum natum MCXCVIII, edidit Philippus JAFFÉ, editionem secundam correctam et auctam, auspiciis Guilelmi WTTENBACH curaverunt S. LOEWENFELD, F. KALTENBRUNNER, P. EWALD, I-II, Lipsiae, 1885-1888. /JK = F. KALTENBRUNNER: Von den Anfängen bis zum Pontifikat Pelagius' II. (590); JE = P. EWALD: Vom Pontifikat Gregors I. (590) bis zum Pontifikat Johannes' VIII (882); JL = S. LOEWENFELD: Vom Pontifikat Marinus I. (882) bis zum Pontifikat Celestins III (1198)/
- LC Liber Censuum de l'Église Romaine, I-III, ed. FABRE, P - DUCHESNE, L., FABRE, P. jr. - MOLLAT, G., École Française d'Athènes et de Rome, Paris, 1889-1952.
- LD FOERSTER, HANS: Liber Diurnus Romanorum Pontificum, Bern, 1958.
- LÖWENFELD Epistolae pontificum Romanorum ineditae, ed. S. LÖWENFELD, Leipzig, 1885.
- MES Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, I-II. Ed. KNAUZ, Ferdinandus, Strigonii, 1874-1882, III. ed. DEDEK Crescens Ludovicus, Strigonii, 1924.
- MGH Conc. I. Monumenta Germaniae Historica, Concilia, Concilia aevi Merovingici [511-695], Hrsg. von F. MAASSEN, Hannoverae, 1893. (Nachdruck: 1989)
- MGH Conc. II Monumenta Germaniae Historica, Concilia, Concilia aevi Merovingici [742-842], Hrsg. von A. WERMINGHOFF, 1.: 742-817, 2.: 819-842., Hannoverae, 1906, 1908.

- MREV Monumenta romana episcopatus Vespreniensis – A veszprémi püspökség római oklevéltára ... Edita Collegio Historicorum Hungarorum Romano – A veszprémi püspökség római oklevéltára ... Közrebocsátja a Római Magyar Történeti Intézet, I-II., Budapestini, 1896-1898.
- MV Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Vatikáni magyar okirattár. Series I. Tom. I-VI., Budapestini, 1887-1891.
- PÉTERFFY Sacra concilia ecclesiae Romano-Catholicae in Regno Hungariae celebratae ab anno Christi MXVI usque ad annum MDCCXV. Accedunt Regum Hungariae & Sedis Apostolicae legatorum constitutiones ecclesiasticae ex mss. Potissimum eruit, collegit, illustravit P. Carolus Péterffy e Societate Jesu. Pars prima in qua concilia & constitutiones ab anno Christi MXVI usque ad annum MDXLIV prodeunt, Pososnii, 1741.
- PFLUCK-HARTUNG Acta ponticum Romanorum inedita, ed. J. von PFLUCK-HARTUNG, I, Tübingen, 1881. II-III, Stuttgart, 1884-1888.
- PH Pontificia Hibernia. Medieval Papal Chancery Documents concerning Ireland 640-1261, ed. SHEEHY, M. P., I-II, Dublin, 1962-1965.
- PL MIGNE, J.-P. (éd.): Patrologia cursus completus. Series Latina. I-CCXXI, Parisii, 1841-1864.
- POTTHAST Regesta pontificum Romanorum inde ab anno post Christum natum MCXCVIII ad annum MCCCIV edidit Augustus POTTHAST, I-II, Berolini, 1874-1875. (új kiadása: Graz, 1957)
- PR Papstregesten 911-1024, bearbetet von H. ZIMMERMANN, Wien-Köln-Graz, 1969.
- PU ZIMMERMANN, Harald (ed.): Papsturkunden 896-1046. I. 896-996., II. 996-1046., III. Register. Wien, 1988-1989.
- PUE Papsturkunden in England, ed. HOLTZMANN, W., I. *Bibliotheken und Archive in London*, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, Neue Folge, XXV/1-2.) Göttingen, Berlin, 1930-1931. II. *Die kirchlichen Archive und Bibliotheken*, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 14-15.) Berlin, 1935-1936. III. *Oxford, Cambridge, Kleiner Archive und Bibliotheken und Nachträge aus London*, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 33.) Göttingen, 1952.
- PUF WIEDERHOLD, W.: Papsturkunden in Frankreich. Reiseberichte zur Gallia Pontificia I-II, (Acta Romanorum Pontificum, 7-8) Città del Vaticano, 1985.
- PUF (NF) Papsturkunden in Frankreich. Neue Folge, I. *Champagne und Lothringen*, ed. MEINERT, H., (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 3-4.) Berlin, 1932-1933., II. *Normandie*, ed. RAMACKERS, J., (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 21.) Göttingen, 1937. III. *Artois*, ed. RAMACKERS, J., (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 23.) Göttingen, 1940. IV. *Picardie*, ed. RAMACKERS, J., (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 27.) Göttingen, 1942. V. *Touraine, Anjou, Maine und Bretagne*, (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 35.) Göttingen, 1956. VI. *Orléanais*, (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 41.) Göttingen, 1958. VII. *Nördliche Ile-de-France und Vermandois*, ed. LOHRMANN, D., (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 95.) Göttingen, 1976. VIII/1. *Diözese Paris I. Urkunden und Briefsammlungen der Abteien Sainte-Geneviève und Saint-Victor*, (Abhandlungen der Akademie der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 174.) Göttingen, 1989.
- PUHL Papsturkunden für Kirchen und Heiligen Lande. Vorarbeiten zum Oriens Pontificius, ed. HIESTAND, R., III, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 136.) Göttingen, 1985.
- PUI KEHR, P. F.: Papsturkunden in Italien. Reiseberichte zur Italia pontificia I-VI, (Acta Romanorum Pontificum 1-6), Città del Vaticano, 1977.
- PUN Papsturkunden in den Niederlanden (Belgien, Luxemburg, Holland und Französisch-Flandern), ed. RAMACKERS, J., (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 8-9.) Göttingen, 1934.
- PUP Papsturkunden in Portugal, ed. ERDMANN, C., (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, XX/3.) Berlin, 1927.
- PUS Papsturkunden Spanien. Vorarbeiten zur Hispania Pontificia, ed. KEHR, P., I. *Katalanien*, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, Neue Folge, XVIII/2.) Berlin, 1926. II. *Navarra und Aragon*, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist.

PUTJ	Klasse, Neue Folge, XXII/2.) Berlin, 1928. Papsturkunden für Templer und Johanniter. Vorarbeiten zum Oriens Pontificius, ed. HIESTAND, R., I-II, (Abhandlungen der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen. Phil.-Hist. Klasse, 3. Folge, 77., 135.) Göttingen, 1972, 1984.
RA	Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke, I-II/1. Ed. SZENTPÉTER. E., Bp., 1923-1943. - - - II/2-4. Manuscriptis Emericus SZENTPÉTER. adhibitis et completis critice digessit Iván BORSA. SZENTPÉTER. Imre kéziratának felhasználásával szerk. BORSA Iván, Bp., 1961-1987.
RG I	Gregorii I papae Registrum epistolarum, Libri I-VII, VIII-XIV, (MGH Epistolae 1-2.) Hrsg. von P. EWALD und L. M. HARTMANN, Hannoverae, 1887-1891, 1892-1899.
RG VII	Das Register Gregors VII (Gregorii VII Registrum, (MGH Epistolae selectae 1-2.) I-II, Hrsg. von E. CASPAR, Hannoverae, 1920-1923.
SP	Scotia Pontificia. Papal Letters to Scotland before the Pontificate of Innocent III, ed. SCHIEFFER, Th., Oxford, 1982.
THEINER	THEINER, Augustinus: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia, I-II, Romae, 1859-1860.
ZÁVODSZKY 1904	ZÁVODSZKY Levente: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai. (Függelék a törvények szövege), Bp., 1904.

II. Feldolgozások

AMANIEU	AMANIEU, A.: 'Abbon de Fleury' in: DDC, I. é.n., col. 71-76.
APPELT 1954	APPELT, H.: Die Anfänge des päpstlichen Schutzes in: MIÖG 62 (1954) 101-111.
BÁRCZI 1951	BÁRCZI G.: A tihanyi apátság alapítólevel mint nyelvi emlék, (Nyelvészeti tanulmányok 1.) Bp., 1951.
BATTHYANY	BATTHYANY I.: Leges ecclesiasticae regi Hungariae, Claudiopoli, 1627.
BAUMGARTNER 1906	BAUMGARTNER Ferenc: A saint-Gillesi apátság összeköttetései Magyarországgal, Századok 40 (1906), 389-411.
BECKER 1964/1988	BECKER, Alfons: Papst Urban II. MGH Schriften 19. I. München, 1964. II. München, 1988.
BERLOW 1976	BERLOW, R.K.: Spiritual immunity at Vézelay (Ninth to Tenth Century), Catholic Historical Review 62 (1976), 573-588.
BERZDORF 1995	BERZDORF, F. OSB: Autonomie und Exemption der kanonischen Lebensverbände, Münchener Theologische Studien III. Kanonische Abteilung Bd. 49. St. Ottilien, 1995.
BLUMENSTOK 1890	BLUMENSTOK, A.: Der päpstliche Schutz im Mittelalter, Innsbruck, 1890.
BÓNIS 1956	BÓNIS György: István király, Bp., 1956.
BÓNIS 1971	BÓNIS György: Egyházjog és egyházi bíraskodás az Árpád.kori Magyarországon, Vigilia 36 (1971), 520-527.
BORSA 1993	BORSA Iván: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban, in: SMM, XVIII., 24 (1993), 27-29.
BORSA 1995-1999	BORSA Iván: A simogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban. 1215-1300, in: SMM, I. 26 (1995), 3-18., II. 27 (1996), 49-68., III. 28 (1997), 11-43., IV. 29 (1998), 3-40., V. 30 (1999), 7-53.
BOUCHARD 1990	BOUCHARD, C. B.: Merovingian, Carolingian and Cluniac Monasticism: Reform and Renewal in Burgundy, Journal of Ecclesiastical History 41 (1990). 365-387.
BRUNDAGE	BRUNDAGE, James A.: Medieval Canon Law, (The Medieval World) London-New-York, 1997 ³ .
BUNYITAY 1883	BUNYITAY Vincze: A váradi püspökség káptalanai és monostorai a püspökség alapításától 1566. évig, (= BUNYITAY Vincze: A váradi püspökség története III.) Nagyváradi, 1883.
CIPOLLA 1918	CIPOLLA, Carlo: Codice diplomatico del monasterio di S. Colombano di Bobbio fino all'anno MCCVIII. Vol. I. Roma, 1918.
CONSTABLE 1991	CONSTABLE, Gilles: Cluny in the Monastic World of the Tenth Century, in: Il secolo di ferro: Mito e realtà del secolo X, Spoleto, 1991. 391-448.
COWDREY 1970	COWDREY, H. E. J.: The Cluniacs and The Gregorian Reform, Oxford, 1970.
COWDREY 1995	COWDREY, H. E. J.: Cluny és Róma, TörténÉsz 3/1-2., Pécs 1995. 53-65.
CSÓKA 1942-1943	CSÓKA J. Lajos: Cluny szellemű volt-e a magyar egyház a XI. században? Regnum. Egyháztörténeti évkönyv 1942-1943, 141-176.
CSÓKA 1961	CSÓKA J. Lajos: A pannonthalmi alapítólevél interpolálása, LK 32 (1961), 83-99.
CSÓKA 1970	CSÓKA J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete I-II, Bp., 1970.

- CSÓKA 1980 CSÓKA, J. Lajos: Geschichte des benediktinischen Mönchtums in Ungarn, (Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens und seiner Zweige, 24. Ergänzungsband) St. Ottilien, 1980.
- CSÓKA 1994 CSÓKA Gáspár: 'Tihanyi alapítólevél', KMTL 676.
- CSOMOR 1912 CSOMOR Lajos: A kolozsmonostori benczés apátság és birtokai (1556-ig), Kolozsvár, 1912.
- DRESKA 1996 DRESKA Gábor: A pannonthalmi konvent hiteleshelyének 14. századi oklevélátírásai, in: *Mons Sacer*, 463-470.
- DUBOIS 1973 DUBOIS, J.: 'Esenzione monastica', in: *DIP III*, 1295-1306.
- ERDÉLYI 1906 ERDÉLYI László: A tihanyi apátság kritikus oklevelei, in: *Éttk XXI/3.*, Bp., 1906.
- ERDŐ 1998 ERDŐ Péter: Egyházjog, Bp., 1998.
- ERDŐ 2001 ERDŐ Péter: Egyházjog a középkori Magyarországon, Bp., 2001.
- ÉRSZEGI 1994 ÉRSZEGI Géza: 'Miklós 1.', KMTL 456.
- ÉRSZEGI 1996 ÉRSZEGI Géza: Szent István pannonthalmi oklevele, in: *Mons Sacer*, I. 47-89.
- FABIANI 1968 FABIANI, Luigi: La Terra di San Benedetto. Studio storico-giuridico sull'Abbazia del Montecassino del'VIII al XIII secolo, I-II, (Miscellanea Cassinese e cura dei monachi di Montecassino 33-34.) Badia di Montecassino, 1968.
- FABRE 1892 FABRE, PAUL: Etude sur le Liber Censuum de l'Eglise Romaine, Paris, 1892.
- FEINE 1941-1943 FEINE, Hans Erich: Studien zum langobardisch-italischen Eigenkirchenrecht, 3 Teile (1941-1943), in: *STUTZ - FEINE 1989*. 1-95., 1-105., 64-190.
- FEINE 1944 FEINE, Hans Erich: Eigenkirchenrechtliche Erscheinungen in Dalmatien im frühen Mittelalter (1944), in: *STUTZ - FEINE 1989*. 265-277.
- FEINE 1950/1966 FEINE, Hans Erich: Ursprung, Wesen und Dedeutung des Eigenkirchentums (1950/1966), in: *STUTZ - FEINE 1989*. 157-170.
- FEINE 1953/1966 FEINE, Hans Erich: Kirchleihe und kirchliches Benefizium nach italischen Rechtsquellen des frühen Mittelalters (1953/1966), in: *STUTZ - FEINE 1989*. 171-181.
- FEINE 1972 FEINE, Hans Erich: Kirchliche Rechtsgeschichte. I. Die katolische Kirche. Köln-Wien, 1972.
- FEJÉRPATAKY - ÁLDÁSY 1926 FEJÉRPATAKY László - ÁLDÁSY Antal: Pápai oklevelek, (A magyar történettudomány kézikönyve II/4.) Bp., 1926.
- FEJÉRPATAKY 1878 FEJÉRPATAKY László: A pannonthalmi apátság alapító oklevele, Bp., 1878.
- FEJÉRPATAKY 1885 FEJÉRPATAKY László: A királyi kancellária az Árpádok korában, Bp., 1885.
- FEJÉRPATAKY 1893 FEJÉRPATAKY László: Kálmán király oklevelei, in: *Éttk XV/5.*, Bp., 1893.
- FEJÉRPATAKY 1897 FEJÉRPATAKY László: Oklevelek II. István korából, in: *Éttk XVI/4.*, Bp., 1897.
- FOGLIASSO 1953 FOGLIASSO, E.: 'Exemption canonique', 'Exemption des religieux', in: *DDC V*, 637-646., 646-666.
- FOLLAJTÁR 1934 FOLLAJTÁR Ernő: A zabori bencés apátság története, (A Nemzeti Kultúra ismerettára 2.) Komárom, 1934.
- FOURNIER - LE BRAS 1931 FOURNIER, P. - LE BRAS, G.: Histoire des collections canoniques en Occident depuis les Fausses Décrétales jusqu'au Décret de Gratien, t. Ier. De la réforme carolingienne á la réforme grégorienne, (Bibliothèque d'histoire du droit) Paris, 1931.
- FRAKNÓI 1879 FRAKNÓI Vilmos: A szekszárdi apátság története, Bp., 1897.
- FÜGEDI 1944-1946 FÜGEDI Erik: Középkori település és egyházi szervezet az egykori nyugati Felvidéken, *Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv 1944-1946*, 117-140.
- FÜGEDI 1959 FÜGEDI, Erik: Kirchliche Topographie und Siedlungsverhältnisse im Mittelalter in der Slowakei, *Studia Slavica Scientiarum Hungaricae* 1959, 363-400.
- FÜGEDI 1984 FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon, in: *BODOR - FÜGEDI - TAKÁCS 1984*. 11-21.
- GALLA 1931 GALLA Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon, Pécs, 1931.
- GÁLLOS 1960 GÁLLOS Ferenc: Vázlatok Pécsvárad kialakulásának és középkori mezővárosi fejlődésének történetéből, *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve* 1960, 15-183.
- GÁLLOS 1975 GÁLLOS Ferenc: Tanulmányok Pécsvárad középkori történetéhez, sajtó alá rendezte: GÁLLOS Orsolya, *Dunántúli dolgozatok 8.* (1975).
- GÁLLOS 1988 GÁLLOS Ferenc - GÁLLOS Orsolya: Fejezetek Pécsvárad történetéből, *Dunántúli dolgozatok (C) Történettudományi sorozat 1988*.
- GÁLLOS 2001 GÁLLOS Ferenc - GÁLLOS Orsolya: Pécsvárad bencés apátsága és települése a középkorban, in: *Pécsvárad*, szerk.: FÜZES Miklós, Pécsvárad, 2001. 103-197.
- GERHARD GERHARD, Dietrich: A régi Európa 1000-1800, é.n., h. n. (kézirat)
- GERICS - LADÁNYI 1998 GERICS József - LADÁNYI Erzsébet: A Kálmán-kori szinodiális bíráskodás valószínű mintája, in: *Iustum, aequum, salutare. Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére - Festschrift in Honour of Professor János Zlinszky*, Bp., 1998. 112-116.
- GYÖRFFY 1958 GYÖRFFY György: A magyar nemzetségtől a vármegyéig, a törzstől az orszáig, *Századok* 1958, 12-87., 565-615.
- GYÖRFFY 1977 GYÖRFFY György: István király és műve, Bp., 1977.

- HAICZL 1913
HAJDÚ – KOKAS 1997
HAJNIK 1899
HALLINGER 1950-1951
HALLINGER 1954
HERVAY 2001
HEQ
HIRSCH 1942
HIRSCH 1967
HOLUB 1929
HOMONNAI 1999
HORVÁTH 1911
HÓKE 1869
IOGNA-PRAT – SAPIN 1995
IOGNA-PRAT 1988
JAKÓ 1984
JAKÓ 1990
JAKOBS 1992
JAKUBOVICH 1924
JAKUBOVICH 1924 a
K. BALOG 1989
KARÁCSONYI 1887
KARÁCSONYI 1891
KARÁCSONYI 1988
KAY 1990
KISS 1925
KISS 1997
KISS 1999
KISS 1999a
KISS 1999b
- HAICZL Kálmán: A garamszentbenedeki apátság története, Bp., 1913.
Egyház és művelődés. Pannonhalma 996-1996, szerk.: HAJDÚ Á. – KOKAS Zs., Bp., 1997.
HAJNIK Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és Vegyesházi királyok alatt, Bp., 1899.
HALLINGER, Kassius: Gorze-Kluny: Studien zu den Monastischen Lebensformen und Gegensätzen im Hochmittelalter, Róma, 1950-1951.
HALLINGER, Kassius: Zur geistigen Welt der Anfänge Klunys, *Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters* 10 (1954) 417-445. (új kiadása: *CLUNY* 91-124.)
HERVAY F. Levente O. Cist.: A bencések és apátságaik története a középkori Magyarországon (Bencés élet a középkori Magyarországon, A bencés apátságok, az apátos monostorok és a puszta monostorok története), in: *Paradisum plantavit*, 461-547.
KOLLER, Josephus: Historia episcopatus Quinqueecclesiarum, I-VII, Posonii, Pesthini, 1782-1812.
HIRSCH, Hans: Untersuchungen zur Geschichte des päpstlichen Schutzes, *MÖIG* 54 (1942), 363-433.
HIRSCH, Hans: Die Klosterimmunität seit dem Investiturstreit. Untersuchungen zur Verfassungsgeschichte des deutschen Reiches und der deutschen Kirche, Köln-Graz, 1967. (=Nachdruck von 1913)
HOLUB József: Zala megye története a középkorban, I. Pécs, 1929.
HOMONNAI Sarolta: A magyarországi bencések 14. Századi reformtörekvései, in: *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica CX* (1999), 43-55.
HORVÁTH Jenő: A szerzetesrendek exemptioja, Temesvár 1911.
HÓKE L.: Báta, Czikádor, Földvár, Madocsa, Szegszárd monasteriológiájához, *Magyar Sion* 7 (1869), 342-349., 428-439.
IOGNA-PRAT, Dominique – SAPIN, Christian: A Cluny-kutatás jelenlegi állása, in: *TörténÉsz* 3/1-2., Pécs 1995. 13-53.
IOGNA-PRAT, Dominique: Agni immaculati. Recherches sur les sources relatives à saint Maïeul de Cluny (954-994), Paris 1988.
JAKÓ Zsigmond: A kolozsmonostori apátság hamis oklevelei, *LK* 55 (1984) 111-139.
JAKÓ 1990: A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289-1556). Kivonatokban közlése és a bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. I-II. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 17.) Akadémiai Kiadó, Bp., 1990.
JAKOBS, H.: Zu den Fuldaer Papsturkunden des Frühmittelalters, *Blätter für deutsche Landesgeschichte* 128 (1992), 31-84.
JAKUBOVICH Emil: A tihanyi alapítólevél olvasásához, *Magyar Nyelv XX* (1924), 9-21.
JAKUBOVICH Emil: Adalékok legrégebbi nyelvemlékes okleveleink és krónikáink íróinak személyéhez, I., *Magyar Nyelv XX* (1924), 129-132.
K. BALOG J. (szerk.): Szekszárd város történeti monográfiája I., Szekszárd, 1989.
KARÁCSONYI János: Szent Gellért csanádi püspök élete és művei, Bp., 1887.
KARÁCSONYI János: Szent István király oklevelei és a Szilveszter-bulla. Diplomatikai tanulmány, Bp., 1891.
KARÁCSONYI János: A hamis, hibáskeltő és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig. A Történelmi Tár 1908. Évi számában megjelent „Pótlások...”-kal kiegészítve, Szerk.: KOSZTA László, (Aetas könyvek 1.) Szeged, 1988.
KAY, David J.: Exemption. Origins of Exemption and Vatican Council II, (Excerpta ex dissertatione ad doctoratum in Facultate Iuris Canonici Pontificae Universitatis Gregorianae) Romae, 1990.
A bakonybéli apátság. Összeállította: KISS Szerafin, Pápa, 1925.
KISS, Gergely: La fondation d'une abbaye bénédictine de Somogyvár, in: *Les Hongrois et l'Europe: conquête et intégration*. Textes réunis par Sándor CSERNUS et Klára KOROMPAY. Université de Szeged (JATE) – Paris III – Sorbonne Nouvelle (CIEH) – Institut Hongrois de Paris. Paris-Szeged, 1997 [1999] 327-341.
KISS Gergely: Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12-13. Században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez, in: *Történeti tanulmányok VII. Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series historica*. LI. Szerk. TAKÁCS Péter. Debrecen. 1999. 33-49.
KISS Gergely: Jogbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12-13. Században, *Sic itur ad Astra* 1999/2-4., 237-262.
KISS Gergely: A pécsváradi bencés kolostor birtokainak és egyházi jogi kiváltságainak biztosítása a 12-13. Században, in: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. július 2.) előadásai*,

- Szerk: HOMONNAI Sarolta, PITI Ferenc, TÓTH Ildikó, Szeged, 1999. 49-64.
- KISS 2000 Kiss Gergely: Exemptio. Módszertani szempontok a magyarországi királyi alapítású bencés kolostorok vizsgálatához, in: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*, szerk.: Fischer Ferenc – Majoros István – Vonyó József, Pécs, 2000. 367-381.
- KISS 2000a Kiss Gergely: Állam és egyház a 11-12. Századi törvényalkotásban, in: *A magyar államiság első ezer éve. A Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Jogtörténeti és Római Jogi Tanszéka és Bölcsészettudományi Karának Középkori és Koraiújkori Történeti Tanszéke szervezésében azonos címen 2000. December 15-én megrendezett konferencia anyaga*, szerk: Font Márta – Kajtár István, Pécs, 2000. 67-100.
- KISS 2001 Kiss Gergely: Jobbiztosítás a pécsváradi bencés monostorban a 12-13. Században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez, in: *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. A Petrovich Ede Emlékkonferencia (Pécs, 1998. Szeptember 21.) tanulmányai*, Szerk: FONT Márta és VARGHA Dezső, (Tanulmányok Pécs történetéből 8.) Pécs, 2001. 87-99.
- KISS 2001a Kiss Gergely: A somogyvári bencés apátság alapítása és francia kapcsolatai, *Egyháztörténeti Szemle* II/1. (2001). 43-60.
- KLEWITZ 1936 KLEWITZ, H. W.: Die Entstehung des Kardinalkollegiums in: *ZSRg KA* 25 (1936), 115-221.
- KNAUZ 1890 KNAUZ Nándor: A Garam melletti szent-benedeki apátság, I., Bp., 1890.
- KOLLÁNYI 1901 KOLLÁNYI Ferencz: Visitatio capituli E. M. Strigoniensis anno 1397, *Történelmi Tár* 1901, 71-106., 237-272.
- KOMJÁTHY 1955 KOMJÁTHY Miklós: A tihanyi apátság alapítólevelének problémái, *LK* 26 (1955), 27-47.
- KOMJÁTHY 1973-1989 KOMJÁTHY Miklós: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban, *SMM*, I. 4 (1973), 45-53., II. 5 (1974), 7-12., III. 6 (1975), 61-69., IV. 7 (1976), 39-45., V. 8 (1977), 3-10., VI. 9 (1978), 47-55., VII. 10 (1979), 51-57., VIII. 11 (1980), 47-60., IX. 12 (1981), 23-28., X. 13 (1982), 3-8., XI. 14 (1983), 83-88., XII. 15 (1984), 71-76., XIII. 16 (1985) 77-86., XIV. 17 (1986), 67-72., XV. 18 (1987), 41-44., XVI. 19 (1988), 93-96., XVII. 20 (1989), 29-31.
- KOVÁCS 1978 KOVÁCS Béla: X. Gergely pápa közöletlen oklevele. (Új adatok a tihanyi apátság XIII. századi történetéhez), in: *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 13 (1978) *Történelem*, 89-92.
- KOZÁK 1974 KOZÁK Károly: A szekszárdi apátság és a megyeháza története, in: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* VI., Szekszárd, 1974. 339-383.
- KÓFALVI 1997 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi bencés konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban, in: *Hajdú – KOKAS* 1997, 49-56.
- KÓFALVI 1998 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége az Árpád-korban (1254-1301), in: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, szerk.: KOSZTA László, Szeged, 1998. 129-149.
- KÓFALVI 1998a KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevelei, in: *Capitulum I. Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*, szerk.: KOSZTA László, Szeged, 1998. 151-170.
- KÓFALVI 1999 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent külső hiteleshelyi tevékenységének főbb jellemzői 1526-ig, in: *Tanulmányok a középkori magyar történelemről. Az I. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 1999. Július 2.) előadásai*, Szerk: HOMONNAI Sarolta, PITI Ferenc, TÓTH Ildikó, Szeged, 1999. 65-73.
- KÓFALVI 2000 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi oklevéltára 1254-1526, PhD disszertáció, Szeged, 2000. (kézirat)
- KÓFALVI 2001 KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi munkaszervezése az Árpád-korban, in: *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. A Petrovich Ede Emlékkonferencia (Pécs, 1998. Szeptember 21.) tanulmányai*, Szerk: FONT Márta és VARGHA Dezső, (Tanulmányok Pécs történetéből 8.) Pécs, 2001. 77-85.
- KÓFALVI 2001a KÓFALVI Tamás: A pécsváradi hiteleshely működésének pécsi vonatkozásai, in: *Pécs szerepe a Mohács előtti Magyarországon, Tanulmányok Pécs történetéből* 9., Szerk.: Font Márta, Pécs, 2001, 139-161.
- KÓFALVI 2001b KÓFALVI Tamás: A pécsváradi konvent hiteleshelyi tevékenysége (1254-1526), in: *Pécsvárad*, szerk.: FÜZES Miklós, Pécsvárad, 2001. 199-218.
- KRISTÓ 1988 KRISTÓ Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon, *Nemzet és Emlékezet*, Bp., 1988.
- KRISTÓ 2000 KRISTÓ Gyula: Joghatóság Somogy felett Szent István korában, *Turul* 73 (2000/1-2.), 1-5.
- KRISTÓ 2000a KRISTÓ Gyula: Szent István pécsváradi okleveléről, in: *„Magyaroknak eleiről” Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*, Szerk.: PITI Ferenc,

- Szeged, 2000. 307-321.
- KRISTÓ 2002 KRISTÓ Gyula: Néhány vármegye kialakulásának kérdéséhez, *Századok* 136 (2002), 469-484.
- KUMOROVITZ 1964 KUMOROVITZ L. Bernát: A Zselicszentjakabi alapítólevél 1064-ből. „Pest” legkorábbi említése, *Tanulmányok Budapest múltjából* 16 (1964), 43-83.
- LEMAITRE 1994 LEMAITRE, Jean-Loup: 'Exemption', *DHP* 659-662.
- LEMARIGNIER 1937 LEMARIGNIER, J.-Fr.: Étude sur les privilèges d'exemption et de juridiction ecclésiastique des abbayes normandes depuis les origines jusqu'en 1140, *Archives de la France monastique* 44., Paris, 1937.
- LEMARIGNIER 1951 LEMARIGNIER, J.-Fr.: L'exemption monastique et la réforme grégorienne, in: À Cluny, congrès scientifique ... Dijon, 1950. (Extrait des travaux des congrès de Cluny), Dijon, 1951. 288-340.
- LEMARIGNIER 1957 LEMARIGNIER, J.-Fr.: Structures monastiques et structures politiques dans la France de la fin du Xe et des débuts du XIe siècle, in: *Settimane di Studio del Centro Italiano di Studi sull'alto medioevo IV. Il monachesimo nell'alto medioevo e la formazione della civiltà occidentale. 8-14 aprile 1956. Spoleto, 1957.* 357-400.
- LETONNELIER 1923 LETONNELIER, G.: L'abbaye exempte de Cluny et le Saint-Siège. Etude sur le développement de l'exemption clunisienne des origines jusqu'à la fin du XIIIe siècle, *Archives de la France monastique* 22. Ligugé-Paris, 1923.
- LÜBECK 1937 LÜBECK, K.: Exemption des Klosters Fulda, *Studien und Mitteilungen zur Geschichte des Benediktiner-Ordens*, München, 1937.
- M. KOZÁK 1993 MEZŐSINÉ KOZÁK E.: Adatok a dunaföldvári bencés apátságról, in: *Entz Géza nyolcvanadik születésnapjára. Tanulmányok*, [Bp.,] 1993. 137-150.
- MADZSAR 1938 MADZSAR Imre: Szent István törvényei és az ún. symmachusi hamisítványok, *SzIEml* II, 203-233.
- MAROSI 1981 MAROSI Ernő: A pannonthalmi konventi pecsét datálásához, *MÉ* 30 (1981) 1389-139.
- MELICH 1924 M[ELICH] J[ános]: Az 1055-i tihanyi oklevélhez, *Magyar Nyelv* XX (1924), 25.
- MEZEY 1966 MEZEY László: A latin írás magyarországi történetéből, I-III, *Magyar Könyvszemle* 1966, 1-9., 205-216., 285-304.
- MEZEY 1976 MEZEY László: Az esztergomi érsekség primáciává fejlődése, *Vigília* 41 (1976/6.), 368-374.
- MEZEY 1979 MEZEY László: Deákság és Európa. Irodalmi műveltségünk alapvetésének vázlata, Bp., 1979.
- MIHÁLYI 1938 MIHÁLYI Ernő: Szent István monostorai, in: *SZIEml* I., 363-385.
- MORDEK 1986 MORDEK, Hubert: Libertas monachorum. Eine kleine Sammlung afrikanischer Konzilstexte des 6. Jahrhunderts, *ZSRg KA* 72 (1986), 1-16.
- MOSTERT 1987 MOSTERT, Marco: The political theology of Abbo of Fleury. A study of the ideas about society and law of the tenth century monastic reform movement *Middeleeuwse Studies en Bronne / Medieval Studies and Sources/ II. Hilversum.* 1987.
- MOSTERT 1988 MOSTERT, Marco: Die Urkundenfälschungen Abbos von Fleury, in: *MGH Schriften Bd. 33, IV. (Fälschungen im Mittelalter. Internationaler Kongress der Monumenta Germaniae Historica. München. 16-19. September 1986.) Teil IV. Diplomatische Fälschungen (II)*, Hannover, 1988. 287-318.
- MOSTERT 1989 MOSTERT, Marco: The political Ideas of Abbo of Fleury. Theory and practice at the end of the tenth century. In: *Francia. Forschungen zur westeuropäischer Geschichte. Deutscher Historischer Institut Paris, Sigmaringen, Bd. 16/1 (1989),* 85-100.
- MÜLLER 1956 MÜLLER, Leo: La notion canonique d'abbaye nullius, *RDC* 6/1 (mars 1956) 115-144.
- NEUMANN 1999 NEUMANN Tibor: A somogyvári bencés kolostor alapítása, *PPKE Műhelytanulmányok*, szerkeszti a PPKE Műhely Szakkollégium Bizottság, Bp., 1999. 33-46.
- ÓMO Ó-magyar olvasókönyv összeállította: JAKUBOVICH Emil és PAIS Dezső, Pécs, 1928.
- PAIS 1944 PAIS Dezső: Miklós püspök írta-e a tihanyi alapítólevelet?, *Századok* 78 (1944), 232-240.
- PAULER 1899 PAULER Gyula: A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt, I-II, Bp., 1899².
- PFAFF 1971 PFAFF, Volkert: Sankt Peters Abteien im 12. Jahrhundert, *ZSRg KA* 57 (1971), 150-195.
- PFAFF 1986 PFAFF, Volkert: Die päpstlichen Klosterexemptionen in Italien bis zum Ende des zwölften Jahrhunderts. Versuch einer Bestandaufnahme, *ZSRg KA* 72 (1986) 76-114.
- PITZ 1990 PITZ, Ernst: Papstreskripte im frühen Mittelalter. Diplomatische und

- rechtsgeschichtliche Studien zum Brief-corpus Gregors des Grossen, *Beiträge zur Geschichte und Quellenkunde des Mittelalters* 14. 1990
 PLÖCHL 1962 PLÖCHL, W. B.: Geschichte des Kirchenrechts, I-II. Wien-München, 1960-1962.
 PUGLIESE 1966 PUGLIESE, A.: 'Privilegium exemptionis', *DMC* III, 795-799.
 PUSKELY 1998 PUSKELY Mária: Kétezer év szerzetessége. Szerzetesség- és művelődéstörténeti enciklopédia, I-II, Bp., 1998.
 PUZA 1989 PUZA, R.: 'Exemption', in: *LMA* IV. col. 165-166.
 RATHSACK 1989 RATHSACK, M.: Die Fuldaer Fälschungen. Eine rechthistorische Analyse der päpstlichen Privilegien des Klosters Fulda von 751 bis ca. 1158, I-II, (Päpste und Pasttum 24/I-II) Stuttgart, 1989. = dánul: *Fuldaforfalskningerne. En retshistorisk analyse af klostret Fuldas pavelige privilegier 751 – ca. 1158*, København, 1980.
 ROSENWEIN 1995 Rosenwein, Barbara H.: La question de l'immunité clunisienne, in: *Bulletin de la Société des Fouilles Archéologiques et des Monuments Historiques de l'Yonne* n° 12 (1995) 1-12.
 SACKUR 1892-1894 SACKUR, Ernst.: Die Cluniacenser in ihrer kirchlichen und allgemengeschichtlichen Wirksamkeit bis zur Mitte des elften Jahrhunderts, I-II, Halle an der Saale, 1892-1894.
 SANTIFALLER 1976 SANTIFALLER, Leo: Liber Diurnus. Hrsg. von H. ZIMMERMANN. (Päpste und Papstum Bd. 10) Stuttgart, 1976.
 SARBAK 1996 SARBAK Gábor: A pannonthalmi Liber ruber, in: *Mons Sacer*, I, 401-421.
 SCHÄFERDIEK 1982 SCHÄFERDIEK, Knut: Das Heilige in Laienhand. Zur Entstehungsgeschichte der fränkischen Eigenkirche in: Vom Amt des Laien in Kirche und Theologie. Festschrift für G. Krause zum 70. Geburtstag. Berlin-New York, 1982. 122-140.
 SCHERMANN 1916 SCHERMANN Egyed: A szerzetes rendek exemptiójának kialakulása és a Szent-Benedek-Rendnek úgynevezett «nullius»-apátságai, in: *A pannonthalmi főapátsági főiskola évkönyve az 1915-1916-diki tanévre*, Közzétési dr. Zoltvány Irén főiskolai igazgató, Pannonthalma, 1916. 57-133.
 SCHERMANN 1927 SCHERMANN Egyed: Szerzetesjog, Pannonthalma, 1927.
 SCHERMANN 1939 SCHERMANN Egyed: A szerzetesjog elemei, Pannonthalma, 1939.
 SCHEUERMANN 1938 SCHEUERMANN, Audomar: Die Exemption nach geltendem kirchlichen Recht mit einem Überblick über die geschichtliche Entwicklung. (Görres-Gesellschaft Veröffentlichungen der Sektion für Rechts- und Staatswissenschaft 77. Heft) Paderborn, 1938.
 SCHEUERMANN 1959 SCHEUERMANN, Audomar: 'Exemption' *LThK* (1959) III, 1295.
 SCHEUERMANN 1982 SCHEUERMANN, Audomar: 'Exemption' *TRE* (1982) X, 696-697.
 SCHIEFFER 1952 SCHIEFFER, Theodor: Cluniazensische oder gorzische Reformbewegung? (Bericht über ein neues Buch), *Archiv für mittelhochdeutsche Kirchengeschichte* 4 (1952), 24-44. (új kiadása: *CLUNY* 60-90.)
 SCHMIDT 1980 SCHMIDT, Tilmann: Die älteste Überlieferung von Cencius' Ordo Romanus in: Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken. Deutscher Historischer Institut 60. Tübingen, 1980. 511-522.
 SCHREIBER 1910 SCHREIBER, Georg: Kurie und Kloster im 12. Jahrhundert. Studien zur Privilegierung, Verfassung und besonders zum Eigenkirchenwesen der vorfranziskanischen Orden vornemlich auf Grund der Papsturkunden von Paschalis II. bis auf Lucius III. (1099-1181), I-II. Stuttgart, 1910.
 SCHWARZ 1959 SCHWARZ, W.: Iurisdictio und Condicio, *ZSRg KA* 45 (1959), 34-98.
 SIPOS 1979 SIPOS Gábor: A kolozsmonostori konvent hiteleshelyi működése, in: *Művelődéstörténeti tanulmányok*, szerk: CSETRI E. – JAKÓ Zs. – TONK S., Bukarest, 1979. 33-36.
 SOLYMOSI 1994 SOLYMOSI László: 'Exemptio', *KMTL* 206.
 SOLYMOSI 1996 SOLYMOSI László: A bencés konventek hiteleshelyi oklevéladásának kezdetei, in: *Mons Sacer*, I, 481-498.
 SOLYMOSI 1999 SOLYMOSI László: Püspöki joghatóság Somogyban a XI. században, *Turul* 72 (1999), 100-107.
 SOLYMOSI 2001 SOLYMOSI László: Püspöki joghatóság a somogyi régió felett Szent István korában, *Turul* 74 (2001/1-2.), 38-43.
 SÓLYMOS 1981 SÓLYMOS Szilveszter: A pannonthalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiájához, *MÉ* 30 (1981), 136-138.
 SÓLYMOS 2001 SÓLYMOS Szilveszter OSB: Az első bencés szerzetesek hazánkban, in: *Paradisum plantavit*, 48-60.
 SÖRÖS 1905 SÖRÖS Pongrácz: A pécsváradi bencés apátság, *Katholikus Szemle*, 1905.
 SÖRÖS 1900 SÖRÖS Pongrácz: „Nullius” terület volt-e a bakonybéli apátság, (Különnyomat a Magyar Sion 1900. Évi évfolyamából) Esztergom, 1900.
 STUTZ 1895/1955 STUTZ, Ulrich: Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts (1895/1955), in: *STUTZ – FEINE* 1989. 9-51.

- STUTZ 1911-1912 STUTZ, Ulrich: Gratian und die Eigenkirchen (1911-1912), in: *STUTZ – FEINE* 1989. 1-33., 342., 343.
- STUTZ 1912/1955 STUTZ, Ulrich: Eigenkirche, Eigenkloster (1912/1955), in: *STUTZ – FEINE* 1989. 1187-1268.
- STUTZ 1936 STUTZ, Ulrich: Papst Alexander III. gegen die Freieung langobardischer Eigenkirchen (1936), in: *STUTZ – FEINE* 1989. 1-37.
- STUTZ 1937 STUTZ, Ulrich: Ausgewählte Kapitel aus der Geschichte der Eigenkirche und ihres Rechtes (1937), in: *STUTZ – FEINE* 1989. 1-85.
- SÜMEGI 1993 SÜMEGI J.: Bába a középkori és törökkori forrásokban 895-1686, in: *Bába évszázadai. Emlékkönyv a báti apátság alapításának 900 éves évfordulójára*, Szerk.: KÁPOLNÁS M., Bába, 1993. 11-126.
- SÜMEGI 1993a SÜMEGI J.: Adalékok Bába, Cikádor és Zebegény monasteriológiájához, in: *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* 1993/1-2., Bp., 1993. 143-154.
- SZABÓ-BECHSTEIN 1985 SZABÓ-BECHSTEIN, Brigitte: Libertas ecclesiae. Ein Schlüsselbegriff des Investiturstreits und seine Vorgeschichte 4-11. Jahrhundert, *Studi Gregoriani* XII, ed. STICKLER, A. M. – CAPITANI, O. – FUHRMANN, H. – MACCARONE, M., Róma, 1985.
- SZAIVERT 1951 SZAIVERT, Willy: Die Entstehung und Entwicklung der Klosterexemption bis zum Ausgang des 11. Jahrhunderts, *MIÖG* 59 (1951), 265-298.
- SZAKÁLY 1968 SZAKÁLY Ferenc: A szekszárdi konvent hiteleshelyi és oklevéladó működése 1526-ig, in: *Tanulmányok Tolna megye történetéből* I., szerk.: Puskás A., Szekszárd, 1968. 9-60.
- SZENTPÉTERY 1918 SZENTPÉTERY Imre: Szent István király pécsváradi és pécsi alapítólevele, *Éttk* XXIV, Bp., 1918.
- SZENTPÉTERY 1930 SZENTPÉTERY Imre: Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése, (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.) Bp., 1930.
- SZENTPÉTERY 1938 SZENTPÉTERY Imre: Szent István oklevelei, in: *SzI Eml* II, 133-202.
- SZOVÁK 1996 SZOVÁK Kornél: Pápai-magyar kapcsolatok a 12. Században, in: *Magyarország és a Szentszék kapcsolatának ezer éve*, szerk.: ZOMBORI István, METEM, Bp., 1996. 21-46.
- SZOVÁK 1996a SZOVÁK Kornél: A pannonthalmi konvent hiteleshelyi működésének kezdetei, in: *Mons Sacer*, I. 422-462.
- SZOVÁK 1997 SZOVÁK Kornél: Abbatiarum in regno primatus. Megjegyzések Pannonhalmi egyházi jogi helyzetének eredetéhez, in: *HÁJDÚ – KOKAS* 1997. 68-79.
- SZOVÁK 2001 SZOVÁK Kornél: A bencés szerzetesség korai századai Magyarországon, in: *Paradisum plantavit*, 35-47.
- SZUROMI 2000 SZUROMI Szabolcs Anselm Opraem: A püspökökre vonatkozó egyházfegyelmi szabályok az *Anselmi Collectio canonum*ban, (Bibliotheca Institutvi Postgradualis Vris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae IV. Dissertationes 1.) Bp., 2000.
- TAKÁCS 1984 TAKÁCS Imre: Megjegyzések a 14. Századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseire, in: *BODOR – FÜGEDI – TAKÁCS* 1984. 21-53.
- TAKÁCS 1992 TAKÁCS Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei, Bp., 1992.
- TELLENBACH 1936 TELLENBACH, Gerd: Libertas: Kirche und Weltordnung im Zeitalter des Investiturstreits, Leipzig, 1936.
- THANER 1872 THANER, Friedrich: Über Entstehung und Bedeutung der Formel: Salva sedis apostolicae auctoritate in den päpstlichen Privilegien, Wien, 1872. 1-45.
- THOROCZKAY 1996 THOROCZKAY Gábor: Szent István pannonthalmi oklevelének historiográfiája, in: *Mons Sacer*, I. 90-109.
- TÖRÖK – LEGEZA – SZACSVAY 1996 TÖRÖK József – LEGEZA László – SZACSVAY Péter: Bencések, Bp., 1996.
- TÖRÖK 1999 TÖRÖK József: Egyetemes egyháztörténelem, I-II, Bp., 1999.
- TÖRÖK 2000 TÖRÖK József (szerk.): A magyar egyház évezrede, Bp., 2000.
- VÁCZY 1930 VÁCZY Péter: A bakonybéli összeírás kora és hitelessége, *LK* 8 (1930), 315-331.
- VALOUS 1935 VALOUS, Guy de: Le monachisme clunisien des origines au XVe siècle, I-II. Ligugé-Paris, 1935, 1970².
- VASS 1989 VASS Előd: Szekszárd az apátság alapításától a török kiveréséig, in: *Szekszárd város történeti monográfiája*, szerk.: K. BALOG J., Szekszárd, 1989. 39-95.
- VERESS D. 1993 VERESS D. Csaba: Bakonybél története, Veszprém, 1993.
- VEZSPRÉMY 1996 VEZSPRÉMY László: Pannonthalmi oklevelek a 13-14. Században, in: *Mons Sacer*, 471-480.
- VIOLANTE 1960 VIOLANTE, Cinzio: Il monachesimo Cluniacense di fronte al mondo politico ed ecclesiastico (secoli X e XI), in: *Convegna del Centro di studi sulla spiritualità medievale II (Spiritualità cluniacense)*, Todi, 1960, 155-242. (új kiadása németül: Das cluniazensische Mönchtum in der politischen und kirchlichen Welt des 10. Und

- 11, Jahrhunderts, in: *CLUNY* 141-225.
- WALDMÜLLER 1987 WALDMÜLLER, Lothar: Die Synoden in Dalmatien, Kroatien und Ungarn. Von der Völkerwanderung bis zum Ende der Arpaden (1311) (Konziliengeschichte, Hrsg. von Brandmüller, W., Reihe A: Darstellungen), Paderborn – München – Wien – Zürich, 1987.
- WOLLASCH 1959 WOLLASCH, Joachim: Königtum, Adel und Klöster im Berry während des 10. Jahrhunderts, in: *Neue Forschungen über Cluny und die Cluniacenser*, Freiburg 1959. 17-166.
- ZSOLDOS 2001 ZSOLDOS Attila: Somogy megye korai történetének forrásairól, *Tunul* 74 (2001/1-2.), 44-50.
- ZSOLDOS 2002 ZSOLDOS Attila: Somogy és Visegrád megye korai története, valamint a „várelemek spontán expanziója”, *Századok* 136 (2002), 679-690.

FÜGGELÉK

I. FÜGGELÉK
A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK EGYHÁZJOGI HELYZETE
(A) ÖSSZESÍTŐ TÁBLÁZAT

I. = potestas ordinis	a = apátválasztás szabadsága, apát és szerzetesek felszentelése a megyéspüspök által	d = mentesség a zsinati kötelezettség alól	g = pápai <i>protectio</i> formula
II. = potestas iurisdictionis	a1 = apátválasztás szabadsága, apát és szerzetesek felszentelése bármely püspök által	c = vizitáció	h = <i>ad ius et proprietate apostolice sedis</i> formula
III. = pápai oklevelek egyéb formulái	b = chrisma, szent olajok a megyéspüspöktől	f = mentesség az egyházi fenytékek alkalmazása, ítélkezés alól	i = <i>nullo medio / nullo mediante</i> formula
IV. = esztergomi érsek joghatósága	b1 = chrisma, szent olajok bármely püspöktől		j = <i>salva sedis apostolice auctoritate</i> (birtokjog)
	c = ünnepi misc, rendek feladásának tiltása		k = <i>salva sedis apostolice auctoritate</i> (jogviszony)
			l = <i>census ad inditium protectionis</i> formula
			m = <i>census ad inditium libertatis</i> formula
			n = libertas (Montecassino)
			• = szerepel az oklevélben
			0 = nem szerepel az oklevélben

		I.		II.		III.										IV.		Összegzés		
PANNONHALMA																				
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n			
II. Paszkál	1102. 12. 08.	•	0	•	0	•	•	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi és kormányzati hatalmának korlátozása+pápai oltalom = <i>passzív exemptio</i>	
III. Sándor	1175. 12. 16.	•	0	•	0	•	•	0	•	•	0	0	•	0	0	0	0	0	Püspök rendi és kormányzati hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon = <i>passzív exemptio</i>	
III. Sándor	1181. 01. 12.	•	0	•	0	•	•	0	•	•	0	0	•	0	0	0	•	0	Püspök rendi és kormányzati hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon = <i>passzív exemptio</i>	
III. Orbán	1187	•	0	•	0	•	•	0	•	•	0	0	•	0	0	0	•	0	Püspök rendi és kormányzati hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon = <i>passzív exemptio</i>	
III. Kelemen	1189. 03. 11.	0	•	0	•	0	•	0	•	•	0	0	•	•	0	0	0	0	Püspök rendi és kormányzati hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon+közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203. 02.28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
I. István	(1002) [1209-1212]	0	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	Püspök rendi hatalmának korlátozása+montecassinói szabadság = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1212. 03. 03.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio hiánya</i>	
III. Ince	1216. 06. 23.	0	•	0	•	•	0	0	0	•	•	•	•	•	0	0	•	0	Püspök rendi hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon+ közvetlen jogi alárendeltség a pápának +montecassinói szabadság = <i>passzív exemptio</i>	
III. Honorius	1225. 05. 26.	0	•	0	•	•	0	0	0	•	•	•	•	•	0	0	•	0	Püspök rendi hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon+ közvetlen jogi alárendeltség a pápának +montecassinói szabadság = <i>passzív exemptio</i>	

IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1232. 05. 07.	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1232.06. 23.	0	•	0	•	•	0	0	0	•	•	•	•	•	0	0	•	0	Püspök rendi hatalmának korlátozása+pápai oltalom+pápai tulajdon+ közvetlen jogi alárendeltség a pápának +montecasinói szabadság = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + az esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IV. Ince	1247. 01. 18.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IV. Ince	1247. 01. 21.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IV. Ince	1252. 12. 19.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IV. Sándor	1256. 10. 10.	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IV. Orbán	1261. 10. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IV. Orbán	1261. 10. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
VIII. Bonifác	1297. 06. 27.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
Gentilis	1308. 12. 11.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
Berengarius+ Garbertus	1319. 07. 31.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
XXII. János	1320. 02. 14.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
XXII. János	1320. 04. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
XXII. János	1332. 06. 22.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
XXII. János	1332. 06. 27.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
XXII. János	1333. 04. 14.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
XXII. János	1333. 06. 26.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>

PÉCSVÁRAD																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05. /a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
I. István	+1015 [1212-1228]	0	•	0	•	0	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök rendi és kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

ZALAVÁR																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
I. István	+1019	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Teljes alárendeltség a megyéspüspöknek = <i>exemptio nincs</i>
I. István	+1024	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Teljes alárendeltség a megyéspüspöknek = <i>exemptio nincs</i>
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1212	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
Pelagius+ István	1216. 02. 01.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
III. Honorius	1220. 12. 18.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Vancha István	1252	0	0	0	0		•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

BAKONYBÉLY																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1212	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
Pelagius+ István	1216. 02. 01.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
III. Honorius	1220. 12. 18.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
IX. Gergely	1230. 04. 19.	•	0	•	0	•	•	0	•	•	0	0	•	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése, kormányzati hatalmának korlátozása + pápai oltalom + pápai tulajdon = <i>passzív exemptio</i>
I. István	+1037 [1230-1240]	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának korlátozása = <i>exemptio nincs</i>
I. László	+1086 [13. sz. első fele]	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának korlátozása = <i>exemptio nincs</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Vancha István	1252	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
VI. Ince	1354. 07. 07.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
Agoston veszprémi helynök	1351. 04. 18.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

TIHANY																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
I. András	1055	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Teljes alárendeltség a megyéspüspöknek
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince, a	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince, b	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince, c	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1212	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
Pelagius+ István	1216. 02. 01.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
III. Honorius	1220. 12. 18.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Tihanyi konvent	1262. 05. 08.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása = <i>passzív exemptio</i>
IV. Kelemen	1267. 01. 11.	•	0	•	0	0	0	0	0	•	0	0	•	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése + pápai oltalom + pápai tulajdon = <i>exemptio nincs</i>
Benedek érsek	1276. 09. 30.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Lodmér érsek	1297. 11. 06.	•	0	•	0	0	0	0	0	•	0	0	•	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése + pápai oltalom + pápai tulajdon = <i>exemptio nincs</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

SZEKSZÁRD																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince, a	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince, b	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince, c	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

GARAMSZENTBENEDEK																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
I. Géza	1075	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Teljes alárendeltség az esztergomi érseknek
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1209. 05. 15.	•	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	•	0	0	•	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése + pápai oltalom + pápai tulajdon + cenzus (libertas) = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 09. 17.	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök rendi hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi rész joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

SOMOGYVÁR																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
I. László	1091	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Teljes alárendeltség a veszprémi püspöknek
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204. 09. 14.	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Teljes alárendeltség a veszprémi püspöknek
III. Ince	1210. 01. 26.	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	•	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése + pápai oltalom+ cenzus (protectio) = <i>exemptio nincs</i>
III. Ince	1212	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
Pelagius+ István	1216. 02. 01.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
III. Honorius	1220. 12. 18.	•	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök rendi hatalmának érvényesülése = <i>exemptio nincs</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

ZOBOR																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IV. Béla	1270	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Hont-Pázmány nem, kegyuraság
Nyitrai kápt.	1294	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Hont-Pázmány nem, kegyuraság
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

BÁTA																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IV. Béla	1267	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Koroncói Péter fia, István: kegyúr
III. András	1291	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Kemen baranyai ispán: kegyúr
XII. Benedek	1337. 03. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Koroncói István: „kegyúr”
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

SZENTJÓBB																				
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n			
Kálmán	[1095-1116]	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Pál nádor fiai: kegyurak	
II. Géza	[1141-1162]	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Királyi kegyuraság	
III. István	[1162-1172]	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Királyi kegyuraság + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>	

KOLOZSMONOSTOR																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	•	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Honorius	1222. 06. 21.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1232. 10. 22.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	?
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 12. 18.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	?
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	•	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Tamás e. érsek	1311	0	0	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	•	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	•	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

FÖLDEVÁR																			
Kiadó	Idő	a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
III. Ince	1199	0	0	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása? = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1202. 11. 08.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./a	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./b	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1203.05. 05./c	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
III. Ince	1204	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	0	Közvetlen jogi alárendeltség a pápának + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1231. 02. 28.	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1235. 11. 20.	0	0	0	0	0	0	●	●	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
IX. Gergely	1241. 02. 26.	0	0	0	0	0	0	●	●	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
Visitatio Strig.	1397	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Esztergomi érsek joghatósága
IX. Bonifác	1400. 05. 01.	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>
II. Pius	1464. 06. 12.	0	0	0	0	0	●	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	Püspök kormányzati hatalmának korlátozása + esztergomi érsek joghatósága = <i>passzív exemptio</i>

A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK EGYHÁZJOGI HELYZETE
(B) STATISZTIKAI TÁBLÁZAT

PANNONHALMA																			
		I.					II.			III.								IV.	
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
Összes előfordulás	103	5	5	5	5	7	5	2	9	8	3	24	7	4	0	0	7	7	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	5	5	5	5	6	5	2	9	7	3	23	7	4	0	0	7	7	
Összes előfordulás csoportonként		27					16			53								7	
Összes előfordulás csoportonként %-ban		26					16			51								7	
1. korszak (1001-1198)	38	4	1	4	1	4	5	0	5	5	0	0	4	1	0	0	4	0	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	36,8	10,5	2,6	10,5	2,6	10,5	13,1	0	13,1	13,1	0	0	10,5	2,6	0	0	10,5	0	
Összes előfordulás csoportonként		14					10			14								0	
Összes előfordulás csoportonként %-ban		37					26			37								0	
2. korszak (1198-1241)	50	1	4	1	4	3	0	2	3	3	3	10	3	3	0	0	3	7	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	48,5	2	8	2	8	6	0	4	6	6	6	20	6	6	0	0	6	14	
Összes előfordulás csoportonként		13					5			25								7	
Összes előfordulás csoportonként %-ban		26					10			50								14	
3. korszak (1241-1301)	8	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	7	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	7,7	0	0	0	0	0	0	0	12,5	0	0	88	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás csoportonként		0					1			7								0	
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					12			88								0	
4. korszak (1301-1464)	8	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	8	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	7,7	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás csoportonként		0					0			8								0	
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			100								0	

PÉCSVÁRAD																		
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	I	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	26	0	1	0	1	0	3	2	3	0	0	5	0	0	0	0	0	11
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	3,8	0	3,8	0	11,5	7,7	11,5	0	0	19,2	0	0	0	0	0	42
Összes előfordulás csoportonként		2					8			5								11
Összes előfordulás csoportonként %-ban		8					31			19								42
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	21	0	1	0	1	0	1	2	3	0	0	5	0	0	0	0	0	8
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	80	0	4,8	0	4,8	0	4,8	9,5	14,2	0	0	24	0	0	0	0	0	38
Összes előfordulás csoportonként		2					6			5								8
Összes előfordulás csoportonként %-ban		10					28			24								38
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	5	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	20	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
Összes előfordulás csoportonként		0					2			0								3
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					40			0								60

ZALAVÁR																		
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	I	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	29	3	0	3	0	0	3	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	11
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	10,3	0	10,3	0	0	10,3	6,8	6,8	0	0	17	0	0	0	0	0	37,9
Összes előfordulás csoportonként		6					7			5								11
Összes előfordulás csoportonként %-ban		21					24			17								38
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	22	3	0	3	0	0	2	2	0	0	0	5	0	0	0	0	0	7
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	75,8	13,6	0	13,6	0	0	9	9	0	0	0	23	0	0	0	0	0	31,8
Összes előfordulás csoportonként		6					4			5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		27					18			23								32
3. korszak (1241-1301)	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	6,8	0	0	0	0	0	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50
Összes előfordulás csoportonként		0					1			0								1
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					50			0								50
4. korszak (1301-1464)	5	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	17,2	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
Összes előfordulás csoportonként		0					2			0								3
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					40			0								60

BAKONYBÉL																		
		I.					II.				III.							IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	I	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	40	4	2	4	0	1	4	2	3	1	0	6	1	0	0	0	0	11
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	10	5	10	0	2,5	10	5	7,5	2,5	0	15	2,5	0	0	0	0	27,5
Összes előfordulás csoportonként		11					9				8							11
Összes előfordulás csoportonként %-ban		27,5					22,5				20							27,5
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0				0							0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0				0							0
2. korszak (1198-1241)	32	4	2	4	0	1	1	2	3	1	0	5	1	0	0	0	0	8
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	72,5	12,5	6,2	12,5	0	3,1	3,1	6,2	9,3	3,1	0	15,6	3,2	0	0	0	0	25
Összes előfordulás csoportonként		11					6				7							8
Összes előfordulás csoportonként %-ban		34					19				22							25
3. korszak (1241-1301)	2	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	5	0	0	0	0	0	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50
Összes előfordulás csoportonként		0					1				0							1
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					50				0							50
4. korszak (1301-1464)	7	0	0	0	0	0	2	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	4
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	17,5	0	0	0	0	0	28,5	0	0	0	14	0	0	0	0	0	0	57,1
Összes előfordulás csoportonként		0					2				1							4
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					29				14							57

TIHANY																			
		I.					II.				III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n		
Összes előfordulás	38	5	0	6	0	0	4	2	2	2	0	5	2	0	0	0	0	10	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	13,1	0	15,7	0	0	10,5	5,2	5,2	5,2	0	13,1	5,2	0	0	0	0	26,3	
Összes előfordulás csoportonként		11					8				9								10
Összes előfordulás csoportonként %-ban		29					21				24								26
1. korszak (1001-1198)	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	2,8	0	0	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás csoportonként		1					0				0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		100					0				0								0
2. korszak (1198-1241)	22	3	0	3	0	0	0	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	7	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	57,8	13,6	0	13,6	0	0	0	9	9	0	0	23	0	0	0	0	0	31,8	
Összes előfordulás csoportonként		6					4				5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		27					18				23								32
3. korszak (1241-1301)	11	2	0	2	0	0	2	0	0	2	0	0	2	0	0	0	0	1	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	28,9	18	0	18	0	0	18	0	0	18	0	0	18	0	0	0	0	9	
Összes előfordulás csoportonként		4					2				4								1
Összes előfordulás csoportonként %-ban		36					18				36								9
4. korszak (1301-1464)	4	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	10,5	0	0	0	0	0	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	50	
Összes előfordulás csoportonként		0					2				0								2
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					50				0								50

SZEKSZÁRD																		
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	21	0	0	0	0	0	2	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	10
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	9,5	9,5	9,5	0	0	24	0	0	0	0	0	48
Összes előfordulás csoportonként		0					6			5								10
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					28			24								48
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	16	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	7
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	76,2	0	0	0	0	0	0	12,5	12,5	0	0	31	0	0	0	0	0	48
Összes előfordulás csoportonként		0					4			5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					25			31								48
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			4								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	5	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	23,8	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
Összes előfordulás csoportonként		0					2			0								3
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					40			0								60

GARAMSZENTBENEDEK																		
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	24	1	1	1	0	0	0	2	2	1	0	5	1	0	0	1	0	9
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	4,1	4,1	4,1	0	0	0	8,2	8,2	4,1	0	20,8	4,1	0	0	4,1	0	38
Összes előfordulás csoportonként		3					4			8								9
Összes előfordulás csoportonként %-ban		12					17			33								38
1. korszak (1001-1198)	1	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	4,2	0	0	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		1					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		100					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	22	1	1	0	0	0	0	2	2	1	0	5	1	0	0	1	0	8
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	91,6	4,5	4,5	0	0	0	0	9	9	4,5	0	22,7	4,5	0	0	4,5	0	36,5
Összes előfordulás csoportonként		2					4			8								8
Összes előfordulás csoportonként %-ban		9					18			36,5								36,5
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	4,2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								1
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								100

SOMOGYVÁR																			
		I.					II.				III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k.	l	m	n		
Összes előfordulás	32	5	0	4	0	0	2	2	2	1	0	5	0	0	1	0	0	10	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	15,6	0	12,5	0	0	6,2	6,2	6,2	3,1	0	15,6	0	0	3,1	0	0	31	
Összes előfordulás csoportonként		9					6				7								10
Összes előfordulás csoportonként %-ban		28					19				22								31
1. korszak (1001-1198)	2	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	6,2	50	0	50	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás csoportonként		2					0				0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		100					0				0								0
2. korszak (1198-1241)	25	4	0	3	0	0	0	2	2	1	0	5	0	0	1	0	0	7	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	78,1	16	0	12	0	0	0	8	8	4	0	20	0	0	4	0	0	28	
Összes előfordulás csoportonként		7					4				7								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		28					16				28								28
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	
Összes előfordulás csoportonként		0					0				0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0				0								0
4. korszak (1301-1464)	5	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	15,7	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60	
Összes előfordulás csoportonként		0					2				0								3
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					40				0								60

		ZOBOR																
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	17	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	8
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	0	11,7	11,7	0	0	29,4	0	0	0	0	0	47
Összes előfordulás csoportonként		0					4			5								8
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					24			29								47
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	16	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	7
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	94	0	0	0	0	0	0	12,5	12,5	0	0	31	0	0	0	0	0	44
Összes előfordulás csoportonként		0					4			5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					25			31								44
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								1
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								100

SZENTJOBB																		
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	22	0	0	0	0	0	2	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	11
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	9	9	9	0	0	23	0	0	0	0	0	50
Összes előfordulás csoportonként		0					6			5								11
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					27			23								50
1. korszak (1001-1198)	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	4,6	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	100
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								1
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								100
2. korszak (1198-1241)	16	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	7
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	73	0	0	0	0	0	0	12,5	12,5	0	0	31	0	0	0	0	0	44
Összes előfordulás csoportonként		0					4			5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					25			31								44
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	5	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	23	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
Összes előfordulás csoportonként		0					2			0								3
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					40			0								60

		KOLOZSMONOSTOR																
		I.					II.			III.								IV.
		a	al	b	bl	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	23	0	0	0	0	0	2	2	3	0	0	5	0	0	0	0	0	11
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	9	9	12	0	0	21	0	0	0	0	0	48
Összes előfordulás csoportonként		0					7			5								11
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					30			22								48
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	16	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	5	0	0	0	0	0	7
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	70	0	0	0	0	0	0	12,5	12,5	0	0	31	0	0	0	0	0	44
Összes előfordulás csoportonként		0					4			5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					25			31								44
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	7	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	4
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	30	0	0	0	0	0	28,6	0	14,3	0	0	0	0	0	0	0	0	57
Összes előfordulás csoportonként		0					3			0								4
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					43			0								57

		FÖLDVÁR																
		I.					II.			III.								IV.
		a	a1	b	b1	c	d	e	f	g	h	i	j	k	l	m	n	
Összes előfordulás	22	0	0	0	0	0	2	2	3	0	0	5	0	0	0	0	0	10
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	9	9	14	0	0	23	0	0	0	0	0	45
Összes előfordulás csoportonként		0					7			5								10
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					32			23								45
1. korszak (1001-1198)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
2. korszak (1198-1241)	17	0	0	0	0	0	0	2	3	0	0	5	0	0	0	0	0	7
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	77	0	0	0	0	0	0	12	18	0	0	29	0	0	0	0	0	41
Összes előfordulás csoportonként		0					5			5								7
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					30			29								41
3. korszak (1241-1301)	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	100	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összes előfordulás csoportonként		0					0			0								0
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					0			0								0
4. korszak (1301-1464)	5	0	0	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3
Összes előfordulás kategóriánként %-ban	33	0	0	0	0	0	40	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	60
Összes előfordulás csoportonként		0					2			0								3
Összes előfordulás csoportonként %-ban		0					40			0								60

II. FÜGGELÉK

A KIRÁLYI ALAPÍTÁSÚ BENCÉS APÁTSÁGOK FONTOSABB EGYHÁZJOGI TARTALMÚ OKLEVELEI*

1102. december 8., Benevento

II. Paszkál oltalmába fogadja a pannonthalmi apátságot és felsorolja kiváltságait.

Paschalis episcopus servus servorum Dei, dilecto fratri Petro abbate monasterii Sancti Martini in Monte supra Pannoniam siti eiusque legitimis successoribus in perpetuum. [...] Postulavit itaque dilectio tua, dilectissime frater Petre, ut monasterium Sancti Martini situm in Monte supra Pannoniam, quod tanto patrone congaudet, sub tuitione Romane Ecclesie susciperemus. Et quia huiusmodi vota minime excludenda videntur, secundum preceptum beate memorie Stefani pii regis per presens privilegium confirmamus atque statuimus, ut nulli regum, nulli comitum, nulli episcoporum, nulli cuiquam alii de rebus, que iamdicto monasterio collate sunt et concesse vel in posterum canonice conferende liceat minuere vel auferre seu ablatas retinere. Inter que nominatim eidem monasterio confirmamus in episcopatu Uesprimiensi ecclesiam Sancti Martini in villa Caurisi constitutam, ecclesiam Domini Salvatoris in villa Tardi, ecclesiam Sancte Marie in ville Toppe cum universis earum pertinentiis, in episcopatu Jauriensi ecclesiam Sancti Martini in Sabaria et ecclesiam Sancti Wilibaldi, ecclesiam Sancte Marie Capelle, ecclesiam Sancte Marie in Fizic, ecclesiam Sancti Adalberti in villa Uuasciana cum omnibus earum appendiciis, in archiepiscopatu Strigoniensis ecclesiam Sancte Marie Uuaga. Preterea statuimus, ut nulli liceat cenobium illud temere perturbare vel inquietare seu vexationibus servis Dei fatigare, nec eius possessiones auferre, sed omnia integrum conserventur eorum usibus, pro quo sustentatione ac gubernatione concessa sunt omnimodis profutura. Decernimus etiam, ut fratribus eiusdem cenobii liceat clericos cuiuscumque ordinis secundum traditionem sanctorum patrum recipere ad monachicum habitum suscipiendum absque quorumlibet episcoporum interdictione, monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiuscumque prohibitione eis liceat iudicare. Obeunte vero te nunc loci ipsius abbate vel quocumque successorum tuorum nullus ibi eligatur violentia vel aliqua subreptionis astutia, sed quem fratres com[m]uni consensu elegerint vel pars fratrum sanioris consilii. Statuimus, ut abbas et monachi eiusdem monasterii, qui sunt ad sacros ordines promovendi, consecrationes quoque ecclesiarum seu altarium, chrisma et oleum sanctum ab episcopis, in quorum diocesi sunt, petant, si gratiam Apostolice Sedis habuerint, et gratis ac sine pravitate aliqua dare voluerint, sin alias, ad quem maluerint, catholicum vadant. Baptisma quoque per ecclesias illas fieri concedimus, in quibus ex more soliti sunt facere. Decernimus etiam, ut nulli episcoporum liceat in iamdicto monasterio ordinationes facere seu puplicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel ad synodum vocare aut abbates vel monachos. Decime vero quas pie recordationis Stefanus rex ab ecclesia Sancti Michahelis emit et alie concessionis, quas pro tuitione patrie, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firme et illibate permaneant. Si quis autem sciens contra huius nostra decreti paginam agere temptaverit, secundo tertiove ammonitus nisi resipuerit, a sacratissimo corpore et sanguine Domini nostri Jesu Christi alienus fiat. Is autem, qui observator extiterit, et hic benedictionem precipiat, et in futuro per intercessionem beati Martini ad gaudia eterna pervenire mereatur. [...]

PBFL Capsa 39. I. (Df 206804)

DHA n. 117., 333-334.

1103

Szerafin esztergomi érsek egyezséget hoz létre Mátyás veszprémi püspök és Péter pannonthalmi apát között.

Seraphinus archiepiscopus Strigoniensis simultates inter Matheum episcopum Wesprimiensem et Petrum abbatem. S. Martini de monte Pannoniae amicissime componit, cui disceptationi intererant Ugolinus Colocensis, Sixtus Varadiensis et Arduinus Geuriensis episcopi. Anno Domini MCIII.

ÁÚÓ I. 45.; MES I. 71.

[1169, Veszprém]

[III. István] király L[ukács] esztergomi és C[hemma] kalocsai érsekhez és suffraganeusaikhoz intézett levelében M[anfred] bíboros, pápai követ felszólítására, anyja és a főurak tanácsára megerősíti az apja, II. Géza király részéről III. Sándor pápának tett ígétét, amely szerint a pápa beleegyezése nélkül nem fog püspököt letenni és

* Az itt közölt szövegek kivonatosak, csak a témához kapcsolódó fontosabb részeket, ill. az alapvető apparátust tartalmazzák.

áthelyezni, a megüresedett egyházi javak kormányzatára nem nevez ki laikusokat, azokat az egyháziak kezelik, s nem tesz le királyi prépostokat és apátokat, ez utóbbira ígéretet tesz a kalocsai érsek és más főpaok nevében is.

H. (!) Dei gratia rex Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque, L. eadem gratia Strigoniensi, C. Colocensi archiepiscopis atque omnibus eorum suffraganeis, prepositis quoque regalibus, nec non omnibus universaliter ecclesiasticis personis in praedictis archiepiscopatibus constitutis, tam praesentibus, quam futuris in perpetuum. [...] Ea propter propria ratione M. venerabilis sanctae romanae ecclesiae cardinalis propensius, attentiusque commoniti, devotionem quoque venerandae memoriae regis G. patris nostri, quam circa sacrosanctam Romanam ecclesiam, et sanctum nostrum dominum Alexandrum pontificem studuit per omnia exhibere, modis omnibus, quibus possumus, imitari volentes, constitutionem super depositione et transmutatione episcoporum, quod in suis posteris domino Alexandro pape et suis successoribus noscitur concessisse, videlicet, quod absque auctoritate et consilio eius et successorum suorum depositionem seu translationem episcoporum non faceret, vel fieri permetteret, confirmamus et tam in vobis, quam in posteris nostris perpetuo inviolabiliter duratum censemus. Praeterea antecessorum nostrorum consuetudinem, retro temporibus habitam, relinquentes, in nobis et nostris posteris immobile firmitate valituram sancimus, quod decedentibus episcopis, in rebus episcopalibus procuratores laicos de cetero non ponemus atque poni nullatenus permittemus, sed honestos clericos, qui non ad voluptatem, sed ad necessitatem victus de ipsarum ecclesiarum rebus moderate accipiant, ibidem instituemus; qui reliqua omnia bone fide, et sine fraude aliqua ad reaedificationem ipsarum ecclesiarum et domorum episcopalium seu canonicorum ad usus quoque pauperum, viduarum et orphanorum fideliter debeant asservare. Nos vero, vel posteris nostri nihil unquam de iisdem rebus in usus proprios ulterius redigemus, nisi forte, quod absit, hostes regni in manu valida, fine ipsius regni intraverint, vel aliqua alia urgentissima necessitas postulaverit; et tunc quoque id sine episcoporum consilio non faciemus. Addimus etiam, et robore inconcusso tam in nobis, quam in posteris perpetuo observandum statuimus, quod regales praepositi, vel abbates, de suis praeposituris, vel abbatibus, seu dignitatibus non a modo deponetur; in hac parte consuetudini nostrae antiquae per nos, et posteros nostros renunciates, nisi infausto casu contingeret, eos super certo crimine, canonico ordine, convinci, vel crimen suum publice confiteri. Ad haec C. archiepiscopus Colocensis, omnes episcopi, et electi, regales praepositi et abbati munificentiam, ac libertatem, quam pro reverentia beati Petri, et sanctissimi papae nostri Alexandri, nec non M. venerabilis diaconis cardinalis, apostolicae sedis legati sibi concessimus, attendentes, pravam suam consuetudinem et omnibus canonibus obviantem, quam in instruendis et destruendis praepositis, aliisque dignitatibus, et ecclesiasticis beneficiis subtrahendis exercebant, in manus praedicti cardinalis penitus reliquerunt. Unde commune consensu et libera eorum omnium voluntate decernimus, et inviolabiliter presenti privilegio valituro perpetuo stabilimus, quod nulli archiepiscoporum, episcoporum, electorum, praepositorum, abbatum deinceps licentia pateat de praeposituris suos praepositos remove, vel alias ecclesiasticas personas suis dignitatibus, aut ecclesiasticis beneficiis privare, nisi forte de crimine fuerint convicti canonice, vel confessi. Haec autem omnia de consilio gloriosae reginae matris nostrae, et archiepiscoporum, episcoporum omnium, electorum, praepositorum regalium atque abbatum, comitum omnium, procerum et aliorum principum, stabilita ac firmiter corroborata noscantur [...]

EPL AEV n. 2.

FEJÉR II. 180. (1169); CD Strig. II. 8. (kivonat); MES I. 119. (töredékes)

1175. december 16., Anagni

III. Sándor pápa Rainald pannonthalmi apát kérésére oltalmába veszi az apátságot, megerősíti birtokait és jogait.

Alexander episcopus servus servorum Dei, dilectis filiis Rein[aldo] abbati monasterii Sancti Martini in monte super Panniniam siti eiusque fratribus tam presentibus quam futuris regularem vitam professis in perpetuum. [...] Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus et illibata premaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prescriptum monasterium constitutum est, cum omnibus pertinentiis suis; in episcopatu Vespreniensi ecclesiam Sancti Martini in villa Caurisi constitutam, in villa Tardi ecclesiam Domini Salvatoris, in villa Toppe ecclesiam Sancte Marie cum universis pertinentiis suis, in episcopatu Geuriensi ecclesiam Sancti Martini in Sabaria et ecclesiam Sancti Willibaldi, ecclesiam Sancte Marie Capelle, ecclesiam Sancte Marie in Fizic, ecclesiam Sancti Adalberti in Wasciana cum omnibus earum appendiciis, in archiepiscopatu Strigoniensi ecclesiam Sancte Marie in Wagni cum omnibus pertinentiis suis; oratorium in villa porcorum custodium in silva Seliz, oratorium in Digna. Ad hec iuxta vestigia antecessoris nostris Paschalis pape, secundum, quod a beate memorie Stephano rege statutum est, presenti privilegio statuimus, ut nulli regum, nulli comitum, nulli episcoporum, nulli cuiquam alii de rebus, que iam dicto monasterio collate sunt et commisse vel in posterum canonice conferende minuere liceat seu auferre seu ablatas retinere. Crisma [vero] et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes

monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerunt promovendi, a dyocesano suscipi[etis episcopo si quidem] catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua parivate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat. Liceat etiam vobis liberas et absolutas personas e seculo fugientes ad conversionem recipere et in vestro monasterio absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in loco vestro professionem fas sit de eodem loco absque licentia abbatis sui discedere, discedentem vero absque communium litterarum vestrarum cautione nisi obtentum arcioris religionis, nullus audeat retinere. Monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiuscumque prohibitione vobis liceat iudicare. Baptismum quoque per ecclesias illas fieri concedimus, in quibus ex more soliti sunt facere. Nulli episcoporum liceat in iam dicto monasterio ordinationes facere seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbatem vel monachos ad synodum suam vocare. Decime vero Sumoniensis territorii, quas ex concessione predicti [regis monas]terium vestrum per quadraginta annos tenuit, et alie concessiones, quas pro tuitione patrie, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firme vobis et [monasterio vestro] et illibate permaneant. Ad hec mitram, virgam pastorem, anulum et alia insignia, que a quadraginta annis retro abbates monasterii vestri, qui pro tempore fuerunt, habuisse noscuntur, vobis et monasterio vestro auctoritate apostolica confirmamus. Obeunte vero te nunc loci ipsius abbate vel quocumque successorum tuorum nullus qualibet subreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars consilii sanioris secundum Deum et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere aut quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra et illibata serventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularive persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eum temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactionem correxerit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate compescat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districtae ultioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatenus et hic fructum bone actionis precipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniunt. Amen. Amen. Amen. [...]

PBFL Capsarium n. 27. (Capsa 68. A. – Df 206824)

PRT I. 606-607.

1181. január 5., Tusculanum

III. Sándor pápa meghagyja a magyarországi érsekeknek és püspököknek, hogy tartsák tiszteltben azon szabadságokat, amelyeket Szt. István király adott a szentmártoni apátságnak, s amelyeket (II.) Paszkál és saját maga is megerősített.

[...] sancte memorie rex Stephanus monasterium Sancti Martini de Pannonia donaverit libertate; et que illi temporibus felicis recordationis Paschalis pape et nostro privilegia Apostolica Sedes indulserit [...] libertatem, quem rex prefatus concessit et Sedes Apostolica confirmavit [...] observetis.

PBFL Capsarium n. 29. (Capsa 35. A. – Df 206826)

PRT I. 609.

1181. január 12., Tusculanum

III. Sándor pápa Similis pannonthalmi apát kérésére oltalmába veszi az apátságot, megerősíti birtokait és jogait.

Alexander episcopus servus servorum Dei, dilectis filiis Similis abbati monasterii Sancti Martini super Pannoniam siti eiusque fratribus tam presentibus quam futuris regularem vitam professis in perpetuum. Effectum iuxta postulationibus indulgere, ut vigor equitatis, et ordo exigit rationis, presertim quando petentium voluntatem et pietas adiuvat et veritus non relinquit. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam siti, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuantes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus et illibata premaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prescriptum monasterium constructum est, cum omnibus pertinentiis suis; in episcopatu Vespremiensi ecclesiam Sancti Martini in villa Keurisig constitutam, in villa Tardi ecclesiam Domini Salvatoris, in villa Toppey ecclesiam Sancte Marie cum universis pertinentiis suis, in episcopatu Geuriensi ecclesiam Sancti Martini in Sabaria et ecclesiam Sancti Willibaldi, ecclesiam Sancte Marie Capelle, ecclesiam Sancte Marie in Fizio, ecclesiam Sancti Adalberti in Wasciana cum omnibus earum pertinentiis, in

archiepsicopatu Strigoniensi ecclesiam Sancte Marie in Wagni cum omnibus pertinentiis suis; oratorium in villa porcorum custodium in silva Selyz, oratorium in Digna. Ad hec iuxta vestigia antecessoris nostris Paschalis pape, secundum, quod a beate memorie Stephano rege statutum est, presenti privilegio statuimus, ut nulli regum, nulli comitum, episcoporum, aut cuiquam alii de rebus, que iam dicto monasterio collate sunt et commisse vel in posterum rationabiliter conferentur, minuere liceat vel auferre seu ablatas retinere. Liceat etiam vobis personas e seculo fugientes, liberas et absolutas ad conversionem recipere et eas absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in eodem loco professionem fas sit absque licentia abbatis sui, nisi obtentu arcioris religionis, de eodem loco discedere, discedentem vero absque communium litterarum cautione, nullus audeat retinere. Crisma vero et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo si quidem catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua parivate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulat, indulgeat. Monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiusquam prohibitione vobis regulariter liceat iudicare. Baptismum quoque per ecclesias illas fieri concedimus, in quibus ex more soliti estis antiquitus facere. Nulli quoque episcoporum in iam dicto monasterio liceat ordinationes facere, seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbatem ad synodum vocare. Sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Cassinense gaudere dinoscitur. Decime vero Symigiensis territorii, quas monasterium vestrum per quadraginta annos pacifice tenuit, et concessionem, quas predictus rex Stephanus pro tuitione patrie, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firme vobis et monasterio vestro et illibate permaneant. Ad hec mitram, virgam pastorem, anulum et alia insignia, que a quadraginta annis retro abbates monasterii vestri, qui pro tempore fuerunt, habuisse noscuntur, vobis et monasterio vestro auctoritate apostolica confirmamus. Obeunte vero te nunc eisdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum nullus ibi qualibet surreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars consilii sanioris secundum Dei timorem et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine divine ultioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniant. Amen. Amen. Amen. [...]

Liber Ruber n. 42., 81–84. (Df 208291)

PRT I. 610-611. (hiányos)

1187. május 8., Verona

III. Orbán pápa Similis pannonhalmi apát kérésére oltalmába veszi az apátságot, megerősíti birtokait és jogait.

Urbanus episcopus servus servorum Dei, dilectis filiis Similis abbati monasterii Sancti Martini super Pannoniam siti eiusque fratribus tam presentibus quam futuris regularem vitam professis in perpetuum. Effectum iusta postulationibus indulgere, ut vigor equitatis, et ordo exigit rationis, presertim quando petentium voluntatem et pietas adiuvat et veritus non relinquit. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam siti, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus et illibata premaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prescriptum monasterium constructum est, cum omnibus pertinentiis suis; in episcopatu Vespreniensi ecclesiam Sancti Martini in villa Keurushyg constitutam, in villa Tardi ecclesiam Domini Salvatoris, in villa Toppei ecclesiam Sancte Marie cum universis pertinentiis suis, in episcopatu Geuriensi ecclesiam Sancti Martini in Sabaria et ecclesiam Sancti Willibaldi, ecclesiam Sancte Marie Capelle, ecclesiam Sancte Marie in Fyzig, ecclesiam Sancti Adalberti in Wassian cum omnibus earum pertinentiis, inarchiepsicopatu Strigoniensi ecclesiam Sancte Marie in Wag cum omnibus pertinentiis suis; oratorium in villa porcorum custodium in silva Sely, oratorium in Dinna. Ad hec iuxta vestigia antecessoris nostris Paschalis pape, secundum, quod a beate memorie Stephano rege statutum est, presenti privilegio statuimus, ut nulli regum, nulli comitum, episcoporum, aut cuiquam alii de rebus, que iam dicto monasterio collate sunt et commisse vel in posterum rationabiliter conferentur, minuere liceat vel auferre seu ablatas retinere. Liceat etiam vobis personas e seculo fugientes, liberas et absolutas ad conversionem recipere et eas absque contradictione aliqua retinere.

Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in eodem loco professionem fas sit absque licentia abbatis sui, nisi obtentu arcioris religionis, de eodem loco discedere, discedentem vero absque communium litterarum cautione, nullus audeat retinere. Crisma vero et oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipietis episcopo si quidem catholicus fuerit et gratia atque communionem apostolice sedis habuerit et ea gratis et absqua parivate aliqua vobis voluerit exhibere, alioquin liceat vobis quemcumque malueritis adire antistitem, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur, indulgeat. Monachos etiam et sanctimoniales eidem monasterio subiectas sine cuiusquam prohibitione vobis regulariter liceat iudicare. Baptismum quoque per ecclesias illas fieri concedimus, in quibus ex more soliti estis antiquitus facere. Nulli quoque episcoporum in iam dicto monasterio liceat ordinationes facere, seu publicas missas celebrare, nisi ab abbate invitatus fuerit vel in ecclesiis eidem monasterio subiectis sacerdotem excommunicare vel abbatem ad synodum vocare, sed ea libertate gaudeat, quam monasterium Cassinense gaudere dinoscitur. Decime vero Symigiensis territorii, quas monasterium vestrum per quadraginta annos pacifice tenuit, et concessionem, quas predictus rex Stephanus pro tuitione patrie, pro statu regni, pro augmento fidei Beato Martino concessit, firme vobis et monasterio vestro et illibate permaneant. Ad hec mitram, virgam pastorem, anulum et alia insignia, que a quadraginta annis retro abbates monasterii vestri, qui pro tempore fuerunt, habuerunt, sicut ea de auctoritate apostolica habuisse noscuntur, vobis et monasterio vestro auctoritate apostolica confirmamus. Obeunte vero te nunc eisdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum nullus ibi qualibet surreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars consilii sanioris secundum Dei timorem et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione corripuit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine divine ultioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniant. Amen. Amen. Amen. [...]

PBFL Lad. 1. n. 3. (Capsa 45. Q. – Df206828)

PRT I. 612-613.

1189. március 11., Laterán

III. Kelemen pápa Péter pannonhalmi apát kérésére, III. Béla közbenjárására oltalmába veszi az apátságot, megerősíti birtokait és jogaikat.

Clemens episcopus servus servorum Dei, dilectis filiis Petro abbati monasterii Sancti Martini super Pannoniam siti eiusque fratribus tam presentibus quam futuris regularem vitam professis in perpetuum. Religiosis votis annuere et ea operis exhibitione complere officium nos invitat suscepti regiminis et ordo videtur exigere caritatis. Dignum est etiam et omnino conveniens, ut obtentu karissimi in Christo filii nostri B(ele) illustris Ungarie regis, qui pro vobis sollicitate satis nos et attente rogavit, per indulgentiam apostolice sedis vestrum monasterium speciali debeat prerogativa gaudere. Eapropter, dilecti in domino filii, preciens eiusdem regis, cui sicut catholico principi et Christianissimo regi, secundum Deum pro suo devotionis fervore prompta volumus voluntate deferre clementer (inducti) et officii nostri debito provocati monasterium vestrum, in quo estis divino obsequio mancipati, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scriptis privilegio communimus, statuentes, ut quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium in presentium concessione pontificum, largitione regum, vel principum, seu oblatione fidelium legitime possidet, aut in futurum iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant. Libertates quoque et iura dignitates predicti monasterii a Sancte Stephano rege eidem monasterio concessas et ab aliis etiam regibus indultas, usque ad tempus illustris Geysse regis servatas, ratas habemus et firmas, easque salvis Romane ecclesie et legatorum eius institutionibus perpetuis temporibus illibatas manere sancimus. Decimas etiam, quas a quadraginta annis retro prescriptum monasterium (inconcusse) possedissee dinoscitur, vobis et eidem monasterio auctoritate apostolica confirmamus. Illud autem privilegii presentis auctoritate statuimus, ut nemini liceat abbatem vel monachos eiusdem monasterii suspendere, interdicere aut excommunicare vel ad speciales synodos convocare, nisi Romano pontifici vel legato ab eius latere destinato. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quo vultis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit. Cum autem generale interdictum fuerit terre, liceat vobis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis, non pulsatis campanis suppressa voce divina officia celebrare. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit,

secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine divine ultioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniant. Amen. Amen. Amen. [...]

Liber Ruber n. 44., 88–90. (Df 208291)

1. II. András: [1225] (PBFL Capsa 31. G. – Df 206867); 2. győri káptalan: 1322. január 22. (PBFL Capsa 36. Jj. – Df 206829)

PRT I. 613–614.

1199

III. Ince pápa vizsgálatot rendel el S. földvári apát és Kalán pécsi püspök ügyében.

[...] Cum dilecti filii S. Abbas de Feldvar et magister Obertus nuntius venerabilis fratris nostri Quinqueecclesiensis episcopi pro questione quae vertitur inter eundem episcopum et ipsum abbatem, ad nostram praesentiam accessissent, [...] et supradictus Quinqueecclesiensis episcopus ad monasterium suum hospitandi causa venisset, privilegium quod clare memorie B. quondam rex Ungariae super ecclesiae suae libertate concesserat, quam a iurisdictione prorsus episcopi exemptam esse proponit, et pecuniam, quam paraverat ad expensas itineris illi abstulit violenter, ipsumque in quodam claustrum Cisterciensis ordinis carceri mancipavit, ne posset vel ad regem ire, vel Romanam ecclesiam visitare. Subsequenter vero cum ad abbatiam suam eum dictus episcopus remisisset, et coram rege proposita super querimonia, fuisset inscitatus se privilegium eius et pecuniam accepisse, dictus abbas, ut suis et ecclesiae suae gravaminibus provideret, vocem ad nos appellationis emisit et festum sancti Lucae proxime praeteritum appellationi praefixit, quam appellationem licet episcopus ipse admiserit et promiserit se venturum in termino constituto post multos dies in eum excommunicationis sententiam promulgavit. E contrario prefatus magister Obertus respondit, quod memoratus episcopus pro eo, quod dictus abbas super falsitate duorum privilegiorum apud eum accusatus fuerat et convictus et crimen suum ore proprio manifeste confessus, eum non appellantem, nec contradicentem deposuit et misit ad monasterium de Sicodor ad poenitentiam peragendam, de quo cum fuisset egressus poenitentia non peracta, monasterium de Felduar invasit per potentiam laicalem et ecclesiam quandam ad ipsum episcopum pertinentem parochianis propriis spoliavit, clericos eius eiiciens domibus propriis verberando. Super quibus cum pluries citatus fuisset, quia contumax apparebat, episcopus cum excommunicationi subiecit. Sed ipse post excommunicationem divina officia celebrare et bona monasterii violenter rapere ac dilapidare praesumpsit. Cum igitur praedictus cardinalis nobis haec omnia retulisset, de consensu partis utriusque negotium ipsum vestro ducimus examini commitendum et memoratum abbatem ad maiorem cautelam de benignitate sedis apostolicae fecimus iuxta formam ecclesiae a vinculo excommunicationis absolvi. Verum quia idem abbas ex duplici causa se proposuit iniuste gravatum, quoniam et propter monasterii libertatem illius iurisdictioni non suberat et propter appellationis remedium ab eo tutus esse debebat, cum super his nobis plena fides facta non fuerit, discretioni vestrae per apostolica scripta mandamus, quatenus inquisita super praemissis et aliis si qua forte alterutra (?) partium duxerit proponenda, diligentius veritate si legitime vobis constiterit de libertate monasterii memorati praefato episcopo super hoc silentium componatis, ad ablaturum restitutionem et privilegii maxime auctorita ipsum apostolica per censuram ecclesiasticam sublato appellationis obstaculo compellentes et reformantes in flatum debitum, quicquid post recessum abbatis circa monasterium inveneritis immutatum. Alioquin dictum monasterium in Quinqueecclesiensi diocesi sit constructum, ad exhibendam eidem episcopo debitam reverentiam compellatis et sententiam depositionis quam idem episcopus in praefatum abbatem asseruit protulisse, nisi post appellationem ad nos legitime interpositam vel ex alia causa constiterit inique prolatam, sicut rationabiliter lata est, appellatione remota faciatis inviolabiliter observari. Si vero post appellationem ad nos interpositam iam dictum episcopum in memoratum abbatem condemnationis et excommunicationis sententiam inveneritis in contemptum sedis apostolicae dictavisse, ipsum tamdiu nuntietis ab officio pontificali suspensum, donec super hoc per nos aliud fuerit ordinatum. Nullis literis (!) obstantibus praeter assensum partium si quae apparuerint a sede apostolica impetratae. [...]

Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 4. Anni III. ep. 528.

HEQ II. 306–309.; FEJÉR II. 353–355.; MREV I. 8–9.

1202. november 8., Laterán

III. Ince pápa Magyarország érsekeihez és püspökeihez írt levelében tudatja, hogy Imre királyt a királyi prépostságok ügyeibe való beavatkozástól eltiltotta.

Innocentius episcopus servus servorum Dei, venerabilibus fratribus archiepiscopis et episcopis in regno Ungariae constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Significavit nobis carissimus in Christo filius noster H. rex Ungarorum illustris, quod regales praepositurae, sicut ad eum temporalibus, sic ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante, unde petebat, ut electus canonice praepositus ad nos in propria persona, vel per nuncium cum litteris suis assensus accederet confirmationem electionis suae a sede apostolica obtenturus. Nos autem sic

iura nostra volentes illibate servare, quod et vestra servantur illibata, fraternitati vestrae per apostolica scripta mandamus, atque praecipimus, quatenus ad praeposaturas ipsas, sicut ad nos asseruntur sine medio pertinere, manus illicitas nultenus extendatis, et ius eorum temeritatis ausu nullus usurpet, quia quum iura vestra vobis velitis illibata servari, indignus esset pariter absurdum, si ea, quae ad nos pertinet, turbaretis. [...]
FEJÉR II. 392-393.; MES I. 166. (kivonat)

1203. február 28., Laterán

III. Ince pápa levele Imre királyhoz a királyi prépostságok és apátságok joghatósága ügyében.

Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio H. regi Ungariae illustri salutem et apostolicam benedictionem. Regalis magnificentia nuper nobis per suas littera supplicavit, ut quum regales praepositurae, quae sunt in Hungaria, sicut ad te in temporalibus nullo pertineant mediante, statuere dignemur, ut novus praepositus ad sedem apostolicam infra annum vel in propria, vel per idoneum nuncium cum litteris regalis assensu accedat, confirmationis gratiam obtenturus. Nos ergo tuis precibus inclinati, praesertim cum consonet canonicis instituis, praesentium auctoritate statuimus, ut quicumque de ceteris ad regimen praepositarum illarum, quae ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante, fuerint evocati ad apostolicae sedis praesentiam infra annum in personis propriis, vel per idoneos nuncios, cum litteris regalis assensus, accedant pro confirmationis munere obtinendo, ita quod interim in spiritualibus non ministrent. Qui si forte infra praedictum terminus venire neglexerint, ex tunc praepositis illis se noverint spoliandos. ...

FEJÉR II. 404.; RA 203.

1203. május 5., Palestrina

III. Ince pápa Jób esztergomi érsek számára megerősíti királykoronázási jogát, ill. a királyi apátságok és prépostságok feletti joghatóságát.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri Strigoniensi archiepsicopo salutem et apostolicam benedictionem. Iustus petentium desideriis dignum est nos facilem praebere consensum; et vota, quae rationis tramite non discordant effectu prosequente complere. Ius, quod a bonae memoriae Alexandro papa, praedecessore nostro, et inclite recordationis Bela Ungarorum rege, ac ecclesia Colocensis, videlicet, ut Ungarici reges ab archiepis Strigoninensibus semper debeant coronari, Strigoniensi metropoli fuit manifeste recognitum, sicut in eorum authenticis [litteris] continetur; et felices recordationis Clemens et Coelestinus, praedecessoris nostri suis litteris confirmarunt. Ius quoque, quod habes in conferendis ecclesiasticis sacramentis regibus, et reginis Ungariae, ac haeredibus eorumdem, et iurisdictionem ecclesiasticam, quam in praepositos, et officiales regiae domus habes, quam et idem praedecessor noster Coelestinus ecclesiam tuam habere decrevit, iurisdictionem etiam, quam obtines in abbatiis et praepositis regalibus, ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubicunque subiectis, decimas insuper primitias et incensum, quae de camera regis ecclesiae memoratae debentur, sicut omnia de ratione, vel consuetudine ad ecclesiam tuam pertinere noscuntur, tibi et successoribus tuis apostolica confirmamus. [...]

EPL AEV n. 6. (1764, Róma)

FEJÉR II. 416-417.; MES I. 166-167. (kivonat); CD Strig. I. 14.

1203. május 5., Palestrina

III. Ince pápa az esztergomi érsek panaszára megint a kalocsai érseket, hogy az esztergomi érsekhez tartozó egyházban ne gyakorolja a benedictio jogát.

[...] quod cum in ecclesia, que spectat ad ispum [sc. Archiepiscopum Strigoniensem] benedictionem post missam dare cepisset, tu [sc. archiepiscopus Colocensis] in non modicum clamorem prorumpens, in ipsius iniuriam et grauamen populo benedictionem dedisti. Preterea contra voluntatem suam consecrationis munus in ecclesia, pertinente ad ipsum, duobus episcopis impendisti et per alias acclesias suo prouincie, ad Strigoniensem ecclesiam pertinentes, sollempniter crucem ante te faciens deportari, palleatus missam contra voluntatem suam, sicut asserit, celebrasti...

Esztergomi káptalan magánlevéltára, Lad. 44. fasc. 1. n. 4. (Df 237277)

FEJÉR II. 419.; CD Strig. II. 11-12. (kivonat); MES I. 165.

1203. május 5., Palestrina

III. Ince pápa levele [Jób] esztergomi érseknek a királyi prépostságok és apátságok feletti, Imre király által vitatott joghatóság ügyében.

Innocentius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri ... Strigoniensi archiepiscopo salutem et apostolicam benedictionem. Quum olim carissimus in Christo filius noster H. rex Ungarorum illustris nobis tam per nuncios

suos, quam litteras regias intimasset, quod abbatae quaedam et praepositurae regales ad eum in temporalibus et ad nos in spiritualibus nullo mediante pertinerent, ad petitionem eius ipsi scripsimus in hac forma: (Innocentius episcopus servus servorum Dei carissimo in Christo filio H. regi Ungariae illustri salutem et apostolicam benedictionem.) Regalis magnificentia nuper nobis per suas litteras supplicavit, ut quum regales praepositurae, quae sunt in Hungaria, sicut ad te in temporalibus nullo pertineant mediante, statuere dignemur, ut novus praepositus ad sedem apostolicam infra annum vel in propria, vel per idoneum nuncium cum litteris regali assensu accedat, confirmationis gratiam obtenturus. Nos ergo tuis precibus inclinati, praesertim cum consonet canonicis institutis, praesentium auctoritate statuimus, ut quicumque de ceteris ad regimen praepositarum illarum, quae ad nos in spiritualibus nullo pertinent mediante, fuerint evocati ad apostolicae sedis praesentiam infra annum in personis propriis, vel per idoneos nuncios, cum litteris regalis assensus, accedant pro confirmationis munere obtinendo, ita quod interim in spiritualibus non ministrent. Qui si forte infra praedictum terminus venire neglexerint, ex tunc praepositis illis se noverint spoliandos. Tu vero, ad apostolicam sedem consequenter accedens, in nostra et fratrum nostrorum proposuisti praesentia viva voce, quod in abbatis et praepositis regalibus ad te, ac Strigoniensem ecclesiam iurisdictio ecclesiastica pertinebat. Volentes igitur tibi, et eidem ecclesiae posterum praecavere, praesentium auctoritate decernimus, ut occasione litterarum, quas primo direximus circa praepositas regales, ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubique subiectas, nullum tibi, vel successoribus tuis praeiudicium generetur. [...]

FEJÉR II. 420.; MES I. 166. (kivonat)

[1204]

III. Ince pápa levelében tudatja Imre királlyal, hogy korábbi kérést, miszerint a királyi prépostságok és apátságok vezetői megerősítésüket egy éven belül a pápa előtt személyesen, vagy követük útján kötelesek kérni, az előtte személyesen megjelent Jób esztergomi érsek kérésére meghagyja ugyan, korábbi rendelkezése szerint, de helyreállítja az érsek joghatóságát.

Innocentius, etc. Olim nobis regalis magnificentia per suas litteras supplicavit, ut quum regales praepositurae, quae sunt in Hungaria, sicut ad te in temporalibus, sic ad nos in spiritualibus nullo pertineant mediante, statuere dignemur, quatenus novus praepositus ad sedem apostolicam infra annum, vel in persona propria, vel per idoneum nuncium, cum litteris regalis assensus accederet confirmationis gratiam obtenturus. Nos ergo tuis precibus inclinati, statuimus, ut quicumque de cetero ad regimen praepositarum illarum, quae ad nos in spiritualibus nullo pertineant mediante, fuerint evocati ad apostolicae sedis praesentiam infra annum in personis propriis, vel per idoneum nuncium, cum litteris regalis assensus, accedant pro confirmationis munere obtinendo, ita quod interim in spiritualibus non ministrent. Qui si forte infra dictum terminum venire neglexerint, ex tunc praepositis illis se noverint spoliandos. Consequenter autem bonae memoriae I[ob] Strigoniensis archiepiscopus ad praesentiam nostram accedens, in nostra et fratrum nostrorum praesentia proposuit viva voce, quod in abbatis et praepositis regalibus ad eum et Strigoniensem ecclesiam iurisdictio ecclesiastica pertinebat. Unde petebat constitutionem praescriptam, tamquam per subreptionem illicitam revocari. Nos autem viam mediam eligentes, provida deliberatione decrevimus, ut occasione litterarum, quas primo direximus circa praepositas et abbatias [regales], ecclesiae Strigoniensi per Ungariam ubicunque subiectas, nullum ei, vel successoribus suis praeiudicium generetur. Regalem igitur excellentiam volumus non latere, quod nec per secundas litteras iuri tam nostro, quam regio, nec per primas ipsius archiepiscopi et Strigoniensi ecclesiae iustitiae derogatur; quum in primis constitutum fuerit de illis, quae in spiritualibus ad nos nullo mediante pertinere noscuntur, in secundis vero de his, quae Strigoniensi ecclesiae esse subiectae.

FEJÉR II. 423-424.; MES I. 171-172. (kivonat)

1204. szeptember 9.

III. Ince pápa intézkedése a somogyvári apátválasztás ügyében.

[...] Venientes ad apostolicam sedem dilecti filii, H. G. A. et B. monachi sancti Egidii de Hungaria, nobis lacrymabiliter intimarunt, quod eorum abbate defuncto, alium sibi, secundum antiquum et approbatum morem sui monasterii, elegerunt, quod hactenus tam abbates, quam monachos consuevit habere Latinos; tu, fili carissime, quod cum devotione ac reverentia retulerunt, regium sibi noluisti prebere consensum, affirmans, quod in alium, quam Ungarum minime consentire. Venerabilis autem frater noster [Bernardus] Spalatensis archiepiscopus, hoc attendens, ad praesentiam tue serenitatis accessit, et monasterium ipsum velociter impetravit, de quo, si verum est, valde miramur, quia, licet professione sit monachus et natione Latinus, cum tamen pontificis gerat officium, abbas non debuit ministerium usurpare, praesertim et in aliena diocesi et per laicalem potestatem; qui non multo post, cum servis monasterii memorati monachos universos super thesauro monasterii apud regiam celsitudinem graviter accusavit, sed ipsi, voluntatem presentientes illius, statim, ipso presente, cuidam homino tuo, quem ipse secum adduxerat, et multis aliis bonis viris, thesaurum ecclesie non solum integrum assignarunt, sed etiam augmentatum. Verum idem archiepiscopus, voluntatem suam cupiens adimplere, opportunitate captata, in eos armata manu irruit violenter, et quosdam ex ipsis manu propria flagellavit, quosdam vero coniecit in vincula, cunctisque penitus destitutis, monachos Ungaros pro sua instituit voluntate, appellationi non deferens, quam

iidem monachi super tanto gravamine ad sedem apostolicam emisunt, terminum in assumptione beatae Marie proximo prefigentes. Quia vero nec novum est, nec absurdum, ut in regno tuo diversarum nationum conventus uni domino sub regulari habitu famulentur, licet hoc unum sit tibi Latinorum coenobium, cum tamen ibidem sint multa Grecorum; serenitatem regiam rogamus attentius et monemus, quatenus in statum debitum revocato, quod non tam proprio motu, quam alieno consilio diceris concessisse, non impedias, nec impediri permittas, quominus predicti monachi, secundum consuetudinem hactenus observatam, assumant sibi personam idoneam per electionem canonicam in abbatem. Nos enim, venerabili fratri nostro [Simoni] Waradiensi episcopo et dilectis filiis ... abbati de Buccano, et ... preposito Strigoniensi, damus firmiter in mandatis, ut inquisita diligentius veritate, si rem invenerint taliter procesisse, nisi predictus Spalatensis archiepiscopus ad commonitionem eorum excessum suum per ipsum curaverit emendare, ipsi ei pro tanta presumptione canonicam poenam infligant, et eo a prelibato monasterio prorsus excluso, faciant illud iuxta formam prescriptam, appellatione postposita, ordinari. [...]

FEJÉR II. 446.

1209. május 15., Laterán

III. Ince pápa a garamszentbenedeki apátságot oltalmába veszi, birtokait megerősíti és felsorolja jogait.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis ... abbati monasterii sancti Benedicti de Grana eiusdemque fratribus tam presentibus, quam futuris regularem vitam profectis in perpetuam memoriam religiosam vitam eligentibus apostolicum convenit adesse presidium, ne forte cuisuslibet temeritatis incursus aut eos a proposito revocet, aut robur, quod absit, sacre religionis infringat. Eapropter dilecti in domino filii vestris iustis postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium sancti Benedicti de Grana, in quo divino mancipati estis obsequio, sub beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus. Inprimis siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et beati Benedicti regulam in eodem monasterium institutus esse dinoscitur perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresentiarum iusta ac canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis prestante domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus et illibata premaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: ... ecclesias sancte Marie de Sytousa et sancti Egidii prope monasterium ... Decimas aratorum monasterii et hominum suorum ubique existentium; capellam sancti Martini de Odort, ... predium Gesteuge et quartam partem decimarum trium capellarum. Sane novalium vestrorum, quo propriis manibus aut sumptibus colitis, sive de vestrorum animalium nutrimentis nullus a vobis decimas exigere vel extorquere presumat. Liceat quoque vobis clericos vel laicos, liberos et absolutos a seculo fugientes, ad conversionem recipere et eos absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in vestro monasterio professionem fas sit absque abbatis sui licentia, de eodem loco descedere, discedentem vero absque communium litterarum vestrarum cautione nullus audeat retinere. Obeunte vero te nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet subreptionis astutia seu violentia preponetur, nisi quem fratres communi consensu, vel fratrum maior pars consilii sanioris secundum Deum et approbata vestri ordinis instituta providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nullus omnino hominum fas sit prefatum domum temere perturbare, aut eius possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuire, seu quibuslibet vexacionibus fatigare; sed omnia integre conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentacione concessa sunt usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice sedis. Ad indicium autem huius a sede apostolica percepte libertatis, unam unciam auri nobis nostrisque successoribus annis singulis persolvetis et diocesani episcopi canonica iustitia. ... Amen Amen

Df 248966

FEJÉR III/1. 93. (hibás); ÁÜO XI. 102-105.; MES I. 190-192.

1210. január 26.

III. Ince pápa pártfogásába veszi a somogyvári kolostort, ill. megerősíti kiváltságait. Az oltalomért az apátságnak 1 fertő arany cenzust kell fizetnie.

Innocentius --- Abbati et conventui Simighensi --- [...] Quum a nobis petium, quod iustum est et honestum, tam vigor aequitatis, quam ordo exigit rationis, ut id per sollicitudinem officii nostri ad debitum perducatur effectum. Eapropter dilecti in Domino filii vestris iustis postulationibus grato concurrentes assensu personas vestras et Monasterium Simigense in quo Divino estis mancipati obsequio, sub B. Petri et nostra protectione suscipimus et praesentis scripti patrocinio communimus. Libertates et immunitates a regibus et principibus monasterio vestro concessas, dignitates quoque ac antiquas et rationabiles consuetudines obtentas et hactenus observatas auctoritate vobis apostolica confirmamus. Ad indicium autem huius nostre protectionis et confirmationis perceptae, fertonem auri gratis oblatum, nobis et successoribus nostris annis singulis persoluetis. [...]

FEJÉR III/1. 97-98.; MREV I. 19.

[1210. január 26. után]

Liber Censuum Romanae Ecclesiae

In episcopatu Wesprimiensi [...] Simigiense monasterium debet fertonem, aut duas uncias auri in rigello ad pondus Ungarie.

MREV I. 6.

1212

III. Ince pápa megparancsolja a Veszprém egyházmegyei apátoknak, prépostoknak és más, kivett [exemptus] egyházak főpapjainak, hogy az egyházi rendeket, chrisma-t csak a veszprémi püspöktől kérjék, hacsak ez alól mentességet biztosító kiváltságuk nincs.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis abbatibus, prepositis et aliis exemptarum ecclesiarum prelatiis in Vesprimiensi diocesi constitutis salutem et apostolicam benedictionem. Volentes ... Vesprimiensi episcopo in iure suo, sicut tenemur, adesse, auctoritate vobis presentium districtius inhibemus, ne sacros ordines, chrisma et alia ecclesiastica sacramenta, que suscipere debeatis ab ipso, quamdiu gratiam apostolice sedis habuerit et ea vobis gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, ab aliis episcopis recipere presumatis, nisi hoc forte alicui vestrum ex speciali sedis apostolice privilegio sit indultum, neque contra tenorem privilegiorum vestrorum in preiudicium Vesprimiensis ecclesie usurpare vobis aliquod temere attemptetis. Alioquin noveritis nos dilectis filiis ... Sancti Gotardi et ... de Sekodor abbatibus Quinqueecclesiensis et Geuriensis diocesum et archidiacono de Cheringrad Waciensis nostris dedisse litteris in mandatis, ut vos ab huiusmodi presumptione, sicut iustum fuerit, appellatione remota, compescant. [...]

Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltár, Bullae 5. (Df 230073)

MREV IV. 305.

1212. március 3., Laterán

III. Ince pápa meghagyja, hogy chrisma-t, szent olajokat, valamint a pannonhalmi apátság szerzeteseinek és papjainak felszentelését a veszprémi püspöktől kell kérni.

Innocentius, etc. [...] Nos autem intellectis per venerabilem fratrem nostrum Hugonem Hostiensem episcopum, quem partibus concessimus auditorem, que proposita fuerant coram eo, obiectiones propositas ab episcopo contra privilegia predictorum Paschalis pape ac sancti regis Stephani, quibus abbas sufficiens respondit, invalidas esse decrevimus, ut eis non obstantibus privilegia ipsa valida reputentur, si autenticum predicti regis tale repertum fuerit, quale nobis rescriptum ipsius sub bulla karissimi filii nostri [Andree] Hungarorum regis illustris extitit presentatum. Quantum tamen ad fundendam intentionem abbatis preficiat, oportuno tempore decernemus; interim autem nichil circa statum monasterii super perceptione decimarum, quas idem monasterium possidet immutetur. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium, seu basilicarum, ordinationes clericorum qui ad sacros ordines fuerint promovendi, clerici ecclesiarum, vel capellarum ipsius monasterii, que sunt in Vesprimiensi diocesi constitute, a Vesprimiensi episcopo postulabunt, si quidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem apostolice sedis habuerit, et ea gratis et sine pravitate aliqua voluerit exhibere, alioquin ab alio, quem maluerint, catholico presule suscipiendi ea liberam habeant facultatem, sicut in privilegiis predicti Paschalis et bone memorie Alexandri pape predecessorum nostrorum prespeximus contineri; non obstante privilegio felicis memorie Clementis pape, qui mentionem non fecit de predictis predecessorum suorum privilegiis, sed de privilegio sancti Stephani regis, cui quantum ad hoc capitulum, pre sepefatos Romanos pontifices extitit derogatum, presertim cum ipse Clemens privilegium illud concesserit salvis institutionibus non solum Romane ecclesie sed ipsius etiam legatorum; nec obstante prescriptione, quam idem abbas in suum subsidium opponebat, quia si consumata erat prescriptio, quando abbas sancti Martini ab Alexandro papa privilegium impetravit, iuri prescriptionis renunciassse videtur, presertim coram nobis privilegio illo sit usus, quod sue intentioni, quantum ad hunc articulum, contradicit; si vero nondum consumaverat prescriptionem, sed erat prescribendo post impetratum huiusmodi privilegium, bonam fidem non habuit, et ideo secundum canones non prescripsit. [...]

Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. VIII. fol. 84.

MREV I. 23-26.

1216. február 1.

Pelagius albanói püspök, legátus és István a 12 Apostol presbiter-kardinálisának ítéletlevele János esztergomi érsek és Róbert veszprémi püspök között.

[...] a Vesprimiense ecclesia presentantur omnia ecclesiastica sacramenta [...] illud idem de abbatiis et praeposituris regalibus observetur, sicut et hactenus observatum. [...] Adiciamus quoque, ut abbates, monachi abbatiarum Cisterciensis Ordinis secundum suorum privilegiorum tenorem tenorem recipiant omnia ecclesiastica sacramenta [ab episcopo Vesprimiense] super quod Strigoniensis [archiepiscopus] nullatenus opponat.

MES I. 209-210.

1216. június 13., Perugia

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Vrie abbate monasterii Sancti Martini super Pannonia, eiusque fratribus tam presentibus quam futuris regularem vitam professis in perpetuum. Effectum iusta postulationibus indulgere, ut vigor equitatis, et ordo exigit rationis, presertim quando petentium voluntatem et pietas adiuvat et veritus non relinquit. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam situm, ad ius et proprietatem apostolice sedis nullo pertinens mediante, in quo divino estis obsequio mancipati, *(ad exemplar felicitis memorie Paschalis, Alexandri et Clementis predecessorum nostrorum) sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus inprimi siquidem statuantes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus et illibata premaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prescriptum monasterium constructum est, cum omnibus pertinentiis suis; in episcopatu Geuriensi Sancti Martini in Sabaria, Sancti Willibaldi, Sancte Marie de Capelle, Sancte Marie in Fuzigteu, Sancti Adalberti in Wosian et Sancte Crucis in Heremo ecclesias cum pertinentiis earundem; in archiepiscopatu Strigoniensi ecclesiam Sancte Marie cum pertinentiis suis in loco qui dicitur Wag et Sala; in episcopatu Vesprimiensi Sancti Marini in Keurishig, Sancti Salvatoris in villa Tord, Sancti Martini in villa Tepei, Sancti Ladizlai in villa custodum porcorum, Sancti Martini in Dina, Sancti Ladizlai in Almas ecclesias cum pertinentiis earundem; possessiones etiam, quas habetis in villis videlicet Ruozti, Torian, Huiloc, Milaca, Saag, Senian, Helbeu, Chonuch, Echy, Hecce, Zazlou, Wainuc, Fizegteu, Olup, Luzan, Fermeu, Fys, Curthou, Zaua, Sala, Wosian, Vene, Sancte Crucis, Lazi, Crailca, Seuleus, Dina, Temerd, Fonold, Zidihc, Tepei, Merene, Cutus, Higmogos, Colon, Copulchi, Sciguetfeu, Tunez, Baluans, Bagaad et villa Bata cum pertinentiis suis et Bodrod et partem quam habetis in silva Seliz iuxta villam custodum porcorum. Libertates quoque iura et dignitates a Sancto Stephano vel ab aliis regibus pie a[c] provide monasterio vestro concessas ratas habemus et firmas, easque salvis ecclesie Romane ac legatorum eius institutionibus illibatas maner sanctimus, decimas etiam, quas a XL annis retro predictum monasterium inconcusse possedisse dignoscitur bona fide, vobis et eidem monasterio auctoritate apostolica confirmamus. Liceat quoque vobis personas liberas et absolutas e seculo fugientes ad conversionem suscipere et eas absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in eodem loco professionem fas sit absque licentia abbatis sui, nisi obtentu arcioris religionis, de eodem loco discedere, discedentem vero absque communium litterarum cautione, nullus audeat retinere. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quocumque malueritis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit. Cum autem generale interdictum fuerit terre, liceat vobis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis, non pulsatis campanis suppressa voce divina officia celebrare. Monachos vero et moniales eidem monasterio subditos sine cuiusquam prohibitione vobis regulariter liceat iudicare. Baptismus quoque in ecclesiis vestris fieri concedimus, in quibus consuerit fieri ab antiquo. Insuper auctoritate apostolica inhiibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordines vel missas publicas celebrandi, nisi fuerit ab abbate invitatus. Precipimus autem, ne quis populus ad monasterium vestrum vel eis ecclesias accedere aut eius beneficia, que voluerint ex caritate largiri, prohibere presumat, sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum. Ad hec mitram, virgam pastorem, anulum et alia insignia, que a quadraginta annis retro abbates monasterii vestri, qui pro tempore prefuere ex concessione Romanorum pontificum habuisse noscuntur, vobis et monasterio vestro auctoritate apostolica confirmamus. Obeunte vero te nunc eisdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum nullus ibi qualibet surrectionis (!) astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars consilii sanioris secundum Dei timorem et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura. Salva sedis apostolice auctoritate ac in ecclesiis non exceptis diocesanorum episcoporum canonica ratione. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularive persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxit, potestatis honorisque sui

dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguino Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districte ultioni subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniant. Amen. Amen. (Amen.) [...]

II. András: [1225] (PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G.) – Df 206867)

Liber Ruber n. 51., 123–127. (Df 208291)

PRT I. 640–642.

* a zárójeles részt csak a Liber Ruber tartalmazza!

1220. december 18., Laterán

III. Honorius pápa megerősíti [Róbert] veszprémi püspök számára a királynék koronázásának és felkenésének, valamint a veszprémi egyházmegye királyi apátságai és prépostságai feletti joghatóságára vonatkozó ítéletet, amelyet III. Ince idején Pelagius albanoi püspök, pápai legátus és István a római 12 Apostol presbiter-kardinálisa hozott (1216. február 1.).

Honorius episcopus etc. ... venerabili fratri Vesprimiensi episcopo, salutem, etc. Ea que concordia vel iudicio terminantur, firma debent et illibata consistere, et ne in recidive conventionis scrupulum relabantur, apostolico convenit presidio communiri. Ex parte suiquidem tua fuit nobis humiliter supplicatum, ut diffinitivam sententiam, quam venerabilis frater noster P[elaginus] Albanensis episcopus apostolice sedis legatus, et dilectus filius S[tephanus] basilice Duodecim Apostolorum presbyter cardinalis quos bone memorie I[nnocentius III] papa predecessor noster tibi et venerabili fratri nostro ... Strigoniensi archiepiscopo concesserat auditores, super iure coronationis et inunctionis reginarum Ungarie, abbatibus et preposituriis regalibus Vesprimiensis diocesis et rebus aliis pro te contra eundem archiepiscopum retionabiliter promulgarunt, apostolico dignemur munimine roborare. Nos igitur tuis iustis precibus inclinati, sententiam ipsam iustitia exigente prolatam, auctoritate apostolica confirmamus, et presentis scripti patrocinio communimus. [...]

DI 3115

MREV I. 51.

[1225]

II. András III. Honorius pápához intézett levelében átírja III. Ince 1215. július 28-i oklevelét, amely tartalmazza I. István 1002. [1001?] évi kiváltságlevelét, ill. III. Kelemen 1189. március 11-i, Pannonhalma kiváltságairól szóló privilégiumát, valamint III. Ince pápa 1216. június 13-i oklevelét, amely felsorolta az apátság kiváltságait és javait, amelyeket Urias apát a király, ill. Accontius pápai követ elé terjesztett azért, hogy a felszentelést bármely püspöktől való kérésére vonatkozó privilégiumát eképp bizonyítsa, mivel a felszentelést a váci, a nyitra és a zenggi püspöktől kérte.

Sanctissimo in Christi patri ac domino H[onorio] divina favente gratia sacrosancte Romane ecclesie antisti, Andreas, eadem gratia suus devotus filius, Rex Hungarie, tam debitum, quam devotum famulatum in omnibus. Noverit vestre sanctitatis paternitas, quod cum ecclesia Beati Martini de Sacro Monte Pannonie, que antiquitus combusta a funditus destructa fuerat et per Vriam eiusdem ecclesie abbatem reedificata fuerit, idem ad consecrationem illius ecclesie Briccium Waciensem episcopum et ad celebrationem festi consecrationis invitasset et cum alias michi ex officio debito incumbere interesse debere, quia iure patronatus fungor in ea, sicut in omnibus aliis ecclesiis abbatiarum regalium ite illuc accedandi arriperam, et dum in quadam villa, que vocatur Hre, cum domino legato Acconcio existerem, abbas iam dictus illuc accedens coram domino legati tria privilegia sua, primum sancti regis Stephani et alia dua predecessorum vestrorum, scilicet Clementis et Innocenti, in quibus iura et libertates ecclesie sue continebantur, fecit publicari, ne propter ignoranciam diocesanus episcopus crederet sibi fieri iniuriam. In quibus privilegiis continebantur, quod oleum et chrisma et consecrationes altarium seu basilicarum a quocumque mallet episcopo reciperet. Episcopus autem diocesanus nichilominus se opposuit et allegavit pro se ius commune et iniuriam sibi fieri dixit in eo, quod non deberet fieri consecratio per alium, nisi per ipsum. Abbas ex adverso respondit, hoc ne esse verum, nec cessavit uti iure suo dicens, quod iuris executio nemini facit iniuriam. Et per supradictum episcopum B[riccium] Waciensem et Iacobum Nitriensem et episcopum Scenensem ecclesias suam fecit consecrari. Et quia privilegia iam dicta ad presentiam vestre sanctitatis debebant propter hoc et propter alias causas deferri, timens propter distantiam et periculum viarum amissionem privilegiorum, tenorem eorundem de verbo ad verbum transcriptum sub aurea bulla mea et sigillis supradictorum trium episcoporum roboratum ad maiorem fidem vobis faciendam ad vos destinavi. Quorum tenor talis est. Primum annotatio felicitis memorie Innocentii de supradicto privilegio Sancti Stephani: [1] Innocentius episcopus ... Cum inter vos ... cuius tenor est talis: [2] In nomine Domini Dei summi Stephanus superna providenta clementia Ungarorum rex. ... [1001] [1] Nulli ergo ... [1215. július 28.] [3] Clemens episcopus ... Religiosis votis annuere ... [1189. március 11.] [4] Innocentius episcopus ... Effectum iusta postulantis ... [1216. június 13.]

PBFL Capsarium n. 67. (Capsa 31. G. – Df 206867)

PRT I. 653–655. (1222)

1225. február 13., Laterán

III. Honorius pápa értesíti az esztergomi és a kalocsai érseket, ill. alárendeltjeiket, hogy miután a bencések nem tartják be a IV. lateráni zsinat rendelkezését, s nem jelennek meg háromévente a káptalanon, a pápa utasította a pécsváradi és a bulcsi apátot, hogy még ezévben tartsanak káptalant Madocsa mellett a két szomszédos ciszterci apáttal, ill elrendeli, hogy az apátok és perjelek ezentúl évente tartsanak káptalant, válasszanak vizitátorokat, akik, ha valamely exempt kolostor apátját elmozdítandónak ítélik, jelentsék az Apostoli Széknek, egyéb esetekben pedig az ilyeneket a püspökök mozdítsák el az egyházmegyéjükben levő monastorok éléről.

Honorius episcopus servus servorum Dei venerabilis fratribus ... Strigoniensi et ... Colocensi archiepiscopis et eorum suffraganeis salutem et apostolicam benedictionem. [...] dilectis filiis ... de Warad et de Buls abbatibus Quinqueecclesiensis et Cenadiensis diocesis nostris dantes litteris in mandatis, ut apud monasterium de Modocha Colocensis diocesis hoc anno convocantes capitulum, abbates et priores, non habentes abbates proprios, tam exemptos, quam non exemptos Strigoniensis et Colocensis provinciarum, qui non consueverunt huiusmodi celebrare capitulum, venire ad illud [...] volumus et mandamus, [...] ut si visitatores, qui fuerint in eodem ordinati capitulo, aliquos exemptos invenerint deponandos, id apostolica sedi non differant nunciare, in ceteris iuxta forma sepedicti concilii processuri [...] Quocirca fraternitati vestre per apostolica scripta mandamus, quatenus rectores monasteriorum vestrorum, quos visitatores predicti vobis a suis locis denuntiaverint amovendos, singulum vestrum in sua diocesi, sublato cuiuslibet contradictionis obstaculo, non differant amovere. Alioquin poteritis non inmento formidare, quod minus iurisdictionis vobis relinquetur in eis, quam habuistis hactenus et habetis. [...]

Plut Capsa 35. O. (Df 206878)

PRT I. 663-667.

1225. május 26., Tivoli

III. Honorius pápa felsorolja és megerősíti a pannonhalmi apátság egyházait, egyes birtokait és jogait.

Honorius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Vrie abbate monasterii Sancti Matini super Pannonia, eiusque fratribus tam presentibus quam futuris regularem vitam professis in perpetuum, salutem et apostolicam benedictionem. Effectum iusta postulationibus indulgere, ut vigor equitatis, et ordo exigit rationis, presertim quando petentium voluntatem et pietas adiuvat et veritus non relinquit. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulationibus clementer annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini in monte supra Pannoniam situm, ad ius et proprietatem apostolice sedis nullo pertinens mediante, in quo divino estis obsequio mancipati, ad exemplar felicitis recordationis Innocentii pape predecessris nostris sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus. In primis siquidem statuantes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium in presentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis, vestrisque successoribus et illibata premaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prescriptum monasterium constructum est, cum omnibus pertinentiis suis; in episcopatu Iურიენი Sancti Martini in Sabaria, Sancti Villibaldi, Sancte Marie de Capelle, Sancte Marie in Fuzigteu, Sancti Adalberti in Vosiam et Sancte Crucis in Heremo ecclesias cum pertinentiis earundem; in archiepiscopatu Strigoniensi ecclesiam Sancte Marie cum pertinentiis suis in loco qui dicitur Wag et Sala; in episcopatu Vesprimiensi Sancti Martini in Qeurusiug, Sancti Salvatoris in villa Tord, Sancti Martini in villa Tepei, Sancti Ladizlai in villa custodum porcorum, Sancti Martini in Dina et Sancti Ladizlai in Almas ecclesias cum pertinentiis earundem; partem quoque, quam habetis in villa et terram de Nema cum ecclesia Omnium Sanctorum, villam Renke et de Chichou, de Gamas, de Sochorou et de Carlt predia. Possessiones etiam, quas habetis in villis videlicet Ruzeti, Toriam, Huiloc, Milaca, Saag, Ielben, Chonuch, Ecby, Hecce, Zaslon, Weynuc, Fizegteu, Olup, Luean, Teeneu, Fus, Curthou, Zava, Sala, Vosian, Vene, sancte Crucis, Laczi, Crailca, Seuleus, Dina, Temerd, Fonold, Zidhic, Tepei, Merene, Cutus, Colon, Higmogos, Copulchi, Sciguetteu, Tunez, Baluans, Bagaad et villa Bata cum pertinentiis suis et Bodrod et partem quam habetis in silva Seliz iuxta villam custodum porcorum. Libertates quoque iura et dignitates a Sancto Stephano vel ab aliis regibus pie ac provide monasterio vestro concessas ratas habemus et firmas, easque salvis ecclesie Romane ac legatorum eius institutionibus illibatas manere sanctimus. Decimas etiam, quas a quadraginta annis retro predictum monasterium inconcusse possedisse dignoscitur bona fide, vobis et eidem monasterio auctoritate apostolica confirmamus. Liceat quoque vobis personas liberas et absolutas e seculo fugientes ad conversionem suscipere et eas absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in eodem loco professionem fas sit absque licentia abbatis sui, nisi obtentu arcioris religionis, de eodem loco discedere, discedentem vero absque communium litterarum cautione, nullus audeat retinere. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quocumque malueritis, recipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit. Cum autem generale interdictum

fuert terre, liceat vobis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis, non pulsatis campanis supressa voce divina officia celebrare. Monachos vero et moniales eidem monasterio subditos sine cuiusquam prohibitione liceat vobis regulariter iudicare. Baptismum quoque in ecclesiis vestris fieri concedimus, in quibus consuerit fieri ab antiquo. Insuper auctoritate apostolica inhibemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordines vel missas publicas celebrandi, nisi fuerit ab abbate invitatus. Precipimus autem, ne quis populus ad monasterium vestrum vel eis ecclesias accedere aut eius beneficia, que voluerint ex caritate largiri, prohibere presumat, sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet Cassinense sicut a predecessoris nostris eidem monasterio est indultum. Ad hec mitram, virgam pastorem, anulum et alia insignia, que a quadraginta annis retro abbates monasterii vestri, qui pro tempore prefuere ex concessione Romanorum pontificum habuisse noscuntur, vobis et monasterio vestro auctoritate apostolica confirmamus. Obeunte vero te nunc eidem loci abbate vel tuorum quolibet successorum nullus ibi qualibet surrectionis (!) astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars consilii sanioris secundum Dei timorem et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum fas sit prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexationibus fatigare, set omnia integra conserventur eorum pro quorum gubernatione ac sustentione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate ac in ecclesiis non exemptis diocesanorum episcoporum canonica ratione. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularive persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum digna satisfactione correxit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districte ultionis subiaceat. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterna pacis inveniant. Amen. Amen. (Amen.) [...]

Liber Ruber n. 50., 119–123. (Df 208291)

PRT I. 670. (LR-ből közli, hiányos); THEINER I. 56.

1230. április 19., Laterán

IX. Gergely pápa bullájában a bakonybéli monostort pápai oltalom alá veszi, birtokait, javait, jogait, szabadságait megerősíti, és részletesen felsorolja egyházas helyeit.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilectis fillis ... abbatibus monasterii sancti Mauricii in Bocon silva Pannoniorum siti, eiusque fratribus tam presentibus, quam futuris regularem vitam professis in perpetuum. Religiosam vita eligentibus apostolicum adesse convenit presidium, ne forte cuiuslibet temeritatis incursus aut eos a proprio revocet, aut robur, quod absit, sacre religionis infringat. Quapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et monasterium sancti Mauricii in Bocon silva Pannoniorum situm, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petris et nostram protectionem suscipimus et presentis scripti privilegio communimus. Inprimis siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et beati Benedicti regulam in eodem loco institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascunque possessiones, quecumque bona idem monasterium in presentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largitione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis. Locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis suis, ibidemque capella Sancte Marie supra rupem sancti Gerardi et supra ortum Soruul et Marie Magdalene; in episcopatu Geuriensi capellas Sancti Crucis sub monte Mancii, capellam Omnium sanctorum in Cuppan; in episcopatu Vesprimiensi capellam beati Marci evangeliste in Endred, capellam Sancti Stephani regis in Borsot; in episcopatu Varadiensi capellam Salvatoris mundi secus fluvium Krisium cum omnibus pertinentiis earum, cum pratis, vineis, terris, nemoribus, usucapiis et pascuis, in bosco et plano, in aquis et molendinis, in viis et semitis et omnibus aliis libertatibus et immunitatibus suis. Sane omnium prediorum vestrorum et hospitum infra metas vestras constitutorum de omnimoda cultura sive de vestro et animalium nutrimentis nullus episcopus decimas exigere vel extorquere presumat. Liceat quoque vobis clericos vel laicos liberos et absolutos e seculo fugientes ad conversionem recipere et eos absque contradictione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum, post factam in monasterio vestro professionem, fas sit sine abbatibus sui licentia de eodem loco, nisi arcioris religionis obtenta discedere, discedentem vero absque communium litterarum vestrarum cautione nullus audeat retinere. Cum autem generale interdictum terre fuerit, liceat vobis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis, non pulsatis campanis, supressa voce divina officia celebrare, dummodo causam non dederitis interdicto. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipiatis episcopo, siquidem catholicus fuerit et gratiam atque communionem sacrosancte Romanae sedis habuerit et ea vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere, alioquin ad quem malueritis, catholicum adeatis episcopum, qui nimirum nostra fultus auctoritate, quod postulatur indulgeat. Sepulturam quoque ipsius loci liberam esse decernimus, ut eorum devotioni et extreme voluntati, qui se illic deliberaverint sepeliri, nisi forte excommunicati vel interdicti sint aut publici usurarii, nullus obsistat, salva tamen iustitia illarum ecclesiarum, e quibus mortuorum corpora assumuntur. Obeunte vero te, nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet

successorum, nullus ibi qualibet subreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars maioris et sanioris consilii secundum Deum et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Prohibemus etiam, ut nullus episcopus audeat in iam dicto monasterio, aut capellis eidem subiectis missas publicas celebrare, aut ordines facere, nisi ab abbate eiusdem loci fuerit invitatus, nec clericos aut presbiteros illius loci iudicare, excommunicare, aut ad sinodum vocare. Libertates quoque et immunitates a predecessore nostris Romanis pontificibus monasterio vestro concessas, nec non libertates et exemptiones secularium exactionum a regibus et principibus vel aliis fidelibus, specialiter a beata memorie rege Stephano rationabiliter vobis indultas auctoritate apostolica confirmamus [et] presentis scripti privilegio communimus. [...]

Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium temere perturbare, aut eius possessiones auferre, vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione ac sustentatione concessa sunt usibus omnibus profutura. Salva sedis apostolice auctoritate. Ad hec mitram, virgam pastorem, usum anuli vobis, vestrisque successoribus concessimus. Si qua igitur in futurum ecclesiastica, secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam temere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum congrua satisfactione correxerit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divini iudicii existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore ac sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Jesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districte subiaceat ultioni. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis precipiant et apud districtum iudicem premia eterne pacis inveniant. Amen. Amen.

PBFL Capsa 49. QQQ (Df 208423)

PRT VIII. 278-280.

1231. február 28., Laterán

IX. Gergely pápa megerősíti az esztergomi érsek számára a királyok koronázásának, a szentségek kiszolgáltatását a királynak, királynénak és utódainak, a királyi udvar prépostjai és hivatalnokai feletti joghatóságot, az Esztergomhoz tartozó magyarországi királyi prépostságok és apátságok feletti joghatóságot, a királyi jövedelmek tizedéhez való jogát, hivatkozva elődei, III. Sándor, III. Kelemen és III. Celesztin, III. Ince pápák, valamint III. Béla okleveleire.

[...] Iurisdictionem etiam, quam obtines in abbatiis et preposituris regalibus ecclesie Strigoniensis per Ungariam ubicumque subiectis [...]

Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni IV. ep. 121.

THEINER I. 93.

1231. május 7., Laterán

IX. Gergely ítélkezési kiváltságot biztosít a pannonhalmi apátnak a verekedő és simoniakus szerzetesek felett.

Gregorius episcopus servus servorum Dei dilecto filio ... abbati monasterii Sancti Martini de Pannonia salutem et apostolicam benedictionem. Ex parte tua, filii abbas, fuit nobis propositum, quod nonnulli monachi eiusdem monasterii, quod immediatate apostolice sedis subest, pro iniectione violentia manuum in seipsos in canonem inciderunt sententie promulgate, quidam vero symoniacum habuerunt ingressum in monasterio memorato, quorum aliqui absolutionis beneficio non obtento celebrare divina et ad sacros ordines sunt promoti. De ipsorum itaque salute sollicitus, postulasti, ut cum eos venire ad sedem apostolicam oporteret, et metuas, ne vagarentur veniendo ad ipsam et salutis, cuius causa venirent, incurrerent detrimentum, cum ipsis agere misericorditer dignaremur. Nos autem plenam de discretione tua fiduciam obtinentes, considerantes quoque, quod religionis favore agendum est mitius cum eisdem, devotioni tue presentium auctoritate concedimus, ut huiusmodi manuum iniectoribus, nisi eorum difficilis fuerat et enormis excessus, propter quem merito ad sedem apostolicam sint mittendi, possis iuxta formam ecclesie absolutionis beneficium impetrari, facturus cum symoniacis, prout in constitutione generalis concilii continetur. Super eo vero, quod dicti excommunicati per simplicitatem et iuris ignorantiam celebrare divina et sacros ordines receperunt, iniuncta eis penitentia competenti cum ipsis tibi liceat, prout secuti eorum expedire cognoveris, dispensare. Si autem prefati excommunicati scienter in contemptum ecclesiastice discipline talia presumpserunt, eis per biennium ab ordinum executione suspensis et iniuncta penitentia competenti cum eis postmodum, si fuerint bone conversationis et vite, auctoritate nostra dispensare valeas, sicut videris expedire. [...]

PBFL Capsa 40. Z. (Df 206911)

PRT I. 703.

1232. június 23., Spoleto

IX. Gergely pápa Uros pannonhalmi apát kérésére felsorolja és megerősíti az apátság birtokait, egyházait és jogait.

Gregorius episcopus servus servorum Dei. Dilectis filiis Vrie abbati Sancti Martini supra Pannoniam eiusque

fratribus tam presentibus, quam futuris, regularem vitam professis in perpetuum. Effectum iusta postulantibus indulgere tam vigor equitatis, quam ordo exigit rationis, presertim quando petencium voluntates et pietas adiuuat et iusticia non relinquit. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris postulacionibus libenter annuimus et prefatum monasterium Sancti Martini supra Pannoniam situm ad ius et proprietatem apostolice sedis nullo pertinens mediante in quo divino estis mancipati, ad exemplar felicitis recordacionis Innocencii et Honorii predecessorum nostrorum sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus et presentis scripti privilegio communimus. Inprimis siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et Beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascumque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresenciarum iuste ac canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largicione regum vel principum, oblatione fidelium seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis: locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinenciis suis; in episcopatu Iauriensi Sancti Martini in Sabaria, Sancti Willibaldi, Sancte Marie de Capella, Sancte Marie in Fyzegtu, Sancti Adalberti in Wosyan et Sancte Crucis in Heremo ecclesias cum pertinenciis earundem; in archiepiscopatu Strigoniensi ecclesiam Sancte Marie cum pertinenciis suis in loco qui dicitur Wag et Sala; in episcopatu Vesprimiensi Sancti Martini in villa Keurushyg, Sancti Salvatoris in villa Tord, Sancti Martini in villa Tepei, Sancti Ladizlai in villa custodum porcorum, Sancti Martini in Digna et Sancti Ladizlai in Almas ecclesias cum pertinenciis earundem. Possessiones eciam, quas habetis in villis videlicet Ruozti, Torian, Vyloch, Milacha, Saag, Semian, Jelbeu, Chonoch, Echii, Hecche, Ballov, Veynu, Fyzegtu, Olup, Luzan, Tecneu, Curthou, Boua, Sala, Vosian, Vene, Fus, Sancte Crucis, Lazi, Crailcha, Seuleus, Digna, Temurd, Fonold, Fidhig, Tepei, Merene, Cutus, Cholon, Higmogos, Copolchi, Sciguethfeu, Tunez, Baluans, Bagaad et villas Batha cum suis pertinenciis et Bodrog et partem quam habetis in silva Selez iuxta villam custodum porcorum, partem quoque, quam habetis in villa et terra de Nema cum ecclesia Omnium Sanctorum, villam de Renke et de Chichou et de Gamas, de Socrou, et de Carl predia, capellam Sancti Iacobi in nemore de villa Wicha cum terra ad quatuor aratra et silva cum duodecim mansionibus civilium de comitatu Symigiensi et terciam partem tributi et decimam totius comitatus Symigiensis et terciam partem tributi totius comitatus Psoniensi et villam Vduorch civilium de Nitra cum terra et silva ad duodecim aratra et cum viginti mansionibus et villam de Bille civilium de Fulugageur cum terra ad duodecim aratra cum molendinis et arundinetis circa fluvium Fygeg (Fyzeg?) cum duodecim mansionibus. Libertates quoque iura et dignitates a Sancto Stephano vel ab aliis regibus pie ac provide monasterio vestro concessas, ratas habemus et firmas easque salvis Ecclesie Romane ac legatorum eius institutionibus illibatas manere sanctimus (sic). Decimas eciam, quas a quadraginta retro annis predictum monasterium inconcusse possedisse dinoscitur iusto titulo, bona fide vobis et eidem monasterio auctoritate apostolica confirmamus. Liceat quoque vobis personas liberas et absolutas e seculo fugientes ad conversionem suscipere et eas absque contradiccione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum post factam in eodem loco professionem fas sit absque abbatis sui licencia, nisi arcioris religionis obtentu de eodem loco discedere. Discedentem vero absque communium litterarum vestrarum caucione, nullus audeat retinere. Crisma vero, oleum sanctum, consecraciones altarium seu basilicarum, ordinationes monachorum et clericorum vestrorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a quocumque malueritis episcopo recipiatis, si quidem catholicus fuerit et gratiam sedis apostolice atque communionem habuerit. Cum autem generale interdictum terre fuerit, liceat vobis clausis ianuis, exclusis excommunicatis et interdictis non pulsatis campanis supressa voce divina officia celebrare. Monachos vero et moniales eidem monasterio subiectos sine cuiusquam prohibitione liceat vobis regulariter iudicare. Baptismum quoque in ecclesiis vestris fieri concedimus, in quibus consuevit fieri ab antiquo. Insuper auctoritate apostolica inhihemus, ne quis archiepiscopus vel episcopus ad monasterium vestrum accedat causa ordinis vel missas publicas celebrandi, nisi ab abbate fuerit invitatus. Precipimus autem, ne quis populum ad monasterium vestrum vel eius ecclesias accedere aut eius beneficia, que voluerint ex caritate largiri, prohibere presumat, sed ea monasterium ipsum gaudeat libertate, qua gaudet monasterium Cassinense, sicut a predecessoribus nostris eidem monasterio est indultum. Ad hec mitram, virgam pastorem, anulum et alia insignia, que a quadraginta annis retro abbates monasterii vestri, qui pro tempore prefuerunt, ex concessione Romanorum Pontificum habuisse noscuntur, vobis et monasterio vestro auctoritate apostolica confirmamus. Obeunte vero te nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum nullus ibi qualibet subreccionis astucia seu violencia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum pars consilii sanioris secundum Deum et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium temere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere seu quibuslibet vexacionibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernacione ac sustentacione concessa sunt, usibus omnimodis profutura, salva sedis apostolice auctoritate ac in ecclesiis non exemptis diocesanorum episcoporum canonica racione. Si qua igitur in futurum ecclesiastica secularive persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam venire temptaverit, secundo terciove commonita, nisi reatum suum congrua satisfaccione correxerit, potestatis honorisque sui dignitate careat, reamque se divino iudicio existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore et sanguine Dei et Domini Redemptoris nostri Iesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districte subiaceat ulcioni. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Iesu Christi, quatenus et hic fructum bone accionis percipiant et apud districtum iudicem premia eterne pacis inveniunt. Amen. Amen. Amen.

1235. november 20.

IX. Gergely pápa felszólítja az esztergomi egyháztartomány egyházi előjáróit, hogy az érseket a vizitáció alkalmával szívesen fogadják.

Gregorius episcopus [servus servorum Dei] venerabilibus fratribus episcopis et aliis ecclesiarum prelati et dilectis filiis clericis provincie Strigoniensis salutem [et apostolicam benedictionem]. Ad obedientiam et reverentiam debitam vestris superioribus exhibendam devotionem vestram apostolicis litteris tanto sollicitius invitamus, quanto fortius ad id teneri vos novimus etiam tacentibus per vos ipsos. Hunc est, quod universitatem vestram monendam duximus attente et hortandum mandantes, quatenus venerabilen fratrem nostrum Strigoniensem archiepiscopum, cum ad vos causa visitationis accesserit, benigne recipere ac honeste tractare curetis, in hiisque ad correctionem pertinent, officii sui debitum exercere ipsum libere permittentes, alioquin sententiam, quam idem rite tulerit in rebelles, ratum habebimus. [...]

THEINER I. 140.; ÁÜO II. 32.; MES I. 313. (kivonat)

1241. február 26., Laterán

IX. Gergely pápa megbízza az esztergomi érseket [Mátyást], hogy az érseki tartományban levő bencés kolostorokat, amely az érsek közvetlen joghatósága, ill. a király patronátusa alatt állnak, reformálja meg, ha szükséges premonstreiekkal és cisztercitákkal.

Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabili fratri ... archiepiscopo Strigoniensi salutem et apostolicam benedictionem. Sua nobis carissimus in Christo filius noster ... Ungarie rex illustris, petitione monstravit, quod in monasteriis Strigoniensis provincie, ordinis sancti Benedicti, ad tua iurisdictionem immediate spectantibus, in quibus idem rex ius obtinet patronatus, quae aliquando flores et fructes prodixerant honestatis, usque adeo excreverunt tribuli vitiorum, quod monachi, habitantes in ipsis tamquam scurrae vagantes, regularis refuge discipline vitam ducunt omnimode dissolutam, se hostes nature nefando carnis vitio statuentes, frena monachalis modestie totaliter relaxando, in omnem sui desiderii libertatem, propter quod in contemptum habentur ab omnibus et derisum, dum fideles, qui bona dictis monasteriis contulerunt, orationum sperantes suffragiis inibi habitantium relevari nunc spe preconcepta frustrantur, nulla spe sibi reposita, ut eadem monasteria ulterius in suo possint ordine reformari. Quum igitur instantia nostra cotidiana sit omnium ecclesiarum cura sollicita, mandamus, quatenus personaliter accedens ad monasteria supradicta, eisdem officium visitationis impendens, corrigas et reformes in ipsis iuxta dicti ordinis instituta tam in capite, quam in membris, quae correctionis et reformationis officio noveris indigere. Si vero non possint de dicto ordine aliquatenus reformari, illa de Cisterciensi seu Premonstratensi ordine reformare procures, contradictores per censuram ecclesiasticam auctoritate nostra appellatione postposita compescendo. [...]

Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. anni XIV. epist. 228.

THEINER I. 179.

1247. január 18., Lyon

IV. Ince pápa a szentmártoniak kérésére az oda látogató zarándokok számára, a felszentelés napján, ill. Szent Márton ünnepén teljesített látogatásra 40 napos búcsút engedélyez.

Cupientes igitur Ecclesiam Monasterii vestri ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis ob Beati Martini merita [...] frequentari [...]

PBFL. Capsa 35. G. (Df207013)

AUO II. 196. kisebb eltérésekkel; PRT II. 285.

1247. január 21., Lyon

IV. Ince pápa a szentmártoni apátságot Magyarország királyának pártfogásába ajánlja.

[...] Gratum Deo exhibemus famulatum, si personas et loca religiosa pro illius reverentia non solum diligere, set defensare niteremur. Licet igitur virorum ecclesiasticorum credamus te tamquam catholicum principem amatorem [esse], tamen dilecti filii ... abbas et conventus monasterii Sancti Martini de Pannonia, quod ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinet, te sibi favorabilior sentiant nostris monitis et precibus excitatum, regalem excellentiam rogamus et monemus actente, quatinus ipsos et dictum monasterium habens pro divina et apostolica sedis ac nostra reverentia propensius commendatos, non permittas eos, quantum in te fuerit ab aliquibus indebite molestari, ita quod ipsi protectione regia gaudeant se munitos esse et tu per secularem potentiam, seculorum Domino placeas, nosque devotionem tuam merito commendamus. [...]

PBFL. Capsa 40. N. (Df207014)

AUO II. 197. (hibás); PRT II. 285–286.

1247. augusztus 7., Lyon (A)

IV. Ince pápa az esztergomi érsek panaszára meghagyja a szentmártonhegyi apátnak, hogy az érseket körmenetben fogadják a kolostorban, s tegyék lehetővé számára, hogy ott palliumban misézhesen. Értesíti egyúttal az apátot, hogy az ügy vizsgálatát a pilisi ciszterci apátra és perjelre, ill. az egri prépostra bízta.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis ... abbati et conventui monasterii sancti Martini de Pannonia, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem. Ex parte venerabilis fratris nostri ... archiepiscopi Strigoniensis nobis est oblata querela, quod cum ipse ac predecessores eius consuerint in monasterio vestro tamquam metropolitanus processionaliter recipi et in eodem monasterio cum palleo celebrare, vos spiritu rebellionis assumpto, ei super hoc iniuriosi estis plurimum et molesti. Volentes igitur, ut corrigatis excessum huiusmodi per vos ipso, universitatem vestram rogamus attentius et monemus, per apostolica vobis scripta mandamus, quatinus eundem archiepiscopum cum ad monasterium vestrum accesserit, prout consuevistis hactenus, processionaliter admittentes, eum celebrare ibidem cum palleo libere permittatis. Alioquin dilectis filiis ... abbati et priori de Pelys, Cisterciensis ordinis, Vesprimiensis diocesis, et ... preposito ecclesie Agriensi litteris nostris iniungimus, ut partibus convocatis, audiant causam et apellatione remota, canonico fine decident, quod decreverint, per censuram ecclesiasticam firmiter observari. [...]

EPL AEV n. 11a. (Df 248968)

FEJÉR IV/1. 463.; MES I. 368.

1247. augusztus 7., Lyon (B)

IV. Ince pápa az esztergomi érsek panaszára meghagyta a szentmártonhegyi apátnak, hogy az érseket körmenetben fogadják a kolostorban, s tegyék lehetővé számára, hogy ott palliumban misézhesen. Ha az apát és a konvent ezt nem teljesítené, a pilisi ciszterci apát és perjel, ill. az egri prépost járjon el az ügyben.

Innocentius episcopus servus servorum Dei dilectis filiis ... abbati et priori de Pelys, Cisterciensis ordinis, Vesprimiensis diocesis, et ... preposito ecclesie Agriensis salutem et apostolicam benedictionem. Ex parte venerabilis fratris nostri ... archiepiscopi Strigoniensis nobis est oblata querela, quod cum ipse ac predecessores eius consuerint in monasterio sancti Martini de Pannonia, Jauriensis diocesis, tamquam metropolitanus processionaliter recipi et in eodem monasterio cum palleo celebrare, ... abbas et conventus ipsius monasterii spiritu rebellionis assumpto, ei super hoc iniuriosi estis plurimum et molesti. Volentes igitur, ut corrigant excessum huiusmodi per se ipsos, dictos abbatem et conventum rogandos, duximus attentius et monendos, ut eundem archiepiscopum cum ad monasterium vestrum accesserit, prout consueverunt hactenus, processionaliter admittentes, eum ibidem cum palleo libere celebrare permittant. Quocirca discretionis vestre per apostolica scripta mandamus, quatinus si dicti abbas et conventus mandatum nostrum super hoc neglexerint adimplere, vos partibus convocatis, audiat causam et apellatione remota, fine canonico terminetis, facientes, quod decreveritis, per censuram ecclesiasticam firmiter observari. Testes autem qui fuerint nominati, si se gratia, odio, vel timore subtraxerint, per censuram eandem, cessante apellatione, cogatis veritati testimonium perhibere. Quod si non omnes hiis exequendis potueritis interesse, duo vestrum ea nichilominus exequantur. [...]

EPL AEV n. 11b. (Df 248968)

FEJÉR IV/1. 464–465.; MES I. 368–369.

[1252]

Vancha István esztergomi érsek a Balázs zalavári apát és Zlaudus veszprémi püspök ügyében ítéletet hoz az esztergomi zsinaton.

Nos Stephanus, Dei gratia archiepiscopus Strigoniensis, etc. significamus omnibus per presentes litteras, quod in synodali nostra congregatione in die festi Sancti Luce evangeliste universis abbatibus, prepositis et clero nostre dyecesis solemniter celebrata, vir religiosus frater Blasius abas (!) monasterii de Zala de medio aliorum surgens querulosa et lamentabili voce nobis et universis abbatibus atque clereicis retulit in hunc modum, [quod] venerabilis in Christo pater dominus Zlaudus episcopus Wesprimiensis [...] Quibus sic auditis iam dictus venerabilis pater dominus Zlaudus episcopus Wesprimiensis similiter in eadem nostra congregatione coram nobis astans, contra eundem abbatem respondit [...] Datum tertio die congregationis nostre annotate [...]

EPL AEV 10. 77. (Df 249066)

PRT VII. 460–461.

1252. december 19, Perugia

IV. Ince pápa levele a szentmártoni konventhez, amelyben Favus egykori pécsváradi apátnak szentmártoni apáttá való megválasztását, amelyet korábban helytelenített az Apostoli Szék jogsérelme miatt, megerősíti.

Innocentius episcopus, etc. Dilectis filiis conventui monasterii Sancti Martini de Pannonia ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis sancti Benedicti Iauriensis diocesis salutem et apostolicam benedictionem. Electione, que per vos de dilecto filio Favo, quondam abbate monasterii Waradiensis ordinis sancti Benedicti, Quinqueecclesiensis diocesis, in vestro monasterio, tunc abbatis destituto regimine, celebrata fuerat, ipsius electionis duntaxat vitio per sedis apostolice iudicium irritata, nos postmodum attendentes, quod vos vestra direxeratis desideria in eundem tamquam in virum, per cuius credebatis industriam vos et idem monasterium salubriter gubernari, considerantes etiam laudabile testimonium, quod de ipso super meritis vite et conversatione honesta a fide dignis accepimus, ipsum prefato monasterio vestro prefecimus in abbatem. [...]

Vatikáni Levéltár, Reg. Vat Anni X. ep. 298.

THEINER I. 214.; HEQ VII. 279.; FEJÉR IV/2. 129–130.; PRT II. 289.

1261. október 5., Viterbo

IV. Orbán pápa megbízza a győri éneklőkanonokot, hogy a szentmártoni apátság, ill. a csurgói johanniták között bizonyos tizedek és szolgálatok tárgyában kialakult ügyben intézkedjen, és ítélkezzen alkalmas bírótársakkal.

[...] Querelam dilectorum filiorum ... abbatis et conventus monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis Ordinis Sancti Benedicti recepimus continentem [...]

PBFL Capsa 36. O. (Df 207065)

ÁÚO III. 7. (hibás); PRT II. 313.

1261. október 5., Viterbo

IV. Orbán pápa megbízza a váci püspököt, az esztergomi Szt. Tamás egyház prépostját és a győri éneklőkanonokot, hogy a szentmártoni apátság, ill. a veszprémi püspök között bizonyos tizedek és más dolgok miatt kialakult ügyben járjanak el, és ítélkezzenek.

[...] Querelam dilectorum filiorum ... abbatis et conventus monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis Ordinis Sancti Benedicti recepimus continentem [...]

PBFL Capsa 40. W. (Df 207064)

ÁÚO III. 8. (hibás); PRT II. 314.

1261. október 5., Viterbo

IV. Orbán pápa megbízza a győri éneklőkanonokot, hogy a szentmártoni apátság, ill. a fehérvári káptalan között bizonyos tizedek és más dolgok miatt kialakult ügyben járjon el, és ítélkezzen.

[...] Querelam dilectorum filiorum ... abbatis et conventus monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis Ordinis Sancti Benedicti recepimus continentem [...]

PBFL Capsa 41. D. (Df 207063)

ÁÚO III. 9.; PRT I. 313–314.

1256. október 8., Anagni

IV. Sándor pápa egy év és 40 nap bűcsút engedélyez azoknak, aki meglátogatják a szentmártoni egyházat a szent, ill. a templom felszentelésének ünnepén.

Alexander episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis ... abbatis et conventui monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis Sancti Benedicti, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem. [...]

PBFL Capsa 35. I. (Df 207039)

ÁÚO II. 274–275.; PRT II. 296.

1256. október 10., Anagni

IV. Sándor ítélkezési kiváltságot ad a pannonthalmi apátnak.

Alexander episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis ... abbatis et conventui monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis Sancti Benedicti, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem. Exhibita nobis tua petitio continebat, quod nonnulli monasterii monachi eiusdem et conversi pro violatione iniunctione violentia manuum in se ipsos et quidam pro detentione proprii, alii etiam pro denegata tibi et predecessoribus tuis obedientia seu conspiracy offensa in excommunicationis laqueum inciderint, quorum monachorum quidam divina celebrarunt officia et receperunt sacros ordines sic ligati. Quare super his eorum providere soluti a nobis humiliter postulasti. De tua itaque circumspectione plenam in Domino

fiduciam obtinentes, presentium tibi auctorita (!) concedimus, ut eosdem excommunicatos hac vice huiusmodi excommunicationum sententiis absolvas iuxta formam ecclesie vice nostra, iniungens eis, quod de iure fuerit iniungendum, proviso, ut manuum iniectores, quorum fuerit gravis et enormis excessus, mittas ad sedem apostolicas absolvendos cum illis autem, qui absolutionis beneficio non obtentu facti immemores vel iuris ignari receperunt ordines vel divina officia celebrarunt, iniuncta eis pro modo culpe penitentia competenti, eaque peracta, liceat tibi de misericordia, que superexaltat iudicio, pro eorum saluti expediri videris, dispensare. Si vero prefati excommunicati non tantum in contemptum clavium scienter talia presumpserunt, eis per biennium ab ordinum executione suspensis et imposita eisdem penitentia salutari, eos postmodum, si fuerint bone conversationis et vite, ad gratiam dispensationis admittas. Proprium autem, si quid habent dicti monachi et conversi, facias in tuis manibus resignari in utilitatem ipsius monasterii convertendum. [...]

PBFL Capsa 41. B. (Df 207038)

PRT II. 296–297.

1256. október 10., Anagni

IV. Sándor pápa felhatalmazza a szentmártoni apátot, hogy a tatárok pusztítása miatt Magyarországon nagy nyomorúságba jutott bencés rend monostorait három hithű apát kiválasztásával, a rend generális káptalanjának tanácsával és beleegyezésével meglátogassák, és a hibákat orvosolják.

Alexander episcopus, servus servorum Dei, dilectis filiis ... abbatis et conventui monasterii Sancti Martini supra Pannoniam ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis, ordinis Sancti Benedicti, Jauriensis diocesis, salutem et apostolicam benedictionem.

PBFL. Capsa 40. F. (Df 207037)

ÁÚO VII. 435.; PRT II. 297–298.

1262. május 8.

A tihanyi apát és konventje kijelentik, hogy nem kötelesek a veszprémi püspök zsinatán megjelenni, mivel erre külön privilégiumuk van.

Nos frater ... abbas et conventus monasterii Sancti Aniani de Tychon, ordinis Sancti Benedicti, Vesprimiensis diocesis, significamus universis quibus expedit presencium per tenorem, quod licet a synodo venerabilis patris episcopis Vesprimiensis exempti simus privilegio speciali, in festo tamen adventus Beati Michaelis archangeli, quo dictus episcopus suam consuevit synodum celebrare, ad petitionem et instanciam prepositi, archidiaconorum et capituli Vesprimiensis Wesprimium accessimus, unacum ipsis predictae synodo assidentes. [...]

Veszprémi káptalan levéltára, Wesprem. Ecclesia n. 10. (Df 200658)

HO V. 34–35.; PRT X. 524–525.

1267. január 11., Viterbo

IV. Kelemen pápa a tihanyi apátságot oltalmába veszi, felsorolja és megerősíti birtokait, kiváltságait.

Clemens episcopus servus servorum Dei dilectis fillis ... abbatis monasterii de Tichon eiusque fratribus tam presentibus, quam futuris religiosam vitam professis in perpetuum. Religiosam vita eligentibus apostolicum adesse convenit presidium, ne forte cuiuslibet temeritatis incursus aut eos a proprio revocet, aut robur, quod absit, sacre religionis infringat. Eapropter, dilecti in Domino filii, vestris iustis postulationibus clementer annuimus et monasterium de Tychon, Vesprimiensis diocesis, in quo divino estis obsequio mancipati, sub Beati Petri et nostra protectionem suscipimus et presentis scripti privilegio communimus. Inprimis siquidem statuentes, ut ordo monasticus, qui secundum Deum et beati Benedicti regulam in eodem monasterio institutus esse dinoscitur, perpetuis ibidem temporibus inviolabiliter observetur. Preterea quascunque possessiones, quecumque bona idem monasterium inpresentiarum iuste et canonice possidet, aut in futurum concessione pontificum, largicione regum vel principum, oblatione fidelium, seu aliis iustis modis prestante Domino poterit adipisci, firma vobis vestrisque successoribus et illibata permaneant. In quibus hec propriis duximus exprimenda vocabulis. Locum ipsum, in quo prefatum monasterium situm est, cum omnibus pertinentiis suis. Cellam monachorum, que Vruzku vulgariter nominatur, cum terris, vineis, possessionibus et omnibus pertineciis suis. Sancti Mychaelis, Sancti Dominici, Sancte Marie Magdalene et Sancte Elysabeth capellas cum omnibus pertineciis earundem. *Castrum ipsum monasterii necnon*¹ villam Apathy et insulam, que appellatur Tyhan, cum omnibus pertineciis suis. Portum super lacum, qui Balatyn nominatur, usum piscandi, quem in eodem lacu habetis. Villas novam et predium quod vocatur Ozofev; terras et possessiones, quas habetis in villa Kuesd; predium de Eurmenus, terras sitas in villa Vdvory; predia que Dervche, de Vasyt, de Pylip et de Vrskaal vulgariter nominantur cum omnibus pertineciis eorundem. Villam de Thovsoch dicitur; terras et possessiones

¹ A *-* közötti szöveg Lodomér esztergomi érsek 1297. november 6-i átírásából hiányzik.

quas habetis in villa Berend. Villam Scevleus nominatam, sitam iuxta locum, qui dicitur Apachasumlo; terras et possessiones, quas habetis in villa Scevleus apud Vesprem; predium, quod Popsuka vulg[ar]iter appellatur; et ius patronatus, quod in ecclesia Sancti Mychaelis loci eiusdem habetis. Predium, quod de Vylach cum iure patronatus, quod in capella Sancti Margarethe sita in eodem predio optinetis. Predia de Keyk et de Araach vulgariter nominata; insula[m], que appellatur Losta, cum omnibus pertinentiis suis. Villam, possessiones et terras de Tvruk. Villam et predium de Somthod, predium de Zarastho, predium et villam de Gesnov vel Apaty iuxta Fycog, predium de Telky; terras et possessiones, quas habetis in villa Chopulch et Lapa; predium de Gamas, villam Dob; terras et possessiones, quas habetis in villa Sag iuxta Iotha, de Chychol et de Kup; predia, villa, Mortus iuxta Buchak, predium Vrkutha et terras, quas habetis in villa Barand iuxta Tholna, et villam de Fod; villam et predium de Besenev in partibus Budrig cum iure patronatus, quod ibidem in capella Sancte Marie habetis. Lacum Mortuum cum omnibus terris, ad ipsum pertinentibus. Homuke-vt terras et possessiones, que vocantur Colun. Annuum redditum denariorum in portibus et mercatis de Tolna et de Pest; et mille zuanos salis, quos in Alba singulis annis percipitis a salinariis de Zalach. Terras quoque et possessiones, quas beate memorie rex Vngarie, Andreas, vobis et monasterio vestro commisit intoitu pietatis, ac quicquid iuris in Strigoniensi, Vesprimiensi, Colochensi, Quinqueecclesiensi et Chanadiensi diocesibus optinetis, cum terris, pratis, vineis, nemoribus, usuagiis et pascuis, in bosco et plano, in aquis et molendinis, in viis et semitis et omnibus aliis libertatibus et immunitatibus suis. Sane novalium vestrorum, que propriis manibus, multis sumptibus colitis, de quibus aliquis hactenus non percepit, sive de vestrorum animalium nutrimentis nullus a vobis decimas exigere vel extorquere presumat. Liceat quoque vobis clericos vel laicos liberos et absolutos e seculo fugientes ad conversionem recipere et eos absque contradiccione aliqua retinere. Prohibemus insuper, ut nulli fratrum vestrorum, post factam in monasterio vestro professionem, fas sit sine abbatis sui licentia, nisi arcioris religionis obtentu, de eodem loco discedere, et absque communi litterarum vestrarum cautione nullus audeat retinere. Cum autem generale interdictum terre fuerit, liceat vobis clausis ianuis, excommunicatis et interdictis exclusis, non pulsatis campanis, suppressa voce divina officia celebrare, dummodo causam non dederitis interdicto. Crisma vero, oleum sanctum, consecrationes altarium seu basilicarum, ordinationes clericorum, qui ad sacros ordines fuerint promovendi, a diocesano suscipiatis episcopo, si quidem catholicus fuerit et gratiam et communionem sacrosancte Romanae sedis habuerit et ea vobis voluerit sine pravitate aliqua exhibere. Prohibemus insuper, ut infra fines parrochie vestre, si eam habeatis, nullus sine assensu diocesani episcopi et vestro capellam seu oratorium de novo construere audeat, salvo privilegio pontificum Romanorum. Ad hec novas et indebitas acciones ab archiepiscopis, episcopis, archidiaconis seu decanis aliisque omnibus ecclesiasticis secularibusve personis a vobis omnino fieri prohibemus. Sepulturam quoque ipsius loci liberam esse decernimus, ut eorum devotioni et extreme voluntati, qui se illic sepeliri deliberaverint, nisi forte excommunicati vel interdicti sint aut publici usurarii, nullus obsistat. Salva tamen iustitia illarum ecclesiarum, e quibus mortuorum corpora assumuntur. Decimas preterea et possessiones, ad ius ecclesiarum vestrarum spectantes, que a laicis detinentur, redimendi et legitime liberandi de manibus eorum et ad ecclesias, ad quas pertinent, revocandi libera sit vobis de nostra auctoritate facultas. Obeunte vero te, nunc eiusdem loci abbate vel tuorum quolibet successorum, nullus ibi qualibet surreptionis astutia seu violentia preponatur, nisi quem fratres communi consensu vel fratrum maior pars consilii sanioris secundum Deum et Beati Benedicti regulam providerint eligendum. [...] Preterea omnes libertates et immunitates a predecessoribus nostris Romanis pontificibus monasterio vestro concessas, necnon libertates et exemptiones secularium exactionum a regibus et principibus vel aliis Christi fidelibus rationabiliter vobis indultas auctoritate apostolica confirmamus presentis scripti privilegio communimus. Decernimus ergo, ut nulli omnino hominum liceat prefatum monasterium themere perturbare aut eius possessiones auferre vel ablatas retinere, minuere, seu quibuslibet vexationibus fatigare, sed omnia integra conserventur eorum, pro quorum gubernatione ac sustentatione concessa sunt usibus omnibus profutura, salva sedis apostolice auctoritate et diocesani episcopi canonica iusticia. Si qua igitur in futurum ecclesiastica, secularisve persona hanc nostre constitutionis paginam sciens contra eam themere venire temptaverit, secundo tertiove commonita, nisi reatum suum congrua satisfactione correxerit, potestatis honorisque sui careat dignitatem, (!) reamque se divini iudicii existere de perpetrata iniquitate cognoscat et a sacratissimo corpore ac sanguine Dei et Domini redemptoris nostri Jesu Christi aliena fiat, atque in extremo examine districte subiaceat ulcioni. Cunctis autem eidem loco sua iura servantibus sit pax Domini nostri Jesu Christi, quatinus et hic fructum bone actionis precipiant et apud districtum iudicem premia eterne pacis inveniant. Amen. Amen. Amen. [...]

PBFL Tihán Fasc I., n. 9. (Df 208831)

Fejér VI/2. 87.; ÁÜO III. 140-144., PRT X. 525-528.

1272. augusztus 3.

X. Gergely megbízta a veszprémi püspököt, hogy reformálja meg a neki alévetett tihanyi kolostort a ciszterciek segítségével.

Gregorius episcopus servus servorum Dei venerabilis fratri episcopo Vesprimiensi salutem et apostolicam benedictionem. Inter ceteras sollicitudinis apostolice curas, hec debet esse non minima, ut in locis cultui sacre religionis ascriptis censuram morum reformare curemus, quam illi plurimum peccatis, exigentibus inhonestant, qui cum spiritu ceperint carne secundum apostolum consumantur. Accepimus sane quod *monasterium de Ticon ordinis sancti Benedicti tue diocesis, ita tibi quod nulli alii subiectum*. Abbate, monachis et aliis quibuscumque personis est totaliter destitutum, et adeo etiam in spiritualibus et temporalibus deformatum quo de suo non potest ordine

reformari. Nos igitur porrectis nobis super hoc ex parte carissimi in Christo filii nostri illustris regis Ungarie eiusdem monasterii patroni precibus inclinati, fraternitate tue per apostolica scripta mandamus, quatenus si est ita et tibi constiterit quod predictum monasterium non possit in suo ordine reformari, ipsum de personis Cisterciensis ordinis auctoritate nostra reformare procures et regularibus eiusdem Cisterciensis ordinis institutionibus informare. Contradictore per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo. [...]

DI 981

KOVÁCS 1978. 90.

1276. szeptember 3., Székesfehérvár

Benedek választott esztergomi érsek a tihanyi egyház pusztulása miatt, az ő joghatósága alá tartozó monostort minden tartozékával átadja a veszprémi egyháznak Gyermeny, Bille, Csolnoki plébániák tizedjövödelmét, ill. az ottani kápolnákét, továbbá – a korábbi alárendeltség jeleként – kötelezi az apátot az érsek zsinatán való megjelenésre, aki ezen felül még 10 márka súlyú viaszgyertyát köteles adni az esztergomi egyház főoltárára.

[P]etrus Dei gracia episcopus Wesprimiensis et magister Paulus prepositus ac capitulum eiusdem loci omni Christi fidelibus ... salutem ... Ad noticiam ... cupimus venire, quod ... honorabilis ecclesia Strigoniensis, nostra metropolis ... exigente diri temporis pravitate ... ad exinanicionem virtutis extreme ... malignorum incursibus miserabiliter est preducta, propter quod nos eidem ecclesie, tamquam capiti nostro precipuo ... duas villas nostras Germen vocatas ... cum decimis eciam omnibus duarum parrochiarum, scilicet de Bylle et de Cholnuk, Weprimiensis diocesis ac capellis ipsarum villarum cum lege iurisdictionis et diocesana prorsus exemptis, et in ius Strigoniensis ecclesie pleno iure transfusus, que quidem ville et iura ipsi ecclesie Strigoniensi sunt in proximo continua et vicina, cessimus ... ab ea irrefragabiliter possidenda in perpetuum mero iure. Dominus autem Benedictus, Dei gracia sancte Strigoniensis ecclesie electus eiusdemque loci comes perpetuus, de prepositi et capituli sui ... beneplacito, consilio et assensu, afflictioni et desolacioni nostre et ecclesie Wesprimiensis, quas unacum ipsis sustinuimus, condolentes, e converso eidem ecclesie nostre Tychiniensium ecclesiam, Wesprimiensis diocesis, ad Strigoniensem ecclesiam immediate in spiritualibus et temporalibus pertinentem et ecclesie nostre Wesprimiensi continguam, conterminam e proximo et vicinam, cum omnibus suis iuribus, possessionibus, vineis, lacubus, passagiis seu tributis ipsi ecclesie Wesprimiensi ... in consolacionem tam nostre, quam ipsius Tychinoensis ecclesiarum, cum potissime in Tychoniensi ecclesia memorata, subiecta novissima pauperitatis, iam laudes divine fere omnino organa sint suspensa, realiter cessit, dedit, assignavit et tradidit, nullo sibi iure alio ibidem penitus reservato, nisi quod in aliis ecclesiis collegiatis, Wesprimiensi sedi immediate subiectis, sibi iure metropolitico dinoscitur vindicare, perpetuo possidendam, ita quod prelatus dicte ecclesie Tychoniensis, qui pro tempore in ipsa ecclesia per nos fuerit institutus, in signum subieccionis ad synodum archiepiscopi Strigoniensi una nobiscum accedere teneatur, recepturus ibidem cum reverentia ipsius archiepiscopi statuta salubria et mandata; et quod tunc in signum subieccionis pristina cereum decem marcas cere ponderantem, ad honorem maioris altaris ecclesie Strigoniensis dare debeat et offerre. Et ... nos et ecclesias nostras ... in possessione omnium predictorum vicissim et mutuo induximus et induci fecimus pacifice et quiete. [...]

EPL Acta radicalia Q Fasc. I., n. 11. (Df 248527)

FEJÉR V/2. 367.; MES II. 59-60.; PRT X. 537-538.

1297. június 27., Orvieto

VIII. Bonifác pápa megbizza az esztergomi érseket, hogy a szentmártoni apát sérelmét vizsgálja ki, és hozzon ítéletet.

[...] Dilectorum filiorum ... abbatis et conventus monasterii Sacti Martini de Sacromonte Pannonie ad Romanam Ecclesiam nullo medio pertinentis [...] Quare dicti abbas et conventus super hoc as remedium apostolice recurrentes, nobis humiliter supplicarunt, ut, cum ipsi propter potentiam et malitiam ipsorum nobilium et aliorum non sperent coram eorum ordinariis super hiis posse assequi iustitie complementum, providere eis super hoc de oportune provisione remedio digneremur. Nos itaque, qui occurrere gravaminibus subditorum et ipsorum quieti consulere delectamur, eisdem abbati et conventui adesse in hac parte favorabiliter cupientes, de tua circumspectione confisi, fraternitati tue per apostolica scripta mandamus [...]

PBFL. Capsa 39. N. (Df 207113)

ÁÚO X. 273-274.; PRT II. 345-346.

1297. november 6.

Lodomér esztergomi érsek átírja IV. Kelemen 1267. január 11-én kelt bulláját.

[...] Nosque attendentes et considerantes, petitionem eiusdem abbatis in hac parte iuri consonam et consantaneam rationi, ipsas litteras sacrosancte Romane ecclesie sumpni pontificis, Celementis videlicet pape IIII-ti [...] de verbo ad verbum nostris inseri et transcribi fecimus presentibus litteris et nostro sigillo consignari. [...]

PBFL Tyhan fasc. I., n. 9. (Df 208839)
 FEjÉR VI/2. 37.; PRT X. 543. (a pápai oklevél szövege nélkül)

1308. december 11., Buda

Gentilis presbiter-kardinális, pápai legátus megerősíti János egykori szentmártonhegyi szerzetes, procurator apáttá választását. Az előző, választott apát, Jakab halála után a dékán és a konvent az akkor még szerzetes és procurator Jánost választotta apáttá, aki személyesen kérte megerősítését a legátustól. A legátus vizsgálatot rendelt el, amelynek eredményeképpen kinyilvánította, hogy János egyik szemének hibája nem akadályozza teendőiben, így elismerte megválasztását, apáttá és (fő)pásztorrrá rendelte, s meghagyta a pécsi püspöknek a benedictio elvégzését.

[...] filiis universis vassalis monasterii Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis [...] adhibemus, ut huiusmodi ecclesiis et monasteriis et precipue ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentibus [...] Sane monasterio Sancti Martini de Sacromonte Pannonie ad eandem ecclesiam nullo medio pertinente ordinis Sancti Benedict per obitum bona memorie fratris Jacobi, electi in abbatem ... decanus et conventus eiusdem monasterii ... Johannem, tunc monachum et procuratorem eiusdem monasterii ... in suum et ipsius monasterii abbatem concorditer elegerunt, ipseque nobis huiusmodi electionis decretum infra tempus a iure statutum personaliter presentare curavit petentes humiliter, ut electionem ipsam confirmare canonice dignaremur [...] sibi que postmodum fecimus per venerabilem in Christo patrem ... episcopum Quinqueecclesiensem munus benedictionis impendi [...]

PBFL. Capsa 45. H. (Df 207122)

AOkmt. I. 159–162.; MV II. 177–178. (hibásak); PRT II. 354–355.

1319. július 31., Avignon

Berengarius Portuensis et Sancte Rufine kardinális, valamint Gasbertus Massiliensis pápai kincstárnok levele az esztergomi érseknek, amelyben meghagyják neki, hogy a kalocsai egyházmegyében lévő egykori dombói apáttól, [III.] Miklóstól, a szentmártonhegyi monostor választott apátjától – akinek pápai rendelkezésre meghagyták apátsága jövedelmeinek felmérését –, kötelezze annak lefolytatására a commune servitium és az öt servitia familiarum et officialium befizetése végett.

[...] monasterii Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis [...]

Vatikáni Levéltár, *Solutiones Servitiorum Communium*, 1316–1323, Tom. 5. Fol. 109–110.

PRT II. 358–359.

1320. február 14., Avignon

XXII. János pápa meghagyja az esztergomi érseknek, hogy a szentmártonhegyi apátság apátválasztásában járjon el. A korábbi apát [II.] Miklós ugyanis csak a maga hasznára kormányozta az apátságot. Megválasztását a pápával nem erősítette meg, az apátság jövedelmeit, birtokait felélte, diszes kegytárgyakat (4 kelyhet, aranykeresztet ékkövel, aranyozott ereklyetartót, 2 decretum-ot, 2 berviariumot) tulajdonított el, világiakkal, nőkkel mutatkozott, végül ismeretlen helyre távozott az apátságból. A konvent ekkor összegyűlve szavazással a Kalocsa egyházmegyei Dombó vezetőjét, [III.] Miklós választotta meg apáttá, és Tamás dékán útján értesítették őt erről. Miklós procurátora révén tudatta a konventtel, hogy elfogadja az apáti tisztelet, továbbá személyesen kérte pápai megerősítését. A pápa ezek alapján megparancsolja az érseknek, hogy vizsgálja meg Miklós alkalmasságát, és tegye apáttá. Ha az áldást még nem bírná, az érsek vagy valamely alárendeltje végezze el, vegyen engedelmességi esküt tőle, amelynek formájáról bullában adott tájékoztatást a pápa, és minderről zárt pecsétes oklevélben számoljon be a pápának.

[...] Sane dilecti filii conventus monasterii Sancti Martini de Sacromonte Pannonie ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis, ordinis sancti Benedicti, Iauriensis diocesis, nobis significarunt, quod Nicolaus, qui pro abbate dicti monasterii se gerebat, per secularis potestatis abusus in abbatem ipsius monasterii se procuravit intrudi, dictumque monasterium absque auctoritate sedis apostolice, ad quam pro confirmatione electionis sue, si electo dicti posset, infra tempus a iure statutum et post venire vel mittere non curavit, per septem annos in anime sue perniciem et grave dictorum conventus et monasterii preiudicium atque damnum detinuit occupatum, possessiones, vineas, tributum et nonnulla alia iura et bona dicti monasterii alienare et dissipare temere presumendo, quoque relaxatis habens effectibus impudicis, quandam mulierem nunc laicalem viventem, monachalem virilem habitum deferentem, secum dampnabiliter tenuit, cum qua per castellanos Vetericastro et de Iaurino eiusdem diocesis tribus vicibus fuisse dicitur publice deprehensus. Quatuor quoque calices et crucem auream cum gemmis preciosis, viaticum auream integrum ornatum pretiosum, et duo decreta, et duo breviaria de camera monasterii prefati subtraxit, et ab eodem monasterio furtive recedens ad partes remotas et adeo incognitas transmigravit, quod infra fines regni Ungarie per dictum conventum diligentissime perquisitus non potuit reperiri, propter quod dicti conventus attendentes, quod idem Nicolaus ad regime ipsius monasterii canonicum

non habuerat ingressum, sed ipsum per abusum potentie secularis tenuerat occupatum, securitate et oportunitate captata, vocatis et presentibus omnibus, qui voluerunt, debuerunt et potuerunt commode interesse, die ad eligendum prefixa insimul convenerunt, et tandem in huiusmodi electionis negocio per viam scrutini procedentes assumpserunt duo de dicto conventu fidedignos, qui sua et singulorum vota diligenter inquirerent et, invenirent, in scriptis redacta publicarent fideliter et communi, quibus iuxta formam huiusmodi procedentibus in hac parte compertum extitit, quod omnes de dicto conventu in dilectissimum filium Nicolaum abbatem monasterii de Dombo dicti ordinis, Colocensis diocesis, virum sicut asseritur providum et discretum, litterarum scientia peditum, ac in spiritualibus et temporalibus circumspexit, direxerunt unanimiter vota sua, ac dilectus filius Thomas decanus dicti monasterii sancti Martini, qui erat unus de scrutatoribus supradictis, suo et sui college nomine, ac de mandato singulorum de dicto conventu prefatum Nicolaum abbatem de Dombo in dicti monasterii sancti Martini abbatem elegit, dictus abbas de Dombo ad magnam dicti conventus instanciam electioni huiusmodi de se facte consensit, ac demum tam prefati conventus per procuratorem eorum, quem propter hoc cum decreto electionis huiusmodi ad nostram presentiam destinarunt, quam dictus Nicolaus abbas de Dombo, qui propter hoc personaliter ad sedem eandem accessit, nobis humiliter supplicavit, ut electionem predictam confirmare de benignitate sedis apostolice dignaremur. Quamvis igitur status eiusdem monasterii sancti Martini, qui propter oportuni pastoris carentiam naufragatur, officii nostri, debitum sollicite et instanter invitet, ut ipsius indemnitatibus salubriter occurramus: quia tamen de premissis contra dictum Nicolaum absentem propere dictis actis noticiam non habemus, fraternitati tue, de qua plenam in domino fiduciam gerimus, tenore presentium committimus et mandamus, quatenus si quod de huiusmodi intrusione et occupatione et absolutione premititur, veritate fulcitur, prefatum Nicolaum abbatem eiusdem monasterii de Dombo, si personam suam idoneam fore repereris et aliud sibi canonicum non obsistat, prefato monasterio sancti Martini, non obstante quocumque defectu, si quis fuisset in electione predicta, vel quod in veniendo personaliter ad sedem eandem vel illuc mittendo procuratorem seu excusatorem idoneum, statuta super hoc a iure tempora non servavit, auctoritate nostra preficias in abbatem, curam et administrationem ipsius monasterii sancti Martini sibi in spiritualibus et temporalibus commitendo, ei, quod si forte hactenus benedictus non extitit, benedictionis munus vel te vel per alium impensurus, ac faciens ei a suis subditis obedientiam et reverentiam debitam exhiberi, recepturus postmodum ab eodem nostro et ecclesia Romana nomine sub forma, quam tibi sub bulla nostra mittimus interclusam, fidelitatis solite iuramentu, contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita cumpescendo. Formam autem iuramenti, quod ipse prestabit, nobis per eius patentes litteras suo sigillo signatas proprium nuntium quamtocius destinare procures. [...]

Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Anni IV. ep. 975.

THEINER I. 464.; MES II. 770–771.; PRT II. 360–361.

1320. április 28., Avignon

XXII. János pápa levele a szentmártonhegyi apátnak és konventnek, amelyben megengedi, a kolostorba lépő szabadok ingó és ingatlan javaikat a az apátságnak adják.

[...] dilectis filiis ... abbati et conventi monasterii Sancti Martini de Sacromonte Pannonie ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis [...]

PBFL Capsa 39.T. (Df207127)

AOkm. I. 558–559.; PRT II. 361.

1332. június 22., Avignon

XXII. János pápa levele az esztergomi és kalocsai érseknek és alárendeltjeiknek, amelyben tudatja, hogy bizonyos benedek-rendi apátok kérését felkarolva újra elrendeli a bencés apátságok megreformálását, miután ez elődjei által megkezdett és szorgalmazott reformokat bizonyos okok miatt nem hajtják végre, és az a monostorok hanyatlásához vezetett.

[...] dilectis filiis ... abbati et conventi monasterii Sancti Martini de Pannonia, ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis [...]

PBFL Capsa 35. P. (Df207140)

FEJÉR CD VIII/3. 631–634.; PRT II. 370–372.

1332. június 24.

A győri káptalan Miklós szentmártonhegyi apát kérésére szóról szóra átírja XXII. János pápa mandátumát, amelyben a bakonyi Szűz Mária monostor apátjának meghagyta, hogy a szentmártonhegyi apát, ill. a segesdi egyház rektora közötti ügyben járjon el és hozzon ítéletet, miután az apát elpanszolta, hogy a segesdi rektor bizonyos tizedek és más dolgokban háborgatja.

[...] abbas et conventus monasterii de Sacromonte Pannonie, ad Romanam ecclesiam nullo medio pertinentis [...]

PBFL Capsa 32.T. (Df207141)
 AOkmt II. 607–608. (kihagyásokkal); PRT II. 372.

1333. április 14., Avignon (A)

XXII. János pápa értesíti Hamer Vilmos szentmártonhegyi szerzetest, hogy engedélyezi apáttá választását annak ellenére, hogy a pápa jogtalanságot látott abban, hogy a konvent Miklós apát halála után a szokott módon egybegyűlvén választotta őt meg apáttá. Vilmos maga személyesen kérte megerősítését a pápától, a pápa pedig érdemeire tekintettel maga nevezi ki őt apáttá.

[...] abbati monasterii Sancti Martini de Sacromonte Pannonie, ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis ...ut circa monasteriorum ... que pastorum destituta solatio Romane ecclesie nullo medio sunt subiecta ... monasterio Sancti Martini de Sacromonte Pannonie, ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis ...

PBFL Capsa 45. W. (Df207144)
 PRT II. 376–377.

1333. április 14., Avignon (B)

XXII. János értesíti a szentmártonhegyi konventet, az apátság alárendeltjeit, valamint Károly királyt Vilmos apáttá emeléséről.

[...] abbati monasterii Sancti Martini de Sacromonte Pannonie, ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis [...]

Vatikáni Levéltár, Joannis XXII. Regesta Bull. Vol. 105. Ann. 17. Past. II. ep. XV.
 PRT II. 377–378.

1333. június 26., Róma

XXII. János pápa megbízza a bakonyi (Buchan) apátot, hogy a szentmártonhegyi apátság elidegenített javai és jogai visszaszerzésének egyházi fenyték terhe mellett szerezzen érvényt.

[...] abbas et conventus monasterii Sancti Martini de Sacro Monte Pannonie, ad Romanam ecclesiam nullo modo pertinentis [...]

PBFL Capsa 36. E. (Df207145)
 PRT II. 378–379.

1351. április 18., Veszprém

Ágoston distillariai püspök, János veszprémi püspök helyettese tudatja, hogy a Miklós esztergomi érsek által megerősített György bakonybéli apátot felszentelte, és átadta neki a szükséges főpapi jelvényeket, ahogy azt exemptiós privilégiuma megkívánta.

Nos frater Augustinis, Dei [et apostolice] sedis gratia episcopus ecclesie Distillariensis, per venerabilem virum Johannem eadem gratia electum et confirmatum ecclesie Wesprimiensis, ad officia episcopalia in sua prefata ecclesia et sua d[iocesi] deputatus, significamus tenore presentium quibus expedit universis, quod cum nos in presenti festivitate paschali in dicta Wesprimiensi ecclesia officia et ministeria episcopalia exerceremus, secundo die predicti festi Pasche Domini religiosus et Deo amabilis vir frater Georgius, miseratione divina abbas monasterii Beati Mauricii de Beel per reverendum dominum N[icolaum] eadem gratia confirmatum et consecratum archiepiscopum Strigoniensem confirmatus, ad nostram veniens presentiam litteras eiusdem domini Nicolai archiepsicopi patentes nobis exhibendo presentavit, in quibus apparebat [lu]culenter, ut a quocunque idem dominus G[eorgius] abbas vellet, sua auctoritate, recepto [prius] iuramento iuridico, posset consecrari, supplicans nobis humiliter, ut [huius]modi su[am] consecrationem] facere dignaremur. Nos igitur invocata Spiritus Sancti gratia [missa in eadem ecclesia Wesprimiensi sol]lemniter per nos personaliter celebrata, coram toto clero dicte ecclesie Wesprimi[ensis] ceremoniis pontifi[ciis] et orationibus ad hoc aptis et ordinatis rite peractis, recepto nichilominus [ab eo] iuramento publice, cum devotione, qua licuit, consecravimus eundem, danto sibi iuxta sanctiones canonum omnia insignia pastoralia, ut pote infulam, baculum, annulum et cerotekas, ut sue exemptionis privilegium postulabat. In cuius rei testimonium presentes concessimus nostri sigilli appositione communitas. [...]

PBFL Capsa 55. J. (Df207209)
 PRT VIII. 328.

1354. július 7., Villanova

VI. Ince pápa Magyar Pétert nevezi ki bakonybéli apáttá.

[...] abbati monasterii Sancti Mauricii de Beel, ad Romanam ecclesiam nertinentis [...]
Vatikáni Levéltár, Reg. Vat. Vol. 225. Ann. II. lib. I. fol. 53.
PRT VIII. 331-332.

1397

Az esztergomi canonica visitatio fesorolja az esztergomi érsek joghatósága alá tartozó egyházakat.

[...] Beneficia et dignitates extra ecclesiam sed subjectae. [...] Abbatiae. Item abbatiae Pechwaradiensis. Saxardiensis. De Batha. De Simigio. De Zala. De Beel. De Fewldwar. De Zobor. De sancto Benedicto. De Kolosmonostora in partibus Transylvanis. De sancto Iogh [...]
KOLLÁNYI 1901. 243.

1400. május 1., Róma

IX. Bonifác pápa a régi szokásra hivatkozva megerősíti az esztergomi érsek lelki joghatóságát a pécsváradi, szekszárdi, bátai, földvári, kolozsmonostori, visegrádi, csanádi, tihanyi, somogy[vár]i, zala[vár]i, szentjebbi, [bakony]béli, zsámbéki, csúti, leleszi, jászói, váradyhegyfoki bencés és premontrai kolostorok, a dömösi, titeli, aradi, óbudai, szebeni társaskáptalanok, a budai és pesti Szűz Mária, Szent Mária Magdolna, Szent Péter mártír, Szent György, a kassai, őrsi, sasadi, fehéregyházi, komáromi, visegrádi, nagypataki, apácasomlyói, pápai, lövöldi, segesdi, újhelyi, lampertszászi, szőlősi, aranyosi, berchi, németi plébániaegyházak, ill. a szebeni és brassói esperességek feletti joghatóságát, s minden ezzel ellenkező rendelkezést érvénytelenít.

Bonifacius [...] Et si quibuslibet personis ecclesiasticis ex iniuncto nobis apostolice servitutis officio assister defensionis presidio teneamur, ad illorum tamen iurium et privilegiorum conservationem prestantius intendere nos convenit, qui in partem sollicitudinis assumpti potioris sunt dignitatis titulo insigniti. Dudum siquidem ad nostram notitiam deducto, quod de antiqua et approbata et hactenus pacifice observata consuetudine Pechwaradiensis et Saxardiensis ac de Batha et de Feldvar, nec non de Kolosmonostora, ac sancti Andree de iuxta Wisegrad, et sancti Gerardi de Cenadino et Thyhoniensis ac Symigensis, nec non Zalladiensis et sancti Jok ac de Beel nec non de Sambok, et de Chuth ac sancte Crucis de Lelez, ac de Jazow et sancti Stephani de Promontorio Waradiensis, sancti Benedicti et Premontratis ordinum monasteria, nec non Demesiensis et Tituliensis ac Orodienensis et Vetero-Budensis ac Cibiensis collegiatarum ecclesiarum prepositure, nec non sancte Petri martiris nec non sancti Gerardi de Suburbio opidi Budensis alias Novimontispestiensis et Pestiensis ac Vacienensis et de Kessey ac de Urs prope Budam ac de Kamariensis et de Wissagrad ac de Segesdino ac de Wyhel et de Lampertzaza ac de Zeuleus et de Aranyas ac de Berech et de Nemti parochiales ecclesie ac Cibiensis predictae et Brassoviensis ecclesiarum decanatus, Quinqueecclesiensis, Vesprimiensis, Agriensis, Waradiensis Transilvane, Colocensis, Cenadiensis et Jauriensis diocesum, cum certis parichialibus ecclesiis et plebanis ac decanatibus, quorum nomina persentibus litter haberi volumus pro expressis, in dicta Transilvana olim Argensi [!] diocesi et alias ubilibet consistentibus, predictis decanatibus immediate subiectus, sub omnimoda iurisdictione in spiritualibus Archiepiscopi Strigoniensis, pro tempore existentis, pleno iure fore dinoscebatur, et quod prelati ac persone monastriorum, prepositurarum, decanatum et ecclesiarum predictorum nullam aliam preter ipsum Archiepiscopum in eorum superiorem habere et recognoscere et eidem Archiepiscopo tmaquam immediato superiori et nulli alteri obedientiam et reverentiam debitas exhibere ac ad synodum eiusdem Archiepiscopi, quotiens illa per ipsum Archiepiscopum celebrari contingeret, accedere et pro procurationibus legatorum ac provisionibus nuntiorum Sedis Apostolice persolvendis ac aliis oneribus supportandis contributionem debitam facere consueverant, et quod tam venerabilis frater noster Johannes, quam predecessores seu Archiepiscopi Strigonienses, qui fuerunt pro tempore, in pacifica possessione, vel quasi, iuris exercendi superioritatem et iurisdictionem huiusmodi in monasteria, preposituras, decanatus et alia predicta eorumque personas et loca a tanto tempore fuerant, cuius contrarii memoria non exstabat. Nos consuetudinem eandem, sicut ab olim laudabiliter introducta et ex tunc pacifice observata consistebat, et quecumque inde secuta rata habentes et grata ea auctoritate apostolica ex certa scientia per alias nostras litteras confirmavimus et ipsarum litterarum nostrarum scripti patrocínio communivimus, supplentes omnes defectus, si qui forsán intervenisset in eisdem, prout in ipsis litteris plenius continetur. Cum autem sicut accepimus, ab aliquibus asseratur, nos aut aliquem predecessorum nostrorum Romanorum pontificum ad alicuius seu aliquorum instantiam vel preses importunas aliqua ex monasteriis, preposituris, decanatibus et ecclesiis, prefatis seu personis huiusmodi a iurisdictione et potestate Archiepiscopi Strigoniensis pro tempore existentis, huiusmodi extimisse et etiam liberasse vel imposterum eximere et etiam liberare et contra premissa vel alioquid ipsorum aliquas litteras apostolicas concessisse ac etiam emanasse seu delegasse, nos eidem Johanni et successoribus suis Archiepiscopis huiusmodi super hiis providere volentes, motu proprio, non ad alicuius super hoc [...] instantiam [...] omnes et singulas huiusmodi exemptiones monasteriorum, prepositurarum, decanatum, ecclesiarum, prelatorum et personarum predictorum ac concessionem quascumque, si que a nobis, sive predecessoribus nostris huiusmodi aut de mandato nostro vel predecessorum nostrorum in genere vel in specie [...] emanaverint, vel etiam emanari contingerent [...] ac etiam littera quascumque, si que super exemptionibus [...] conferte [!] appareant revocamus, cassamus et irritamus [...] preinde ac si [...] littere huiusmodi a nobis minime emanasset [!] et insuper, ut prelati et persone huiusmodi in

premissis se erga dictum Johannem Archiepiscopum et successores suos huiusmodi eo fidelius et devotius gerere, ipsique Johannes Archiepiscopus et successores huiusmodi iurisdictionem eo quietius exercere possint, quo maiori fuerint libertate muniti, prelatos, personas, monasteria, personas [!], decanatus et ecclesias antedicta cum omnibus bonis spiritualibus et temporalibus, que in presentiarum obtinent, et in futurum, dante Domino, iustis modis poterint adipisci, ab omni iurisdictione dominio, potestate, subiectione et visitatione Archiepiscoporum, Episcoporum et aliorum Ordinariorum et iudicium quorumcumque, preterquam dicti Johannis et successorum suorum Archiepiscoporum Strigoniensium, pro tempore existentium, auctoritate apostolica tenore presentium motu simili totaliter de novo eximimus et perpetuo liberamus ac sub eorumdem Johannis Archiepiscopi et successorum protectione suscipimus ac exemptos, immunes atque liberos, ipsique Johanni Archiepiscopo et successoribus suis huiusmodi et nulli alteri volumus immediate subiungere. Ita, quod Archiepiscopi, Episcopi vel iudices supradicti aut alia quevis persona ecclesiastica vel mundana quamcumque prefulgeat dignitate, preter Johannem et successores suos Archiepiscopos huiusmodi in eos ac bona predicta, utpote prorsus exempta, non possint excommunicationis, suspensionis, et interdicti sententias promulgare, aut alias etiam ratione delicti vel contractus aut rei, de qua ageretur in iudicio vel extra, ubicumque committatur delictum, vel iniatur contractus, aut res ipsa consistat, iurisdictionem seu potestatem aliquem [!] exercere, decernentes omnes et singulos processus ac excommunicationum, suspensionum et interdicti sententias, quos et quas etiam forsitan pretextu exemptionum supradictarum vel alias contra huiusmodi nostre revocationis et exemptionis tenorem promulgari contigerit vel fuerint promulgati seu promulgate, irritos et inanes ac etiam ex nunc irritum et inane, si secus super hiis a quoquam quavis auctoritate scienter vel ignoranter contigerit attemptari. [...]

MV I/IV. 198-201.

* * *

1296. augusztus 1.

A veszprémi káptalan elismeri, hogy Pál Örs, Mikó Sasad, Miklós Chek, János Keszű, Domonkos Szt. Jakab és Péter Fehéregyház plébánosai a veszprémi egyházmegyéből, a tizedet az esztergomi érseknek fizetik, az ő zsinatán kötelesek megjelenni, mivel királyi egyházak. A káptalan ígéretet tesz arra, hogy nem vonja kétségbe a továbbiakban ezt a jogot.

Nos Capitulum Ecclesie Wesprimiensis memorie commendantes, significamus tenore presencium, quibus expedit, vniversi, quod cum iam dudum retroactis temporibus lis et controuersia inter Reuerendum in Christo patrem et Dominum nostrum B. Episcopum et nos Capitulum ecclesie Wesprimiensis, ex una, et discretos uiros, uidelicet Paulum de Vrs, Mykounem de Sasad, Nicolaum de Chek, Johannem de Kezu, Dominicum de sancti Jacobo et Petrum de alba ecclesia, ecclesiarum plebanos, eiusdem dyocesis Wesprimiensis, parte ex altera, fuisset exorta et demum de nouo susscitata super iure percipiendi decimas integras et uisitacione concilii archiepiscopi Strigoniensis, eodem domino et Reuerendo patre B. episcopo, procuratore nostro, ad hoc specialiter a nobis constituto, nomine suo et nostro fuisset propositum, quod predictae decime et uisitacio synodalis id [ad!] ipsum et nos de iure et lege dyocesana et iure Capituli pertineret; pre predictos autem Plebanos in contrarium extitisset relatum, quod predictae decime et uisitacio concilii ad ecclesia Strigoniensem pertineret, cum ecclesia Strigoniensis hanc prerogatiuam ex priuilegio et antiqua consuetudine prescripta habere dinoscatur quod omnes ecclesie et Capelle Regales, seu Reginales, earumdem plebani et rectores plenas decimas in omnibus debeant percipere et habere et concilium Archiepiscopi visitare, super quo etiam priuilegium venerabilis patris domini Lodomeri Archiepiscopi sancte Strigoniensis ecclesie in medium produxerunt; quo quidem priuilegio viso et perlecto et auditis et intellectis, que hinc inde dicere et allegare uolebant; idem Reuerendus in Christo pater et dominus B. Episcopus et procurator noster premissus, iure compromissi, inibi coram Reuerendo Capitulo ecclesie Strigoniensis, ac quibusdam prelatis, ibidem presentibus, nomine suo et nostro ecclesie Wesprimiensis, cessit voluntarie et libere etiam renunciauit omni accioni et iuri, seu liti, quam mouerat, seu mouere intendebat; promittens suo et nostro nomine, tactis, interposito ligno sancte crucis, sacro sancte ewangeliiis, affirmans firmiter et assumptens, quod de cetero per ipsum et per nos et successores nostros eisdem plebanis super predictis decimis et uisitacione concilii nulla contencio inchoari, seu lis aliqua de iure, uel de facto debeat susscitari et si, quod absit, ausu temerario per eundem dominum Reuerendum Episcopum, seu per nos et successores nostros processu temporis eisdem Plebanis, aut eorum successoribus super predictis decimis et uisitacione concilii lis aliqua moueretur; extunc ante litis ingressum absque cum [!] excepcione eisdem Plebanis, seu eorum successoribus ducentas marcas puri argenti soluere teneremur et ex ipso facto nichilominus reatu preiurii et pondere teneamur. Nos autem fuimus per ipsos Plebanos et per litteras ipsius Capituli Strigoniensis premissi, ac quorumdam prelatorum super dicta renunciacione et cessione, seu permissione, per ipsum Reuerendum patrem B. episcopum et procuratorem nostrum nomine suo et nostro, ut premittitur, facta cum instancia requisiti, Cui quidem renunciacioni, permissioni et cessioni, sicut nec ossumus, ita etiam nolumus in aliquo contraire; sed quitquid per eundem dominum B. Episcopum et procuratorem nostrum suo et nostro nomine factum est, laudamus, approbamus et promittimus sub penis predictis firmiter et in perpetuum obseruare. In cuius rei signum et memoriam, ac firmitatem perpetuam, sigillum nostrum presentibus est appositum. [...]

Esztergomi káptalan magánlevéltára, Ld. 45. fasc. 1. n. 3.

FEJÉR VI/2. 58. (töredékes); CD Strig. II. 218-219.

III. FÜGGELÉK

A LIBER DIURNUS 32., 77. ÉS 86. FORMULÁJA

1) 32. formula

Codex Vaticanus, 32

fol 17v Quoniam semper sunt concedenda quae / rationabilibus congruunt desi/deriis, oportet ut deuotio conditoris pie constructionis oraculi / in priuilegiis prestandis minime / denegetur. Igitur quia postulasti / a nobis quatenus monasterium / sancti ill. situm in locum ill. priuilegiis / sedis apostolicae insulis decoretur / ut sub iurisdictione sanctae nostrae cui / deo auctore deseruimus ecclesiae / constitutum nullius alterius ecclesiae / iurisdictionibus summittantur. / Pro qua re piis desideriis fauentes / hac nostra auctoritate id quod ex / poscitur effectui mancipamus / & ideo omnem cuiuslibet ecclesiae / sacerdotem in prefato monasterio dicionem quamlibet habere // fol 18r hac auctoritate preter sedem apostolicam prohibemus. Ita ut nisi ab abbate monasterii fuerit inuitatus / nec missarum ibidem solemnitate quispiam presumat omnimodo celebrare, ut profecto iuxta / id quod subiecti apostolici priuilegii consistunt inconcusse ditandus permaneat. Constituentes / per huius decreti nostri paginam atque / interdicentes / omnibus omnino / cuiuslibet ecclesiae praesulibus uel / cuiuscumque dignitati praeditis / potestate sub anathematis interpositione qui ei praesumpserit presenti constituti a nobis prefati / monasterii indulti quolibet / modo existere temerator.¹

Codex Claromontanus, 29

fol. 4va Quoniam semper sunt concedenda quae rationabilibus congruunt desideriis. Oportet / ut deuotio conditoris piae constructionis / oraculi/ in priuilegiis prestandis minime / denegetur. Igitur quia postulasti a nobis / quatenus monasterium sancti ill. situm in locum il. / priuilegiis sedis apostolicae insuli decoretur / ut sub iuris deuotione sanctae nostrae cui deo auctore deseruimus aeccliesiae constitutum nullius / alterius ecclesiae dictionibus summittantur. / Pro qua re piis desideriis fauentes ac nostra / auctoritate hic quod exposcitur effectui / mancipamus. Et ideo omnem cuiuslibet / aeccliesiae sacerdotem in prefato monasterio / dicionem qualibet habere auctoritatem / preter sedem apostolicam prohibemus. Ita / ut nisi ab abbate monasterii fuerit inuitatus // fol 4vb Nec missarum ibidem solemnitatem quispiam praesumat omnimodo celebrare. Ut profecto iuxta / id quod subiecti apostolici priuilegii consistunt / inconcusse dotandus permaneat. Constituentes / per huius decreti nostri paginam atque interdicentes / omnibus omnino cuiuslibet ecclesiae praesulibus uel cuiuscumque dignitati praeditis / potestate sub anathematis interpositione / qui ei praesumpserit presenti constitui a nobis / prefati monasterii indulti quolibet modo / existere temerator.²

Codex Ambrosianus, 24

fol. 16v Quoniam semper sunt concedenda quae / rationabilibus congruunt de/sideriis oportet ut deuotio / conditoris piae constructionis oraculi in priuilegiis prestandis minime / denegetur. Igitur quia postolasti a nobis quatenus monasterium sancti ill. situm in loco / ill. priuilegiis sedis apostolicae insuli decoretur ut sub / iurisdictione sanctae nostrae cui / deo auctore deseruimus / ecclesiae constitutum nullius al/terius ecclesiae iurisdictionibus / submittantur. Pro qua re piis desi/deriis fauentes hac nostra auctori/tate id quod exposcitur effectum / mancipamus & ideo omnem cuiuslibet aeccliesiae sacerdotem in prefato / monasterio ditionem qualibet ha/bere hac auctoritate preter sedem / apostolicam prohibemus. Ita quod nisi / ab abbate monasterii fuerit inuitatus nec missarum ibidem sol/emnitatem quispiam praesumat om/nimodo celebrare ut profecto / iuxta id quod subiecti apostolici priuilegii consistunt incon/cusse dotandus permaneat consti/tuentes / per huius decreti nostri pa/ginam atque interdicentes omnibus / omnino cuiuslibet ecclesiae praesulibus / uel cuiuscumque dignitati praeditis / potestate sub anathematis interpositione qui ei presumpserit / presenti constitui a nobis prefati / monasterii indulti quolibet / modo existere temerator.³

¹ LD 93-94.

² LD 193-194.

³ LD 286-287.

2) Formula 77

Codex Vaticanus, 77

fol 61v PRIUILEGIUM MONASTERII IN ALIA /
PROUINCIA CONSTITUTI /

Si semper sunt concedenda quae piis / desideriis congruunt quanto potissimum ea quae pro diuini cultus / prerogatiua noscuntur non sunt / omnimodo adnegenda quae sunt / a largitoribus non solum poscenda sed / ui caritatis procul dubio exigenda. / P&ris nos igitur ut monasterium sancti ill. / in loco ill. constitutum quo preesse / dinosceris priuilegia sedis apostoliacae largiamur quatenus sub iurisdictione sanctae nostrae cui deo auctore / seruimus ecclesiae constitutum / nullius ecclesiae iurisdictionibus / submittatur. Pro qua re piis uo/tis fauentes hac nostra auctoritate id quod a tua religione exposci/mur effectui mancipamus. & / ideo omnem cuiuslib& ecclesiae / sacerdotem in prefato monasterio / dicionem quamlib& auctoritatem / ue extendere atque sua auctoritate / nisi a preposito monasterii fuerit / inuitatus missarum sollemnitate / celebrare omnimodo inhiibemus; / Cure ergo tuae sit monasterii fra/tres quo praees egregiis moribus / ac uita inreprehensibili exornare / ut profecto iuxta id quod subiec/tos apostolicis priuilegiis maluit / inconcusse dotandos desider& / potius & anhel& inuiolabilis / celestis affluentiae munere diurnis sanctae discipline precibus deco/randos; Sit profecto communis / & sincera uita; Sit sobria com/munionis sinceritas, ut quibus / mundus est mortuus ac sepultus / per incentiua contentione uitia / minime suscitetur; quia incas/sum quis & frustra labore cog/noscitur si suberbiae uitiorum / uictrici colla submittere sentiatur; / Sit excelsa in deo humilitas quia per / hanc electi arcem celestium mu/nerum possederunt; Sit igitur / ante oculos mentis & corporis // fol. 63r traditionum regula paternarum / ut unusquisque prelatus nouerit qua/liter debeat imperare subiectis; Ne dum aspera & et non unicuique fratri / aptissima uidentur imponi usque / ad contemptum prorumpant de im/perantis indiscretionem subiecti. / Sit itaque moderata uiuacitas sit / sollicitudinis supereminens in fra/tribus strenuitas, ut dum

Codex Claromontanus, 82

fol 19vb PRIUILEGIUM MONASTERII IN ALIA
PROUINCIA /

Si semper sunt concedenda quae piis deside/riis congruunt quanto potissimum aequae / pro diuini cultus prerogatiua noscuntur non sunt / omnimodo adnegenda quae sunt a largi/toribus non solum poscenda sed uicaritatis pro/cul dubio exsigenda, petis nos igitur ut monasterium / sancti ill. uel in loco illo constitutum quo prae/sse dinosceris priuilegia sedis apostoliacae / largiamur. Quatenus sub iurisdictione / sanctae nostrae cui deo auctore seruimus aecclesiae / constitutum nullius aecclesiae iurisdictionibus // fol. 20ra submittatur. Pro qua re piis uotis fauen/tes ac nostra auctoritate id quod a tua reli/gione exposcitur effectui mancipamus. / Et ideo omnem cuiuslibet aecclesiae sacer/dotem in prefatum monasterium dicionem quam/libet auctoritateue extendere atque / sua auctoritate nisi a preposito monasterii / fuerit inuitatus missarum sollemnitate / caelebrare omnimodo inhiibemus. Curae / ergo tuae sit monasterii fratres quo praees / egregiis moribus ac uita inreprehensibili / exornare. Ut profecto iuxta id quod subiec/tos apostolicis priuilegiis maluit incon/cussae dotandos desideret potius anhel& / inuiolabilis caelestis fluentiae munere / diurnis sanctae disciplinae praecibus decoran/dos, sit profecto communis & sincera uita, sit / sobria communionis sinceritas. Ut quibus / mundus est mortuus ac sepultus per incenti/ua contentionis uitia / minimae suscitetur. / Quia incassum quis & frustra laborare cognos/citur. Si suberbiae uitiorum aictrici colla / submittere sentiatur, sit excelsa in deo / humilitas, quia per hanc electi arcem caeles/tium numerum possederunt, sit igitur / ante oculos mentis & corporis traditionum / regula paternarum, ut unusquisque prae/lati nouerit qualiter debeat imperare / subiectis. Ne dum aspera & et non unicuique / fratri aptissima uidentur imponi usque / ad contemptu prorumpant de im/peratis / indiscretionem subiecti, sit itaque moderata / uiuacitas.

Codex Ambrosianus, 77

fol 125v PRIUILEGIUM MONASTERII / PROUINCIA
CONSTITVTVM /

Si semper sunt concedenda quae / piis desideriis congruunt quan/to potissimum aequi pro diuini cul/tus prerogatiua noscuntur non sunt / omnimodo adnegenda quae / sunt a largitoribus non solum poscen/da sed ui caritatis procul dubio / exigenda. Petis nos igitur ut / monasterium ill. uel sancti ill loco / ill constitutum quo preesse dinosce// fol. 126r ris priuilegia sedis apostoliacae / largiamur quatenus sub iurisdictione sanctae nostrae cui deo / auctore deseruimus ecclesiae / iurisdictionibus submittatur. pro qua / re piis uotis fauentes hac nostra / auctoritate id quod a tua re/ligione exposcimur effectui / mancipamus. Et ideo omnem / cuius ecclesiae sacerdotem in pre/fato monasterio ditionem / quamlib& auctoritate / extendere atque sua auctorita/te nisi a preposito monasterii // fol. 126v fuerit missarum sollemnitate celebrare omnimodo inhiibemus. Curae ergo tuae / sit monasterii fratres quod prees / egregiis moribus ac uita inrepre/hensibili exornare ut profecto / iuxta id quod subiectos apostolicis priuilegiis malui inconcus/se dotandos desideret potius / anhel& inuiolabili caelesti flu/entiae munere diurnis sanctae dis/ciplinae precibus decorandus sit / profecto communis et sincera ui/ta. sit sobria communionis sin// fol. 127r ceritas. ut quibus mundus est / mortuus ac sepultus per incentiua / contentione uitia minime sus/citetur quia incassum quis et frus/tra labore cognoscitur si suber/uae uitiorum. Aut truci colla / submittere sentiatur, sicut excel/sa in deo humilitas quia per hanc / electi arcem caelestium munerum / possiderunt. Sit igitur ante / oculos mentis et corporis tra/ditionum regula paternarum / ut unusquis prelatus nouerit / qualiter debeat imperare // fol. 127v subiectis ne dum aspera & et non / unicuique fratri aptissima uidentur / imponi usque ad contemptum prorumpant de imperantis indis/cretionem subiecti. sit itaque mo/derata uiuacitas. sit sollicitu/dinis supereminens in fratribus stre/nuitas ut dum regulariter omnes / qui se deo interregime conferunt / per obedienciae

regulari/ter omnes qui se deo interregime / conferunt per oboedientiae lineam / bene seruientes exhibeant tempo/ralia, ut ad gaudia celestis patrie / perueniant sempiterna; Et haec quidem quae ad sollicitudinem per/tinent dixisse sufficiant; Ante omnia uero redemptoris nostri mi/sericordiam cui ingemescimus re/demptionem nostram expectantes // fol. 63v enixius cum singultis & gemitibus / expectamus, ut ea quae pietas fla/gitat fragilitas humane condicio/nis sufficienter atque confidenter / de sui auctoris suffragatione adim/pleat.⁴

sit sollicitudinis supereminens / in fratribus strenuitas. Ut dum regulariter / omnes omnes qui se deo interregime // fol. 20rb conferunt pro oboedientiae lineam bene / seruientes exhibeant temporalia. ut / ad gaudia celestis patrie / perueniant / sempiterna. Et haec quidem quae ad / sollicitudinem pertinent dixisse sufficiant, / ante omnia uero redemptoris nostri misericordiam / cui ingemescimus redemptionem nostram / expectantes enixius cum singultis gemitibus / expectamus. Ut ea quae pietas / flagitat fragilitas humane condicionis / sufficienter atque confidenter de sui / auctoris suffragatione atim/pleat.⁵

lineam bene ser/uentes exhibeant tempo/ralia ut ad gaudia caelestis pa/trie perueniant sempiterna & haec quidem quae ad sollicitu// fol. 128r dinem pertinent dixisse suffici/ant ante omnia uero redemp/toris nostri misericordiam cui ingemescimus / redemptionem nostram exspec/tantes enixius cum singultis / gemitibus expectamus. ut / ea quae pietas flagitat fra/gilitas humane conditionis / sufficienter atque confiden/ter de sui auctoris suffra/gatione adim/pleat.⁶

⁴ LD 139-140.

3) Formula 86

Codex Vaticanus, 86

fol 87v *DIUERSA PRIUILEGIA APOS / TOLICAE AUCTORITATIS / Ill. epscopus seruus seruorum dei ill. religiosi abbati uenerabilis monasterii sanctae / dei genitricis semper uirginis mariae. / dominae nostrae & et per eum in eodem / uenerabili monasterio in perpetuum; cum / summae apostolicae dignitatis apex / in hoc diuini prospectus nitore dinoscitur perfulgeri; cum in / exercendis dei laudibus sui impensius studebit laboris exhiberi / certamen ob hoc debita nos eiusdem apostolicae pastoralis compulit sollicitudinis. Cura queque ad stabilitatem piorum pertinere // fol. 88r dinoscitur locorum ubertim promulgari. & apostolicae institutio/nis censura confirmari. Igitur quia / postulasti a nobis quatenus monasterium sanctae dei genitricis semper uirginis mariae domine nostrae situm in loco qui vocatur plumbarolio territorio aquinense priuilegiis sedis / apostolicae infulus decoretur, ut sub / iurisdicione sanctae nostrae cui deo auctore deseruimus ecclesiae constitutum, nullus alterius ecclesiae iurisdictionibus submittatur. Pro qua re piis desideriis fauentes hac nostra / auctoritate id quod exposcitur / effectui mancipamus. Et ideo omnem cuiuslibet ecclesiae sacerdotem in prefato monasterio dictionem quamlibet habere. Hac auctoritate preter sedem apostolicam // fol. 88v prohibemus. Ita ut nisi ab abbate monasterii fuerit inuitatus, nec missarum sollemnitatem ibidem quispiam / presumat celebrare omnimodo, statuantes apostolica censura sub diuini iudicii obtestatione & ualidis / atque atrocioribus anathematis interditionibus ut neque ullus umquam / presumat quispiam alius cuiuscumque sit dignitatis predictus potestate / uel etiam quacumque magna paruaque / persona in eodem monasterio uel eius / causis incumbere aut de rebus & possessionibus uel quicquid de his que / ei pertinere uidentur quomodo auferre aut alienare; Sed nec quamlibet ibidem siue pacis siue barbarici / temporis quoquomodo inferre / dum profecto eum perenniter tam // fol. 89r ut dictum est pacis quam barbarico tempore firma stabilitate decernimus, sub iurisdicione sanctae nostrae / ecclesiae permanendum; Promulgantes nempe & hoc auctoritate beati / petri apostolorum principis coram / deo & terribili eius futuro examine / per huius nostri apostolici priuilegii / atque constituti sancimus atque decernimus ut loca quae ab abbate / cuiuslibet cenobii in eodem prefato / sanctae dei genitricis monasterio quod appellatur / concocessa sunt, nec non & alias / locorum possessiones quae a regibus / uel ducibus uel gastaldiis & a ceteris christianis in eodem sancto loco / largita atque oblata sunt, aut in / postmodum illic concessa fuerint / firma stabilitate iura ipsius prelati // fol. 89v monasterii existenda atque in perpetuo permanda statuamus; Nec licentia / sit ut dictum est ex eius uel omnibus / eidem monasterio pertinentibus; cui quam magne parueque persone auferre ut profecto iuxta id quod subiectus isdem uenerabilis locus / apostolici constituti atque priuilegii consistit inconcusse dotandus permaneat. Si quis autem / quod non optamus nefario ausu / presumpserit, haec quae a nobis / ad laudem dei pro stabilitate iam / dicti monasterii statuta sunt refragare aut in*

Codex Ambrosianus, 66

fol 108v (116r) *DIUERSA PRIUILEGIA APOSTOLICAE AUCTORITATIS / Ill. seruus seruorum dei ill. religio/so abbati uenerabilis monasterii sanctae dei // fol. 108v (116v) genitricis semper uirginis mariae. / dominae nostrae & et per eum in eodem / uenerabili monasterio in perpetuum / cum summae apostolicae dignitatis apex in hoc diuini prospectus / nitore dinoscitur perfulgere; cum in / exercendis dei laudibus sui impensius studebit laboris exhiberi certamen ob hoc debita nos eiusdem / apostolice pastoralis compulit / sollicitudinis cura queque ad stabilitatem piorum pertinere dinoscitur locorum ubertim promulgare. / & apostolicae institutionis censura confirmari. igitur quia postulasti a nobis quatenus monasterium / sanctae dei genitricis semper uirginis / mariae domine nostrae situm in / loco qui vocatur plumbarolio territorio aquinense priuilegis sedis apostolicae infulus decoretur / ut sub iurisdicione sanctae nostrae / cui deo auctore deseruimus ecclesiae iurisdictionibus submittatur. pro qua re piis desideriis fauentes hac nostra auctoritate / id quod exposcitur effectui mancipamus. Et ideo omnem cuiuslibet ecclesiae sacerdotem in prefato monasterio ditionem quamlibet habere hac auctoritate / preter sedem apostolicam prohibemus ita ut omnis nisi ab abbate / monasterii fuerit inuitatus / nec missarum ibidem sollemnitatem quispiam presumat celebrare / omnimodo statuantes insuper apostolica censura sub diuini iudicii obtestatione et ualidis atque / atrocioribus anathematis interditionibus ut neque ullus umquam / presumat quispiam alius cumque // fol. 110r (118r) cuius sit dignitatis predictus potestate uel etiam quacumque / magna paruaque persona in eodem / monasterio uel eius / causis incumbere aut de rebus & possessionibus uel quicquid de his que ei / pertinere uidentur quomodo auferre aut alienare; sed nequamlibet malitiam aut iacturae molestiam siue / pacis siue barbarici temporis / quoquomodo inferre dum profecto / eum perenniter tam ut dictum / est pacis quam barbarico tempore // fol. 110v (118v) firma stabilitate decernimus / sub iurisdicione sanctae nostrae ecclesiae / permanendum promulgantes / nempe ut hoc auctoritate beati petri apostolorum principis coram deo et terribili eius / futuro examine per huius nostri / apostolici priuilegii atque constituti sancimus atque decernimus ut loca quae ab abbate / cuiuslibet cenobii in eodem / sanctae dei genitricis monasterio quod appellatur / concocessa sunt, nec non & alias / locorum possessiones quae a regibus ac ducibus uel / gastaldiis et a ceteris christianis in / eodem sancto loco largita atque oblata sunt aut in postmodum / illic concessa fuerint firma / stabilitate iura ipsius prelati monasterii existenda atque / in perpetuum permanda statuamus; nec licentia sit ut / dictum est ex eius uel omnibus / eidem monasterio pertinentibus cuiquam magne parueque persone auferre ut profecto iuxta id quod subiectus isdem / uenerabilis locus apostolici constituti atque priuilegii consistit inconcusse dotandus*

5 LD 254-256.

6 LD 395-398.

quoquam tran/gredi sciat se anathematis uin/culo innodatum & cum diabulo & eius atrocissimis pompis at/que aeterni incendii supplicio // fol. 90^r concremandum deputatus. At uero qui pio intuitu obseruatur & in omnibus exstiterit custodi/ens huius nostri apostolici consti/tuti ad cultum dei respicientibus / benedictionis gratiam a misericor/dissimo domino deo multipliciter / consequatur & uite aeternae / particeps effici mereatur.⁷

permaneant. si / quis autem quod non optamus nefario / ausu presumpserit, haec quae a nobis ad laudem dei pro stabilitate iam/dicti monasterii statuta sunt refraga/re aut in quoquam trangredi / sciat se anathematis uinculo / innodatum et cum diabulo & / eius atrocissimis pompis atque / iuda traditore domini nostri iesu christi / aeterni incendii supplicio non // fol. 112^r (104^r) credendum deputatus. At uero /qui pio intuitu obseruatur et in om/nibus exstiterit custodiens huius / nostri apostolici consti/tuti ad cultum dei respicientibus benedicti/onis gratiam a misericordissimo domino / deo multipliciter / consequatur / & uite aeternae particeps effici mereatur.⁸

⁷ LD 164-167.

⁸ LD 378-382.

CORRIGENDA

Az értekezésben sajnálatos módon hibásan szerepelnek a következők:

Oldal	Hibás	Javított	Oldal	Hibás	Javított
5.	összefoglalása	összefoglalása	64.	azúttal	ezúttal
6.	pecséjcinek	pecsétcinek	66.	küfödi	külföldi
7.	kiegészítő	kiegészítő	67.	dekrétumányak	dekrétumának
8.	proprietate	proprietas	69.	fellevitel	fellevéti
13.	apostolice	apostolice		mentességet	mentességet
	tiutio	tiutio	70.	büntetésnek	büntetésnek
	proprietat	proprietat		ítélkezési	ítélkezési
	ius	ius		eskü	eskü
14.	egyházak amelyek	egyházak, amelyek	71.	engedelmességi	engedelmességi
15.	a exemptio	az exemptio	74.	határozatra	határozatra
16.	joghatóságának	joghatóságának	75.	választott	választott
	ciszterciákat	ciszterciákat	80.	bobbioi	bobbioi
	ezalatt	ez alatt	84.	bobbioi	bobbioi
17.	korlátozása	korlátozása	97.	ordinarius	ordinarius
18.	egyházjogtörténeti	egyházjog-történeti	98.	sérthetetlenségét	sérthetetlenségét
	majd az követően	majd azt követően	99.	wormi	wormi
	Cluny-re	Cluny-re		László	László
19.	Karthágó	Karthágó	100.	általánosságban	általánosságban
20.	fennálltak	fennálltak	101.	a a vagyoni	a vagyoni
21.	Clunyház	Cluny-ház	105.	az istváni	a királyi
22.	kolostorok	kolostorok	107.	illetően hiszen	illetően, hiszen
	roueni	rouen-i	111.	privilegiumnál	privilegiumnál
	új fajta	új fajta	112.	választotta	választotta
	Franciaország	Franciaország	114.	megbízások	megbízások
23.	anglia	angliai	115.	szeptember	szeptember
	újkeletű	új keletű	116.	királyt hogy	királyt, hogy
24.	privilegiumok	privilegiumok	117.	kívül	kívül
	együttjáró	együtt járó	118.	ordinarius	ordinarius
25.	reformnak	reformnak	119.	meghagyta	meghagyta
	a egyház	az egyház	120.	nyitra	nyitrai
	Clunyból	Cluny-ból	122.	szentgotthárdi	szentgotthárdi
	problematikájára	problematikájára	123.	megegyeztetett	megegyeztetett
	benedeki	Benedeki		oklevelekere	oklevelekre
27.	chalcedoni	chalcedoni	127.	eszközölt	eszközölt
	reformközpontja	reformközpontja	129.	Valószínű	Valószínű
28.	hatálya	hatálya,	130.	püspök-kardinalis	püspök-kardinalis
	exemptióról	exemptióról	132.	tájékozódott	tájékozódott
30.	ismert	ismert	133.	azért mert	azért, mert
32.	erősítették	erősítették	134.	mindenképpen	mindenképpen
33.	kisebbség	kisebbség, de	135.	az apát	az apát
	Karthágó	Karthágó	136.	készségesen	készségesen
34.	kolostor	kolostor		1180 december	1180 decembere
35.	Létrejöttében	Létrejöttében	137.	törődve	törődve
36.	appellatio	appellatio		megbízta	megbízta
38.	karthágói	karthágói	139.	vonatkozó	vonatkozó
39.	világiak	világiak		megvonással	megvonásával
40.	Clunyre	Cluny-re	143.	tulajdon	tulajdon
41.	közvetlenül	közvetlenül	144.	az szentistván	a szentistván
45.	fejlődött	fejlődött	145.	apostolica	apostolice
48.	fogalommeghatározást	fogalom-meghatározást		rendelkezéseket	rendelkezéseket
51.	összehasonlítva	összehasonlítva		Ezt a helyzetet	Ezt a helyzetet
	kolostorok	kolostorok	150.	kiváltságáról hiszen	kiváltságáról, hiszen
52.	mindenfajta	minden fajta	154.	eszközölte	eszközölte
54.	kolostoroknak	kolostoroknak	155.	elfogatta és	elfogatta, és
	Pécsárvad	Pécsárvad		megjelenjenek és	megjelenjenek, és
55.	Kelemen	Kelemen	157.	apátság	apátság
56.	helyett kapott	helyet kapott	158.	státusát	státusát
	király alapítású	királyi alapítású	164.	prépostságok	prépostságok
57.	tíz	tíz	167.	küszködött	küszködött
58.	közvetlenül	közvetlenül	168.	IX. Gergely	IX. Gergely
	a a bakonybéli	a bakonybéli	169.	levéltára	levéltára
	Sörös eredményei	Sörös eredményeit	170.	szereztesek	szerezteseket
	apátságához	apátságához		ígértet	ígértet
	általánosságban	általánosságban	172.	részletesen	részletesen
59.	Calva	La Cava	175.	adatunk	adatunk
60.	kolostorok	kolostorok	179.	király alapítású	királyi alapítású
	Clunyvél	Cluny-vel	180.	ezt a jogot	ezt a jogot
61.	változásáról	változtatásról	187.	perfekción	perfekción
	nagyívű	nagy ívű	200.	proprietat	proprietatem
62.	apátságról	apátságról	247.	venerabilem	venerabili